

Шарқ юлдузи

Адабий-бадний, илмий, ижтимоий-сиёсий журнал

1931 йилдан чиқа бошлаган

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ

Муҳаммад Али	Абдулла Орипов
Эркин Воҳидов	Умарали Норматов
Кенгесбой Каримов	Хайриддин Султонов
Наим Каримов	Сирожиддин Саййид
Икбол Мирзо	Меҳрибон Абдурахмонова
Абдувахоб Нурматов	Йўлдош Солижонов
Баҳамдулло Нурабуллаев	Шухрат Маткаримов
Нурбой Жабборов	Адҳамбек Алимбеков
Ислом Ёқубов	Жамолиддин Муслим

Бош муҳаррир в.б. — Сирожиддин Рауф
Масъул котиб — Шавкат Валиев
Наср бўлими мудири — Рисолат Ҳайдарова
Назм бўлими мудири — Икром Отамурод
Адабиётшунослик бўлими мудири — Аъзамхон Қозихўжаев

УШБУ СОНДА:

НАСР

Абдуқайюм ЙЎЛДОШ

ДАРЁ

Роман

Биринчи муҳаббат тошга ўйилган хат мисоли бир умр юракда сақланиб қолади, дейишарди. Ҳақ гап шекилли. Баъзан кечалари юраги бир сиқилади-ей... Бунақа маҳаллари “дод” деб кўчага чиқиб кетсанг-у, кетаверсанг, кетаверсанг... қаёққалигини ўзинг ҳам билмасанг...

Ибройим ЮСУПОВ

УНУШМАС МЕНИ БОҒИМ

ҲАЖРҮ ФИРОФИНИДА ИМЛАДИ
АНОР

Одам кўнгли – йўлда ўсган кўк эман,
Соёси бор, булоқ оқар қошинда.
Турли туёқ билан, турли кўл билан
Битилган дастхатлар кўринар унда.

Абдулла ШЕР

ШАХЛАМ

ШЕЪРИЯТИ ХИЁБОНИ

Мақсуд Шайхзодани оддий замонавий шоир дейиш у қадар тўғри эмас. У келажак замонлар дарди билан яшаган шоир. У замон ҳавосидан нафас олар экан, замондошларининг олдинги сафларида бориб, ўз нафасини замон ҳавосига сингдиради.

НАСР

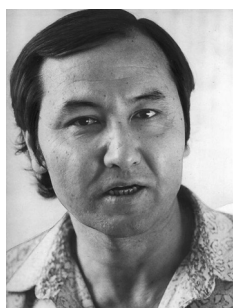
Энахон СИДИҚОВА

РИЗОЛИК

Ҳикоя

Малоҳат мурданинг тепасида даҳшатдан қотиб қолди. Ҳайҳот! Мархуманинг кўзлари катта очилди, кейин унга сўнгсиз илтижо билан боқди, жонсиз лабла-ри қимирлагандек бўлди, кўзларидан оқиб тушган бир томчи ёш ёноғида сирғалганча туриб қолди.

НАЗМ

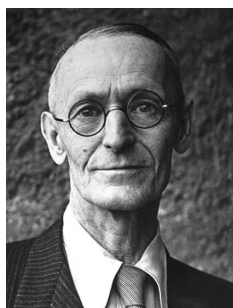

Йўлдош ЭШБЕК

*НУРЛИ ТАРИХ ҚҲҲНИДА
ҚҲҲШИМСАН, ЭЙ, ВАТАН!*

Сен –
менинг ҳаётимсан,
тарихимсан, эй, Ватан!
Яшил қуним, ёдимсан –
тақдиримсан, эй, Ватан!

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Ҳерманн ҲЕССЕ

КИТЛОБ МУТЛОААСИ ҲАҚИДА

Агар ҳар бир ўқилган китоб қувонч ва алам, ши-жоат ва руҳий тазарру олиб келмаса, жаҳон адабиё-ти тарихини билишдан маъно йўқ. Фикр-мулоҳаза қилмасдан ўқиш – хушманзара табиат қўйнида кўзни боғлаб юрмоқ демак.

МУНДАРИЖА	
ПУБЛИЦИСТИКА	
Абдугани Сулаймон. Юксак орзулар ижобати.....	5
НАЗМ	
Йўлдош Эшбек. Нурли тарих кўйнида қуёшимсан, эй, Ваган! Шеърлар.....	9
Ўктам Мирзаёр. Умр сўқмоғида борурман. Шеърлар.....	61
Зебо Мирзо. Дилга солдим гулгун шафакни. Шеърлар.....	65
Меҳрибон Абдурахмонова. Онамнинг калбида яшаган ҳовли. Шеърлар.....	83
Шермурод Субҳон. Ўздан олдин йўл кўради кўз. Шеърлар.....	87
Ибодат Ражабова. Мезонлар мулкида овоза. Шеърлар.....	90
Менгнор Олломуродов. Ҳаёт гавҳар берди. Шеърлар.....	93
НАСР	
Абдуқаюм Йўлдош. Дарё. Роман.	14
Абдунаби Ҳамро. Ертўладаги умр. Қисса.	69
Энахон Сиддиқова. Икки ҳикоя.....	119
Муҳаммадхон Юсупов. Икки ҳикоя.....	135
ТАҲЛИЛ	
Абдулла Шер. Шеърят хибони.....	97
Шахло Облақулова. Байрон таржималари.....	168
МУНОСАБАТ	
Аҳмаджон Мелибоев. Эссе – инсон калбига йўл.....	113
ЁШЛАР ДАФТАРИДАН	
Салом, она туПРОК! Шеърлар.....	127
БИР ҲИКОЯТ ШАРҲИ	
Аъзамхон Қозихўжа. “Ҳайрат-ул аброр” хайратлари.....	141
БУ БЎСТОН САҲНИДА	
Малика Мирзо. Дилдорига дуч келди дил. Ғазаллар.....	149
АДАБИЁТШУНОСЛИК	
Саодат Комилова. Замонавий ўзбек адабий жараёни концепцияси.	153
Хуснигул Жўраева. “Туркча айтмоққа моҳир эрди”.....	159
БАРҲАЁТ СИЙМОЛАР	
Носир Муҳаммад. Амир Темур ва Ҳофиз Шерозий.....	163
БОЛАЛАР ДУНЁСИ	
Нуруллоҳ Остон. Оппоқ тонгнинг нафаси. Шеърлар.....	174
МУШОҲАДА	
Маҳмуджон Нурматов. Тароваг қалъасидаги мушоира.....	176
ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИ	
Норқизил Кенгбоев. Шомурод шоир куйлаганда.....	181
УНУТМАС МЕНИ БОҒИМ	
Ибройим Юсупов. Ҳажру фироғингда гуллади анор. Шеърлар.....	184
Дилором Тўраева. Олмос юрак соҳиби.....	189
ЖАҲОН АДАБИЁТИ	
Десанка Максимович. Қирларнинг ортига чўккалар офтоб. Шеърлар.....	192
Херманн Ҳессе. Китоб мутолааси хақида.....	195
ДЎРМОН ҲАНГОМАЛАРИ	
Шодмон Отабек. Бир куни... ..	202
Адабий ҳаёт.....	207

Шарқ юлдузи

2015

5-сон

Муассис:

**ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ**

* Муаллифлар фикри таҳририят ижодий жамоаси нуктаи назаридан фарқланиши мумкин. Таҳририятга юборилган материаллар муаллифларга қайтарилмайди.

Журнал ОАК эътироф этган нашрларнинг 10.00.02 "Ўзбек адабиёти" ихтисослиги бўйича рўйхатига киритилган.

* Журналга обуна даврий нашрларни етказиб бериш билан шугулланувчи барча ташкилотлар орқали амалга оширилади.

Обуна индекси – 911

Манзилимиз:

100127, Тошкент шаҳри,
“Ўзбекистон” кўчаси, 16-а уй.
Телефонлар:
227-00-81, 245-22-99, 245-27-87
www.sharqyulduzi.uz
e-mail: sharqyulduzi1931@mail.ru

Босишга рухсат этилди
2015 йил.

Қоғоз бичими 70x108 ¹/₁₆.
Офсет босма усулида тип.
№ 1-қоғозга босилди.

Босма тобоғи 11.
Шартли босма тобоғи 15,4.
Нашриёт ҳисоб тобоғи 17,2.
Адади 1590 нусха.
Буюртма №

Журнал Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида 03.04.2009 й.
0562–рақам

билан рўйхатга олинган.
Ўқитувчи НМИУ босмахонасида
чоп этилди.

Корхона манзили:

Тошкент шаҳри, Юнусобод тумани,
Янги шаҳар кўчаси, 1-уй.

Журнал икки ойда бир марта
чоп этилади.

Мусахҳих:

Дилфуза Маҳмудова

Саҳифаловчи-дизайнер:

Мадина Абдуллаева

Copyright © “Шарқ юлдузи”

ЮКСАК ОРЗУЛАР ИЖОБАТИ

Биз эзгуликни ҳаётини аъмол деб билган миллатмиз. Ҳамиша олдимишга ёруғ мақсадлар қўйиб, шу мақсадларга интилиб яшаймиз. “Ҳар бир амал ниятга яраша бўлади” деганларидек, мақсадимиз йўлида учраган айрим муаммо ва машаққатларнинг ечимини ҳам сабр ва қатъият билан топа оламиз, зотан биз интилган манзиллар ота-боболаримиз етишишни истаган юксакликлардир.

Биз ана шу қатъият ва интилиш туфайли қарийб бир ярим асрлик истибдод чангалидан омон чиқдик, истиқлолга ва дунё ҳавас қилса арзигулик тараккиётга муяссар бўлдик.

Табиийки, бу каби ютуқлар осонлик билан қўлга киритилган эмас. Дунёнинг кўплаб мамлакатлари иқтисодий инқироз асоратлари билан курашаётган бир пайтда Ўзбекистон иқтисодий-ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларида янгидан-янги ютуқларни қўлга киритаётир. Истиқлол йилларида иқтисодиётимиз 5,5 карра ўсгани, аҳолининг реал даромадлари жон бошига 9 марта кўпайгани, биргина 2015 йилнинг биринчи ярим йиллиги ичидаёқ мамлакат ялпи ички маҳсулоти 8,1 фоизга ўсгани бунга ёрқин далил бўла олади. Бундай кўрсаткичга эришишимизнинг асосий сабаби нимада? Эркинликда, тадбиркорларга кенг имкониятлар яратилганида. Мустақиллик йилларида соҳага доир ишлаб чиқилган қонун ва қонун ости ҳужжатлари тадбиркорлик ва ишбилармонлик ривожини учун ҳуқуқий асос бўлгани аён. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожланиб, мулкдорлар қатлами шаклланиб, ана

**Абдуғани
СУЛАЙМОН**

1943 йилда ту-
гилган. Шоир ва
журналист. Шинжонг
университетининг жур-
налистика факульте-
тини тамомлаган.
Шоирнинг “Кўн-
лимдаги дарё” шеърини
китоби ва бошқа
асарлари мухлислар
эътиборини қозонган.
Унинг асарлари қозоқ,
қирғиз, уйғур тилларида
нашр этилган.

шунинг натижаси. Мулкдорларда жамият равнақи учун куйиниш, Ватан ва миллат манфаатини устувор билиш ҳисси кучаяётгани, айниқса, муҳимдир.

– Биз ўзбеклар табиатан янгиликка интилувчи, тадбир билан иш қиладиган халқмиз, – дейди андижонлик хусусий тадбиркор Минҳожиддин Олимжонов. – Мустақиллик ана шу фазилатнинг тўлақонли намоён бўлиши учун катта имкониятлар яратди. Тўғри, дастлабки йилларда тадбиркорлик учун айрим тўсиқлар мавжуд эди. Бундай сунъий ғовлар бартараф этилиб, тадбиркорга йўл тобора каттароқ очилаётгани бизларни қувонтиради. Бу эзгу ишларнинг бошида турган муҳтарам Юртбошимиздан тоабат миннатдормиз. Бугун тадбиркорнинг елкасига чин маънода офтоб чикди. У оиласини, юртини обод қилишга бор кучини сафарбар эта бошлади. Муваффақиятларимизнинг бош сабаби ҳам ана шунда, деб ўйлайман.

Минҳожиддин Олимжоновнинг сўзлари исботи учун мамлакатимизда тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш, ишлаб чиқаришни ташкил этишга кўмаклашиш мақсадида 2015 йилнинг ўтган олти ойи ичида тадбиркорлик субъектларига 6,4 триллион сўм кредит ажратилганини қайд этиш лозим. Ушбу кредитларнинг 1,4 триллион сўми микрокредитлардир. Бу ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 1,3 марта кўп. Ўзбекистонда кичик бизнесни ривожлантириш учун 86,4 миллион доллар миқдорида халқаро молия институтларининг кредит линиялари ўзлаштирилди. Буларнинг бари ҳукуматимиз томонидан халқ ташаббускорлигининг қанчалик рағбатлантирилади деганига далилдир. Қарангки, Ўзбекистон банклар уюшмаси ҳузуридаги Инвестиция лойиҳалари бўйича лойиҳа ҳужжатларини тайёрлашни молиялаштириш фонди шу йилнинг ярмида кичик бизнес субъектларининг 24 та лойиҳасини молиялаштирибди, яъни уларни амалга ошириш учун маблағ берибди.

Давлатимиз раҳбари мамлакатимиз мустақиллигининг йигирма тўрт йиллигига бағишланган тантанали маросимда: “Конституциямизда муҳрлаб қўйилган хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликни янада ривожлантириш мақсадида бу соҳага тўлиқ эркинлик бериш, унинг йўлида ғов бўлиб турган барча тўсиқ ва чекловларни бартараф этиш, иқтисодий ҳаётимизда давлат ҳиссасини асосланган даражага қадар қисқартиришни бугун ҳаётнинг ўзи талаб қиладиганини барчамиз чуқур англаб олишимиз зарур”, дея таъкидлагани ҳам ушбу соҳага кўрсатиладиган эътибор миқёсини англаш имконини беради.

...Табиатан сайр қилишни ёқтираман. Бўш вақтларимда шаҳар кезишдан эринмайман. Кўриб кўз қувонади: бош кентимиз Тошкент кундан-кунга янгилашиб борапти. Пойтахтни бирор ой кўрмаган одам кейинги келганида таниёлмай қоляпти. Шаҳар кўркига кўрк қўшаётган янгидан-янги иншоотлар, тураржой бинолари одамнинг ҳавасини келтиради. Йўллару кўприклар қуриш борасида бунёдкорларимиз катта маҳоратга эга бўлишди. Мисол учун, Мустақиллигимизнинг йигирма тўрт йиллиги арафасида Себзор даҳасида қурилган замонавий кўприкни олайлик. Бу кўприк нафақат автомобиль ҳаракатини осонлаштириш, йўлни кенгайтириш, шу билан бирга, йўловчиларнинг хавфсизлигини таъминлашга ҳам хизмат қилади. Катта

йўл устидан ўтган йўловчилар ўтиш осма йўлида кексалар ва ногиронларга қулайлик яратиш мақсадида эскалатор ҳам ўрнатилган, кўприкнинг икки қаноти ўзига хос томоша майдончаси ўрнига ҳам ўтади. Мен оқшом чоғи мана шу осма йўлда туриб пойтахтимизни кузатдим. Икки катта йўл чорраҳасининг нақ тепасида туриб, икки ёндан оқиб келаётган машиналар оқимини, икки чеккадаги текис йўлчаларда сайр қилиб юрган ёшларни, фарзандларини етаклаб кетаётган ота-оналарни, неваралари учун ширинлик олиб кетаётган кексаларни кўриб, дилим яйради. Ҳамма эртанги кунидан хотиржам, тонги осойишта отиши, куни тинчлик билан ўтишига ишончи комил, ўтган кунидан кўнгли тўлиб боряпти. Кенг йўлда елиб бораётган автомобилларнинг аксарияти ўзимизнинг Асакада, Самарқандда ишлаб чиқарилган...

Бунёдкорлик, ободончилик нафақат пойтахт, балки бутун мамлакат миқёсида тобора кенг тус олмақда. Президентимиз ташаббуси билан Фарғона водийси, Сурхон ва Хоразм воҳасидаги қатор шаҳарлар ягона бош режа асосида қайта қурилди, шаҳар меъморчилигининг энг янги ютуқлари асосида реконструкция қилинди. Чекка-чекка ҳудудларда ҳам аҳоли учун ҳар томонлама қулай, замон талаблари даражасидаги намунавий уйлар барпо этилаётир. Кекса отахонлар, онахонлар билан суҳбатлашсангиз, бу ишлардан қанчалар шод эканига гувоҳ бўласиз. “Уруш замонларини, кўп қийинчилигу машаққатларни кўрдик. Болаларимизнинг бошига ҳеч қачон ундай кунлар тушмасин. Бугунгидек обод даврда яшаш насиб этгани учун Яратганга кўп-кўп шукроналар айтаман”, дейди биз билан суҳбатда табаррук юз ёшни қаршилаган тошкентлик нуруний Йўлчи ота Шарипов. Андижонлик нуруний Туйғун Мусаев эса ўз дилидагиларни мана шундай изҳор этади: “Ўша кезлари катта меҳнат ва заҳмат эвазига барпо қилинган хўжалик боғининг пахта майдонига кўшиб юборилгани кўнглимизни ўртаган. Бу оғир кечмишни унутиб бўлмас. Бугун мамлакатимизнинг барча ҳудудларида бунёд этилаётган боғ-роғлар бозорларимизни ниҳоятда тўкин қилмоқда. Мустақилликнинг қадрига етайлик”.

Ўзбекистон – аҳолисининг катта қисмини ёшлар ташкил этадиган улкан имкониятлар мамлакати. “Фарзандларимиз биздан кўра кучли, билимли, доно ва албатта бахтли бўлишлари шарт!” Муҳтарам Юртбошимиз Ислон Каримов томонидан мустақилликнинг дастлабки йилларидаёқ айтилган бу фикр давлат сиёсатининг устувор йўналишига айланган. Ёш авлод камолоти учун яратилаётган шарт-шароитлар бунинг учун тўлиқ асос беради. Ўз навбатида, ёш авлод ҳам бу эътиборга муносиб жавоб беришга интилиб келаётир. Халқаро фан олимпиадаларида ўзбек ёшлари ўзларининг интеллектуал салоҳияти юқори эканини кўрсатмоқда.

Яқинда тасодифан Ўзбекистон Миллий университетининг икки талабаси билан суҳбатлашиб қолдим. Улар университетнинг математика факультетида таҳсил олар эканлар. Шу йил ёзда Болгариянинг Влагоевград шаҳрида математика фанидан талабалар ўртасида ўтказилган халқаро олимпиадада ўзини Ҳакимбой Эгамбердиев деб таништирган талаба олтин медални, Бехзод Курбонбоев эса кумуш медални қўлга киритибди. Тўғриси, ҳавасим келди. Мана, ёшларимизнинг интеллектуал даражаси!

– Биз дунёнинг ҳеч бир мамлакати ёшларидан ҳеч бир жихатдан кам эмасмиз, кам бўлмаймиз ҳам, – дейди Ҳакимбой Эгамбердиев. – Аксинча, ўзбекнинг ким эканини, Ал-Хоразмий, Беруний, Аҳмад Фарғонийларнинг бугунги авлодлари салоҳиятини дунё ёшларига исботлашга ҳаракат қилдик.

– Ватанимизнинг, Юртбошимизнинг ишончи бизга куч берди, – дея тенгдошининг сўзини маъқуллайди Бехзод Қурбонбоев. – Бу ютук, биринчи навбатда, мамлакатимиз таълим тизимининг ютуғидир. Биз бунинг билан кифояланмоқчи эмасмиз. Ҳали яна кўп изланишимиз, тинимсиз меҳнат қилишимиз керак...

Бир қаламкаш сифатида халқаро олимпиадаларда, нуфузли мусобақаларда ғолиб бўлган фарзандларимизнинг ютуқларини дилимда ҳаяжон, кўзимда севинч ёшлари билан кузатаман.

Яқинда Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ўтказган тақдимотда биринчи китоби имтиёзли равишда чоп этилган бир қанча ёшлар билан суҳбатлашдим. “Биринчи китобим” лойиҳасида йигирма ёшдан то ўттиз ёшгача бўлган ижодкорлар иштирок этишяпти. Уларнинг асарларини босиш харажатларини “Ижод” фонди кўтаради. Ҳар бир китоб йигирма минг нусхада босилди. Ўзбекистон халқ шоири Сирожиддин Саййид тақдимот маросимида сўзлаётиб, “Мен ўзимнинг биринчи китобчамни эсламан, – деди. – Шапалокдеккина эди. Шу китобчамнинг охириги бетига “Тежалган қоғоз ҳисобидан босилди”, деб ёзилган. Бунинг маъноси шуки, ҳар йили босиладиган китоблар рўйхати Москвадан тасдиқланиб келарди. Ёш ижодкорнинг биринчи китобини босиш учун алоҳида маблағ ажратилмасди. Шунинг учун нашриётлар бундай китобчаларни “тежалган қоғоз ҳисобидан босилади”, деб рухсат олишарди. Бундай китобларнинг тиражи уч минг нусхадан ошмас эди”. Шу куни тақдимот маросимида қатнашаётган таниқли ёзувчиларимиздан бири қулиб: “Эсиз, 1991 йилда туғилмаган эканман-да!” – деди. Унинг бу гаплари ҳазил йўсинида айтилган бўлса-да, таг-замирида жиддият, бугунги ёш ижодкорларга яратилган шароитдан ҳавасланиш сезилиб турарди.

Мамлакатимизда ёшларга юксак эътибор кўрсатиш баробарида кексаларга ҳурмат борасида ҳам эътиборга молик ишлар қилинмоқда. Жорий йилнинг давлатимиз раҳбари томонидан “Кексаларни эъзозлаш йили” деб номланганиёқ бунинг ёрқин исботидир. Бу борада қабул қилинган давлат дастури, амалга оширилаётган кенг миқёсдаги тадбирлар одамларда бугунги кундан мамнунлик ва эртанги кунга ишонч туйғусини мустаҳкамламоқда.

Зотан, мамлакат ўзининг эртанги кунини ўйласа, давлат бугуннинг иқтисоди ва маданиятини яратаётган кишилар меҳнатига шароитлар яратади, келажаги бўлмиш ёшларга ўз истеъдодини юзага чиқариб олиши учун имкониятлар беради ва шу билан бирга, бугунги куннинг пойдеворини қўйган кексаларни эъзозлайди. Биз ана шундай мамлакатда яшаймиз.

Мустақил ўзбек давлати жаҳон ҳамжамятида ўз сўзини айтаётганига қарийб чорак аср бўлди. Ўзбекнинг фикри, ўзбекнинг сўзи дунё минбарларида баралла янграётгани кўнглимизга фахр-ифтихор бағишлайди. Кўксимизни тоғдай кўтаради. Ана шу ифтихор туйғуси бизни ҳеч вақт тарк этмасин.

НУРЛИ ТАРИХ ҚЎЙНИДА ҚУЁШИМСАН, ЭЙ, ВАТАН!

* * *

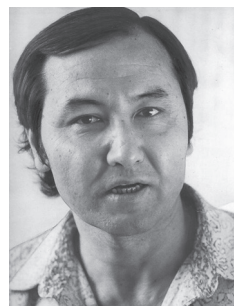
Сен –
менинг ҳаётимсан,
тарихимсан, эй, Ватан!
Яшил куним, ёдимсан –
тақдиримсан, эй, Ватан!

Яқину йироқдан ҳам
меҳрибонсан, сен ўзинг.
Томиримда улғайган
хотирамсан, сен ўзинг,

Амударё, Сирдарё
гулли-гулли белбоғим,
Самарқанду Бухоро,
Хива улли чароғим,

Барча шаҳру азиминг
кўнглимни ёруғ айлар,
Бошингда хуш таъзими –
айланар кунлар, ойлар,

Эзгуликлар ўйида
бардошимсан, эй, Ватан!
Нурли тарих қўйнида
қуёшимсан, эй, Ватан!

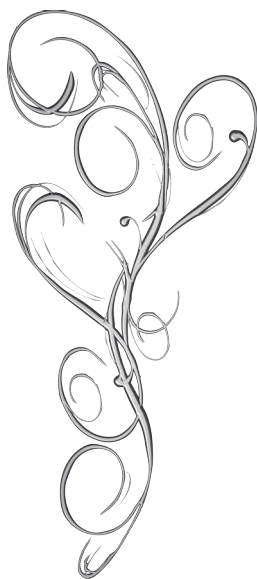

Йўлдош ЭШБЕК

Йўлдош Эшбек 1950 йилда таваллуд топган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) филология факультетини тугатган. Унинг “Соғиниб яшайман”, “Юксак дарахтлар”, “Мовий турналар”, “Яхшиликка қарайман”, “Дарахтлар эртаги”, “Ҳаёт чечаги”, “Мангу масофа” каби шеърӣ тўпламлари нашр этилган. Шоир “Шўҳрат” медали билан тақдирланган.

* * *

Менга
 овоз келар уфкни ёриб,
 шафақ томчилатиб, майсага қориб.
 Қизғалдоқ чангидай пок ғубор сўзинг
 келар, ўзинг қачон келгайсан ёрим?

АЛПОМИШ

Ғарибликда жондан тўйдим,
 Ёруғлик нурларин суйдим,
 Тулпоримни эркин кўйдим,
 Бу йўллардан биз ўтармиз.

Яккамихни суғулар от,
 Ношуд соҳиб душманга мот,
 Ер совук, кўрпа самовот,
 Бу йўллардан биз ўтармиз.

Шаҳд айласам, шафақ сингай,
 Лойка сувлар ўйнаб, тингай,
 Қизғалдоқлар куйиб, унгай,
 Бу йўллардан биз ўтармиз.

Тоғлар – сифат, сувратимдир,
 Дарё, йўллар улфатимдир,
 Кенг кўнгиллик қисматимдир,
 Бу йўллардан биз ўтармиз.

Ултонтозлар сайраб қолган,
 Қиличини қайраб қолган,
 Қайқуботлар ҳайрон қолган,
 Бу йўллардан биз ўтармиз.

Пир дуоси шиддатимдир,
 Йирокдаги қудратимдир,
 Қалдирғочой ғайратимдир,
 Бу йўллардан биз ўтармиз.

Чашма суви кўзидадир,
 Кўнглидадир, юзидадир,
 Муштипар тоғ бўғзидадир,
 Бу йўллардан биз ўтармиз.

Чохга тортмоқ ёт ташвиши,
Ой қўл чўзар улуғ иши,
Ғам чекмоқлик алплар иши,
Бу йўллардан биз ўтармиз.

Сойдай тўлиблар, тошармиз,
Кўкдан туйнуқлар очармиз,
Фалақдан нурдай ошармиз,
Бу йўллардан биз ўтармиз.

Эш бўлармиз ҳур йўлдошга,
Меҳрибон бағри қуёшга,
Бу элни кўтариб бошга,
Бу йўллардан биз ўтармиз.

* * *

Қолган
куйгу доғларда
ёнган бир кўнгил кўрдим.
Чарсиллаган боғларда
оҳу кўзли гул кўрдим.

Оҳу кўз гул дардидан
чарсиллаб ёнар бу боғ.
Тўлин ой ҳасратидан
кўлнинг кўкси қирмиз доғ.

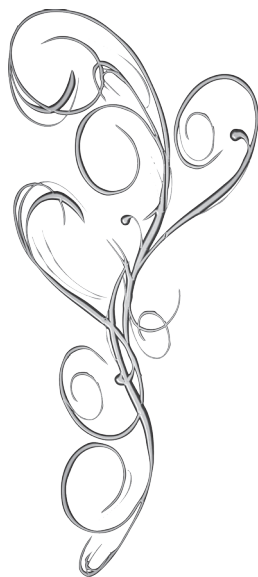
Бағрингда соянг маҳзун
худди сен ўзимдасан.
Оҳлар урарман узун
қирмизи кўксимдасан.

* * *

Тогай Мурод ва Маъсумага

Қизғалдоқзор қирмиз уфқдан
томчилаган қонга ўхшайди.
Томчилари маҳзун қўшиққа
ўхшар ҳаяжони қўшиққа
титраётган жонга ўхшайди.

Қир устида бир парча гулхан,
бир қизғалдоқ санга ўхшайди.
Гулхан ёққан не кутмиш гулдан,
ишқ ўтида танга ўхшайди...
...Ўтда ишқ ва танга ўхшайдир.

* * *

Олам
китобида бобсан –
тўла, гўзал изтиробсан.

Ерга соя ҳар барги
боғлар шамоли рангин.

Сувми – бу оби ҳаёт,
тоғи тортирар фарёд.

Чашмаки чашми гирён
интизор минг-минг жаҳон.

Бир гўзал ошиқ ҳаёл
бир буюк кўнгил мисол.

Рангин шамолли боғлар
ҳар барги соя чоғлар.

* * *

Эй,
юраги само қадар кенг,
эй, киприги юлдуз шуъласи,
бармоқлари ой нурига тенг
эй, насимдан тоза нафасли,
кел, дейман, келмассан, аммо, кел,
сиғмассан, кўнглим тор, сиғақол...
...Саҳрода қақраган гулман, мен,
эй, чашми зилол, нури шамол,
менга иссиқ эмас, нур керак,
совуқ эмас, керак саринлик,
бахт йўқ, нуринг билан шод юрак,
даф айлайди ғамнинг барини.

* * *

Кетмоқдаман
кенг даштдан,
ўралгандай осмонлар.
Томирда шиддат, шаштдан
дарз кетар уфқ томонлар.

Тушар бир парча шафак,
гуриллар адир усти.
Баҳор эзгулик шафқат,
димикқан кўнгил дўсти.

Не истайман йўртмоқда
уфқдан наридан йўл.
Шафакларни йиртмоқда,
қизғалдоқлар бағри хўл.

* * *

Рухимга
бостириб кирар саҳролар,
кўнглимдан чиқади гоҳо хуш боғлар.
Саҳродан келади баъзан дарёлар,
дилим булоғидан сув ичар тоғлар.

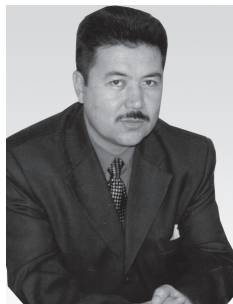
* * *

Напармон
тонгларда сени ўйлайман,
уфқ кипригида қуёш каби қон.
Кўклаган заминга нур келди қайдан,
менингчи, танимда типирчилар жон.

Кўз олдимга келар дарёлар бўйи,
кимсасиз соҳиллар соғинч изидай.
Тоғларнинг сояси сув ичар тўйиб,
дарё ўзи ташна етим кўзидай.

Ёруғ қўшиғини айтади қуёш,
мен учун бошланур бепоён қайғу.
Қуёшнинг бағрида соғинч ва бардош,
заминнинг бағрида севинч, ишқ, туйғу.

**Абдуқаюм
ЙЎЛДОШ**

1962 йилда тугилган. Тошкент Политехника институтини (ҳозирги ТДТУ) тамомлаган. “Сунбуланинг илк шанбаси”, “Тимсоҳнинг кўз ёшлари”, “Бир тун ва бир умр”, “Алвидо, гўзаллик”, “Пуанкаре” каби китоблари нашр этилган. “Кичкина одамлар”, “Уқубат”, “Иқтидор” каби бадиий фильмлар, “Ҳаёт жилгалари”, “Одамлар орасида” сериалларининг сценарий муаллифи.

ДАРЁ

Роман*

Она Дарё минг, миллион йиллардан бери тўхтамай оқаяпти, яна минг, миллион йиллар оқади. Биз йўқ эдик, Дарё бор эди. Биз келдик, Дарё бор. Биз ўтамиз, Дарё қолади. Вақт сув каби оқиб ўтади, деймиз, ваҳоланки, аслида Дарё вақт каби оқиб ўтаверади. У неча-неча минглаб, юз минглаб инсонларга эсон баҳи этди, сувга зорларнинг ташналигини қондирди, саҳроларни бўстонга айлантирди; яна бағрида балиқларни парваришлайди, уларни бизга тақдим қилади. Дарё ҳаёт мисоли: сиртдан сокин кўринган сув қаърида не-не пўртаналар, не-не гирдоблар, не-не шиддатли оқимлар яширин. Дарё бизнинг беминнат онамиздай меҳрибон, гамхўр. Шунинг учун биз уни Она Дарё деб атаймиз. У тирликлик ибтидоси. Унинг интиҳоси йўқ...

ЭЗГУЛИК МАВЖЛАРИ

Ижодкорнинг ҳаётида униб-ўсган, ақлини таниган жой гоят муҳим ўрин тутади. Улғайиб, бошқа масканларга кетганида ҳам болалик ва ўсмирлик кечган манзиллар ҳаёли уни тарқ этмайди. Ижодкор қайси жуғрофий-тарихий минтақа ҳақида ёзмасин, аслида ўзининг болалик ва ёшлиги ўтган ерларни тасвирлаётган бўлади. Абдуқаюмнинг кўнглида ҳамшиша ўзи униб-ўсган Сирдарё тургани боис бўлса керак, “Мубтало”, “Пуанкаре” сингари қатор битикларида Сирдарё одамлари, чўлли дарё табиати акс этади. Мана, ижодининг гуллаган даврига келиб адиб “Дарё” деган роман ёзиб, ҳукмингизга ҳавола қилмоқда.

Романда Сирдарё бутун залвори, кўлами билан тасвирланган. Лекин асар дарёнинг ўзи тўғрисида эмас, балки унинг атрофида кун кечираётган одамлар ҳақида. Асарнинг бир неча ўринларидагина Сирдарё гоҳ тинч ва улугвор, гоҳ меҳрибон ва эмлагувчи, гоҳ пўртанали ва қасоскор, гоҳ долғали ва тажовузкор йўсинда тасвир этилади. Муаллиф дарёнинг ҳолатини персонажлар хатти-ҳаракатлари, руҳияти ва қилмишлари билан

* Журнал варианты.

I боб

Ўтган асрнинг олтмишинчи йилларида дарё бўйидаги камиш босиб ётган маконга улкан бульдозерлар, кранлар, юк машиналари, цистерналар келтирилди. Борлиқни тутган техникалар ўкиришига ошиғич тарзда ўрнатилган палаткалару қуёш тиғида ёниб кетгудай исийдиган ғилдиракли темир вагонларда яшай бошлаган, очик ҳавода наридан-бери ясалган қўлбола стол-ўриндикларда, алюмин коса-кружкаларда овқатланиб, чой ичиб кетаверадиган ишчилар ғала-ғовури қўшилди.

Орадан уч ой ўтар-ўтмас кечқурунлари ёнидан ўтишга ҳайиқиб туриладиган камишзорлару одам бўйи бегона ўтлар ўсадиган, кундузлари мол боқилиб, таппи териладиган дўнгликлар текисланди, қозиклар қоқилди, чуқурлар қазилди, машина-машина шағал-цемент-арматуралар келтирилди ва шундай юқори суръатда пойдеворлар куйила бошланди. Тез орада эса сафга тизилган дастлабки бир хилдаги уйларнинг бетон деворлари кўзга ташланиб қолди; асфальт кўчалар пайдо бўлди, симёғочлар ўрнатилиб, симлар тортилди.

Баайни Бобил кўчиб келгандай, турфа тилларда гаплашадиган қурувчилар бир масалада яқдил эдилар: уларнинг ҳаммаси янги бунёд бўлаётган қишлоқни “посёлка” деб атардилар...

Ҳар хилликнинг мероси сифатидами, посёлкага турли миллат вакиллари кўчиб келишди, кўчириб келтирилди. Қишлоқ аҳли орасида ўзбеклардан ташқари қозоқлар, тожиклар, руслар, греклар ва ҳаттоки немислар бор эди.

Одамнинг қўли гул. Орадан бир-икки йил ўтар-ўтмас, қўққайиб турган хунуккина бетон уйлар ён-атрофи, кўчалар яшилликка буркана бошлади: ахир дарё бўйида яшашади, сув бемалол; яхши ниятлар билан, тўйларга атаб экилган тераклар бўй чўзиб қолди. Ажабки, тирикчилиги дарё ва балиқ билан боғлиқ қишлоқ аҳли ҳам бир масалада яқдил чиқиб қолди:

уйғунликда тасвирлар экан, ҳаёттийлик меъёрини бузмасликка эришади. Дарё тимсоли романдаги қўлаб персонажларнинг маънавий сифатларини белгилашда ўзига хос маҳактош ҳисобланади.

Муаллиф битикдаги ҳар бир тимсол табиатини моҳирлик билан индивидуаллаштира олган. Ундаги бирор образни бошқасига ўхшатиб бўлмайди. “Дарё”нинг бош қаҳрамони ҳалоллиги боис боши ташвишдан чиқмайдиган Тоҳир, ориятли, чаптаст, аммо ҳалол билан ҳаромнинг фарқига бормай, воситани эмас, мақсаднигина муҳим ҳисоблаганидан ҳаммиша галвалар қуршовида яшайдиган Бердиқул, улкан ташиқлотчилик, тадбиркорлик ва ҳалолликни ўзида уйғунлаштира билган Муҳиддинбой, унинг орзулари юксак ва барча ниятларига ўз кучи билан эришишига аҳд қилган ўғли Дилшод, бахтсизу омадсизлигидан аламзада ва бунинг учун энг яқин дўстига хиёнат қилишдан ҳам қайтмайдиган Мансур тенгбўйинса уч оқсоқол сингари персонажларнинг руҳий дунёси бетақрор тасвир этилган.

Романдаги ҳар бир тимсол тасвирида давр нафаси яққол сезилади. Ёзувчи одамга қолиплар асосида ёндашмагани учун ҳар бир персонаж руҳияти ва феъли-хўйидаги бетақрор жиҳатларни кўра билади ва таъсирли акс эттира олади. Шу сабабли ҳам романда ёшлар ёшлардан айирмалли тасвирлангани янглиг қариялар ҳам бир-биридан тубдан фарқ қиладиган йўсинда акс эттирилган.

Романда, Сиз, азиз ўқирман, мангу тирик дарё ва унинг атрофида яшаётган замондошлар кечмишу тақдирлари билан танишасиз. Ишонаманки, бу танишув гоят фойдали ва хайрли кечади. Одабийлик дарёсига сайрингиз мароқли бўлсин.

Козоқбой ЙЎЛДОШ,
филология фанлари доктори

кўпчиликнинг “посёлка” атамасига тили келишмаганиданми, қишлоқни бир оғиздан “овул” деб атай бошлашди.

Хуллас, биз қаламга олажак воқеалар юз берган бугунги кунимизда расман ҳам “Сайхуновул” деб юритила бошланган қишлоқ эни-бўйига бироз кенгайган, йилнинг уч фаслида яшиллик оғушида бўларди. Тўғри, сўнги пайтлари, айниқса, ёзнинг иссиқ кунларига келиб дарёда сувнинг камайиб кетиши, шиддат билан оқадиغان дарёнинг жилдираб турган ирмоққа айланиши ўз таъсирини кўрсатмасдан қолмади. Аммо асосий тирикчилик барибир дарё билан боғлиқ бўлиб қолаверди: ишнинг кўзини биладиган тадбиркорлар аллақачон алоҳида “кўлча”ларига сув ғамлаб олишиб, катта-кичик хусусий балиқ хўжаликлари ташкил этишган, овул аҳлининг аксарияти ўшаларнинг қўлида ишлашади.

Бу орада овулдан йигирма чақиримча узоқликдаги туман маркази рисоладагидай шаҳарчага айланди. Энг асосийси эса, кичкинароқ бўлса ҳам бир нечта консерва цехи, росмана балиқ бозори ишга тушди-ю, сайхуновулликлар кўча бўйида сарғайиб балиқ сотиб ўтириш ташвишидан қутулгандай бўлишди. Катта йўлга яқинлиги боисми, бозор тез орада машҳур бўлиб кетди: сон-саноксиз йўловчилардан ташқари у ёғи пойтахтдан, бу ёғи Жиззаху Самарқанддан, ҳаттоки қўшни Қозоғистондан мижозлар келадиган бўлишгач, сотувчиларнинг қўли кўлига тегмай қолди. Дарёда сув камайган маҳаллари эса бозорни олис Айдаркўлдан ҳамда шу атрофдаги, балиқ хўжаликларидаги сунъий ҳовузлардан келтирилган балиқлар тўлдирарди. Қўли текканнинг оғзи ҳам тегади. Бозор баҳона яна қанча одам ишли, ризкли бўлиб қолди.

Балиқни етти хазинанинг бири деб бежиз айтишмаган. Аммо азалдан маълум: хазина бор жойда унга осонлик билан эга чиқишни истаганлар кўпаяверади. Шаҳарчадаги балиқ бозорида савдо авж олган сайин қандайдир учар даллоллару, туллак воситачилар, ўроқда йўқ, машоқда йўқ, хирмонда ҳозир ишбилармонлар сафи ҳам орта борди. Улар ўзаро нималарнидир пинҳона келишиб олишар, қандайдир яширинча режалар тузишар, мўлжалларини амалга ҳам оширишар, кимларнидир маҳорат билан бошқаришар, керак жойга узатишар, лозим жойдан чўтал олишар ва алал-оқибат бозор нарх-навосини ўзларига макбул тарзда ушлаб туришга муваффақ бўлишарди. Айрим пайтлари, мутлақо кутилмаганда бозорда нарх бирдан фавқулудда икки, ҳаттоки уч-тўрт баробарга тушиб кетар, хайратга тушган, аслида бу навбатдаги гапга кўнмаган рақибни синдириш учун ишлатилган ҳийла эканлигидан беҳабар харидорлар пештахталардаги балиғу қоқбалиқларни шипириб кетишарди. Эртаси куни эрталабдан эса яна ҳаммаси бояги-бояги, бой отамнинг таёғи қабилида давом этаверар, касодга учраган тараф ғолиб тарафга бош эгиб борар ёки бозорда қайтиб қорасини кўрсатмасди.

Албатта, бу ишларнинг ҳаммаси силлиққина кетавермасди. Овулнинг не-не ўжар йигитлари, саркаш эркаклари “қани, қўлингдан нима келади! Бир кўрай-чи!” дегандай бозорга ёриб киришар, кимларгадир пўписа

қилаётгандай тез-тез белларидаги ўткир пичоқларининг дастасини ушлаб-ушлаб қўйишар, чекка-чеккада, одатда намозшом маҳаллари юз берадиган “ур калтак-сур калтак”ларда мардона туриб беришар, йикилиб, ер билан битта бўлишса ҳам таслим бўлишмас, қайсарлик билан “мен шу ерликман! Сайхуновулданман! Сенлар ўзларинг кимсанлар?” деб тураверишарди. Кўпинча бундай аччиқ ичакдай чўзиладиган ихтилофларнинг якуни шу билан тугардики, “ха, бир тентак тирикчилигини ўтказиб юрса юрибди-да”, дея бунақанги бош эгмасларни тинч қўйишар, фақат бундай илтифотни том маънода тортиб олган банда майда сотувчилик мақомидан юқори кўтарилмаслиги шарт эди ва буни ўша одамнинг ўзи ҳам жуда яхши билиб турарди...

Шахарчада ёмғирдан кейинги қўзиқорин мисоли янгидан-янги, бири иккинчисидан ҳашаматли қасрлар бодраб чиқа бошлади: балиқ бизнеси ўз ҳосилини бермоқда эди. Шу баробарида янги пайдо бўлаётган гуруҳлар билан эскилари ўртасида зиддиятлар ҳам кучайди. Қайлардадир, нималарнидир ўрганиб қайтган, юлдузни бенарвон урадиган ишбилармонлар дарёдан унинг неъматларини тортиб олишнинг янгидан-янги усулларини ишлата бошладилар: ибтидоий тўрлар ўрнига динамитлар, ҳаттоки дарёнинг маълум қисмини иситадиган ажабтовур мосламалар пайдо бўлди: балиқ илик жойга қараб сузади-да...

Яна бир гап. Кейинги йилларда содир бўлган эврилишлар сабаб, овулнинг бир қисм фуқаролари ўз тарихий ватанларига жўнаб кетдилар. Айникса, олмон Миша дурадгорнинг кўчиши қийин кечди: шўрлик овул қабристонига қўйилган кампирини ташлаб кетишга журъат этолмас, бу ёқда эса фарзандлар “Германия! Фақат Германия!” деб қисталанг қилиб туришибди; уста қайси бармоғини тишласа ҳам оғрийди... Аммо кўнгли ниманидир сезган чоғи, дурадгор бекор тайсалланмаган экан: бечора она юртида тўрт ой яшабди, холос: бир оқшом ухлабди-ю, қайта уйғонмабди... Буни эшитиб овул аҳли кўп афсусланди, қариялар йиғилишиб, уста Мишанинг ҳақиға дуои фотиҳа қилишди...

Россияга, Қозоғистонга кўчиб кетган собиқ сайхуновулликлардан айримлари уч-тўрт йил оралатиб келиб, тўрт-беш кун меҳмон бўлиб кетишади. Ўтган йили эса ўзини “фамилиям Папакириакопоулос” деб таништириб, суҳбатдошини қийин аҳволга солиб қўядиган, бироқ қишлоқ аҳли аллақачондан бери ўзига ўнғай тарзда “Саша грек” деб атайдиган собиқ этикдўз атай Афинасидан келиб, овулда нақ бир ҳафта қўноқ бўлди. Аввалига “шаҳарда катта пойафзал фабрикама бор, ишчиларим фақат буюртмага ишлайди, мен бармоғимни ҳам кимирлатмайман, пулнинг ўзи оқиб келиб туради”, деб роса оғиз кўпиртирган Александр Папакириакопоулос уч-тўрт пиёла майи ноб ичганидан сўнг нечукдир хўнг-хўнг йиғлагани, кейин “э, шу ҳам ҳаёт бўлдимми? Бирим икки бўлсин деб ўн тўрт соатлаб итдай ишлайман! На дам олиш кунини биламан, на таътилни! Туғилган кунимниям ишда ўтказдим – хўжайин жавоб бермади!.. Шунчаки гаплашиб ўтиришга биттагина одам тополмайман... Чойхонаям йўқ...” қабилида ши-

коятлар қилгани рост. Суяр муаллим закийлигини намоиш этгандай, Саша грекнинг бу арзи холини унинг ота Ватанида юз бераётган – вақтинчалик, албатта – иқтисодий бўҳрон билан изоҳлади ва шу билан ҳаммаси ҳаммага, айниқса, хорижда ариқлардан сув ўрнига сут оқади деб тамшанаётган ёшларга аён бўлди-қолди...

Дарвоқе, кўчиб кетаётганларнинг уйлари нархи овул аҳлининг имкони етмайдиган даражада бирдан кўтарилиб кетди: уларни шаҳарчадан келган қандайдир бадқовоқ, эс-дардлари дарёдан иложи борича кўпроқ балиқ овлаб, бозорга олиб чиқиб сотиш бўлган, шунга яраша кўлларида катта пул ўйнайдиган кимсалар эгаллаб ола бошлашди. Дарвозаларига иккита, баъзан ҳатто учта қулф ўрнатишдек аллатовур одатга оғишмай амал қиладиган бу одамлар гўё муваққат яшашларини таъкидлашаётгандай овул аҳлига аралашмас, тўй-маъракаларда иштирок этишмас, ўзларини бегонадай тутардилар. Равшанки, салом қандай бўлса, алик ҳам шундай: Суяр муаллим айтганидай, минг йил бир қозонда қайнатилса ҳам сайхуновулликларга қони кўшилмайдиган бу кимсалардан овул аҳли ҳам ўзларини четга тортиб юрадиган бўлишди...

* * *

Тоҳир мана шу овулда улғайиб-ўсди. Ҳаётига илоҳий сеҳр, қувонч, масрурлик, ҳаяжон олиб келган, дунёни кўзларига чандон гўзал этган илк муҳаббатига ҳам шу ерда дучор бўлди. Афсус, тез орада йигитнинг бутун туриш-турмуши остин-устун бўлиб кетди: деярли нақд бўлиб турган висол қувончи ўрнини ҳижрон азоби эгаллади, кечагина минг бир рангларда товланиб турган олам бирдан зулмат оғушида қолди...

Ногоҳ кўз-кўзга тушиб қолганида дув қизаришлар, қўллар гўёки тасодифан бир-бирига тегиб кетганида ток ургандай сесканишлар, синфдошлару муаллимларнинг кўзларини шамғалат қилганча энтиқиб дил розлари битилган мактуб алмашишлар – буларнинг ҳаммаси парталарга ўйиб ёзилган соддагина “Т+Г=С” ёзуви сингари мактаб дарсхоналарида унут бўлиб қолаверди: дўхтирликка ўқиётган Гулноза биринчи курсни битирар-битирмас бошқа институтда ўқиётган бир толиб билан топишиб... Чапак чалиб қолаверган Тоҳирни айниқса йигитнинг бошқа институтда ўқиётгани хайратлантиргани рост: бу қанақаси ахир, қачон танишиб улгуришди, қачон бир-бирини синаб-кўриб улгуришди... Наҳот... наҳот умр савдоси шу қадар тез ҳал бўлса...

Эрга теккан Гулноза-ю, Тоҳир овулда бош кўтариб юролмай қолди. Ҳар нечук, баъзи бир синчковроқ яқинларига бўлажак тўй хусусида ҳаяжон яширин ишорали гаплар қилишдан ўзини тийиб туролмагани-да йигит бечора... Бу ёқда аллақачон Тоҳирни ўзларининг бўлғуси куёвлари сифатида кўраётган (овулда гап ётармиди!), унинг қуюқ саломига синчковлик аралаш алик оладиган, ҳатто сўнгги пайтларга келиб уялиқираганча ўзларидан ошқора қоча бошлаган йигитни кўз остидан масрур кузатиб қоладиган Турғунбой ака билан Маърифат хола хижолатда...

Тез орада овулда “лапашанг, олма пиш, оғзимга туш, деб юрган” йигитнинг кўнгил ярасини титкилаб, азоб берадиган учирма гаплар ўрмалаб қолди. Бу аҳволда яшаб бўлмасди...

Тоҳир армияга кетди. Таътилга ҳам келмасдан, олис Сурхонда икки йил хизмат қилди, бироқ Амударёнинг ёввойи шиддат билан оқадиган бўтана сувлари ҳам йигитнинг қалбидаги алам маддаларини ювиб кетолмади... Хизматдан сўнг уйдагилар шунча зўрлашса ҳам ўқишга бормади: шаҳардан кўнгли қолганди унинг.

Бақувват, хизматдан янада чиниқиб келган йигитни инспектор вазифасига ишга олишди. Унинг вазифаси дарёнинг биологик ҳолатини муҳофаза қилиш, баликларни браконьёрлардан асраш эди.

Яхшиям иш бор... Иш балки кимлар учундир тирикчилик, бир бурда нон топиш воситасидир, бироқ Тоҳир учун меҳнат ўзини кундалик ташвишларга андармон этиш, жон-жаҳди билан, то сулайиб қолгунча ҳаракат қилиш, уйга ҳориб-чарчаб, аранг судралиб қайтиш, ўзни таппа ўринга ташлашу ўликдай қотиб ухлаш омили бўлиб қолди. Тоҳирдай кўксиди гуриллаб ёниб турган олови вужудини кемираётган забардаст йигит учун бир смена ишлар чўт эмасди, шунинг учун у ҳамкасбларининг ўрнига ҳам навбатчиликка чиқаверар, кўпинча эса соатга ҳам қарамасдан, дарёда кезгани-кезган, бирон браконьёрнинг изига тушганида эса вақт тушунчасини умуман унутар, то мақсадига етмагунга қадар уйқу нималигини билмасдан юраверарди-юраверарди. Ким билади, эҳтимол йигит учун мана шу доимий беоромлик ва хавотир оғушидаги таъқиб жараёнининг ўзи муҳимроқ туюлгандир...

Ҳар не бўлганда ҳам, иш Тоҳирни умидсизликдан, бир умр нолиб ўтиш хасталигидан, доимий аламзадалиқдан асраб қолди. Бироқ бундай мутаассибларча меҳнат ўз қурбонликларини ҳам талаб этарди, албатта.

Овул ҳар қанча кенгайгани билан, унда истиқомат қилаётганлар бир-бирларини таниб-билиб улгуришганди; бунинг устига, тўй бир, маърака бир; борди-келди, қариндош-уруғчилик, куда-андачилик деганлариям бор... Шу сабаб, қишлоқнинг бу чеккасида яшайдиган кимдир ноқонуний балиқ ови билан қўлга тушар экан, орадан бир чой ичгулик фурсат ўтар-ўтмас бу банда, дейлик, қишлоқнинг у чеккасида истиқомат қиладиган собиқ синфдош дўстингнинг туғишган укаси ёинки тоғангнинг бирга гап ейдиган ўртоғининг тус божаси бўлиб чиқиши ҳеч гап эмасди... Табиийки, бунақа маҳаллари орага фалончи-пистончилар, энг оғири – қариндош-уруғлар, яқин жигарлар тушади. Бу дунёда одам кўп нарсадан воз кечиши мумкин, аммо хешларга қўл силтаб кетолмайди, улар ўртага олиб ниманидир илтимос қилиб, баъзи ҳолларда эса талаб қилиб турганида, айтаётган гапларингга мутлақо қулоқ солмаётганида, изоҳларингга ишонмаётганида иложсизликдан “дод!” деб юборгудай бўласан, бошингни қаерга уришни билмай қоласан...

Ишни энди бошлаган кезлари бунақа савдо ҳафтасига ҳеч бўлмаса бир марта Тоҳирнинг бошига тушиб турарди. Аввалига унисини у экан, деди, бунисини бу экан, ишқилиб, орага тушганларга имкони даражасида қайишиб

турди, айрим маҳаллари далилий ашё бўлган балиқларни дарёга қайтариб қўйиб юборишу, қонунбузарга пишак дўки уриб қўйиш билан кифояланди. Аммо, Худо шоҳид, бировдан бир сўм олмади, бировнинг битта балиғини уйга кўтариб келмади; дарвоза ёнига ташлаб кетилган совға-саломларни эгаларига қайтарди; шу қилиғи сабаб “ўз фойдасини билмаган тентак” деган лақаб орттириб олди (тўғри, ишонч билан “...олади. Катта-катта олади. Фақат яширинча олади. Катта-катта мафиялардан олади!” деб юргувчилар ҳам овулда анчагина топиларди). Тез орада эса инспектор қатъий бир хулосага келди: бунақа масалада бир марта ён бердингми, тамом, кейин кўз очирмай қўйишаркан, баённома қоралай бошласанг бас, “фалончини шундайгина қўйиб юборибсан-ку, ундан бизнинг қаеримиз кам? Шу бир парча қоғозинг биздан авло бўлдимми?” деб юмма талашаркан, “бизам хизматдан қочмайдиган, девор бўлмаса кўчани кўрадиганларданмиз”, деб писанда қилишаркан, намойишқорона чўнтак қовлашга тушишаркан, “хай-хай” демасангиз кўйнингизга у-бу тикиб кетишдан ҳам ҳайқишмас экан...

Бу аҳволда узоқ ишлаб бўлмасди. Ахийри, узоқ мулоҳазалардан сўнг Тоҳир бир қарорга келди ва аста-секинлик билан, заррама-зарра, томчиматомчи ўзининг вужудидаги, қалбидаги мутеликка монанд туйғуни ситиб чиқара бошлади, овулдошларидаги ўзига юқоридан беписанд қараш имкониятини йўқота борди. Ў, осон кечмади бу жараён, осон кечмади! Эҳ-хе, бунинг эвазига не-не қора кунлар тушмади бошига, не-не қарғишларга учрамади, не-не яқин жигарлари, қондош хешлари юз ўгириб кетишмади ундан! Ҳатто ёлғиз опаси... Пиёниста эри ов маън этилган мавсумда бир қайик балиқ билан қўлга тушиб қолганида аввал оёқлари шишиб кетган опанинг ўзи эланиб келди... кейин... кимлар ақл ўргатишган, ноаён!.. уйида бир амаллаб асраётган ягона бойлиги – болали сигирини етаклаб... Йиғлади... Ранги қорайиб кетган укасини кўндирилмаслигини англагач... кўзёшларига кўмилганча судралиб қайтиб кетди... Жиянларнинг-ку, халигача Тоҳирни кўрарга кўзлари, отарга ўқлари йўк... Арзғўйларнинг ҳам сони бўлди, саноғи бўлмади...

Уста “ёзғувчи”ларнинг шарофати билан Тоҳир икки марта ишдан бўшатилди, бироқ, Худонинг қароматини қаранг, икки сафар ҳам ўрнига қайта тикланди. Ҳақиқат эгилади, лекин синмайди деганлари шу бўлса керак-да.

Охир-оқибат Тоҳир “гапга кўнмайдиган, яхшилик ёқмайдиган, иш деганда отасиниям танимайдиган инспектор” деган ном орттирди-ю, қонунбузар қўлга олинган заҳоти қаёқдандир пайдо бўлиб қолиб, орага тушишни дўндирадиган гала-гала илтимосчилар ва сурбет холис элчилардан кутулди ҳисоб.

Бу орада вақт ҳам бир нарсадан қуруқ қолаётгандай шошиб-ҳовлиқиб елаверди ва Тоҳирнинг ёши йигирма еттига бориб қолди. Овулда шу ёшга етиб ҳам уйланмаслик турли гап-сўзлар ва анчайин нохуш талқинларга сабаб бўлиши аён эди. Ўғлига бу мавзуда гапиравериш чарчаган она ахийри шартта дастурхон кўтариб қўшни қишлоқдаги бир дугонасиникига совчи-

ликка жўнаворди. Қиз ўша йили тикувчиликни битириб, туман марказидаги цехда иш бошлаган экан.

Одатдагидай, киз томон “биз бир ўйлаб кўрайлик-чи”, дейишибди. Янгаларнинг талаби ҳам маълум: “жигит учрашувга чиқсин, иккалови бир гаплашиб кўришсин”.

Тоҳир онасига “эртага бораман, индин бораман” дея ишдан қўли бўшамай юрган кунларнинг бирида хўп ғалати хангома содир бўлди.

Дархақиқат, юмуш билан андармон Тоҳир овулда ўзидан кичик ёшдаги йигитларга эътибор бермас, уларнинг кўпчилигини танимас эди. Намозшом палла, энди қайиғидан тушиб келаётган Тоҳир тепалик ортидан отилиб чиққан чамаси йигирма ёшлардаги йигитнинг қутуриб ўзига ташланганини кўрганида шошиб қолмади, зеро, касбининг ўзи ундан доим хушёр бўлишни тақозо этарди, фақат шуурини “Самаднинг жияни-ёв” деган ўй чақмоқдай тилиб ўтди. Кунни кеча тўртта балиқ билан қўлга тушган Самад далолатномага қўл қўймайман деб роса тихирлик қилган, Тоҳирга хезланиб: “Ҳали сен ит билан бошқа жойда, бошқача гаплашаман! Орқасида одами йўқ деб ўйлама, керак бўлса сени маймундай ўйнатиб қўядиган танишларим бор! Ана ўшанда ўзинг олдимга эмаклаб келасан!” дея бўкирганди. Шу экан-да “гаплашиши...”

Тоҳир ҳатто жияннинг нега ёлғиз эканига ажабланиб ҳам улгурмасдан (одатда, “қасоскорлар” бир-бирларига мадад бергандай уч-тўрт киши бўлиб келишарди) жағига келиб тушган кучли зарбадан икки қадам орқага учиб кетди, мувозанатини сақлай олмасдан йиқилиб тушди. Бунақа пайтлари бир тепки ҳаммасини ҳал қилиши аниқ эди. Бироқ жиян мард экан, ётган рақибини тепмади, унинг ўрнидан туриб олишини кутди, сўнг яна ҳужум бошлади.

Икковлон анча олишишди. Ўзиям садоқатли жияннинг буқадай кучи бор экан... Йўқ, барибир охир-оқибат армия тажрибаси, ёш устунлик қилди: Тоҳир йиқилаётган жойида бир амаллаб йигитчанинг қўлини орқага қайириб олди. Инспектор кутганчалик йигит додлаб юбормади, аммо қуйи лабини жон-жаҳди билан тишлаб олгани, томоғидан эса хириллаган товуш чиққанлиги унинг қанчалик кучли оғриққа чидаётганлигини кўрсатиб турарди. Ҳансираб қолган Тоҳир:

– Тоғангга шуни айтиб қўй... – деб гап бошлади.

Бироқ йигитча гап эшитадиган алфозда эмасди шекилли, инспектор мутлақо кутмаганида тўсатдан чақчайиб:

– Яна бир марта Жамилага одам юборсанг, ўлдираман! – деди.

Тоҳир қуйи лабидан қон тизиллаб оқаётган йигитчага анграйиб қараб қолди. Бу яна нимаси бўлди? Қанақа Жамила? Қанақа одам...

Инспекторнинг чангали бўшашганини сезган йигит бир силтаниш билан қўлини бўшатиб олди ва шувуллаб қоронғилик қўйнига сингиди-кетди. Ана шундагина Тоҳир онаси совчиликка борган кизнинг исми Жамила эканлигини эслади.

Бу ёғи қизиқ бўлди-ку... Наҳотки булар аҳдлашишган бўлса-ю... Бир ками энди Қоработир бўлиш қолувди... Аммо агар аҳдлашишгани чин

бўлса, йигит нега энди, Тоҳирдан “одам борганидан” сўнг ғимирлаб қолди?

Тоҳир қиз билан учрашувга чиқиш олдидан янгалар кўмагида оркаворатдан суриштириб билишга, вазиятга ойдинлик киритишга уринди. Аён бўлдики, овулнинг нариги бошидаги уйда уйланган, таксичилик қиладиган акаси, касалмандроқ онаси билан яшайдиган Бердиқул қизга бир эмас, уч марта совчи йўллаган, аммо нимагадир ҳар гал рад жавоби олган. Умуман, овулга кейинроқ кўчиб келганлар сафида бўлган бу оила кўпчиликка унчалик аралашмас, ҳали бошқалар билан қариндош-уруғ бўлиб ҳам улгурмаган эди.

Тоҳир не қилсин? Уятчан Жамила билан қисқагина давом этган илк учрашувга чиққанида бу хусусда сўрай олмади, буни эркак кишига ярашмайдиган иш деб ўйлади; аммо “кўнглингизда кимдир бўлса, янгаларингизга айтинг, мен тушунаман”, дея олди; бунга жавобан қиз дув қизариб, ерга қаради, шу билан бошини қайта кўтармади...

Тез орада тўй бўлди. Базм оқшоми Бердиқул деганлари ичиб олиб, тўполон кўтармоқчи бўлди, шекилли, йўқ жойдан баҳона топиб, атай учтўрт меҳмон билан ғижиллашиб қолди, биттасининг қаншарига ўхшатиб мушт туширишга ҳам улгурди; аммо овулда оқсоқолларнинг обрўйи баланд эди, бунақанги ғиди-бидилар уларнинг бир маънодор қош учирishi билан барҳам топди: Бердиқулни тўрт-беш забардаст йигит шартта кўтариб тўйхонадан олиб чиқиб кетишди, кимнингдир молхонасига олиб бориб қамаб қўйишди, устидан қулфлаб кетишни ҳам унутишмади. Роса уринсада, кафтдай дарчадан чиқиб кетолмаган Бердиқул уриб-тепиб, ахийри бир амаллаб лойсувоқ томни тешиб чиққанида аллақачон тонг ёришган, инчунун, бўлар иш бўлиб, бўёғи кўчган эди...

* * *

Биринчи муҳаббат тошга ўйилган хат мисоли бир умр юракда сақланиб қолади, дейишарди. Ҳақ гап шекилли. Илло Тоҳир, буни ўзи тан олишни истамаса-да, уйланганидан кейин ҳам анча маҳалгача Гулнозани унутолмай юрди. Айниқса, баъзан кечалари юраги бир сиқилади-ей... Бунақа маҳаллари “дод” деб кўчага чиқиб кетсанг-у, кетаверсанг, кетаверсанг... қаёққалигини ўзинг ҳам билмасанг... оёқларингни тошлар кесса, юз-баданингни тиканлар тилса... сен шунда ҳам сакичдай зулмат оғушида ортингда қонли из қолдирганча кетаверсанг... ва қай бир манзилга борганингда “гуп” этиб йиқилсанг... ҳеч нарсани ўйлай олмай қолсанг, ҳеч нарсани эслай олмай қолсанг... кўзларингни йирганча беҳис-берух аҳволда ётаверсанг...

Ваҳоланки, Тоҳир Яратганга шукроналар айтса арзирди: қисмат унга оқила, меҳрибон, болаларча беғубор жилмайиб турадиган аёлни ёстикдош этганди. Жамила эрини бошига кўтарар даражада самимий, содда жувон эди. Буни сезгани, ҳис қилгани сайин Тоҳир баттар азобланарди. У аёлини иззат-хурмат қиларди, керак бўлиб қолса ҳеч ўйланиб ўтирмасдан унинг учун жонини ҳам қурбон этарди, аммо ҳар қанча истаса-да, уни юраги

ўртаниб, титраб-қақшаб сева олмади, уйга юмушдан ҳовлиқиб, ҳаяжон билан, жуфти ҳалолени соғиниб қайтмасди; ҳамон вақт қандай ўтганини билмасдан ишида юраверарди, юраверарди... Тохирнинг энг кўрққани – қалбидаги пинҳон туйғулардан маъсума рафиқасининг хабардор бўлиб қолиши эди, шу боис ўзини турмушда вазмин, жиддий, камгап эркак каби тутарди...

Фарзандли бўлишди. Ўғил эр-хотинни бир-бирига янада яқинлаштиргандай бўлди. Бироқ Дилмурод етти ёшга етганида кутилмаган фожиа юз берди.

Уйда тикувчилик қиладиган, қўли гуллиги боис буюртмаларга кўмилиб қолган Жамила эрининг ишини яхши кўрарди. Вақт топса бас, дарров дарёга келар, Тохирнинг қайиғида бирга сайрга чиқарди. Ўша ёз куни ҳам шундай бўлди. Моторли қайиқда эр-хотин бироз айланишди.

Қайиқ тез юрар, шамол Жамиланинг сочларини ўйнарди. Тохир бир қўлида рулни бошқарар, иккинчи қўлида тутган дурбинида атрофни кузатарди.

Тохир бирдан сергак тортиб, қайиқни қирғоқ бўйидаги дарахтзор томон бурди. Бу ерга келиб торайган дарё айрича шиддат билан оқарди.

Дарахтлар соясидаги қўлбола дастурхон ёнида эллик ёшлардаги, сочлари кумуш тусли, кўзойнак такқан, бўйинбоғли шоир Даврон Комил диққат билан ниманидир ўқиб ўтирарди. Сал нарида, қирғоқ бўйида тахминан тўққиз ва олти ёшлардаги иккита иштончан бола ўйнаб юришибди.

Мотор овозини эшитиб, шоир бошини кўтарди, қўлёмани ёнига қўйиб, ўрнидан турди. Даврон Комилни таниган Тохир ҳазиллашди:

– Ашаддий браконьер ким десам, ўзингиз экансиз-ку, Даврон ака.

Шоир қўлларини кенг ёйди:

– Худди шундоқ, Тохиржон. Келинг.

Тохир атрофга аланглади:

– Жиноят куроли бўлган тўр, қармоқ кўринмаяпти.

Даврон Комил кулиб юборди:

– Биз мана шунақа кўрсатмай ишлаймиз-да. Уйда битта эски қармоқ бор эди, унияма опкелмадим. Профессионал балиқчи бўлмасак ҳам, “р” ҳарфи йўқ ойларда балиқ овлаб бўлмаслигини яхши биламиз. Май, июнь, июль, август дегандай.

– Яхши-да. Унда “р” ҳарфи бор ойларда бемалол қармоғингизни кўтариб келаверинг. Сентябрь, октябрь, ноябрь... дегандай.

– Э, ука, биздан балиқчи чиқармиди? Бош қашишга вақт йўғ-у. Ёшларнинг китобига муҳаррир қилиб қўйишган. Эртага топширишим керак. Уйда ўтириб бўлмай қолди. Дим. Иссикни бўлса юрак кўтармай қолган. Аксига олиб янгангизам тўйга кетганди. Болаларни олиб тўғри табиат қўйнига келавердик-да.

– Жуда тўғри кипсиз, Даврон ака. Лекин дам оламан десангиз, ўзимизнинг пляжга бора қолмапсиз-да.

– Бир боргандим, у ерда ҳаммаёқ одам, шовқин-сурон. Ишлаб бўлмайди.

– Майли-ю, фақат болаларга эҳтиёт бўлинг. Бу ерда дарё сиртидан сокин кўрингани билан тагида тез оқади. Гирдоб ҳам айнан шу ерда.

– Хўп, ука, хўп. Қани, камтарин дастурхонимизга марҳамат.

– Раҳмат. Хизматчилик. Бормасак бўлмайди. Сиз яхши дам олинг. Фақат эҳтиёт бўлишни унутманг.

Шу билан хайрлашишди. Тоҳир моторни юрғазиб, қайиқни яна дарёга олиб чиқа бошлади.

– Ким бу киши? – деб сўради Жамила.

– Шоир. Ажойиб одам. Китобини опкелгандим-ку. Даврон Комил деган шоир. Асли шу ўзимизнинг қишлоқдан. Ҳозир шаҳарда яшайди.

Ниманидир эслаган Жамила яшнаб кетди:

– Ҳа, ҳа. Опкелгандингиз! Шеърларини ўқигандим!.. Тирик шоирни биринчи кўришим. Юзида нури бор одам экан.

– Шоирлар шунақанги Худо ёрлақанган одамлар бўлишади-да, аяси.

Жамила шундай улуғ одам билан бемалол гаплашган, ҳазиллашган эрига хайрат ва ҳавас билан қаради. Бунга сезган Тоҳир мийиғида кулимсираб кўйди.

Тоҳирнинг аниқ ёдида: жувон эҳтиром тўла нигоҳини шоир томон тикди. Инспектор ҳам қандайдир савқи табиийси билан қирғоққа ўгирилди ва болалардан кичиги тепган копток дарёга тушиб кетганини кўрди. Катта бола ўйлаб ўтирмасдан тез оқиб кетаётган тўп ортидан ўзини сувга отди.

Жамила чинқириб юборди:

– Дадаси!

Бу чинқирик янграмасидан буруноқ Тоҳир қайиқ рулини қирғоқ томон кескин бурганди.

Телба сув коптокни ҳам, болақайни ҳам шиддат билан оқизиб кета бошлади. Кичкинтой бола додлаб юборди:

– Ака!

Тоҳир яна бир нарсани аниқ кўрди: кичкинтойининг бақирганини эшитган Даврон Комил учиб ўрнидан туриб кетди, қўлидаги қоғозларни отиб юбориб, ўғли томон чопди. Кичкинтой бўзлаб йиғлар ва сув юзасига қалқиб-қалқиб чиқаётган, ҳамон шиддат билан оқиб кетаётган акасига ишора қиларди.

Даврон Комил кийимларини ҳам ечмасдан чопиб бориб ўзини дарёга отди, ўғли томон сузди.

Болақайнинг ёнига Тоҳир биринчи бўлиб етиб келди, унга қўл чўзди. Шу лаҳзада, инспектор томон қўлларини узатаётган болақай бирдан сув остига кириб кетди. Ўзини сувга отиб, болақай ортидан шўнғиётган Тоҳирнинг сўнгги оний сонияда кўргани қайиқ лабида сувга ваҳима билан қараб қолган, кўзлари олайиб кетган Жамила эди... Сўнг нима бўлган? Жамила, ўша мунис жувон кийимлари сувга бўкиб, оғирлашган Даврон Комилнинг бирдан гир айлана бошлаганини, кейин сув остига кириб кетганини, яъни тирик шоирнинг гирдобга тушиб қолганини сезади ва... ўзини сувга отади. Ёрдам бермоқчи, шоирни сувдан олиб чиқмоқчи бўлган-да шўрлик...

Ниҳоят бўтана сув қаъридан отилиб чиққан Тоҳир бир қўли билан беҳуш

болакайнинг сочидан ушлаб олди. У жон-жаҳди билан сузиб кирғоққа етиб келди, болакайни ерга ётқизиб, кўкрагидан босди, сунъий нафас олдириди, ишкилиб унинг ичидаги сувни чиқариб ташлади, ўзига келтирди.

Шундан кейингина Тоҳир ҳамон дод солиб йиғлаётган кичик болакайни овутиш учун бош кўтариб, аввал дарёга қаради ва узоқда лопиллаб кетаётган бўш қайикни кўрди. Мана, қайик тор ўзанга бориб, нимагадир урилди чоғи, ағдарилиб тушди, чўка бошлади...

Тоҳир бўкириб юборди:

– Жамила!

Гирдоб қаъридан сув юзасига бир бўйинбоғ чиқди, бу Даврон Комилнинг шойи галстуғи эди...

Тоҳир чопиб бориб ўзини сувга ташлади, то нафаси қайтиб, ўладиган ҳолга етгунга қадар қайта-қайта шўнғиб, дарё бағридан Жамиласини қидираверди-қидираверди...

Бир ҳафтача излашди, оқим бўйича деярли эллик чақирим жойни тит-пит қилиб чиқишди, аммо шоирнинг ҳам, Жамиланинг ҳам жасади топилмади...

Тоҳир адоий тамом бўлди...

Ўша кунлари дарёга қараса бас, сувда акс этаётган қуёш ёғдулари орасидан ширингина жилмайиб турган, ўзига хайрат аралаш қувонч билан қараётган Жамилани кўрарди...

Бу Тоҳир учун оғир йўқотиш бўлди, даҳшатли даражада оғир йўқотиш. Ўша кунлари у қандай қилиб ақлдан озиб қолмади, буни ўзи ҳам тушунмайди...

Шоирнинг ишхонасидан келишди, оиласидан...

Тоҳир бу кўп сонли ҳамдардларнинг тасалли сўзларини эшитмас, эшитган чоғларида маъносини англамас, уларга ҳеч нима кўрмаётган кўзларини тикканча лоқайд ўтираверарди... Шоирнинг яқин хешларидан кимидир қаердадир хизмат қиларкан, шу амалдор ҳузурига чорлаб икки марта одам юборди, аммо Тоҳир бормади. Илло, ўша мудҳиш воқеа ҳақида ҳар қандай эслатиш унинг юрагини чидаб бўлмайдиган даражада буровга солиб азоблар, айбдорлик ва пушаймон ҳислари чоғишган армон эса дунёсини қоронғи этарди...

Балки шу сабаблидир, орадан бир неча йил ўтиб, раҳматли шоирнинг Тоҳир бир пайтлар ажал чангалидан кутқариб қолган тўнғич ўғли атайлабдан яна бир бор миннатдорчилик билдириш учун укаси билан бирга ишхонасига излаб келганида инспектор улар билан гаплашишни, улар билан юзлашишни истамади: қайикқа ўтирди-ю, дарёга чиқиб кетди...

Бироқ бу дунёда аввалига асло битмайдиган каби туюладиган ҳар қандай қалб ярасининг ягона малҳами бор, у ҳам бўлса вақт... Бу малҳам аста-секинлик билан бўлса-да, Тоҳир исмли бандага ҳам ўз таъсирини кўрсата бошлади. Иш билан раҳматли аёлидан ёдгор қолган фарзанд олдидаги масъулият бу жараёнга ўз таъсирини ўтказмасдан қолмади...

Фурсат чархпалаги тинмай айланиб турган бу рўйи заминда йилнинг уч юз олтмиш беш, кабиса йилининг уч юз олтмиш олти куни қайталаб келаверади, келаверади. Аммо сиртдан икки томчи сувдай бир-бирига ўхшаш кунларнинг айримлари ўзгачароқ эътиборимизни тортади, ҳеч бўлмаганда риёзиёт ёнгики фалакиётшунослик нуқтаи назаридан. Дейлик, саратон ойи бошланиши олдидан йилнинг энг узун куни ўтишига шоҳид бўламиз.

Ажабки, биз қаламга олажак воқеаларнинг ибтидоси айнан мана шу кунга, аниқроғи йилнинг энг қисқа тунига тўғри келди.

* * *

Дилмурод дарёни ёмон кўриб, ундан нафратланиб ўсди. Шунгами, қачон дадаси уни дарёга таклиф қилса, қовоғини солиб рад жавобини бериб тураверарди. Бугун ҳам шундай бўлди. Дадасининг ишга кетаётганини кўрган Дилмурод дуч келган газетани кўлига олди ва ўзини диққат билан мутолаа қилаётгандай тутди.

Тоҳир илтимос қилди:

– Юрақол энди, ўғлим.

Дилмурод газетадан кўзини олмай бош чайқади:

– Бормайман.

Сўнг ота-бола ўртасида шундай суҳбат бўлиб ўтди:

– Барибирам бекор ўтирибсан-ку.

– Нега бекор бўларканман? Мана, газета ўқияпман. Янгиликлардан хабардор бўлаяпман.

– Ахир, бу ўтган йилги газета-ку?

– Менга фарқи йўқ.

– Ўғлим, нима қиласан шу тангу тор уйда ўтириб? Ундан кўра мен билан юр. Сал кўнглинг ёзилади.

– Ўша... – Дилмуроднинг товуши титраб кетди: – ажалнинг уясига борганимдан кўра шу тангу тор уйда зерикиб ўтирганим яхши!

Тоҳир ўзини босиб олишга, иложи борича хотиржам оҳангда гапиришга уринди:

– Майли, ўғлим, ўзинг биласан.

Тоҳир хонадан чиқди, йўлакка ўтиб этигини кийди, ичкарига кўз ташлади. Дилмурод ҳамон газетадан кўз узмасди.

Тоҳир беихтиёр деворга, рамкага олинган суратга қаради. Сурат фожиадан бир ойча бурун олинганди. Унда Тоҳир рафиқаси Жамила билан. Ўртада матросларнинг йўл-йўл кўйлагини ва матросча шапка кийган Дилмурод. Улар дарё ўртасида, қайиқда суратга тушишган. Учовлоннинг бахтиёр эканликлари суратда шундоққина кўриниб турибди.

Дадасининг қаёққа қараётганини сездими, Дилмурод ўрnidан турди ва чўнтагидан рўмолчасини чиқариб, намойишкорона тарзда рамка четларини, ойнани арта бошлади...

Қоронғилик тушиб улгурганди. Тоҳир овул ёнида дарёга туташ кичкина,

ёп-ёруғ, одамлар “пристан” деб атайдиган қайиқлар тўхташ жойига хижил кайфиятда келди. Аркони устунга бойланган моторли қайиғига боришдан олдин ёнғинга қарши кураш мосламалари осилган доска ёнидаги қум тўлдирилган темир яшикка елкасини тираганча бир муддат ўйланиб қолди.

Шу маҳал ён тарафдан “камандир!” деган овоз эшитилди ва зулмат бағридан Бердикул чиқиб келди.

Тоҳирнинг тўйидан сўнг икки-уч йилча ўтиб Бердикул ҳам уйланган эди. Топармон-тутармон акаси алоҳида уй олиб чиқиб кетгач, катта ҳовлида онаси, хотини билан бирга яшай бошлади. Тоҳирнинг орқаворатдан эшитишига қараганда, Бердикул фарзандли бўлмаган. Ўша... фожиадан сўнг, орадан йигирма кунлар ўтибми, Тоҳир бир оқшом уйи атрофида айланишиб юрган Бердикулни кўрди, ҳатто унинг тишлари ғижирлаётганини ҳам аниқ-тиник эшитди. Аламзада бўлиб юрган Тоҳир кўчага чиқди. Ой тўлган кеча эди. Атроф сутдай ёруғ. Икки рақиб бир-бирига тик қараб қолишди. Вужуди дир-дир титраётган Бердикулнинг нигоҳида нафрат ва интиқом ўти ёнарди. Тоҳир кўзларини олиб қочмади, билъакс, баайни ўзининг қайғусига бош айбдорни учратган каби қадалиб тикилиб тураверди. Улар бир-бирларини нигоҳлари биланоқ пармалаб, янчиб-титиб ташлашга тайёр эдилар гўё... Бердикул муштларини тугди ва шунда Тоҳир бармоқ суюқларининг қисирлаб кетганини ҳам эшитди. Аёвсиз, шафқатсиз олишув бўладигандек эди. Аммо кутилмаганда Бердикул нафрат билан ерга тупурди ва текис йўлда қоқилиб-суринганча дарё томонга кетди. Тоҳир уни тўхтатиб ўтирмади...

Тез орада эса, аллақайси тўйда ичиб олиб, тўполон кўтарган, якка ўзи ўн беш кишини калтаклаган, биттасининг бурнини, бошқасининг бошини ёрган, буям камдай, “Жамила” деган суюққина қўшиқ айтаётган ҳофизни қорнига бир уриб йиқитгач, ингичка бўйинбоғидан ушлаб судраган, судда эса гувоҳ сифатида иштирок этаётган ўша бечора ҳофизга ташланиб қолган Бердикул узоқ муддатга қамалиб кетди.

Тоҳирнинг эшитишига қараганда, Бердикул камокда ўтирганининг иккинчи йилидами, учинчи йилидами хотин рози-ризоликлар билан ота-онасининг уйига қайтган.

Икки-уч ой бурун Бердикул яна овулда пайдо бўлиб қолди: амнистияга илиниб, озодликка чиқибди; шаҳарчадаги қайси бир қурилиш ташкилотида коровул бўлиб ишлаётганмиш.

Орадан шунча вақт ўтган бўлса-да, уларнинг муносабатлари ҳамон тушунарсиз эди; кўчада бир кун тасодифан дуч келиб қолишди, ёши кичик сифатида Бердикул биринчи бўлиб бош ирғади – салом берган бўлди, Тоҳир шу тарзда алик олган бўлди. Шу, холос. Мана энди шу пайт кутилмаганда ердан чиққандай пайдо бўлиб турибди. Ҳар қалай, бежиз эмасдир.

Тоҳир Бердикулга разм солди. Яна озибди, юз терилари салқиб қолибди, балки зах жойда кўп ишлагандир. Анча улғайибди. Айниқса мўйлови уни ёшига нисбатан каттарок кўрсатарди.

Салафан халгача кўтариб олган Бердикул икки қадамча нарида тўхтади: – Ассалому алайкум, камандир.

– Яхшимисиз, Бердикул.

Тоҳирнинг “сиз”лагани эриш туюлдими, Бердикул истехзоли илжайиб кўйди:

– Яхшиман, камандир.

– Кечаси бу ерда нима қилиб юрибсиз?

– Ишдан қайтаётгандим. Сизни кўрдиму, балки бизга бирон хизмат бор-микан деган ўйда олдингизга келавардим.

Бердикулнинг мазахомуз, беписанд оҳангда гапиришга ўтиши ғашини келтирган бўлса-да, Тоҳир ўзини босиб, хотиржам сўзлашга ҳаракат қилди:

– Хизмат йўқ, Бердикул. Бемалол бориб дамингизни олаверинг.

– Хўп бўлади, камандир.

Бердикул бир муддат Тоҳирга синовчан тикилиб тургач ортига ўгирилди ва қоронғилик қаърига сассиз сингиб кетди.

Тоҳир бу ташрифнинг маъно-мақсади хусусида мулоҳаза юритган ҳолда қайиғи томон бораётганида орқадан шошқин қадам товушлари эшитилди, сўнг Маърифат холанинг хавотирли овози эшитилди:

– Тоҳир, ўғлим.

Бу Гулнозанинг онаси эди. Чол-кампир Тоҳирга анча боғланиб қолишган, айниқса Маърифат хола вақт-бемаҳал ундан бирон масалада кўмак сўраб турарди.

Тоҳир шошиб холага пешвоз чиқди:

– Тинчликми?

– Амакингизнинг мазаси бўлмапти. Билдирмайман деяпти-ю, билиниб қолапти. Анча беҳол. Шунга “Тез ёрдам” чақириб берасизми дегандим.

– Албатта чақирамиз, холажон.

Тоҳир чўнтагидан қўл телефони олиб, рақам тера бошлади.

– Илоё, умрингиздан барака топинг, Тоҳиржон...

* * *

Ўзининг азалий рақиби Тоҳир билан юзма-юз бўлганидан сўнг кўнглидаги ғашлик баттар ортган, қонли интиқом олиш ўрнига ялтоқилик қилгандай тутгани учун ўзини ўзи ёмон кўриб кетаётган Бердикул оғир хаёллар оғушида бир-бир босиб уйига келарди. Қамоқдан кейинги биринчи учрашув бунақа бўлиши керак эмас эди. Айнан қанақа бўлиши керак эди, буни Бердикулнинг ўзи аниқ билмасди, аммо лаҳаддай тор камерада, маҳбуслар билан қисилишиб ётган чоғлари, бир парча осмонни кўролмасдан “дод” дегудай бўлган маҳаллари бошқача учрашувни кўз олдига келтирарди, бошқача...

Симёғочга ўрнатилган чироқ хира ёритиб турган дарвоза ёнидаги қўлбола ўриндиқда Солиҳа эна ҳассасига иягини тираганча, муштдайгина бўлиб ўтирарди.

Онасини кўриб, юраги санчиб кетган Бердикул қадамини тезлаштирди. Солиҳа эна ўғлининг оёқ товушларини таниди:

– Келдингми, болам?

– Яна кўчага чиқиб олдингизми, эна?

– Хавотир олдим-да, болам.

– Кечроқ келаман дегандим-ку.
 – Шу пайтларам мошинлар юрадим?
 – Юради, эна, юради. Мана бу сизга, – у қўлидаги ширинкулчалар солинган салафанни берди.

Она-бола одмигина ҳовлига киришди.

– Яна бўличка опкелдингми, болам, – халтачани сиртидан ушлаб кўрди Солиха эна. – Овора бўпсан. Кечкурун Қўзибой ош бериб кетди. Сенга опкўйдим. Ҳозир иситиб бераман.

– Овора бўлманг, эна. Қорним тўқ. Эртага ермиз... Эна, дўхтирга учрашдим. “Олиб келинг, Худо хоҳласа битта кичкина операция билан онахонга кўз нурини қайтарамиз”, деди.

Солиха энанинг ажин босган юзига табассум югурди:

– Болам-эй. Ҳеч тинчимадинг-тинчимадинг-да. Ахир менинг кўзимнинг нури – ўзингсан-ку, болам. – Энанинг ўпкаси тўлди: – Шу уйга... келин келса, неварамни тўйиб хидласам, бағримга боссам – кўзларим чарақлаб очилиб кетгани шу-да.
 – Эна...

– Шунинг учун менга кўп овора бўлаверма. Шу ёшимда апераса қилдириб, олма билан ўрик бўлармидим. Ўзингни ўйла, болам, ўзингни.

– Мана кўрасиз, эна, ҳали ҳаммаси бўлади. Кўзларингизам очилади, неваралиям бўласиз.

– Ўша кунларни кўриб кетсам армоним қолмасди.

Бердикул ўзини мажбурлаб жилмайди, онасининг қоқшоқ қўлларини ушлади:

– Кетишга шошилманг, эна. Нима, кетганлар қайтиб келаяптими? Аввал неварангизнинг суннат тўйида ўзингиз бош-қош бўласиз, кейин уйлантириб кўясиз. Ана ўшандан кейин кетиш масаласини ўйлаб кўрсак бўлади.

Молхона тарафдан қўчқорнинг маъраши эшитилди.

– Ем бердингизми?

– Ҳа, маккайи қайнатиб бердим.

– Сиз уйга кираверинг, мен сувини кўрай-чи.

Бердикул молхона томон юрди, Солиха эна ичкарига кираркан, ўзига ҳар бир қаричига қадар ёд бўлиб кетган остонада тўхтади:

– Болам, кечаси бир ёқларга тентиб кетмагин яна...

– Хўп, эна, хўп...

Бердикул бу сўзларни ўзи ўзига ишонқирамаётгандай, иккиланиброк, дудмалроқ тарзда айтди. Солиха эна буни сизди, бироқ индамади...

* * *

Айтиб ўтганимиздай, рисоладагидай шаҳарчага айланган туман марказининг энг таниқли ишбилармон “янги ўзбек”ларидан бири бўлган Муҳиддинбой шу маҳал икки қаватли, каттагина ҳовлисига кўчатлари аллақайлардан олиб келиб экилган турли экзотик дарахтлар яшнаб турган, мрамар ҳовузли, рангли фавворали уйда кўноғини кузатиб қўймоқда эди.

Неча йиллар бурун, институтда, бир гуруҳда ўқиб юрган кезлари “уч мушкетёр” лақабини олган жўралар – Муҳиддин, Аббос, Қаҳрамоннинг ҳаёт йўллари турлича кечди. Муҳиддин қишлоғига қайтиб келди, қилмаган иши қолмади ҳисоб, ниҳоят қисмат уни дарё бўйидаги мана шу шаҳарчага ирғитди, шу ерда унинг тадбиркорлик салоҳияти намоён бўлди, айнан шу соҳада омад тулпори чопди; бунинг эътирофи сифатида исмига “бой” кўшимчаси қўшиб айтиладиган бўлди. Аббос билан Қаҳрамон шаҳарда қолишди, ўзларини ўзлари оёққа турғазиди, амал пиллапояларидан аста-секинлик билан бўлса ҳам юқорига кўтарилди боришди, ниҳоят бугунга келиб исмлари ёнига ҳурмат билан қўшиб айтиладиган “...вич” мақомига ҳам эга бўлишди.

Меҳмон ҳурматиغا Муҳиддинбойнинг рафиқаси Ҳикоятхон ҳам ҳовлига чиққан, уй эгасининг бақувват ёрдамчиси Рустам одатига кўра кўзга чалинмасликка уринган ҳолда орқароқда, қўлларини қовуштириб турарди.

– Дугонамни олиб, бемалол ўтирадиган бўлиб келинглари-а, Аббос ака, – кўлини кўксига қўйиб мулозамат қилди Ҳикоятхон.

– Албатта, келин, албатта. Шунақа режа бор...

Муҳиддинбой кулиб қўйди:

– Режа бор-у, вақт йўқ.

– Вой, унақа деманг, дадаси, булар истасалар вақт топадилар.

– Бу гапингиз тўғри, келин. Истаган имкон топади.

– Яхши боринг. Уйдагиларга салом айтиб қўйинг, Аббос ака.

– Раҳмат. Саломат бўлинг.

Эркакларнинг хайрлашишига халақит бергиси келмаган Ҳикоятхон кўлини кўксига қўйган кўйи уйга кирди.

Икки дўст дарвозага яқинлашишди.

– Аббос Усмонович, мен у ёққа борсам янгамулло ўпкалайди, сиз бу ёққа келсангиз келинингиз. Қачонгача хотинлардан гап эшитиб юрамиз? Келинг, анави масалани ҳам ҳал қилиб қўя қолайлик. Кейин иккита қудағай ўзлари ялашиб-юлқашиб юраверишади.

Мезбонга сездирмасдан ора-сира қорнини ушлаб-ушлаб қўяётган меҳмон кулимсиради:

– Булбулнинг ҳам эркаги сайрайди, Муҳиддинбой. Сиз тарафдан бир ишора бўлмагандан кейин...

– Э, Аббос Усмонович, Худога шукр, оқ-қорани тушунган замонавий одамлармиз. Ёшларнинг ўзлари кўришишсин, гаплашишсин. Шояд юлдузи юлдузига тўғри келиб турган бўлса. Ана ундан кейин битта мулла, бир калла қанд, уч сўм пул биздан, жўражон.

– Маъқул. Биз ҳам бунга қарши эмасмиз. Аммо, узунқулоқ гапларга қараганда худди шундоқ ваъда Қаҳрамон Темировичга ҳам айтилган эканми-ей...

Муҳиддинбой қўлларини юқори кўтарди:

– Бўлган, тан оламан, шундай гап бўлган. Аммо ваъда эмас, таклиф, холос. Разведкангиз зўр ишлайди лекин, Аббос Усмонович.

– Разведка эмас, аёллар деяверинг. Аммо биз бунгаям қарши эмасмиз.

Буни кўнгил иши, умр савдоси дейдилар. Сиз айтгандай аввал ёшлар учрашишсин, гаплашишсин, бир-бирини яқиндан танишсин. Тўй бўлса қочмас. Кўйнидан тўкилса қўнжига. Ё мен билан қуда бўларсиз, ё Қахрамон Темирович билан. Ҳар кимнинг пешонасига ёзилгани. Биз учун энг муҳими – ёшларнинг бахти.

Улар дарвозадан ташқарига чиқишди.

Дарвоза ёнида қора “Каптива” – хизмат машинаси. Қайдандир пайдо бўлиб қолган Рустам машинанинг орқа эшигини очиб турарди.

Меҳмон машинасига чиқди.

– Яхши етиб боринг, Аббос Усмонович.

– Яхши қолинг, Муҳиддинбой.

Рустам эшикни оҳиста ёпди. “Каптива” йўлга тушди. Муҳиддинбой меҳмон ортидан анча вақт қўл силкиб турди. Машинанинг орт қизил чироқлари қайрилишда ғойиб бўлгач, орқада қўл қовуштириб турган ёрдамчисига жаҳл билан ўгирилди.

– Мен сенга Аббос Усмонович чўнтагида бир миллион доллари бор, лекин ошқозони тешик меҳмон деб айтганмидим?

Рустам бошини эгди:

– Айтгандингиз, хўжайин.

– Меҳмон ичмайди, чекмайди, парҳезда юради, деганмидим?

– Дегандингиз.

– Деган бўлсам нега столга йигирма хил ароқ кўйдирдинг?

– Ахир... – Рустам довдираб қолди: – ахир... меҳмоннинг хурмати...

– Аҳмоқ! – шартга ёрдамчисининг гапини бўлди Муҳиддинбой. – Аббос Усмоновичга ўхшаган одамлар ўзларининг хурматларини сенинг импорт ароқларинг билан ўлчашмайди. Тушундингми?

– Тушундим, хўжайин.

– Йўқ, сен ўзбекчани тушунмайсан! – афсус билан бош чайкади Муҳиддинбой. – Ўрисчаниям тушунмайсан! Билмайман, сенга чулчитчалаб гапириш керакми ё? Меҳмон парҳездаги одам деб атай айтиб қўйганман, сен бўлса дастурхонга кази-қарта кўйдириб ўтирибсан! Тандир кабобга бало борми? Айтгандим-ку озгина тил шўрва, қайнатилган гуруч, балиқ шўрва кўйсанг бўлади деб.

– Уларниям кўйдик-ку, хўжайин, – журъатсизроқ тарзда эътироз билдиришга уринди Рустам.

– Кўймаям кўр-чи эди! Лекин нақ бурнининг тагига мойини оқизиб тандир кабобни тикиб кўйганингдан кейин мезбоннинг хурматига бўлсаям тотиб кўради-да меҳмон. Кўрдингми, сенинг касофатингга бечора ошқозонини чангаллаб кетди. Сенга ўхшаган иккита ёрдамчим бўлса, менга душманнинг кераги йўқ экан ўзи.

– Узр, хўжайин.

– Сен узрингни ўзинг пишириб, қовуриб е! Тушундингми?

– Тушундим.

– Тушунган бўлсанг эртага анави нарсани анавинақа қилиб юборинглар.

Ўтган йиллар мобайнида хўжайинининг нима демоқчи эканини наинки ярим оғиз гапи, балки сукутидан ҳам илғаб олишни ўринлатадиган Рустам бир оғиз:

– Хўп, – деди.

– Бошқа тинчликми?

Муҳиддинбой одатда саволни жуда қисқа берар ва жавоб ҳам шундай бўлишини талаб қиларди. Буни яхши биладиган Рустам янада камсўз бўлди:

– Тинчлик.

– Дарё-чи? Ҳеч ким лойқалатмаяптими?

– Тинч. Лекин бир-иккита итбалиқ ғимирлаб қолибди, деб эшитдим.

– Агар қонуний ишлашмаётган бўлса, ўша итбалиқларинг росмана балиқларга айланмасидан бурун йўқот!

– Хўп.

Муҳиддинбой иш юритувчисига синчков назар ташлади:

– Орқаворатдан эшитишимга қараганда, бозорда нархни жуда осмонга кўтариб юборганмишсанлар. Ҳатто Тошкент ҳам чангларингда қолиб кетганмиш?

– Йўғ-э, хўжайин. Ҳаммаси талабга қараб.

– Шунақа дегин... Кўзингга қара, бола. Мен иш одамиман, ҳар биттангнинг орқангдан назорат қилиб юришга вақтим йўқ. Лекин айтиб кўяй: агар бир текширсам, мendan бир сўмингни ҳам бекитолмай қоласан. Мен сени ўғирлик қил деб эмас, ўғирликларнинг олдини ол деб қўйганман бу ишга!

– Албатта, хўжайин.

– Агар харажат-паражатиинг бўлса, тўғри ўзимдан сўрайвер. Уқдингми?

– Уқдим.

– Уққан бўлсанг, бор, ишингни қил!

– Хўп.

Рустам ним эгилган кўйи олисроқда турган машинаси томон сассиз юрди.

Муҳиддинбой ховлига кирди.

Ичкаридан кўлида жимитдай телефон билан Ҳикоятхон чиқиб келди.

– Дилшод келдими? – сўради Муҳиддинбой.

– Ҳозир гаплашдим. Бир соатларда етиб келаман деди.

– Қаерда экан?

– Бир ўртоғи билан дискотекага борибди. Туғилган кун эмиш.

– Майли, – хотиржам кўл силтади Муҳиддинбой. – Ҳозир шунақа жойларга борадиган ёшда.

Бироқ Ҳикоятхон бу фикрга қўшилмади:

– Уни сал тергаб қўйсангиз бўларди, дадаси. Бунақанги жойларда ҳар хил қаланғи-қасанғилар кўп бўлади. Яна биронта доғулисидан алдаб-сулдаб, илинтириб олмасин боламизни.

– Бу нима деганингни, хотин? – қизиксиниб сўради Муҳиддинбой.

– Ҳозир ким кўп – бой эр ё бўлмаса бой куёв излаб юрган кўп. Аввал ўзларини мулойим супурги қилиб кўрсатишади-да, кейин... Дилшоджонимизнинг соддалигим бор-да, дадаси.

– Кўп куйинаверма. Содда бўлса пишийди. Ҳаётнинг ўзи пишитиб кўяди.
– Ахир не-не орзуларим бор, – дийдиёсини бошлади Ҳикоятхон. – Тагли-тугли оила билан куда бўлсак дейман...

– Орзу мендаям бор, хотин. Фақат менинг орзуйим ваҳимага эмас, ишончга асосланган.

– Бу нима деганингиз, дадаси?

– Бу шу деганимки... эрта-индин Дилшод шаҳарга бориб соч-почини олдирсин, кейин бир йўла ўзига тузукроқ кийим-бошам олиб келсин. Тушундингми? Аббос Усмонович биланам, Қаҳрамон Темирович биланам келишилган.

Ҳикоятхон бир зум ўйланиб қолди, кейин яшнаб кетди:

– Тушундим, дадажониси, тушундим.

– Тушунган бўлсанг, эртадан бошлаб шу иш билан шуғуллан.

– Хўп, дадажониси, хўп. Шу бугундан, ҳозирдан бошлайман.

Ҳикоятхон зипиллаганча қайтиб уйга кириб кетди. Муҳиддинбой ҳовлини айланиб, ортиқча кўринган чироқларни бир-бир ўчириб чиқа бошлади. Унинг феъли шунақа: исрофгарчиликка тоқати йўқ, ҳамма нарсага қийналиб, машаққатлар туфайли эришгани учунми, тежаб-тергашни яхши кўради; бир сўм сарфлаш имконияти мавжуд жойда ҳеч қачон икки сўм сарфламайди: уйда ҳам, идорасида ҳам шу одатини қанда қилмайди, бошқалардан ҳам шунақа муносабатни талаб қилавериб чарчатиб юборади. Қўлида миллиард-миллиард сўмлар ўйнагани ҳолда Муҳиддинбой гоҳи арзимасдай туюладиган бир-икки минг сўм у ёқда турсин, юз-икки юз сўм учун эринмасдан савдолашади, баайни шу арзимас писта пули ҳаёт-мамот масаласини ҳал қиладигандек астойдил талашиб-тортишади, овози бўғилиб қолгунга қадар баҳслашади, ўзининг ҳақлигини исботлашга жонжаҳди билан уринади, алоҳа мақсадига эришган маҳаллари эса ёш боладай яйраб кетади. Шунга қарамасдан ҳали ҳеч ким ҳаттоки орқаворатдан ҳам Муҳиддинбойни “зикна” деб атамаган, илло кўмакка муҳтожларга нисбатан унинг фавқулудда саховатли инсон эканлиги барчага маълум. Маҳалла кўчасини асфальтлаш, қийналиб қолган оилаларнинг болалари учун суннат тўйлари ўтказиб бериш каби масалаларда Муҳиддинбой ҳеч иккиланмасдан миллионларни сарфлайверарди...

* * *

Оиланинг эркатой ўғли Дилшод шу йил молия институтини битирди, энди магистрик ташвишида юрибди.

Отанинг “бой”га айланганига бирон ўн йиллар бўлди чамаси. Ўшандан кейин оиланинг хеш-уруғлари, таниш-билишлари бирданга кўпайиб кетди. Бу ҳол айниқса тўй-маъракаларда яққол кўриниб қоларди. Бошқа маҳаллари эса бу сон-саноксиз яқинлар одатда бирон ўтинч-илтимос билан уйга зир қатнаб турадиган бўлишди.

Муҳиддинбой яна бир темир қоидага қатъий амал қиларди: ҳовлисида

хар қандай меҳмонни иззат-икромини жойига қўйган ҳолда кутиб оларди, аммо ҳеч қачон иш, айниқса қарз ҳақида гаплашмасди, бунақа муаммоларни ҳал қилиш ташвишини идорасига ташларди. Бора-бора “бой”нинг бу одатига кўниккан илтимосчилар тўғри ишхонага келадиган бўлишди...

Ким билади, балки шу йўл билан меҳрибон ота фарзандининг бунақа икир-чикирларга андармон бўлиб қолишини истамагандир? Ҳар не бўлганда ҳам, Дилшод падар истаган тарзда эмин-эркин ўсди, институтни ҳам ўзи танлади, ўзи бюджетга кирди, ўзи ўқиди. Биринчи ўқув йилини тугаллаганида эса отасидан “Нексия” совға олди...

Дилшод анчайин одамови бўлиб ўсди, унинг бирон даврага, айниқса нотаниш одамлар гуруҳига киришиб кетиши қийин эди. Тенгдошлари билан ҳам унчалик борди-келди қилавермасди; шу шаҳарчадаги мактабда бирга ўқиган собиқ синфдоши, бозорда балиқ сотиб тирикчилик қиладиган Мансур билан ора-сира кўришиб, гурунглашиб турарди, холос.

Мана шу Мансур шаҳарчадаги ёшлар орасида машҳур “Ором” ресторанида бирга ўтириб, туғилган кунини нишонлашни таклиф қилганида Дилшод йўқ деёлмади, фақат “мен эрисам бораман, сенга совғам шу бўлади”, деган шартини қўйди. Мансур бунга кўнди.

Икковлон кеч тушганида ресторан ёнида кўришишди. Сўнг ичкарига кириб, ўтиришди, еб-ичишди, дискотека саҳнасига чиқиб ўйинга тушишди, қизларга гап отишди, улардан иккитасини ўз столларига таклиф этиб, меҳмон қилишди. Ишқилиб, роса яйрашди.

Соат ўндан бир дақиқа ўтар-ўтмас Дилшоднинг кўл телефони қайта-қайта жиринглайверди. Телефонини ўчириб қўйса онасининг ваҳимага тушиб қолишини билган Дилшод чеккароққа ўтиб, вазиятни тушунтирди.

Шу билан она сал хотиржам тортгандай эди. Аммо орадан ўн дақиқа ўтар-ўтмас телефон яна тинимсиз чақираверди. Дилшод қизлардан узр сўраб, ташқарига чиқди.

Рестораннинг икки тавақали, нақшли эман эшигига мармар зинадан чиқиб келинади. Зинанинг бир томони деворга туташ, иккинчи томонига энлигина бетон суянғич ишланган.

Ичкаридан мусиқа эшитилаётган, чироқларнинг ўчиб-ёнаётгани кўриниб турган зинада Дилшод онаси билан гаплашди:

– Бир грамм ҳам ичганим йўқ. Фақат “Кола”... Энди соат ўн бўлди-ку... Хўп, ярим соатда етиб бораман... Хайр.

Эшикдан Мансур шошиб чиқиб келди.

– Тез юр, ўртоқ, – ичкарига ишора қилди у. – Дўмбоқчаси сени сўраб кўймапти... Ўзиям ишклат экан-а! Шимининг торлигини қара!

Дилшод кўл телефонига ишора қилди:

– Кетмасам бўлмайди, ўртоқ.

Мансур тушунди:

– Ойингми?

– Ҳа. Ярим соатда уйда бўлмасам, бу ерга келишданам тоймайди.

Мансур иккиланиб қолди:

– Биладан-у, аммо-лекин шундай жононларни ташлаб кетаверамизми? Энди қўлга кираётганида!

– На илож, – қўллари ёйди Мансур. – Кейинги сафар би-ир яйраб ўтирамиз.

– Насиб.

– Хоҳласанг сен қолақол.

– Йўғ-э! – кулиб юборди Мансур. – Сенсиз ўтириш татирмиди. Қизлар аламдан сочлари қолиб, мени юлишар... Бирга кетамиз, мен ҳозир, кираману чиқаман.

Дилшод чўнтагидан икки даста пул чиқариб берди:

– Одамни хафа қилма, ўртоқ... Келишганмиз-ку... Мен инглизча хайрлашиб қўя қолай... Қизларгаям тўлаб қўй.

– Мени ноқулай аҳволга солиб қўйяпсан аммо-лекин... Хўп, хўп, мана. Сени хафа қилмаслик учуноқ.

Мансур пулни оларкан, хижолат бўлаётганини яшириш учунми, машиналар қаторлашиб турган майдонга қараб қўйди:

– Бизнинг дулдул жойида турибдими ишқилиб? Жа ошиғи кўп-да аммо-лекин.

Дилшод мийиғида кулимсираб қўйди, Мансур ичкарига кириб кетди.

Дилшод ним қоронғиликда мрамардай ялтираб турган майдонча чеккасига ўтиб турди. Шу маҳал унинг ёнгинасида ҳазин илтижо эшитилди:

– Садақа қилинг, амак. Садақа радди бало дейдилар... Садақа қилинг, амак.

Дилшод ўгирилди. Бетон суянғичга ўтириб олган ўттиз ёшлардаги, каттакатак кенг қўйлагига ўраниб олган тиланчи аёл унга мўлтираб қараб, кўл чўзиб турарди.

Йигит чўнтагини ковлаб, ғижимланган икки юз сўмликни олди-да, тиланчига тутди. Аёл афтини буриштирди:

– Каттароғидан йўқми, амак? Бунингизга битта аччиқ буханка ҳам бермайди-ку.

Бу гапдан жаҳли чиққан Дилшод аёлни жеркиб берди:

– Мен пулни супуриб олмайман, олсангиз шу, олмасангиз катта кўча.

Тиланчи кекирдагини чўзди:

– Бўйнингга илоннинг тилидай қилиб галстук бойлаб олибсан-у, тиланиб турган бечора бир аёлга йиртилиб кетган икки юз сўмликни раво кўрасан. Шуми инсоф?

Дилшод эътироз билдирмоқчи бўлди, лекин тилига муносиб сўз ҳадеганда келавермади. У қўл силтади-да, чўнтагидан яна битта икки юз сўмлик чиқариб узатди:

– Етадимми?

– Э, амак, бу ердан чиққанлар камида минг беради менга ўхшаганларга.

– Тиланчимисан, талончимисан?

Дилшод кенгина зинанинг бу чеккасига ўта бошлади. Чакқон аёл икки ҳатлашда шу тарафга ўтиб, яна бетон суянчикқа чиқиб ўтириб олди, қўлини чўзди:

– Садақа қилинг, амак...

– Э, жонга тегдинг-ку!

Дилшод яна бир бор жаҳл билан қўл силтади. Аммо аёл кутилмаганда сал энгашдимми, ишқилиб, ногоҳ йигитнинг қўли унинг елкасига тегиб кетди-ю, чайқалиб кетган тиланчи “вой!” деганча пастга қулади.

Дилшод жойида донг қотди. Ичкаридан чиқиб келаётган Мансур буни кўриб қолиб, кичкириб юборди:

– Уҳ!

Мансур зиналардан югуриб тушиб юзтубан ҳолида ётган тиланчи аёлга қаради, энгашиб кафтининг орқа томонини унинг бўйнига қўйди ва шу заҳоти отилиб турсола чопиб майдончага чиқди.

– Кет! Дарров кет!

Ҳамон карахт Дилшод аранг сўрай олди:

– Нима... нима бўпти?

Мансур Дилшодни судраб “Нексия”си ёнига олиб борди-да, унинг чўнтагидан калитни олиб, пулт тугчасини босди, эшикни очиб, йигитни ичкарига киритган заҳоти калитни бураб, моторни ўт олдирди.

– Тез кет, ўртоқ!

– Нима... нима бўпти ўзи?

Мансур қон кафтини кўрсатиб, қаттиқ шивирлади:

– Ўлиб қопти! Томири урмаяпти. Мияси билан бетонга урилипти аммо-лекин. Юзи мажақ бўлган, миясининг қатиғи чиқиб, ҳаммаёққа сочилиб кетган.

Дилшод юзини чангаллаб қолди.

Катта кўчадан ўтаётган “Тез ёрдам” машинасининг чироқлари уларни ёритганди, ваҳимага тушган Мансур беихтиёр гавдаси билан Дилшодни тўсди. Аммо машина тўхтамасдан ўтиб кетди.

– Энди кет, ўртоқ!

Дилшод ташқарига чиқишга уринди:

– Йўқ, мен уни... дўхтирга обораман, тушунтираман. Мен атай қилмадим. Бу тасодиф... эҳтиётсизлик бу...

– Битта гадойни деб келажингга қора чизик тортасанми? Ўзингни ўйламасанг, ота-онангни ўйласанг-чи! Ажалидан беш кун бурун ўлдирмоқчимисан уларни!

– Лекин...

– Лекин-пекини йўқ. Сен кет! Мен қоламан.

Дилшод анграйиб қолди:

– Нима?

– Мен қоламан, ўртоқ.

Дилшод кескин бош чайқади:

– Йўқ, кетсак бирга кетамиз! Қолсак бирга қоламиз!

Қалт-қалт титрай бошлаган Мансур асабий тарзда Дилшоднинг ёқасидан олди:

– Менга қара! Менинг ҳисоб-китоб қилганимни, эшиқдан чиққанимни

камида ўнта официант кўрди. Бояги қизларам орқамдан бақрайиб қараб қолишганди. Эртага барибир улар менга қарши гувоҳлик беришади. Сени бўлса ҳеч ким кўрмади. Шундан фойдаланиб қол. Ўзи сени чақирмасам бўларкан.

– Мен тушунтираман! Ҳаммага!

– Ўртоқ! Сен кўрқма! Ҳаммаси яхши бўлади. Ўзини қамокқа обориб тикдириб қўядиган аҳмоқ йўқ. Сен ҳозир кетавер. Мен... – Дилшод ресторан томонга ишора қилди: – мен анавини йўқотишга уриниб кўраман.

Даҳшатга тушган Дилшоднинг кўзлари катта-катта бўлиб кетди:

– Қ-қанақасига?

Нимагадир қатъий қарор қилгандай туйқусдан сал хотиржам тортган Мансур маъюс жилмайди:

– “Мерс”имда ҳеч кимга кўрсатмай опчиқиб кетсам бўлди. Кейин бир йўлини топардим.

– Мансур! Буни хаёлингаям келтирма!

– Бу дунё тириклар учун, ўртоқ, ўликлар учун эмас. Тириклар яшаши керак.

– Қўлга тушиб қоласан, ахир!

– Қочганам “Худо” дейди, қувганам. Яхши ният қил, ўртоқ! Бор, кет энди!.. Бўлди, кет деяпман! Бос газни!

Дилшод беихтиёр газни босди, Мансур очик ойнадан энгашиб тезлик ричагини қўшди. Машина силтаниб олдинга интилди.

“Нексия” катта кўчага чиққани маҳал вужуди музлаб кетган Дилшод жон-жаҳди билан тормозни босди. Сўнг чирокларни, моторни ўчиргач, олазарақ ҳолда ўгирилиб ресторан томонга қаради.

Машиналар қаторлашиб турган майдондан Мансур эски “Москвич”ини ҳайдаб чиқмоқдайди. Мана, у машинасида аёл йиқилиб тушган жойга борди. Тўхтади. Машинадан отилиб тушди, орқанги эшикни очди, кейин... кейин тиланчи жасадини кўтариб келиб орқа ўриндикка жойлаштирди. Эшикни ёпди. Ўрнига ўтирди. “Москвич” гуриллаб олдинга интилди.

Буни кўриб турган Дилшод беихтиёр машинасидан тушди. Бироқ “Москвич” унинг ёнидан шиддат билан ўтди-кетди, тўхтамади.

Дилшод машина ортидан гарангсиб қараб қолган чоғи қўл телефони жиринглади. Йигит митти аппаратнинг экранчасига қарагач, руҳсиз тарзда телефонни кулоғига яқин олиб бориб, шивирлади:

– Йўлга чиқдим, ойижон... Ҳаммаси жойида.

Дилшод қўл телефонини ўчирди, машинага ўтирди ва ногаҳон рулга бошини қўйганча елкалари силкиниб, йиғлаб юборди...

Аммо бу руҳни енгиллаштирадиган, қалбни юпантирадиган йиғи эмасди. Билъакс...

Машинани юрғизаркан, Дилшод аввалгидан баттар ҳолатда эди.

Ҳали машина тезлашиб улгурмасидан чироклар ёруғида бир тиланчига ўхшаш аёл чопиб йўлни кесиб ўтгандай бўлди. Дилшод жон ҳолатда тормозни босди, машина чийиллаб тўхтади.

Пешонасига реза-реза тер тошган Дилшод ваҳима билан олдинга, орқага, ён-атрофга қаради. Ҳеч ким йўқ.

Қайрилишдан оқ машина чиқиб келди. “Прадо”. Рустамники. Рулда унинг ўзи. “Прадо” “Нексия”нинг ёнидан ўтиб бораётган маҳал тўхтади.

Рустамнинг машинадан тушаётганини кўрган Дилшод жон ҳолатда тезлик ричагини қўшиб, машинага газ берди. Рустам “Нексия” ортидан ҳайрон бўлиб қараб қолди.

Ранги қув ўчган, кўзлари бежо Дилшод эса тобора тезликни оширган кўйи бир неча дақиқа ичида уйига етиб келди.

Машина овозини эшитган Ҳикоятхон уйдан шошиб чикди:

– Келдингми?

– Ҳм.

Ҳикоятхон ўғлига хавотирланиб қаради:

– Тинчликми, болам?

– Шу... сал чарчадим шекилли.

– Ярим тунгача ресторанма-ресторан санқиб юрганингдан кейин чарчайсан-да, болам.

Жаҳли чиқа бошлаган Ҳикоятхон бирдан мулойимлашди. Ўғлига кўзлари чакнаб қаради. Афтидан, аёл фарзандига янгиликни айтишга шошарди:

– Айтгандай, сенга бир гапим бор эди...

– Ойижон, жуда чарчаганман. Миям ҳеч нарсани қабул қилмаяпти. Гапингизни эрталаб айтсангиз ҳам бўладими?

Энди онанинг ростакамига жаҳли чиқиб кетди. Қачондан буён терисига сиғмай қувониб, боласининг йўлига кўз тикиб ўтирса-ю, бу бўлса...

– Нима, аммамнинг ўроғини ўриб келаяпсанми, бунча сулаясан?

– Э-э!

Дилшод кўл силтамоқчи бўлган жойида бирдан чўчиб тушди, сўнг ёв қувгандай шошиб хонасига кирди-кетди.

– Айтиб қўяй, то мен бу уйда тирик эканман...

Дилшоднинг эшикни қаттиқ ёпгани эшитилди. Кўнгли оғриган Ҳикоятхон ўз-ўзига гапириб қолаверди:

– Бу замоннинг болалари... Юки енгил бўлгани сайин ётоғи келади-я. Тавба!..

* * *

Нафсиламрига, тун энди бошланиб келмоқда...

Ким айтади олдимизда йилнинг энг қисқа тун турибди деб? Вақт нисбий. Бизнинг қаламга олажак воқеаларимиз ҳали мўл, инчунун, кимлар учундир бу энг узоқ давом этган, ҳеч тугамайдигандай туюладиган тун бўлиб қолиши муқаррар...

Маърифат хола Тоҳирнинг ёнидан ҳовлиқиб қайтиб келганида Турғунбой ота шифтга тикилганча оғир нафас олиб ётарди. Хонтахта устида чолнинг

кейинги пайтлардаги эрмаги – ёғоч бўлагидан ўйиб ясалаётган, бироқ ҳали битмаган елканли кемача.

Чой баҳонасида чиққанини эслаган хола ошхонага кирди, чой дамлаб, нафасини ростлаб олганидан сўнг ичкарига қадам қўйди.

– Тўқсон беш. Аччиққина.

Турғунбой ота кампирига гумонсираб қаради. Буни сезган Маърифат хола токчада турган дорини олди.

– “Энап”дан биттагина еб олсин.

Турғунбой ота кампири кўмагида бошини кўтариб, таблеткани оғзига солди, устидан чой ичди.

– Энди яхши бўлиб қолдимиз?

– Яхшиман.

– Худога шукр. Одамни бир кўрkitди-ей. Яна ўша давления ўлгурми?

– Сен буйтиб элдан бурун ваҳима қилаверма, кампир. Ҳар замон-ҳар замонда бир оғриб турмаса иссиқ жоннинг иссиқ жонлиги қайда қолади?

Маърифат хола қовоқлари салқиган, кўзлари ич-ичига ботган чолига диққат билан разм солди, юраги увишиб кетди.

– Бемаҳалда бирон ҳамсоя-памсояни безовта қилмадингми ишқилиб, Раҳмонкул чегачининг қизи?

Отанинг одати шунақа: рисоладагидай гаплашган маҳаллари “кампир” дейди, лекин сал жаҳли чиқса ё унинг бирон қилиғиданми, гапиданми норози бўлса бас, дарров раҳматли қайнотасини эслаб қолади.

Маърифат хола эътироз билдиришга улгуролмади: дарвоза ёнига келиб тўхтаган машина овози эшитилди. Сўнг уйга оқ халатли шифокор билан ҳамшира салом бериб кириб келишди.

Алик олган Турғунбой ота кампирига ўшшайиб қаради:

– Чақирибсан-да барибир, Раҳмонкул чегачининг қизи.

Хола ноилож қолганлигини тан олди:

– Ўзи кўрkitди-да. Нима қилай...

– Э-э... Қариб, ваҳимачи бўлиб қолибсан. Арзимаган нарсага буларни овора қилишнинг нима кераги бор эди?

Ўзини Дониёр деб таништирган, ўттиз беш ёшлардаги шифокор тонометрда отанинг қон босимини ўлчаб кўргач, холанинг ёнини олди:

– Ота, қон босими билан ҳазиллашиб бўлмайди. Холам жуда тўғри иш қилибдилар бизни чақириб.

Отанинг тилини кўриб, юрак уришини эшитгач, шифокор ҳамширага ишора қилди:

– Гўзал, укол.

Ҳамшира отага укол қилаётган маҳал Дониёр журнални тўлдирди, сўнг қоғозчага бир нималарни ёзиб, отага узатди:

– Мана йўлланма, эртага касалхонамизга бориб, уч-тўрт кун ётиб даволанасиз энди, отахон.

– Умрим бино бўлиб касалхонада ётмаганман, ўғлим.

– Аввал ётмаган бўлсангиз, мана энди ётасиз, отахон. Ахир қачондир бошлаш ҳам керак-ку.

Хонага Турғунбой отанинг тенгдош дўстлари: шляпасини бошидан кўймайдиган кўса Ўктабр ота билан ковоқ кади қучоқлаб олган, оппоқ соқоли кўкрагига тушган Серсенбой ота оёқ учида кириб келишди. Шифокорнинг сўнгги сўзларини эшитиб қолган Ўктабр ота бирдан тутақиб кетди:

– Ким экан у соппа-соғ одамни касалхонага жўнатиб касал қиладиган?

Дониёр келганларга ҳайрон бўлиб қаради:

– Ассалому алайкум.

– Ваалайкум.

– Салематмисан, балам.

Ўктабр ота Серсенбой отага дийдиё қилди:

– Тилимизам қизиқ-да. Нима эмиш, “касалхона” эмиш. Ахир соппа-соғ одам буни эшитсаям касал бўлади-қўяди-да. Тўғрими, Саке?

– Туври. Ўсини эсабга алиб... им-м, оврувхана дейув керек.

Жаҳли тез Ўктабр отанинг фиғони фалакка чиқди:

– Э, сенам бопладинг, Саке. “Оврувхона” эмиш! “Шифохона” дейиш керак, “ши-фо-хо-на”.

Серсенбой отанинг дарров ён бергиси келмади:

– Улай айтса-да бўлади, булай айтса-да.

Ўктабр ота энди шифокорга ўгирилди:

– Қисқаси, ука, жўрамизни бурга тепса тепгандир. Шунга шунча ваҳиманинг нима кераги бор? – Кейин Серсенбойга ишора қилди: – Саке, ўзимизнинг универсал доридан ол.

Серсенбой ота хонтахта устидаги пиёлани қўлига олди-ю, норози бўлиб атрофга аланглади, афтини буриштириб Маърифат холага қаради:

– Келин, каса-паса берсей.

Буларнинг алламбало қилиқларига ўрганиб қолган Маърифат хола индамасдан жавондан каттагина коса олиб берди, Серсенбой унга кадисидан кимиз қуя бошлади.

– Нима бу? – ҳайрон бўлиб сўради Дониёр.

– Қимиз бу, ука, қимиз. Тоғда ўйноқлаб юрган бия сутидан.

– Тап-таза, – дўстининг гапини маъқуллади Серсенбой ота.

– Лекин отахоннинг қон босими...

Ўктабр ота уни гапиргани қўймади:

– Яна “лекин” дейсан-а. Буни бизам биламиз, ука. Шунинг учун тозасидан опкелдик-да, спирт қўшилмаганидан. Бунақаси давленияни туширади, ука, туширади. Унақаси оширади.

Халқ табобатининг бунақа нозик томонларидан беҳабар Дониёр кулиб юборди:

– Унда майли.

Мамнун бўлган Ўктабр ота кўз қисиб қўйди:

– Унақасиданам бор, ука. Кўнгил тортса озгинагина, а?

– Раҳмат, ака. Хизматдаман.

Ўктабр ота ташвикотга зўр берди:

– Бунинг бир косаси турган-битгани витамин. Анави нима дерди... нима дерди, Саке?

– Женшенба?

– Э, унданам зўр. Қисқаси одамўт-да. Бизга ўхшаб захда юрганларга кони фойда бу. Балки озгинагина, а?

– Раҳмат, бошқа сафар.

– Аммо айтиб кўяй, жўрамизни барибир ўша... оти совуқ касалхонангга юбормаймиз. Касалхона эмиш-а! Топган гапингни!

Дониёр ўзини кулгидан тўхтатолмади:

– Шифохона бўлса юборасизларми?

– А уни ўйлаб кўрамиз, – бўш келмади Ўктабр ота. – Икки коса қимиздан кейинам давленияси ёш йигитчаникидай юз йигирмага-саксон бўлмаса, ана унда ўйлаб кўрамиз.

– Майли. – Врач қоғозчани Маърифат холага узатди. – Ҳар эҳтимолга қарши йўлланмани қолдираман... Отахонлар, хайр.

Ўктабр ота шифокорни алқаб қўйди:

– Сен яхши бола экансан.

Серсенбой ота унга жўр бўлди:

– Раҳмет.

Чамадончасини қўлига олаётган шифокор уй бекасига қараб “ташқарига чиқарсиз” дегандай ишора қилди, буни сезган Маърифат хола унга эргашди.

Дарвоза ёнида турган “Тез ёрдам” машинасига яқинлашганлари маҳал Дониёр пастроқ овозда холага мурожаат қилди:

– Гап-гап билан-у, лекин барибир отахонни касал... э, шифохонамизга бир обормасангиз бўлмайди, хола. Ҳамма анализларни кўриб чиқишимиз керак. Нимагадир менга отанинг юрак уриши унчалик ёқмай турибди. Бир эшитсангиз тез, бир эшитсангиз секин. Хуллас, нотекис.

– Албатта оборамиз, ўғлим. Сизга катта раҳмат. Илойим умрингиздан барака топинг.

– Арзимамайди, холажон... – Дониёр атрофга аланглади: – Айтгандай, болалар кўринишмадими?

– Ёлғиз қизимиз Тошкентга тушган.

– ҲМ-м.

– Чақирсаммикан?

– Агар келиб-кетиши бемалол бўлса...

– Бемалол, болам, бемалол. Ўзининг мошинаси бор. Ўзи хайдайди.

– Унда чақирганингиз тузук. Балки отахон қизини соғингандир... – Дониёр Маърифат холанинг жунжикиб кетганини кўрди: дарё томондан салқин эпкин эса бошлаганди. – Сиз уйга кирақолинг. Қимизбозлик кучайиб кетмасин яна. Хайр.

– Яхши етиб боринглар.

Маърифат хола шошиб уйга кирди.

Дониёр юлдузлар чакнаб турган осмонга қаради, кейин чўнтагидан сигарета олиб чекди. Дарвоза ёнида туриб қолган ҳамшира қўл телефонини унга қаратди:

– Соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш вазифасига кирадиган шифокор бурқситиб сигарета тутатмоқда. Изоҳ талаб қилинмайдиган манзара!

– Эсдалик учун суратга олиб қўйишинг мумкин, – кулимсиради Дониёр. Гўзалой ростданам суратга олди, сўнг қўл телефонини сумкачасига солиб қўйди-да, машинага ишора қилди:

– Термосда сиз яхши кўрадиган аччиққина қаҳва бор. Берайми?

– Яхши бўларди...

Шопмўйлов ҳайдовчи Эркин сигнал берди:

– Дониёржон! Ошиғич чақирув!..

* * *

Фурсат етди, шаҳри Тошкентдаги кўп қаватли “банковский” уйлардан бирига ҳам бирровгина кўз ташлаб ўтамиз. Бу пойтахт ишбилармонлари орасида анчагина танилиб қолган адвокат Файзулланинг хонадони.

Бу окшом ҳам Гулноза кайфиятсиз тарзда телевизорга тикилиб ўтираверди, ўтираверди. Ахийри эшик қўнғироғи жириглади. Жувон илдам бориб очган эшикдан машҳур чарм сумкасини ёнига осган Файзулла гандираклаб кириб келди, тили қалтираб, аранг салом бера олди:

– Ас-ассалому алайкум, хоним.

Эрининг аҳволини кўриб энсаси қотган Гулноза индамасдан ичкарига кирди, пойафзалини ечган Файзулла унга эргашди.

Жувон яна диванга ўтириб олган, қовоғини уйганча телевизор экранига тикиларди. Файзулла чайқалиб бориб хотинининг қаршисидаги креслога ўзини ташлади.

– Уф-ф... Хотин деган жонивор ишдан чарчаб қайтган эрини яйраб-яшнаб, кучоқ очиб, ширин сўзлар билан кутиб олса-да. А, нима дейсиз, хоним?

Гулноза жаҳл билан девор томон юз бурди. Файзулла гина қилишда давом этди:

– Ваҳоланки, эр деган жонивор шу рўзғорим, бола-чақам деб куйиб-пишиб ишлайди...

Гулноза истехзо билан гап қўшди:

– Бурнидан чиққунча ичади!

Хотинидан садо чиққанидан хурсанд бўлиб кетган Файзулла қаддини ростлаб ўтирди, кизғинлик билан ўзини оқлашга тушди:

– Нима қипти ичса? Ахир, айтганман-ку, бизнинг соҳада кўп ишлар дастурхон устида ҳал бўлади. Ичмасдан, уккига ўхшаб хурпайиб ўтирган одамга ишонишмайди, хоним. Бунақаларга сал... шубҳаланиб қарашади. Бир балоси бор, дегандай...

Гулноза эрига ўгирилди, ўша оҳангда гап кўшди:

– Оғиз-бурунам ўпишишмайди.

– Ҳа, ўпишамиз. Чунки бу орадаги ишончни мустаҳкамлайди. Ишонч эса, эътиборингиз учун, хоним, жарақ-жарақ пул дегани. Мана!

Файзулла сумкасидан даста-даста пулларни олиб, хотинининг ёнига тахлаб кўя бошлади.

– Бу, хоним, ҳалол гонорарим. Она сутидай ҳалол!

Гулнозанинг афти буришиб кетди:

– Боринг, дам олинг, адаси. Пулингизни эртага санарсиз.

– Хўп бўлади. – Пул дасталарини қайтадан сумкасига солган адвокат ўрнидан туриб, сумкасини бағрига босганча ётоқхонага кираркан, таъкидлади: – Мижоз оқланди. Қонуний...

Эрининг ортидан изтироб билан тикилиб қолган Гулноза телевизорни ўчирди, ўтирган жойида бир нуқтага тикилиб қолди.

Кўлида дарслик билан хонага кирган Ноила тиз букиб онасининг ёнига ўтирди-да, хобхонага ишора қилди:

– Янами?

Гулноза тўсатдан қизини маҳкам қучиб олди ва йиғи аралаш титроқ овозда, қақшаб шивирлади:

– Кетамиз, қизим... кетамиз...

* * *

Улкан “КамАЗ”нинг ўткир чироқлари зулмат бағрини ёриб олдинга интилади. Олисада ёнарқуртлардай ўрмалаб келаётган машиналар кўзга ташланади.

Кичикроқ кўрғон ортда қолиб, кимсасиз далалар бошланди. Сўнг далалар дарахтзорга уланиб кетди. Таниш йўл, таниш манзаралар...

Тўсатдан Акбаралининг кўзлари катта-катта очилиб кетди: дарахтлар орасидан иккита оқ либосли аёл чопиб йўлга чиқишди, улардан бири деярли йўл ўртасига чиқиб қўл кўтарди.

– Арвоҳларми нима бало?

Акбарали тормозни босди, барибир, баҳайбат машина жойида қотиб қололмаслиги боис рулни кескин чапга бурганча бир амаллаб аёлни айланиб ўтди, ўн беш-йигирма қадамлар нарига бориб машина тўхтагач энгашиб, ўнг томондаги кўзгуга қаради. Оқ шарпалар шу ёққа югуриб келишмоқда эди. Акбарали ҳамиша ўриндиғи ёнида турадиган каттагина пичоқни олиб, унинг муздай дастасини маҳкам чангаллаганча моторни ўчирмасдан нима бўлишини кута бошлади.

Биринчи бўлиб етиб келган шарпа интилиб, эшикни очди, ҳансираб сўради:

– Обкетасизми, ака?

Акбарали ҳали жавоб бериб улгурмасидан аёл кабинага чиқиб олди ва хаприкқан ҳолда ортидан етиб келган дугонасига қўлини узатди:

– Кел, Тамарчик.

Иккинчи қиз ҳам кабинага чиқди. Икковлон жойлашиб ўтириб олишгач, сарик сочли Тамарчик деганлари эшикни ёпди.

Шундан кейингина кутилмаган тунги йўловчилар ҳайдовчига миннатдор бўлиб қарашди.

– Ассалому алайкум.

– Добрий вечер.

– Ваалайкум... – Беихтиёр пичокни жойига қўйган Акбарали йўловчиларга синчиклаб разм солишга уринди. Оппоқ либосли, ҳатто туфлисининг ранги ҳам оппоқ бўлган... қизлар йигирма беш ёшлар атрофида. Қош-кўзлари бўялган, упа-элик меъёрдан сал кўпроқ, лаблар ҳаддан ортиқ қизил рангда. Қўйлак этаги ҳам тиззадан юқорироқ. У шошиб кўзларини ёнида ўтирган кизнинг оппоқ оёқлардан олиб қочди: – Йўл бўлсин?

– Дарёгача борасиз-а? – шошиб сўради қиз.

– Албатта. Йўлимизда-ку.

Қиз енгил нафас олди:

– Кетдик унда, ака...

Машина ўрнидан қўзғалди.

Иккала қиз бир-бирининг пинжига сукилиб олишди. Машинага биринчи бўлиб чиққан қиз дугонасининг қулоғига нимадир деб шивирлаганди, икковлон бараварига пиқирлаб кулиб юборишди.

Беихтиёр кулимсираб қўйган Акбарали кўнглига келган ўйини айтишга чоғланди:

– Сизлар...

Қора соч қиз ҳайдовчи томон ўгирилди:

– Давом этинг-чи.

– Сизлар... худди тўйдан келаётганга ўхшайсизлар.

– Шунақа десаям бўлади.

– Биров сизларни хафа қилдими?

– Хафа қилмоқчи бўлишди, лекин қочиб кетиб, йўлга чиқиб олдик, ака.

– Ярим кечаси йўлга чиқишга қўрқмадиларингизми? Бу атрофда бўрилар бор дейишади.

Қиз хўрсиниб қўйди:

– Баъзида одамлар бўрилардан кўра хавфлироқ бўлади...

Акбарали бош ирғади:

– Бу гапингизам тўғри.

– Тўйга борсанг тўйиб бор деганлари рост экан, – йўлдан кўз узмай гапирарди қиз. – Ишонасизми, бир бурда нонни ҳалоллаб ейишга қўйишмади аблаҳлар. Шу атрофда яхши бир кафе бор. Овқатланиб олсак, ака. Пулимиз бор. Сизни меҳмон қилишга ҳам бемалол имкониятимиз етади.

Акбарали кулиб юборди, сўнг узр оҳангида изоҳ берди:

– Раҳмат-у, лекин бизнинг бир ёмон одатимиз бор: йўлда овқатланмаймиз. Ҳам пули чақади, ҳам овқатларининг сифатига ишониб бўлмайди. Бир марта, энди иш бошлаганимизда шунақа қилиб йўлда овқат еб қўйиб, кейин

эрталабгача буталар орасида ўтириб чиққанмиз: қорнимиз бураб оғриган...

Дикқат билан олдинга қараб кетаётган қиз жойида сапчиб кетгудай бўлди:

– Ана, ана мен айтган кафе! Тандир кабобнинг иси келаяпти. Шу ерда тўхтанг, ака. Бир нарса еб олмасам, ҳозир ўлиб қоламан!

Аммо “КамАЗ” йўл бўйида чироқлари порлаб турган қаҳвахона ёнидан ўтди-кетди. Қиз ҳайдовчига каловланиб қаради.

Қаҳвахона ёнида қаққайиб турган икки мотоциклчига қўл силташга улгурган сариқ сочли қиз ҳам илтимос қилди:

– Ака, тўхтатинг! Орқага қайтинг, чой-пой ичиб олайлик. Илтимос!

– Йўқ, тўхтамайман, – бош чайқади Акбарали. – Биз фақат меҳмонхонада овқатланамиз ё бўлмаса ейдиган нарсаларимизни ўзимиз билан олиб юрамиз. Агар очқаган бўлсаларинг, марҳамат, эрмак қилиб туринглар.

Тезликни пасайтирган ҳайдовчи чўзилиб, орт тарафдан олган салафан халтани қорасоч қизга тутди. Унда кекс, булочкалар, дудланган колбаса, минерал сув бор эди.

Худди шу маҳал пичоқ ёнидаги қўл телефони “пий-пий”лаб қолди-ю, Акбаралининг ортидаги парда сурилиб, иккинчи ҳайдовчи, тақа мўйловли Гиёснинг уйқусираган юзи кўринди.

Гиёс ҳомуза тортиб, керишди:

– Бир пасда... – ногоҳ у қизларни кўриб қолди. – Ие, ие! Тушимми, ўнгимми? Ўзингмисан, Акбарали? Э, қойил-э! Кесақданам ўт чиқаркан-ку! Қачон улгура қолдинг?

– Бу менинг сменадошим, – тушунтира бошлади Акбарали. – Оти...

Гиёс хурсанд бўлиб қичкириб юборди:

– Отим Гиёс менинг! Гиёсбек! Бўлди, Акбарали, рулни менга бер!

– Балки яна бироз дам оларсан?

– Э, йўқ, дам олиб бўлдим, жўра!

– Булар... тўйдан чиқишган экан. Дарёгача обориб қўйинг, дейишди. Шунга...

– Тўйдан? – Гиёс қизларга ишонқирамай қаради. – Шунақа дейишдимми? Жуда яхши-да! Баҳонада гаплашиб кетамиз. Исмлари нима экан бу жононларнинг?

– Менинг отим Дилобар. Дугонамники Тамара. – Бажону дил таништирди қорасоч қиз. – Дугонам ўзи татар, лекин ўзбекчани қотириб қўяди.

– Бўлди. Ҳаммаси тушунарли, – ғайрат билан кафтларини бири-бирига ишқалади Гиёс. – Қани, Акбартой, машинани чеккага ол-чи. Роса чарчагандирсан-а? Бу ёғига ўзим. Бунақаларнинг тилини мана биздан сўра!

Акбарали машинани йўл ёқасида тўхтатди. Ҳайдовчилар жой алмашишди, Акбарали ортга, ётиб кетиладиган жойга ўтди.

Машинани юрғазаётган Гиёс Акбаралига қараб кўз қисиб қўйди:

– Сенга, ўртоқ, дарё бўйидаги меҳмонхонага боргунча “тихий час”. – Сўнг қизларга ўгирилди: – Жонон қизлар, ҳозир сизлар билан яхшилаб танишиб оламиз!

Акбарали тайёр ўринга чўзилди. Гиёс радиони ўчириб, диск кўйди. Кабинани чет элнинг баланд овоздаги шовкинли мусикаси босди. Гиёс елкаларини учириб, қош қоқиб ўзини ўйнаётгандай кўрсатди. Қизлар қикирлаб кулиб юборишди.

Машина гувуллаб олдинга интилди...

* * *

Ой нурида кумушдай товланиб оқаётган дарёда мотори ўчирилган қайикни ўз ҳолига кўйиб, оқим измида сузиб кетаверишнинг бошқача гашти бор. Кўкка боқасан, ғуж-ғуж юлдузлар, сувга қарайсан, ҳар замонда балиқлар шалоп этиб юзага сакраб чиқиб, тасвири жимирлатиб юборишини айтмасанг, яна ўша юлдузлар сайли...

Қанчалик такрор бўлиб туюлмасин, бундаин фусункор манзара ҳар гал янгироқ, бошқачароқ кўриниши билан кишини ўзига маҳлиё этиб кўяди. Тоҳир дарёга чиққан кезлари бу гўзалликни мириқиб томоша қилиш ўрнига бутун эътиборини тунги овга келган бирон қонунбузарни кидиришга қаратгани учун ачинади, аммо на илож, касби шуни тақозо этади.

Мана, олдинда қўл чироғи бир ёниб-ўчди, қандайдир шовур эшитилди. Тоҳир эшқакдан руль ўрнида фойдаланганча шу томонга сассиз сузди.

Икки эркак эшқакли қайиқда. Улар сувга ташланган тўрни шоша-пиша тортиб олишмоқда эди. Тоҳир дурбинда қаради: новчароғи Самад, қўлга тушавериб, отнинг қашқасидай танилиб қолган; пастга эгилиб олган иккинчисининг юзи аниқ кўринмади.

Тоҳир уларнинг гап-сўзларини аниқ эшита бошлади.

– Тезроқ, Қаҳҳор! Анави аблаҳ келиб қолмасин яна!

Бу Самаднинг зардали буйруғи эди. Қаҳҳор деганлари қаддини ростлаб, тўрдан олаётган қатгакон бир балиқни силади:

– Жониворлар-эй... Э, мен-чи, унақанги ўзиям емас, бировгаям бермас инспекторни битта чинчилоғим билан эзиб ташлайман, ҳа!

Тоҳир барибир Қаҳҳорни танимади. Бу қирқ ёшлардаги, гирдиғум, сочини тақир олдирган эркак эди. Балки янги кўчиб келганлардандир.

– Мақтанма, ғоз... Сен яхшиси унинг қорасини кўрганинг заҳоти бошқа ҳеч қаёққа қарамасдан куённинг расмини чизиб қол. Шунда қутулиб қолсанг, омадинг чопгани!

– Э, шунча зўр бўлса Рустам акага айтаман, пул билан уриб йиқитади!

Самад пишқирди:

– Бу аблаҳ пулга сотилмайди-да! Бўлмаса-ку, ўзимизам етти авлодига етгудай қилиб таъминлаб ташлардик-а.

Қаҳҳор пикирлаб кулди:

– Йўғ-э! Роса опқочасан-а! Бу дунёда аёл билан инспекторнинг пулга сотилмайдигани бўлмайди, оғайни, фақат нархини билиш керак. Ўша аблаҳнинг ҳам ставкаси бўлса керак. Балки у бизга ўхшаган майда

балиқчаларга қирон келтириб, лаққа балиқлардан оладиганини олиб юргандир. Мўмайгина...

Қайиғининг учи браконьерларнинг қайиғига тегай деб қолган Тохир садо берди:

– Унақа эмас.

Қаххор деганлари чўчиб тушди, ваҳима билан шу томонга қаради:

– Ким бу?

– Ўша, сиз ҳозиргина эслаб турган аблах.

Тохирни таниган Самад жон алпозда тўрни сувга ташлаб юборди:

– Қочдик!

– А?

Қаххор довдираб, тўрга ўралашиб қолди, Самад қайиққа ўтирасола эшакка ёпишди. Тохир қайиғи чироғини ёқди. Кучли нур Самаднинг кўзларига тушди.

– Самад ака! Биринчи ўқни оёгингизга отаман. Лекин иккинчисида кўзлаб ўтирмайман! Кўтаринг қўлингизни!

Самад ноилож қўлларини кўтарди. Тўрга баттар чалкашиб-ўралиб бо-раётган Қаххор сувга ағдарилиб тушди-ю, сув юзасида қалқиб-қалқиб, дод солиб юборди:

– Вой, чўкяпман! Чўкяпман. Ёрдам беринг! Ёрдам! Самад! Самад!..

Тохир иштонини хўл қилиб қўйган боладай шуурсиз аҳволда қотиб қолган Самадга мурожаат қилди:

– Тортиб олинг шеригингизни! Тўрни ташлаб юборишни эса хаёлингизга ҳам келтирманг! Ташлаб юборсангиз, ўзингиз тушиб опчиқасиз!

Самад жон ҳолатда ёрдамга ошиқиб, чўкаётган Қаххорнинг қўлидан ушлаб тортиди. Тангалари ялтираётган катта-кичик балиқлар илиниб турган тўр ҳам Қаххорга илашиб чиқа бошлади.

Тохир браконьерларнинг қайиғини ўз қайиғида шатакка олиб келди. Пристанга етгач, қайиғини тўхтатиб, моторни ўчирди-да, тахта супага сакраб тушди, қайиғининг арқонини устунга боғлади. Ишига пухта Тохир аллақачон ўлжа қайиқнинг эшакларини ҳам ўз қайиғига олиб қўйганди. Браконьерлар бўлса ўз қайиғида қўллари орқага боғланган ҳолда, бир уюм балиқ билан тўр ёнида тўрсайиб ўтиришарди.

Пристан ёнидаги ўриндиқ четидан омонатгина жой олган Маърифат холани кўриб, Тохир ажабланди:

– Хола, “Тез ёрдам” ҳалиям келмадимми?

У жаҳл билан чўнтагидан қўл телефонини олди.

– Келди, болам, келди, – шошиб гапирди хола. – Дўхтир амакингизни эрта-индин баннисага оборинг деб кетди. Шунга... Гулнозни чақирсамми девдим. Ҳозир ухлаётгандир. Ваҳимага соб қўймайлик униям... Тонг отгандан кейин, агар вақтингиз бўлса яна бир марта телефон қип кўясизми деб... – Маърифат хола чўнтагидан қоғозча чиқариб берди. – Манави номери. Ўзи ёзиб бериб кетган.

Тоҳир беихтиёр рақамлар ёзилган қоғозчани олгач, бир зум ўйлашиб қолди, сўнг иккиланиброқ гапирди:

– Холажон, мен жон деб... Лекин ўтган сафар... хуллас, хўжайини кўтариб қолган экан телефонни... анча ғишава қилди... Мастмикан... Гулнозагаям гап тегиб қолди-ёв.

Масаланинг бу томонини ўйламаган экан, холанинг ўзи хижолат тортди:

– Унда майли, болам, эрталаб ўзим почтага бора қоларман. Амакингизга шунча айтдим, шу сабилдан битта олинг деб, қани кўнса...

– Яхшиси, холажон... Келинг, битта хат жўнатайлик. Сизнинг номингиздан.

– Хат?

– Ҳа. Буни SMS дейишади. Гулноза эрталаб туриб хатни кўради. Бўладими?

Хола суюниб кетди:

– Бўлади, болам, бўлади.

– Нима деб ёзай?

– Аввал менинг номимдан салом денг. Ўзига, куёвга, неварамга. Кейин амакингиз номидан ҳам...

– Хола, булар шарт эмас, – жилмайиб қўйди Тоҳир. – Қисқа ёзиш керак. Икки-уч сўз бўлса етади.

– Қисқа? – хола ўйлашиб қолди. – “Вақтинг бўлса кел, отангинг мазаси йўқ”, деб ёзса бўладими?

– Бўлади, холажон, бўлади.

Тоҳир қўл телефонида тез-тез SMS терди.

– Мана, бўлди, холажон. Охирида “онанг” деб қўшиб қўйдим. Энди эрталабдан почтага бориб юришингизам шарт эмас. Амакимнинг олдида бўлинг. Агар балнисага оборадиган бўлсангиз, айтинг, машина тўғрилаб бераман.

– Майли, болам, майли. Сизга кўп раҳмат, Тоҳиржон. Илойим болангизнинг роҳатини кўриб яшанг...

Маърифат хола Тоҳирни дуо қила-қила уйи томон кетди.

Тоҳир қайиғига қайтиб бораётган маҳал орқадан таниш овоз келди:

– Камандир!

Тоҳир тўхтади. У янглишмаганди: қоронғиликдан Бердикул чиқиб келди, нимадандир мамнун, кўзлари чакнаб турибди. “Ичиб келяпти”, деган ўй ўтди инспекторнинг кўнглидан.

– Яна бир марта ассалому алайкум, камандир.

Тоҳир хайрон қолганини яшириб ўтирмади:

– Бердикул, сиз ўзи ухлайсизми?

– Ҳали роса ухлашга улгурамиз, камандир, – янада мамнун бўлиб жавоб кайтарди Бердикул. – Исрофил бурғусини чалгунга қадар “қилт” этмай ухлаймиз.

Бердикулнинг майнавозчиликка ўтаётганини сезган Тоҳир жиддий тортди:

– Шу совуқ гапни айтиш учун мени кутиб турганмидингиз, Бердикул?
 – Йўғ-э, камандир. Уйку келмагандан кейин юрибман-да айланиб. Бойқушман, бойқуш. Ўзи мени штатсиз инспектор қилиб олсангиз зўр иш бўларди-да.

– Буни ўйлаб кўрамиз.

– Ўйлаб кўринг, камандир.

– Қоровуллик қилаётгандингиз шекилли?

– Э, шуям ишми? Бир сутка бир жойда қадалиб ўтир, икки сутка дам ол. Одам торс ёрилиб кетади. Бўшасамми деб турибман. Лекин ишсиз юриш мумкин эмас. Рўйхатда турамиз, камандир, рўйхатда.

Тохир ўйланиб қолди. Кўп ҳолларда, аниқроғи дўппи тор келиб қолганда браконьер “бунинг барини инспекторнинг ўзи уюштирди, унинг менда азалдан қасди бор!” деб туриб олади, шу йўл билан айбни бўйнидан соқит қилишга уринади. Ё бўлмаса “инспектор фалон сўм сўради, бунақа катта пулни беролмаганим учун мени айбдор қилиб далолатнома ёзди!” дейди. Ишқилиб, терговниям, судниям аччиқ ичакдай чўзади, бир амаллаб қутулиб кетишга ҳаракат қилади. Ахир, чикмаган жондан умид. Шунақа пайтлари биттагина холис гувоҳ бўлсамми, иш анча енгил кўчади...

Тохир ахийри бир қарорга келди:

– Сизга бир илтимосим бор, Бердикул. Фуқаролик бурчингизни бажарингизга тўғри келади.

– Бу нима деганингиз, камандир? Оддийроқ тилда гапиринг, йиғилишда эмассиз-ку.

Тохир қайиқдагиларга ишора қилди:

– Нима гаплигини тушуниб турибсиз. Далолатнома тузаман. Шунга гувоҳ бўласиз. Балиқларни бирга тарозида тортиб, дарёга қўйиб юборамиз. Кейин далолатномага қўл қўйиб берасиз.

– Майли... Шуларми қўлга тушган?

– Ҳа.

– Қайиқлари пишиққина экан. Кўриниб турибди. – Бердикул кўз қисиб қўйди: – Бегона қилмасак-чи, а?

– Буни хаёлингизга келтирманг. Тўр билан қайиқ давлат фойдасига мусодара қилинади.

Тохир қайиқни супага яқин тортиб, Самад билан Қаҳҳорни пастга туширди. Ўзининг қайиғидан тарози олиб, ерга қўйгач, сумкасидан далолатнома қоғози чиқариб текислаётган Тохирнинг қўл телефони жиринглаб қолди. Телефонининг экранчадаги рақамга қараб, бирдан сергак тортган инспектор беш-олти кадам узоқлашиб, тескари ўтирилди.

– Эштаман.

Жуда таниш овоз:

– Ким бу?

– Бу мен, – дея олди томоғи қақраб кетган Тохир.

Гулноза таниди:

- Рақамингиз ўзгарибдими?
- Ҳа.
- Нима бўлди? Хабар юборибсизлар.
- Маърифат холам илтимос қилганди.
- Отам...
- Сиз хавотир олманг. Амаким яхши. Холам илтимос қилмаганида...
- Ўзингиз бориб кўрдингизми отамни?
- Тўғриси, сменадайдим.
- Тушунарли. Мен ҳозироқ йўлга тушаман.
- Айтдим-ку...

Аппаратдан қисқа гудоклар эшитилди.

Тоҳир телефонда гаплашаётган пайти Бердикул ёнидан пичоқ чиқариб, Самад билан Қахҳорга “жим” ишорасини қилди-да, мушукдай чаққонлик билан уларнинг ёнига бориб, қўллари боғланган арқонларни кесди, сўнг, ҳар икковининг пристанга сассиз чиқиб олишига кўмаклашгач, қайиқ шатакка олиб келинган арқонни ҳам кесди-да, Тоҳирнинг эшакларини ҳам қўшиб тўр устига ташлаб, қайиқни дарёга итариб юборди. Қайиқ окимда лапанглаб сузиб кетди. Бердикул янада чаққонлик билан Тоҳирнинг қайиғидаги моторнинг ингичка бир шлангини юлиб олган эди, қайиқ ичига мотордан бензин жилдираб оқиб туша бошлади.

Шундан кейингина Бердикул ҳамон гарангсиб турган Самад билан Қахҳорнинг ёнига келди ва ўзини берилиб дарёни томоша қилаётгандай тутган қўйи чўнтагидан сигарета чиқариб, хотиржам тутатди.

Бу орада Тошкент билан гаплашиб бўлган Тоҳир телефонини ўчириб, ортига ўгирилдию, кўрган манзарасидан донг қотиб қолди.

- Бердикул! – ахийри бўкириб юборди Тоҳир.
- Лаббай, камандир.
- Қайиқ... қайиқ қани?

Бердикул Тоҳирнинг қайиғига ишора қилди:

– Мана, турибди. Бус-бутун.

– Буларники қани? Браконьерларники! Тўр қани? Балиқ қани? Буларнинг қўлини ким ечди?

– Начайник, сизни жин чалиб кетдими? – гапирган сари хузур қиларди бир қўлини намоишкорона шими чўнтагига солиб олган Бердикул. Бирок эътибор берган одам унинг сигарета тутган қўли дир-дир титраётганини сезарди. – Кўзингизга нима балолар кўринаяпти? Қанақа қайиқ? Қанақа браконьерлар? Мана, биз уч ўртоқ тинчгина соҳилда айланиб юрибмиз. Ё бунга ҳақимиз йўқми?

Тоҳир ҳаммасини тушунди:

– Бердикул! Бундан кўра, кўчага чиқиб гадойчилик қилганинг яхши эмасми?

– Сен-чи? – бирдан авзойи бузилди Бердикулнинг. – Тўртта балиқ учун ўз ҳамқишлоқларингни тутиб беришга уялмадингми? Нима, дарё, ундаги

балиқлар катта энангнинг маҳрига тушганми? Ё буларни қон қакшатиб, амал-тақал тирикчилик ўтказиш учун яраб турган охирги қайиғини тортиб олиб, маза қиласанми?

– Бердикул! Ҳозир ов қилинмайдиган ой эканлигини яхши биласан. Бунақанги ўнта браконьер увулдириқ дардида юз минглаб балиқларни кириб юборишиниям биласан!

– Билмайман! Билишнисям истамайман! Раз дарё бўйида яшайманми, демак унда менинг ҳам ҳақим бор. Мен дарёдан ўз ҳақимни ажратиб олишим керак. Булар ҳам худди шундай!

– Бердикул! Мен барибир буларни қамоққа оламан. Уларга қўшиб сениям!

– Бир уриниб кўр-чи! – яна мазахомуз оҳангга ўтди Бердикул. – Қайик йўқ, балиқ йўқ, тўр йўқ, демак далил-исботинг ҳам йўқ. Далил-исботсиз қуруқ гап эса тухмат ҳисобланади. Қасддан тухмат қилганинг учун учаламиз сени судга бериб, моддий-маънавий зарар талаб қилиб туриб олайлик, ана шундан кейин орқангга қалампир суртилгандай диконглаб қоласан! Айбсизлик презумпцияси нима эканини биларсан?

Тоҳир хўрсинди:

– Ҳа, анов ёқларга бориб келганинг билиниб турибди.

Бердикул тишлари орасидан “чирт” этказиб тупурди:

– Сенинг эса ўша ёқларга бормаганинг билиниб турибди.

– Демак, қайиқни оқимга қўйиб юборгансан. Ҳозир олиб келаман. Мендан осонликча қутулолмайсанлар... Ҳозир...

Тоҳир чопиб бориб арқонни ечди-да, қайиғига сакраб чиқди. У дарёдан кўз узмаган кўйи тугмачани босди, мотор ғириллади, аммо ўт олмади. Шундагина моторга қараган Тоҳир қайиқ тагида кўллаб қолган бензинни кўрди. Тоҳир аланглаб эшкакларни излади.

– Эшкаклар қани, аблаҳ?

Бердикул хотиржам сигарета тутатишда давом этарди. Тоҳир қайиқдан сакраб тушди, арқонни яна устунга боғлади.

– Ҳозир!

Тоҳир дарёга тикилиб қаради, афтидан, у сув ёқалаб чопишга шайланарди. Бердикул буни дарров илғади.

– Маслаҳат бермайман, камандир. – У қайиққа ишора қилди. – Бензини, эшкаги бўлмаса ҳам бу давлат мулки. Давлат мулки қўлингизга ишониб бериб қўйилганми, марҳамат қилиб уни асранг. Ҳозир ким кўп, чекувчи кўп. Билиб бўладими, биронтасининг сигаретасидан билмай битта чўғ учи келиб қолса, бу ёнади-кетади. Чўғ бу хусусий, бу давлат мулки деб ажратиб ўтирмайди...

Қанақа қопқонга тушиб қолганлигини тушунган Тоҳир алам билан муштларини бир-бирига урганча, жойида тўхтади.

Бердикул сигаретасини чуқур тортиб, тутунини осмонга пуфлади, сўнг учи чўғли сигаретасини Тоҳирнинг қайиғи томонга чертди. Сигарета Тоҳирнинг қайиғига келиб тушди. “Пов” этиб ёнган аланга қайиқни ўз домига олди.

Тоҳир жон ҳолатда устун ёнидаги ёнғинга қарши усқуналар қўйилган махсус бурчакдан кўпикли ёнғин ўчиргич олди, йўл-йўлакай унинг юқори қисмини ерга урганча бориб вошиллаптиб кўпик сепиб, оловни ўчиришга киришди.

Бердикул хотиржамлик билан қоронғилик томон юрди. Самад билан Қаҳҳор шошиб унга эргашишди.

Тоҳир тобора гуриллаётган оч олов билан олишарди...

* * *

Юк машинаси шаҳарчага кириб келганида вақт аллақачон ярим тундан ошган эди. “Ором” ёнидан ўтаётганлари маҳал Ғиёс энгашиб чироқлари ўчган ресторанга қаради.

– Ёпиб қўйишибди, – деди у афсусланиб.

Дилобар истехзоли кулимсиради:

– Шу пайт ресторан қоладими? Ака, айтгандай, сиз “Қирғоқ” қача борасизми?

– Ҳа, ўша ерда дам оламиз.

Дилобар сумкачасини ковлаб, ҳамёнини чиқарди, кўлига бир даста пул олди:

– Бизни ўша меҳмонхона ёнида қолдирсангиз ҳам бўлади. Борар жойимиз яқин.

– Пулингизни жойига солиб қўйинг, Дилобархон. Одамни хафа қиляпсиз.

Қиз дарҳол пулни ҳамёнига қайтариб солди:

– Майли, сизни хафа қилмай бўлмаса.

– Менда бир таклиф бор, – яна жонланиб қолди Ғиёс. – Келинглари, меҳмонхонада тўрталамиз бир маза қилиб ўтирамиз. Бизда ҳамма нарса бор.

– Сиз, – яна истехзоли кулишдан ўзини тийиб туролмади Дилобар. – Машинангизга чиққан қизларнинг ҳаммасидан йўл ҳақини шунақа қилиб ундирасизми, Ғиёс ака?

– Ҳаммасидан эмас, Дилобархон. Фақат сизларга ўхшаган гўзаллардан. Келинг энди, йўқ деманг. Бу ўладиган дунёда бир яйраб қолайлик.

Бир муддатлик мулоҳазадан сўнг Дилобар дугонасига ўгирилди:

– Сен нима дейсан, Тамарчик? Яхши йигит бизни меҳмондорчиликка таклиф қиляпти.

Тамара кабина шифтига тикилганча ўйланиб тургач, ноаниқроқ тарзда деди:

– Ўйлаб кўриш керак.

– Э, ўйлаб ўтирасизларми, қизлар? Бир маза қилсак қипмиз-да...

Дилобар эътироз билдирди:

– Лекин биз тўйга паспортимизни кўтариб келмаганмиз.

– У томонини менга қўйиб беринглари, ташкиллаштирамиз. Неча марта-лаб бу ерда ётиб қолганмиз, ҳаммасини таниймиз...

Машина “Қирғоқ” меҳмонхонаси ёнига келиб тўхтади.

Ҳовлиқиб қолган Ғиёс шоша-пиша шеригини уйғотди. Акбарали ётоғидан каттагина дипломат билан чиқиб келди. Икковлон қабулхонага кириб кетишди.

Навбатчи, ўттиз беш ёшлардаги кўхликкина, дарҳақиқат, юзи таниш Муқаддам исмли жувон ҳайдовчиларнинг хужжатларини расмийлаштиргач, биринчи қаватдаги икки кишилик хона эшигини уларга очиб берди, аммо Ғиёснинг паспорти уйда қолиб кетган яна икки кишига бир кечага хона бериш ҳақидаги илтимосига кўнмади.

Ноилож қолган Ғиёс чўнтагидан бир даста пул чиқариб, Муқаддамнинг кўлига тутди:

– Опажон, илтимос...

Жувон кескин бош чайқади:

– Бунинг ҳеч иложи йўқ. Мен паспортсиз одамга хона беролмайман. Истаган маҳал текшириб келиб қолишлари мумкин.

– Бир кеча минг кеча эмас-ку, опажон.

– Кўза ҳар куни эмас, кунида синади деган гап ҳам бор, укажон. Хайрли тун.

Муқаддам қайтиб кетди. Ғазабланган Ғиёс тишларини ғижирлатганча хонага кирди. Акбарали нарсаларини шкафга жойламоқда эди. Ғиёс шошиб бориб деразани очди, ташқарига қаради. Автомобиллар тўхташ жойидаги машина ёнида Дилобар билан Тамара гаплашиб туришарди. Ғиёс қизларга кўл силкиганди, бунга жавобан Дилобар ҳам шундай қилди.

Ғиёс кўлидаги сумкани столга қўйиб, Акбаралига буюрди:

– Майда-чуйдаларни олиб столни безатиб тур. Мен ҳозир.

– Сен қаёққа?

– Эшикдан бўлмаса тешикдан олиб кираман бу жононларни!

Акбарали иккиланиб қолди:

– Шарт эмасдир, Ғиёс.

– Қара, ўзлари ўлиб туришибди. Аёлнинг раъйини қайтариш гуноҳ. Мен гуноҳкор бўлиб қолишни истамайман.

Ғиёс деразадан ошиб ўтди-да, илдам юриб қизларнинг ёнига келди ва уларга ним эгилиб, таъзим қилган бўлди:

– Жон қизлар, жонон қизлар, оккушлар, оппоқ кушлар... Хуллас, камтарона дастурхонимиз сизларга мунтазир. Фақат кириш эшигимиз сал торроқ бўлади, холос. Лекин кўнглимиз кенг...

Аввалига қизлар гап нимадалигини тушунишмади. Ахийри Ғиёс режасини баён қилгач, улар бироз тайсалланиб туришди, аммо йигит илтимос килавергач, ахийри кўнишди.

Йўлда чеккароққа ўтган Тамара кимгадир кўнғироқ қилиб, шивирлаб қўйишга ҳам улгурди:

– Ҳаммаси жойида, Жора. План “Б”. “Қирғоқ” дамиз.

Бу ёғи ҳамирдан қил суғургандай осон кечди: қизлар очиқ деразадан мушукдай чакқонлик билан ошиб ўтишдики, ҳатто Ғиёснинг кўмаги ҳам керак бўлмади.

Акбарали столга у-бу қўйиб улгурган экан, қолганига Ғиёс кўмаклашди. Столда нон, колбаса, “Кола”, пишлок, помидор-бодринг, битта ароқ шишаси пайдо бўлди.

Ғиёс пиёлаларни тўлдириб ароқ қуйди.

– Қани, танишганимиз учун оламиз!

Улар пиёлаларни чўқиштиришди. Ғиёс арокни бир кўтаришда ичиб юборди, “оқ” қилганини кўрсатиш учун пиёласини қизларга кўрсатди, кейин мактанди:

– Бизда биринчисига закуска қилинмайди.

Жилмайиб кўйган Акбарали ўзининг пиёласини столга қайтариб кўйди-да, “Кола” тўла пиёладан бир хўплади. Буни кўрган қизлар бир-бирига қараб кўйишди.

– “Қизил”ига ўтиб кетибсизми, ака? – жилмайди Дилобар.

– Мен ўзи умуман ичмайман, – деди Акбарали.

Дилобар хайрон қолди:

– Наҳотки? Ростдан-а?

– Ҳа, – кулимсиради йигит. – Шунақа “айбим” бор.

Тамара одатига кўра шифтга қараб гапирди:

– Бу қизик...

– Қани, олинлар, қизлар! – вағирлади Ғиёс. – Шеригимга қараманглар. Ўзи ичмайди, лекин бошқа ҳамма томондан зўр йигит.

– Қанақа томонларини айтяпсиз, Ғиёс ака?

– Э, Дилобархон, буни кейин ўзларинг билиб оласизлар.

Кулги кўтарилди. Қизлар пиёлаларга лаб теккизиб кўйишди. Буни кўрган Ғиёс норози бўлди:

– Э, бунақа ичилмайди-да, жонон қизлар.

– Қанақа ичилади, жонон йигит?

– Мана бундай!

Ғиёс Акбаралининг ҳам пиёласини қўлига олиб, ичиб юборди ва уни ҳам “оқ” қилганини қизларга намойиш этди, кейин яна мактанди:

– Бизда иккинчисигаям закуска қилинмайди.

Қизлар чапак чалиб юборишди. Ғиёс стол ёнига кўйилган қўл телефони-нинг тугмачасини босган эди, чет элнинг шовқинли мусиқаси янграй бошлади.

– Энди бир вальсга тушсак, – таклиф қилди Ғиёс.

– Вой, – деб юборди ногоҳ нимадир эсига тушган Дилобар. – Машина-нинг эшиги очик қолди-ку.

Ҳалидан буён стол атрофида ўзини сал ўнғайсизроқ ҳис қилаётган Акбарали шошиб ўрнидан турди:

– Мен бориб қулфлаб келаман.

Бу таклифга Ғиёс “маъқул” маъносида бош ирғади. Акбарали хонадан чиққан маҳал Дилобар кўзлари сузила бошлаган Ғиёсга ишвали қараб кўйгач, сумкачасини очди-да, қалам билан лаб бўёғини чиқазди:

– Ғиёс ака. Танцага тушадиган бўлсак, биз сал у ёқ-бу ёғимизга қараб олсак дегандик. Ахир онангниям отангга бепардоз кўрсатма деганлар.

– Марҳамат. – Йигит кириш эшигининг чап тарафидаги яна бир эшикка ишора қилди: – Ванна сизларнинг ихтиёрингизда.

Дилобар норози бўлиб кош чимирди:

– Э, тор жойда юрагим сиқилиб кетади. Ундан кўра сиз кириб турунг ваннага. Олдингизда пардоз-андоз қилишга уяламиз ахир.

– Майли, жонон қизлар, майли.

Ғиёс салгина гандираклаганча бориб ювиниш хонасига кираркан, эшикни қия очик қолдирди.

– Мўраламанг! – дея буйруқ берган Дилобар дугонасига ишора қилди.

Тамара бориб эшикни қизларни пойлашга уринаётган Ғиёснинг юзига “қарс” этказиб ёпди-да, елкаси билан суяниб турди. Дилобар шоша-пиша сумкачасидан кичкина салафан халтачага солинган оқ қукунни олди, бўш пиёлага қукуннинг ярмини солиб, унга ароқ қўшиб аралаштирди. Сўнг қолган қукунни “Кола”ли пиёлага солиб аралаштиргач, салафанчани сумкасига яширди-да, жойига ўтириб, лабига бўёқ сурган бўлди. Кейин буйруқ берди:

– Марҳамат қилсинлар, жонон йигит!

Тамара илдам келиб жойига ўтирди. Ювиниш хонасидан оғзи қулоғида Ғиёс чиқиб келди, қизларга мастона термилди:

– Ў, очилиб кетибсизлар, жононалар!

Дилобар ароқ тўла пиёлани Ғиёснинг қўлига тутди:

– Қани, биз учун эллик грамм олмайсизми энди?

– Оламиз, жонидан, оламиз.

Ғиёс бу пиёладаги ароқни ҳам “оқ” қилиб ичиб юборди.

Акбарали кириб келганида кўзлари юмилиб кетаётган Ғиёс Тамара билан танцага тушмоқда эди.

Дилобар машина калитини стол четига қўйган Акбаралининг қаршисига келиб ўтирди, “Кола” тўла пиёлани унинг ёнига сургач, ўзи бир қултум ароқ солинган пиёлани қўлига олди.

– Қадаҳ сўзи айтмоқчимисиз? – сўради йигит.

Дилобар негадир маънос кулди:

– Мен ўзи ичмасдим, ака. Лекин агар жуда қадаҳ сўзи эшитгингиз келаётган бўлса, марҳамат. Мен эркакларнинг камтарин бўлишлари учун ичаман!

Дилобар бир кўтаришда пиёлани бўшатди. Акбарали ҳайрон бўлганча “Кола” тўла пиёлани оғзига яқин олиб борган маҳал Ғиёс текис жойда қокилиб кетди, кейин, ўзини ўнглашга уриниш асносида Тамарани маҳкам қучоқлаганча ёнбошга, Дилобарнинг устига оға бошлади. Тамара бир амаллаб йигитни тутиб қолди. Афти буришиб кетган Дилобар уларни нари итарди:

– Ўзларингни тутсаларинг-чи, Тамарчик!

Тамара яна шифтга қараб жавоб қайтарди:

– Ҳаракат қиламан.

Хавотирга тушган Акбарали пиёлани жойига қўйди:

– Ғиёсга бир бало бўлдимми?

Шу сўзлар билан Акбарали ўрнидан турмоқчи бўлганда Дилобар унинг қўлидан тутиб қолди:

– Қадаҳ сўзим ёкмадимми, ака? Ё сизам эркакларнинг камтаринлигига қаршимисиз?

– Нега энди? Аксинча...

– Ундай бўлса олинг. Охиригача. Кейин бирга танца тушамиз. Хоҳласангиз, албатта.

Акбарали баттар ҳайрон бўлганча “Кола”ни ичди. Шу аснода кўзлари

деярли юмилиб қолган Ғиёснинг иккинчи бор кулаб бораётгани кўриб қолди-ю, отилиб ўрнидан туриб, шеригини ушлаб қолди:

– Ғиёс! Ғиёс! Сенга нима бўлди?

Ғиёс жавоб ўрнига бир нималар деб ғўлдираб бошини Акбаралининг елкасига кўйди ва шу заҳоти кўзичоқдек пишиллаб уйқуга кетди.

– Ғиёс! Ғиёс дейман! – ажабланган Акбарали шеригини қаттиқ силталади, бироқ бундан фойда йўқлигини кўргач, қизларга қараб узр оҳангида деди: – Биз ҳозир.

Акбарали Ғиёсни судраб ювиниш хонасига олиб кирди, бошига совуқ сув қуя бошлади. Дилобар бориб очиқ қолган эшикни ёпди-да, Тамарага бош ирғади:

– Мижозлар тайёр! Сен у ёқ-бу ёқни қара-чи.

Мамнун Дилобар машина калитини ички чўнтагига жойлаётган маҳал Тамара хонага бир қур кўз ташлади, шкафни очиб, нарсалар орасида турган дипломатни олди. Дипломатнинг қулфланганини кўрган қиз қизиқиш билан сочидан тўғнағич чиқарди ва бир уринишда қулфни очди. Дипломат бир текис тахланган даста-даста пулларга тўла эди...

Буни кутмаган Тамара қафтларини жуфтлаштирганча, шифтга қараб:

– О, Худойим! – деб юборди.

Кутилмаганда бунча пулни кўриб, ҳаяжонланган бўлса-да, мияси тез ишлаб кетган Дилобар буйруқ берди:

– Опкетамиз!

Тамара дипломатни кўтарди. Иккала қиз очиқ дераза томон шошишди. Шу маҳал ювиниш хонаси эшиги очилиб, пишиллаб ухлаётган Ғиёснинг аранг судраган Акбарали чиқиб келди. У очиқ дераза раҳига осилаётган Дилобарни кўриб ҳайрон қолди:

– Қаёққа?

Ҳали қиз жавоб бериб улгурмасидан Акбаралининг кўзи Тамаранинг кўлидаги дипломатга тушди-ю, ранги бўзариб кетди:

– Ие!

Акбарали шеригини ташлаб олдинга интилди, полга “гурс” этиб қулаган Ғиёсга эътибор ҳам бермасдан Тамарага отилди. Қиз чакқонлик билан ўзини четга олди. Дилобар дераза раҳидан қайтиб тушишга мажбур бўлди. Акбарали жон алфозда деразани ёпди, зулфинни туширди. Кейин ғазаб билан қизларга қаради, аранг гапира олди:

– Ўғ... ўғрилар!

Акбарали қизлар устига бостириб келаверди, улар аста-секин ортга чекинишди. Акбарали ҳамон хориж кўшиғи янграётган телефонга талпинди, аммо уни биринчи бўлиб олиб кўйган Дилобар йигитдан кўз узмаган кўйи дугонасига шивирлади:

– Қўрқма! Ҳозир тамом бўлади...

Гавдаси чайқалиб кетаётган, кўзларини базўр йириб очаётган, алпанг-талпанг қадам ташлаётган Акбарали ўзининг аҳволи оғирлашиб бораётганини сездими, эшик томон юрмоқчи бўлди. Буни сезган Дилобар лип этиб ўтиб эшикни тўсиб олди.

Вужудини сўнгги кучлари тарк этаётган Акбарали иложсиз ҳолида

жойида чайқалиб туриб қолди. Сўнг ногоҳ стуллардан бирини олди ва то Дилобар унинг мақсадини англаб олгунга қадар жон-жаҳди билан деразага урди. Дераза жаранглаб синди.

Бундай бўлишини кутмаган қизлар эсанкираб қолишди. Йўлакдан шу томонга чопиб келаётган одамларнинг қадам товушлари эшитилди. Кимдир эшикни урди. Эшик ортидан Муқаддамнинг овози эшитилди:

– Очинг! Эшикни очинг! Очинг деяпман!

Ранги ўчиб кетган Тамара дугонасига қаради. Дилобар бир сония ўйланиб қолди, сўнг дугонасини кўлидан тутиб ювиниш хонасига олиб кирди. Бу ерда у аввал дипломатни ваннанинг тагига яшириб қўйди, кейин Тамаранинг кўйлаги ёқасини, енгини йиртди-да, жон алпозда дод солди:

– Ёрдам беринг! Зўрлашмоқчи! Ёрдам беринг!

Дилобар қичқириш асносида Тамарага “сен ҳам бақир” маъносида ишора қилди. Гап нимадалигини унчалик тушунмаган бўлса-да, дугонасининг топқирлигига, ҳар қандай вазиятдан силлиққина чиқиб кетишига ишонадиган Тамара одатига кўра шифтга қараган кўйи қичқирди:

– Помогите! Насилуют!

– Ёрдам беринг! Зўрлашмоқчи!

Дод-войни эшитган Акбарали эшик томон юрди, лекин кўзлари юмилиб кетаётгани, дармони қуригани боис жуда қийналиб аранг бир қадам ташлай олди, холос.

Бир неча лаҳзада хона эшиги ёнида беш-олтита одам тўпланди. Кўрқиб кетган Муқаддам пишиллаб турган бақувват, сочини тақир олдирган, майкачан эркакка – меҳмонхонанинг доимий мижозларидан бўлган Ибодуллаевга қаради:

– Бузинг эшикни, ака!

Худди шу илтимосни кутиб тургандай, Ибодуллаев уч-тўрт қадам ортага чекинди, сўнг чопиб келиб эшикка елкаси билан урилди-ю, кўпорилган эшик билан бирга ичкарига кулади. Унинг ортидан Муқаддам билан бошқалар ҳам хонага отилиб киришди.

Иккала қиз ҳамон зор йиғлаб кўмак сўрашарди:

– Ёрдам беринглар!.. Помогите!..

Ўрнидан турган Ибодуллаев нафрат билан бир столга, бир базўр ўзини ушлаб турган Акбаралига қаради ва бир оғиз:

– Тушунарли, – деди.

Кирганлар орасида Муқаддамни таниди шекилли, Акбарали унга меровсираб қараб, аранг гўлдиради:

– О-опа...

– Ифлос! – бўкириб юборди Ибодуллаев. – Сендақаларни ўлдириш ҳам кам!

У кутурган қўтосдай кўкрагига бир калла уришдаёқ Акбаралини ерга кулатди-ю, уриб-тепиб, аёвсиз калтаклашга тушиб кетди.

Жон-пони чиқиб кетган Муқаддам хонага кирганларга ялинди:

– Ўлдириб қўяди! Ёрдам беринглар!

Уч-тўрт эркак Ибодуллаевни Акбаралидан ажратишга тушишди. Муқаддам милицияга телефон қила бошлади.

* * *

Юк машинаси тўхтамай ўтди-кетди. Йўл бўйида турган икки мотоциклчи “КамАЗ”нинг тез узоқлашаётган орт қизил чироқларига ажабланиб қараб қолишди. Тожибой тақир бошини қашиди:

– Тушунмадим.

Жўрабой ўзича тахмин қилди:

– План “Б”га ўтишди-ёв. Майли, бироз кутайлик-чи, хабар бўлиб қолар.

Улар қахвахонага киришди, чеккароқдан жой олишди. Жўрабой егулик айтди, Тожибой ароқ.

Буюртмаларни олиб келган хизматдаги йигитча қўлини кўксига қўйди:

– Камчилик йўқми, акалар?

– Камчиликлар... етарли, – тўнғиллади шоша-пиша ароқни очаетган Тожибой. – Менга қара, ука, ресторанингнинг алоҳида хонаси борми?

– Тушунмадим, ака.

– Нимасини тушунмайсан? Яхши нарса бўлса, пулига гап йўқ, ука.

Йигитча ўта жиддий тарзда жавоб қайтарди:

– Адресда янглишибсиз, ака. Бу ерда унақанги ишлар билан шуғулланилмайди. Биз қўшмачилик қилмаймиз.

Шу сўзларни айтгач, ходим нари кетди. Тожибойнинг қовоғи осилди:

– Тушунмадим. Мен ҳаммага отнинг кашқасидай танилиб қолганманми, нима бало, Жора?

Жўрабой кулимсиради:

– Танимаган одамгаям ўзингни танитяпсан-ку, Толя.

Тожибой алам билан бир пиёла ароқни ичиб юборди.

Йигитлар овқатланиб бўлай деганлари маҳал Тамара кўнғироқ қилиб, Жўрабойнинг тахминини тасдиқлади. Энди келишувга кўра, булар шаҳарга бориб, меҳмонхонага яқин жойда чақирувни кутиб туришлари лозим эди.

Шаҳарга-ку, бирпасда етиб келишди. Аммо кайфи ошган Тожибойнинг кўнгли меҳмонхонани тусаб қолди:

– Кўзга чиққан сўгалдай бўлиб кўчада турамизми? Йўқ, мен бир соат бўлса ҳам одамга ўхшаб яшашим керак!

Охири унинг ўзига бир хона олишга келишишди. Жўрабой ҳовлида кутиб турадиган бўлди. Тожибойнинг бахтига шу яқин атрофда хусусий меҳмонхона бор экан.

Тожибой ҳали ишора қилиб улгурмасидан бурун қирқ ёшлардаги, ёшига нисбатан анчайин очиқ-сочиқ кийинган Маъмуранинг ўзи сирли илжайганча, секин шивирлади:

– Агар керак бўлса, яхши қизларим бор, юбораман. Овқатни ҳам хонангизга олиб келишади.

Тожибой жонланиб қолди:

– Ростданми?

Маъмура кўз қисиб қўйди:

– Ўзлари массаж қилиб қўйишади. Бошқа хизматлар бўлса ҳам бемалол. Анавинисини келишиб олсак бўлди.

Тожибой мамнун тарзда кафтларини бир-бирига ишқади:

– Қулоққа мойдай ёқадиган бир гап айтгандай бўлдингизми?

– Кал бўлсангиз ҳам мард экансиз лекин! – қувончини изҳор этишга шошди Маъмура ҳам.

– Мен кал эмасман, опажон. Имижим шунақа. – Тожибой Маъмурага шубҳаланиб қаради: – Ё қизларингиз калларга хизмат кўрсатмайдимми?

Маъмура кикирлаб кулиб юборди, ўзига яқин олганини билдиргиси келдими, тирсаги билан йигитни туртди:

– Йўғ-э, нега унақа деяпсиз? Калликнинг бунга нима алоқаси бор?

– Ундай бўлса калликни тинч қўяйлик-да, мақсадга ўтайлик, опажон.

Маъмура оғзининг таноби қочиб илжайди...

Ҳовлида ўтиравериб чарчаган Жўрабой ахийри хабар олгани “Қирғок” меҳмонхонаси яқинига борди-ю, қизларни милиция машинасида олиб кетишаётганини кўриб қолгач, ёв қувгандай ортига қайтди ва гумбаздай хотиннинг қучоғида ётган жўрасини тўшагидан деярли суғуриб олиб чикди. Жўрасининг оғзидан чиққан бир оғиз “Атас!” сўзиданоқ вазият жиддийлигини англаган Тожибой ортиқча савол-сўроқсиз унга эргашди: шаҳардан кетиш керакми, кетаверади, унга барибир. Жўрабой эса зўр бериб ўзини ўзи ишонтиришга уринарди:

– Дилия тегирмонга тушса бутун чиқадиگانлардан... У эплайди... Бир йўлини топади... Мана кўрасан...

* * *

Кенг-мўл ётоқхона юракни сиқиб юборадиган даражада торайиб қолгандай эди. Диванга эса тўшак эмас, янтоқ солингандай...

Дилшод асабий тарзда у ёққа юрди, бу ёққа юрди, чирокни ўчирди, диванга ётди, аммо шу заҳоти ўрнидан сапчиб туриб кетди, яна чирокни ёқди, яна юрди. Ахийри у ўзини бироз бўлса-да чалғитиш учун компьютерни ёқди, интернетга кирди.

Янгиликлар... Ҳамма ўзи билан ўзи банд... Ҳеч кимнинг Дилшод билан иши йўқ... Бахтиёр одамлар...

Интернетда алоқага чорловчи сигнал пайдо бўлди. Дилшод беихтиёр керакли тугмачани босиб, митти камерани ўзига тўғрилади.

Компьютер экранида қулоғига наушник тақиб олган Ноила кўринди:

– Қалайсиз, Дилшод ака.

– Ёмонмас. Ўзингиз яхшимисиз?

– Ярим кечаси нега ухламаяпсиз?

– Ўзингиз-чи?

– Мен дарс қияпман. Эртага имтиҳон.

– Мен шундай ўзим. Уйку қочиб кетди.

– Уйқусиз кеча денг.

– Биласизми, Ноила, ҳозир...

– Ёлғиз қолдингиз келаяпти шекилли, – ҳафсаласи пир бўлганини яши-

риб ўтирмади қиз. – Бемалол. Менинг ҳам сиз билан суҳбатлашаман деб кўзим учиб тургани йўқ.

Қиз жаҳл билан компьютерини ўчириб қўйди. Йигит оқариб қолган экранга маънисиз тикилиб ўтираверди.

Ахийри оҳиста мусиқа эшитилган маҳал Дилшод ўзига келди ва жон холатда қўл телефонига ёпишиб, ваҳима ичида сўради:

– Нима бўлди?

Мансурнинг шивирлагани эшитилди:

– Ўйланма, ўртоқ. Ҳаммаси жойида.

– Бу нима деганинг?

– Қисқаси, анавини... қопга жойладим. Ичига беш-олтита тошам қўйдим.

Ўзиям оғир экан аммо-лекин.

Дилшод буткул гарангсиб қолди:

– Тош?

– Чўкиб кетсин учун-да. Бўлмаса мурда сув юзасига қалқиб чиқади.

– Сен... ўзи қаердасан?

– Қамишзорда.

Дилшоднинг нафаси ичига тушиб кетди:

– Энди... энди нима қилмоқчисан?

– Айтдим-ку, ҳаммаси жойида бўлади деб. Мен ҳозир буни... сувга чўктираман. Шу билан... шу билан тамом-вассалом. Туя кўрдингми – йўқ!

Дилшоднинг тишлари такиллади, пешонасига муздай тер тепчиди:

– Мен... мен кўрқиб кетяпман.

Мансур дўстини хотиржам қилишга уринди:

– Сен кўркма. Бунинг ҳаммасини туш деб қабул қил. Ёмон туш деб. Эрта-лаб туриб сувга айтасан, бўлди, шу билан эсингдан чиқади-кетди... Бўпти. Шошилишим керак. Яна битта-яримтаси кўриб қолмасин. Хайр. Сен ухла.

Буткул эсанкираб қолган Дилшоднинг қўлидан тушиб кетган телефондан қисқа гудоқлар эшитилди...

Йилнинг энг қисқа туни яна бир сирнинг шоҳиди бўлди.

Мансур оғир қопни кўтарганча қамишзор ичидан, тизза бўйи сувдан кечиб ўтгач, оқар сувга чикди. Дарё ой ёғдусида сут каби оқарди.

Мансур елкасидаги юкни аста пастга туширди-да, қопни оқим бўйлаб сураверди. Қоп аста-секин сувга бота бошлади. Ниҳоят сув юкни олиб кетди. Мансур диққат билан қараб турди, қоп сув юзасига қалқиб чикмади.

Енгил тортган Мансур кафтларини бир-бирига ишқалади:

– Мана энди бўлди.

Йигит қамишзор оралаб орқага қайтди, қирғоққа чиқиб, “Москвич”ига ўтирди ва қаттиқ газ берганча машинасини вариллатиб ҳайдаб кетди.

Давоми бор.

УМР СЎҚМОҒИДА БОРУРМАН

КЎНГИЛНИНГ КИТОБИ

Вараклаб турсанг гоҳо
Кўнгилнинг китобини,
Туйиб хайрон қоларсан
Умрнинг шитобини.

Дарё нима, вақт нима,
Тутиб бўлмас хаёлдир.
Англаб, англамай сири
Бир дам эсанг шамолдир.

Даврон ўтиб кетсаю
Лек ўзинг ўтолмасанг,
Алвидо айт шамолга
Этагин тутолмасанг.

Орзулар осмондаги
Турналарга айланди.
Бош узра “қур-қур”лашиб
Хўшлашмоққа шайланди.

Боқиб дейман, хайратда,
Ҳасратларда қолдимми?
Ўзимдек бир ғарибнинг
Кўнглин овлай олдимми?

Шовулласада дарё,
Бағри тўла тош ётар.
Камига нокаслар ҳам
Аямай мисқол отар.

Ўктам МИРЗАЁР

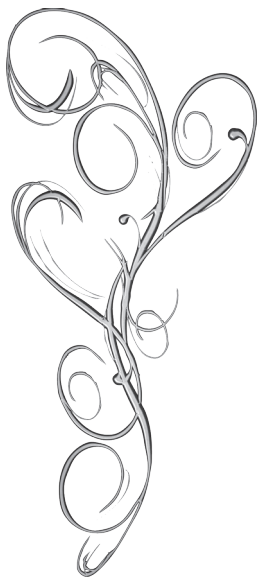
1956 йилда тузилган.
Тошкент давлат уни-
верситетининг (ҳозир-
ги ЎЗМУ) журналис-
тика факультетини
битирган. Унинг “Огоҳ
кўнгил”, “Яхши кун-
лар қувончи” шеърӣй,
“Тупроқ ҳиди” насрий
китоблари нашр этил-
ган.

ДАРАХТЛАР

*Саксон-юз ёшли дарахтлардан ясалган
создан майин ва ёқимли овоз таралади.*

Созгар уста Носир таърифи.

Тутми ё ўрикми, сара дарахтлар,
Букчайган дарахтлар, қари дарахтлар,
Бобомдай юраги яра дарахтлар,
Момомдай мункайган пари дарахтлар?!

Пойимда чирсиллар, гулхан ловуллаб,
Хотиралар билан қиламан суҳбат.
Довулга дош бериб, мағрур, шовуллаб,
Фидо бўлиб яшаш ўзи қандай бахт?

Саратон офтоби тобига олса,
Сояда оламиз бир нафасга тин.
Аёзда танимиз совқотиб қолса,
Лангиллатиб печга тиқамиз ўтин.

Тутми ё ўрикми, сара дарахтлар,
Букчайган дарахтлар, қари дарахтлар,
Бобомдай юраги яра дарахтлар,
Момомдай мункайган пари дарахтлар?!

Ҳатто пайраҳангиз бағишлар ором,
Ҳатто ҳидларингиз, ёқимли, хушбуй.
Қақшол елкангизга суяниб бир дам
Гўдак бола каби сурмоқдаман ўй.

Юз йил ҳам бир тутам, ёндию ўчди,
Тингланг, таралмоқда нолавор овоз.
Дарахтнинг мунглари созларга кўчди,
Балки, бобомизнинг кўнглидир шу соз.

Балки, момомизнинг ҳасрати – ёзиқ,
Инграниб, қаддини тута олмаган.
Балки, пешонага ёзилган ёзиқ –
Бизга дардларини айта олмаган.

АРМОН

Чавандоз бўлсайдим
 Алпомиш келбат,
 Бедовим бўлсайди
 Яғринлари кенг.
 Дўпир-дўпир чопардим!
 Қисмат, тупроқ билан бўлар эдинг тенг.
 Тоғларнинг тошига от сураб эдим.
 Қоялардан боқиб мардона,
 Юрагимдан ясардим ялов.
 Тулпорим – олов.
 Ёллари аланга бўлиб лангиллар.
 Туёғидан чакнар эди ўт.
 Ҳансираб турарди Сир билан Аму
 Пойида...
 О, қандай ғам бу?
 Юракда ғулу,
 Қаддим эса кетмоқда букилиб.

Умр сўқмоғида борурман,
 Армон деган, асовни миниб.

БУХОРОДА

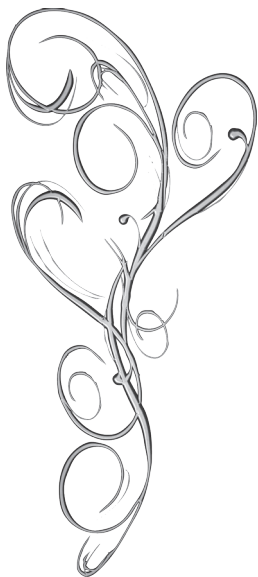
Бухоронинг жин кўчасида
 Кўнгил доим ҳисга тўлади.
 Лабиҳовуз бўйида бир дам
 Афандича суҳбат бўлади.

Қийик кўзлар сўйлар дунёнинг
 Ками-кўсти, кемтикларидан.
 – Кимсан ўзи, Насриддин Хўжа? –
 Дейман тўлиб, энтикканимдан.

Қачон, қайда, шомда, сахарда,
 Қандай туйғу юрагинг ёққан?
 Фурсат топиб, қайси бир чакқон
 Афанди деб, бермишдир мақом?

Кўнглимдаги сўров кўчмасдан
 Чакнаб кетар қитмири кўзлар.
 Лабда эса жилмаяр иллат,
 Латифалар тинглар юлдузлар.

Ҳақиқатга айланар руё –
 Бир талатўп бозор бу дунё.
 Каззобу бозингар,
 Морбозу жаллоб,
 Пештахта ортида
 Пулланади ор,
 Кўкрак қафасингга беркинар озор.

Шу дам,
 Насриддиннинг кўзлари – Ватан,
 Неча аср, неча йил, билмам?
 Қароғидан топади паноҳ,
 Афандича жилмайган миллат.

ЭРТАҚДАН СЎНГ

Эртак тинглаб ўсса бола мард бўлади,
 Эртакларда доим оғир шарт бўлади:
 Жин-ажина, алдаркўса, ялмоғизлар,
 Тарок – ўрмон, кўзгу – дарё, учқур отлар...
 О, уларни англамасам дард бўлади.
 Ғилдиракдай ғилдиради болалик ҳам,
 Ҳаёт ўзи бир ғаройиб эртак экан.
 Учқур отим қайда қолдинг озор етди?
 Чангалзордан ўтаётсам, қоқ тушда мен,
 Кўса алдаб, ажиналар чалиб кетди.

* * *

Сабо – баҳорнинг дугонаси,
 Ёмғир – ошиқларнинг девонаси –
 Шаррос изҳор этар ишқини.
 Ловуллаиди баҳорнинг юзлари.
 Ялпизлар – маҳалланинг қизлари.
 Севгининг суврати шундайдир –
 Сабо баҳорни етаклаб дайди.
 Шов-шов ёмғир изғийди кўчада –
 Ёлқинли ҳислари қалбида.
 Дув-дув гап ариқлар лабида.

ДИЛГА СОЛДИМ ГУЛГУН ШАФАҚНИ

* * *

“Асл ёринг бўлса-ё...” дейсан,
Нахот дилда шубҳанг бор бўлган?
Оёқларинг остидаги куз
Бир вақтлар гулбахор бўлган!

Ой тўлмасдан олдинлар ҳилол,
Бошимизда бир қиличмисол,
Ҳар найзаси юракка завол,
Ҳар чамбари улкан дор бўлган!

Қояларнинг тошвароқлари,
Очилмаган гул япроқлари,
Лабга босиб дил титроқларин
Сену мендек бахтиёр бўлган!

Юрагимдан сўраб кўр, осмон,
Бир кунимга яраб кўр, осмон,
Қўлларимга қараб кўр, осмон,
Улар қандай ишққа зор бўлган?!

Сен ҳам мендек бахтиқароми,
Умринг еру осмон ароми,
Эй, кўнгли тўқ, эй, йўқ ороми,
Ахир, ҳар вақт ихтиёр бўлган?!

Дилга солдим гулгун шафақни,
Ерга урма олтин қадахни,
Тополмай сўнг бундай фараҳни,
Дема: “Ишқ йўқ!” Севги бор, бўлган!

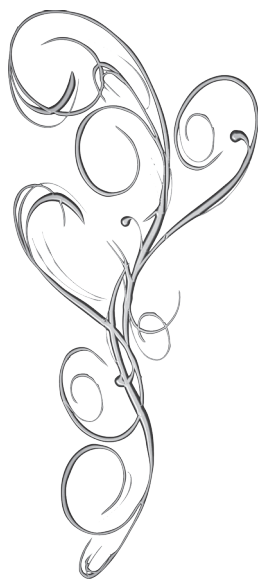
Кўзларимнинг мавжларида оқ,
Кўнглимдаги фариштага боқ,
Мен-ку, сендан кутмасман, бироқ
У қанчалар интизор бўлган?!

Билгинг келди, ахир, нимани,
Умр олиб кетган кемани,
Тақдир – нима, тақдир – бемаъни,
Неки асл, асли, хор бўлган!

Зебо МИРЗО

*1964 йилда тугилган.
Тошкент давлат уни-
верситетининг (ҳозирги
ЎзМУ) филология фа-
культетини битирган.
“Тун маликаси”, “Ажр”,
“Нур кукунлари” каби
шеърий тўпламлари
нашир этилган.*

Таъна тошин отмай туриб ҳам,
Бол таъмини тотмай туриб ҳам,
Кўксинг узра ботмай туриб ҳам,
Бир хур сенга асл ёр бўлган,
Сени севиб гуноҳкор бўлган!

“Асл ёринг бўлса-ё...” дейсан!..

ҚАДИМ ЮРТ

*Шукур Холмирзаев ва
Рўзи Чориевга бағишланади*

Оловли тун ичади сахро,
Манқалдондай ёниб борар ой.
Ҳансирайди барханлар аро
Сувлар ёди – унут бир чирой.

Қумлар сочиб ўйнайди шамол
Юлдузларнинг унсиз кўзига.
Вақт келади дарёдай оқиб
Ва қайтади тагин изига.

Эртақлардан чикқан дев каби
Қакқайган тун қоровуллари –
Бу зулматни қўриқлаб турар
Ҳурпайган тун саксовуллари.

Адирларнинг шамоли сепган
Тутундан кўз ёшланар, чекар.
Тутун ичра хаёлнинг шаклин
Ва сўзнинг дард уруғин экар.

Хотирамда ҳар гал шу сурат
Ўзгармай шу тахлит турибди.
Улар сурхон даштлари аро
Юрт қалбини излаб юрибди,
Юрт томирин излаб юрибди.

* * *

Одам бўлолмадим, мени дарахт қил,
Токи, юрак осмон қавмида кетсин.
Шундай севайинки, сени деганда –
Шохларим қаҳқашон уфқига етсин.

Порлаб турсин исминг битилган оят,
Агар минг йил кутсам, минг йил илкимда.
Унинг дийдорини кўрдингми дея,
Қушлар учиб келсин етти иқлимдан.

Алам водийсидан изтироб ютиб,
Жон истаб келганлар, жон топсин бунда.
Мен ҳар кеч пойингда офтобдай ботиб,
Ҳиллолдай туғилай ҳар узун тунда.

Баргларимни ўпиб, маҳзун ёмғирлар,
Ёғиб ўтганида ишқ нашъасини,
Бир кун юрагимдан ичсинлар кониб,
Айюб чашмасини, нур чашмасини!

Илдизим, илдизим, дўзах ўтида,
Бағрим куйдирса-да, олов ҳилласи.
Ҳар он юрагимни бахт умидида
Уйғотиб учади ёдинг шуъласи.

Довуллар совурсин ибодатимни,
Бу умр – севгининг муножоти, бил!
Эй, шамол, эй, жамол, бағрингда ёниб ўлгали,
Одам бўлолмадим, мени дарахт қил!

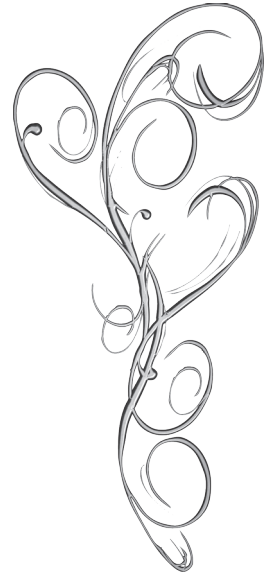
ОНАМ ХОТИРАСИГА

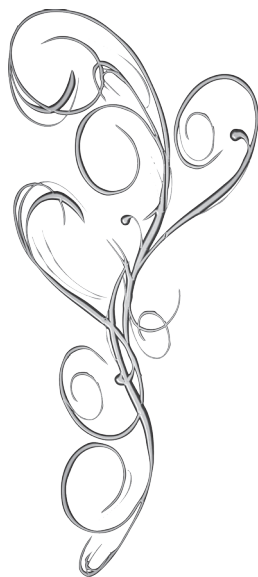
Сиз ўтирган курси, сиз ўтирган тош,
Дарвоза ёнидан қарайди хомуш.
Ёмғирда ивиган мусичалардай
Остона остида мунғаяр ковуш.

Фигони фалакка чиқади тандир,
Дастурхон бошида совийди чойнак.
Сиз эккан бултурги ток новдалари
Бағри хун, эзилиб томади чак-чак.

Эгасиз сарғаяр бир четда кумфон,
Каттакон бир михга ўзини осиб.
Тасбеҳ жим, кунжакда ётган жойнамоз
Йиғлайди юзини пойгакка босиб.

Дераза пардасин торгади шамол,
Ичкари-ташқари киради одам.
Эшик ғичирлайди, инграйди беҳол,
Зўрға бош кўтариб қарайди отам.

“Сиз қандай кетсангиз ҳеч кимга айтмай
Ёки қошингизга хурларни бошлаб.
Ўзи келганида, индамай-нетмай
Кетиб қолдингизми барини ташлаб?”

Эй, Ўзи ёнига ҳуш кетган онам,
Кимга ҳаёл, кимга туш кетган онам,
Умр шохларига бир лаҳза қўниб,
Жаннат боғларига қуш кетган онам.

Ўпиб қучайинми, қучиб ўпайин,
Изингизни излаб йиғласа бардош?
Дарвоза ёнидан қарайди майин,
Сиз ўтирган курси, сиз ўтирган тош...

* * *

Бу яхлит дунёнинг бир дарчасида
Ҳаёллар яшарди севгидай малул.
Самодан ёққан илк қор парчасидай
У ўтди. Қўлида битта чиннигул.

Туртиниб, суриган издиҳом аро,
Одамлар, одамлар ташлар кўз қирин.
Қизлар қулиб қарар, йигитлар ҳайрон,
Озгина рашк ила бокқандай бири.

У ўтди тириклик кўчаларидан,
Ўтганидай гуё малика мисол.
Саодат тахтига чиқарган эди,
Шу битта чиннигул – меҳрга тимсол.

Майли, у атиргул – ишқ гули эмас,
Майли, лола эмас: – “Севаман!” сўзи.
Унга шу битта гул ишқдай муқаддас,
Унга чин бахт эрур шу ҳиснинг ўзи.

Етмишда бўлса ҳам у, ахир, аёл,
Юз ёшда бўлса ҳам бир гулга қиёс.
Ҳаттоки жаннатни яратган жалол
Унинг пок жамоли ва қалбига мос.

Шу куни осмон ҳам қаҳрини ютди.
Ҳеч не ҳам бермади ҳеч кимга завол.
Дунёни бахтларга тўлдириб ўтди,
Бир дона чиннигул қўтарган аёл...

Абдунаби ҲАМРО

ЕРТЎЛАДАГИ УМР

Қисса*

* * *

Кампир анавиларнинг бу ерда нима қилиб юришганини тузук-қуруқ англамас, қачон чиқиб кетишларини ўзича тусмоллар ва сабр билан кутарди. Чол, навбатчи врач ва ҳамшира эса уйқуда ўзини бўғишга интилаётган йигитнинг қотиб қолган бармоқларини бир амаллаб бўғиздан бўшаатишди.

– Боғланглар уни каравотга! – деди чол амирона товушда. – У ўлмаслиги керак!

Палатанинг биргина деразаси ортида эса каттагина қора қуш бу воқеаларни жимгина кузатар, онда-сонда қагиллаб қўярди...

* * *

Вилоят марказида ишлаётган, ҳали от устида бўлган қайнотаси кутилмаганда кабинетига чақиртирди. Тўғри, кечкурун уйига айттирса ёки ўзи келса ҳам бўларди, аммо генерал айнан кабинетига **ЧАҚИРТИРДИ!** Вилор аллақандай нохушлик рўй беришини бутун вужуди билан ҳис этиб, кўрқа-писа борди.

– Қизни гум қилибсан-да? – деди у куёвининг кўзларига қаттиқ тикилиб.

Олтмишдан ошса-да, ҳали қомаги расо, кумушранг сочлари орқасига таралган, гўштдор бурни устига кўндирилган кўзойнак остидан кўкимтир кўзлари синчковлик билан боқадиган генерал Азим Бўриев шунча йил хавфсизлик хизматида бекорга ишламаган, у Вилорнинг ҳар босган қадамидан хабардор эди.

– Эркакчиликда ҳар хил воқеалар бўп туради, лекин одам ўлдириш... Кимга топширгандинг бу ишни?

– Ҳеч кимга... Ўзим... – у чайналиб, ерга қаради.

– А, наҳотки? – генерал Бўриев ўтириб қолди. – Сен... ўзинг қилдингми?

Вилор титраб-қақшаб қайнотасига бор гапни айтиб берди. Унинг хикоясидан сўнг чол оғир сўлиш олди, кейин қўл силтади: “Боравер...”

* Охири. Бошланиши ўтган сонда.

Ишқилиб, бир ойча ўтиб, қизнинг таниб бўлмас даражага келган жасади топилганда бу ишни ҳеч ким ортиқча кавлаб ўтирмади. Генералнинг қўли узун, тили ботир, мушти эса қаттиқ эди...

– ...Бўлди, йиғиштир йиғи-сиғини! – деган амирона товуш янгради кулоқлари остида.

Боягина дийдасида йиғига етгулик ёш қолмаган, энди бўлса ихлос билан хўнграётган банди бир чўчиб тушди.

– Ким? Ким бу? – у туйнукдан тушаётган хирагина тонг шуъласидан оқара бошлаган даҳшатхонага кўз югуртирди, бироқ ёш тўлган дийдалари олдида барча нарсга олачалоқ бўлиб кўринаётганди.

– Нима бало, кўрқувдан эсинг оғиб қолдими дейман?

– А-а, Имом... Имом ака... тагин кепсизми? – у жилмайишга уринди, лекин ёрилган лаблари жазиллаб оғригач, лаб-лунжини йиғиштирди.

– Ўх-хў, анча ақлинг кириб қопти, “сиз”лай бошладинг, – кулди чапани йигит. – Кўрдингми, Худонинг қудрати бу, у кўнглингга инсоф уруғларини соча бошлади. Энди ўзингга келасан.

– Худо... Қани, қаерда ўша Худо? Бор бўлса, нега ёрдамга келмаяпти? – алам билан пичирлади у.

– Сен чақирдингми уни ёрдамга? Бирон марта чин дилдан, ихлос билан илтижо қилдингми? Йўқ! Сен мана шу ерга келганингдан бери фақат ўзингни оқлаясан, қилган гуноҳларингни тан олмаясан. Ҳолбуки, Оллоҳ барча айбларингни ўзингга кўрсатди. Сен учун тавбанинг эшикларини очди. Сен эса... Яратган эгам кечиримли, у бандаларини ташлаб қўймайди. Унинг даргоҳи кенг, карами улуғ. Сен ноумид бўлма, тушкунликка тушма, Оллоҳ албатта нажот юборади. Фақат тавба қил, чин дилдан тавба қил!

– Тавба дейсизми? Менинг тилим айланармикан бу сўзга? Мен бир умр...

– Вей, менга қара, Яратган учун сенинг сиёсатинг, мафқуранг – бир пул! Сен ҳам унинг бир бандасисан, вассалом. Ҳамма қатори сенинг ҳам тавба қилишга, Парвардигорнинг лутфидан умидланишга ҳақинг бор.

Имом жим бўлди, осилиб турган йигит эса тагин ҳиқиллай бошлади. Нафас олиши чиндан ҳам қийинлашаётгандек, бўғилаётгандек бўлди. Ниҳоят, сўнги кучини жамлади. Нафаси равонлашиб, кўзлари ўтқирлашди. Ва шу он бутун ҳаёти кўз ўнгидан худди кино лентасидай шувуллаб ўта бошлади. Ўзига, виждонига хилоф иш қилган, гуноҳга қўл урган лаҳзалари эса гўё “стоп-кадр” сингари такка тўхтаб, бутун даҳшати билан намоён бўлар, вужуди ва туман қоплаган шуурини ларзага соларди. Ниҳоят, бу кўрқинчли фильм тугади. Унинг сўнги кадрлари жуда хира, худди зулмат кўйнида суратга олингандек қоп-қора эди.

– Зиндон бу... зиндондаги кадрлар... – шивирлади у ва лаблари беихтиёр пичирлай бошлади. – Танграм, гуноҳларимни кечир! Мен гумроҳни афв эт, Худойим! Гуноҳкорман, тан оламан, айбларим жуда кўп. Эй қодир эгам, шафқатингни дариг тутма, тавбамни қабул эт! Тавба қилдим, Оллоҳим, минг бор тавба қилдим! ТАВБА... ТАВБА... ТАВБА!..

У гапини тугатишга улгурмади. Шифт остидаги хиралашган туйнукка

ташқаридан нимадир келиб урилди, синган ойна парчалари жаранглаб тўкилди. Кафтдай шиша парчаси эса шувуллаб учиб келиб, унинг ўнг қўли чандиб боғланган харига ханжардек санчилди. У кўркувдан маҳкам юмилган кўзларини очганда ертўла шифобахш тоза ҳавога тўлган, ойнаси синган туйнукдан тонг ёруғи ёпирилиб кирмоқда эди. Ундан икки метрча нарида эса конга беланган аллақандай қуш ётарди.

– Қарға... – пичирлади у даҳшатдан кўзлари олайганча. – Қора қарға... Бехосият қуш... Йўқ-йўқ, оламдаги энг гўзал, энг яхши қуш! Раҳмат сенга, Худойим, минг раҳмат!..

Бошини аста буриб, ёғочга санчилиб турган ойна синиғига қаради. Қиррадор шиша бўлаги харига сал-пал санчилиб, илиниб турарди. Арзимаган қалтис ҳаракатдан ҳам тушиб кетиши ҳеч гап эмас. Шунинг учун ниҳоятда эҳтиёт бўлиши лозим. Ҳозир ўнг қўли бармоқларини ишлатиб кўради, сўнг икки бармоғини аста чўзиб, кафтининг орқа томони билан шишани аста суғуради. Бармоқлари етармикан? Борди-ю, қарахт бўлган қўллари уни ушлаб туролмаса-чи? Йўқ, ундай бўлмайди! Етиши керак, тутиб тура олиши шарт! Бу – сўнгги имконият, агар у қўлдан кетса, бари тугайди...

– Танграм, ўзинг мадад бер, – илтижоли пичирлади у. – Бисмиллоҳир раҳмонир роҳийм....

У кўрсаткич ва ўрта бармоғини ниҳоятда эҳтиёткорлик билан орқага чўзди. Ана, шиша парчаси икки бармоғи орасида! У бармоқларини иложи борица маҳкамроқ қисиб, аста силтади. Худога шукр! Шиша бўлаги осонгина суғурилди!

– Ташаккур сенга, Яратган эгам, ташаккур...

У ёш тўла кўзларини бир зумга юмди. Очганда эса шиша парчаси ўнг қўлининг кафтидан мустақкам жой олиб улгурганди. Ҳа, мададга муҳтож тана миядан мустақил равишда керак ишни ўзи бажараётганди. Энди шишани тушириб юбормасдан, эҳтиёткорлик билан, қўлини имкон қадар пастга эгади. Мана, шишанинг ўткир учи билагини сириб турган арқонга етиб келди. У секинлик билан қиррадор шишани арқонга ишқалай бошлади. Кесади, кесиши керак!

– Бефойда бу иш... – дея хўрсинди Рита аллақайси қавақдан туриб.

– Бўш келманг, оғажон! – далда берди Гулшода.

– Ҳаҳ нодон бола, хомтама бўлмай қўяқол, – тишларини ғижирлатди Саид батрак.

– Қулоқ солма уларга! – деди Имом қатъий қилиб. – Бирортасигаям қулоқ солма! Ҳаракат қил, бу ёғи оз қолди!

– Имом ака... Қўлим... қўлимни шиша кесди шекилли... – ингради Вилор бир лаҳза тин олиб. – Мана, қон...

– Нима бўпти кесган бўлса? Ўлиб қолмайсан! Бўл тезроқ, ҳализамон УЛАР кепқолишади!

– Улар? Ким улар?

– Сени бу ерга опкелганлар! Сени ўғирлаганлар! – асабийлашди Имом. – Улар келишса... тамом бўлдим деявер!

– Тушундим... Ҳозир! – у тагин жон-жаҳди билан шиша синиғини арқонга ишқай бошлади.

Арқоннинг эшилган иплари бир-бир узилиб борарди. Шиша бўлаги тўмтоқлашди, у нариги ёғини айлантирди, кучи борича кесаверди. Шу зиндонда умрбод қолиб кетиш ваҳимаси унга тинчлик бермасди. Ниҳоят, ўнг кўлини хочнинг ўнг қанотига боғлаб турган арқон узилди!

Аммо у кутганидай, озодликка чиққан, сиртмоқдан бўшаган қўл шилк этиб пастга тушмади. Кафтнинг орқа томони гўё ёғочга ёпишиб қолгандай эди. У бир силтаниб, кўлини ёғочдан ажратиб олди, жонсиз дасти худди қурук калтакдек ёнбошига келиб урилди. “Ишқилиб, шиша синиғи кўлимдан тушиб кетмаса бас”, деган фикр ўтди хаёлидан. Агар оғриқ, чарчоқ ва ногаҳоний қувонч таъсирида бармоқлари шишани ташлаб юборган бўлса... О-о, унда бўлиши сираям мумкин эмас! Тангрим, ишқилиб, ундай бўлмасин! Унда Вилор тамом! Бу яримжон ўнг қўли билан анави чап кўлини қийиб турган арқонни еча олмайди у! Қўлбола ханжарни ҳам ердан ололмайди қайтиб!

Шошма, ўзи қараб кўрдингми, деган саволдан сўнг қарахт бўлиб осилиб ётган ўнг кўлини минг азобда кўтариб, юзига яқинлаштирди. Ва шу онда бўғзидан голибона бир хирқироқ отилиб чиқди:

– А-ха, мана у!

Дарҳақиқат, қон сизиб турган икки бармоқ орасида кўзойнак кўзидай келадиган шиша бўлаги терига ёпишиб турарди. У оғриқ зўридан афтини бужмайтирганча қонли шиша парчаси билан чап кўлини банди қилиб турган арқонни кесишга тутинди.

– Баракалла! – дея уни мақтаб қўйди Имом.

– Смотрите-ка! – ҳайрон бўлди Маргарита.

– Сиз зўрсиз, оғажоним! – деди Гулшода меҳри товланиб.

– Их-х-м... – томоқ қириб қўйди Саид батрак.

Ўн беш дақиқа ўтар-ўтмас у бутунлай озод бўлиб, боягина ўзи боғланган устунга орқа тираганча йиғлаб ўтирарди. Кўзёшлари қуриган бўлса-да, ўпкаси тўлиб, хиқиллар, кўкси бетўхтов кўтарилиб тушарди. Ниҳоят, ўзини бироз босиб олгач, аста ўрнидан турди. Боши айланиб, тиззалари қалтираётган бўлса-да, руҳи енгил, кўнглини аллақандай нур тўлдирганди. Бунинг шукрона деб аталган туйғу эканлигини у ҳали англаб улгурмаганди, бироқ, онгининг туб-тубларида, эҳтимолки, энг чуқур онгости қатламларида нималардир рўй берганлигини, аллақандай тўнтаришлар содир бўлганлигини савқи табиий билан ҳис этаётганди. Энди бутун хаёти ўзгариб кетишини, нафақат бугуни ёки эртаси, балки ЎТМИШИ ҳам ўзгаришини тушуниб етди у. Нималар бўлиши, қандай ўзгаришлар юз беришини аниқ билмаса-да, энди олдингидай яшолмаслигини, яшашнинг ИЛОЖИ ЙЎҚЛИГИНИ англаётгандек эди. Бунинг бахт ёки бахтсизлик, қулфат ёхуд омад эканлиги борасида эса ўйлашни истамасди. Истагани шуки, у ҳозир ташқарига, ДУНЁГА чиқиши керак!

– Ҳали кўрамиз, бола, кўп ҳовлиқаверма. Ҳали анави эшик очикми ё нарёғидан отнинг калласидай қулф осилганми – буни билмайсан-ку! – дея пихиллади кимдир қаримсиқ товушда.

– Ўчир овозингни, маккор чол! – дея шахт билан ўрнидан турди Вилор. – Энди мени йўлдан уролмайсан, батрак! Агар эшик кулф бўлса, кулфини синдириб чиқаман!

У олдинга интилди, оёқларида қон айланиши ҳали маромига тушмагани боис бир-икки гандираклади ҳам. Сал юриб, аста эгилди, оёғи остидаги қонга беланиб ётган пажмурда кушни кўлига олди.

– Халоскор кушим... – шивирлади сассиз, сўнг ертўланинг чап қанотидаги эшик томон юрди. Саид батракни батамом мағлуб этмоқ, унинг устидан мириқиб кулмоқ учун эшикни зарб билан итарди. Эшик шарақлаб очилиб... кетмади. У нариёғидан ёпиқ эди...

Бир лаҳза унинг оёқ-қўли музлаб, пешонасидан совуқ тер чиқиб кетди. Кўз олди қоронғилашиб, тўрт энлик чанг ва ўргимчак тўрлари қоплаган чирик тахталар устига қулашига оз қолди.

– О-о, Худойим, бу нимаси тагин? Им-мм!.. Наҳотки бари беҳуда бўлса?! Нега, нега, нега??? Ахир, мен ўзгардим-ку, Тангрим, ЎЗГАРДИМ! Энди мен бутунлай БОШҚА ОДАММАН! Яна қанча тавба қилишим керак? Уч кунми, бир ойми, бир йилми? Бўпти, мен розиман. Ҳозир қайтиб бориб ўша, анави касофат ёғочга қайтадан осаман ўзимни! Бундай яшагандан кўра...

– Бас қил! – орқа тарафдан Имомнинг зардали товуши эшитилди. – Йиғиштир обидийдани. Аввал эшикни тузукроқ итариб, тешиб кўр, балки кулфланмагандир, эҳтимол, шунчаки, номига тамбалаб қўйилгандир? Қани тур, ишга кириш!

– Имом ака-а...

– Тур ўрнингдан! Бошла!

У қонга беланган қарғани бир четга қўйиб, эшикни куч билан итарди. Назарида, қўпол тахталарни жипслаштириб ясалган қўлбола эшик бироз очилгандай бўлди. Унинг вужудига қудрат оқиб кела бошлади, тисланиб туриб, ўнг оёғи билан эшикни қарсиллатиб тепди. Ва эшик... шарақлаб очилиб кетди!

– О-о, ўзингга шукр, Яратган эгам, ўзингга шукр! Озодман, озод! Онажон, онажоним, қаердасиз?

Ўлик қарғани қўлтиғига қисганча, темир зиналардан тепага интилди. Чанг босган торгина йўлак деворини бир қўли билан пайпаслаб, тобора кучга тўлаётган оёқларини зиналарга маҳкам босганча юқорига ўрмаларди. Лаҳза ўтмай чала қолиб кетган, темир-бетон қурилмалар, улкан плиталар аралаш-қуралаш бўлиб сочилиб ётган, кўкка бўй чўзган сонсиз арматуралар афсонавий аждаҳо устухонидай диккайиб турган қурилиш майдонида кўрди ўзини. Бир километрдан зиёдроқ масофага чўзилган улкан худуд ғарб фильмларидаги динозаврлар қабристонини эслатарди. У бир тарафи ўпирилиб тушган бостирма остидаги туйнукка, хозиргина ўзи чиқиб келган ертўла эшигига сўнгги бор ўгирилиб қаради. Тавба, бу ерда туйнук борлигини, ертўла мавжудлигини одамлар билишармикан? Шошма, қанақа одамлар? Яқин атрофда одам деб атаса арзийдиган биронта жонзот кўриняптими ўзи?

У қоқилиб-суқилиб олдинга юрди, кўп ўтмай эндигина кўтарилиб келаётган куёш нурлари қиздира бошлаган ялангликка чиқди. Ҳув ана, қурилиш майдонини ўраб турган бетон деворнинг қулаган жойидан нарироқдаги асфальт йўл кўришиб турибди. Ўша катта йўлга чиқиб олса – марра уники!

Деворнинг йиқилган жойидан ўтиб, тошлоқ сўқмоқдан олдинга юрди. Шу пайт ортда қолиб кетган қурилиш майдонининг бир четидаги кўкка бўй чўзган сув минораси устидан қағиллаган товуш эшитилди. Қарғалар сайрапти. Дарвоқе, қарға... Уни дафн этиш керак-ку! Шу ерга, яқин атрофга кўмади уни. Бечора қуш, уни деб ўзини қурбон қилди...

– Оллоҳнинг амри билан... – дея пичирлади кимдир.

У чўчиб атрофга қаради: ҳеч ким йўқ эди.

– Ҳа-а, Имом ака, сизмисиз? Тўғри, Оллоҳнинг иродаси бу... Раҳмат...

Кимга раҳмат айтяпти у? Қарғагами, Имомгами ёки Парвардигори оламгами? Бу ҳақда ортиқ ўйлашни истамади, руҳи ҳаддан зиёд толиққанди. Сал нарида ётган синиқ арматура бўлагини олиб, сўқмоқ четидан чуқурча қазиди, сўнг қарғанинг қонли жасадини унга авайлабгина қўйди. Чуқурни кўмиб, беихтиёр юзига фотиҳа торғди. Ва беихтиёр ўйлади: бир пайтлар не-не юрт сўраган одамларнинг маъракаларига бормаган, борганда ҳам ақалли бир бора дуойи фотиҳа қилмаган киши, мана, бир қарғани кўмиб, фотиҳа ўқияпти...

– Ҳаҳ дунёи кўтир... – хўрсинди аллақерда Саид батрак.

Бу ерда қанча ўтирганини билмайди. Энсаси қизиётганидан сездики, ўтган фурсат ичида куёш тикка келай дебди. У офтоб оташини деярли сезмас, бу нажотбахш ерда бир умр ўтирсам дерди. Бунинг иложи йўқлигини хис этган заҳоти оёқлари уни беихтиёр кўтариб турғазди. Ҳа, кетиш керак, тезроқ кетиш керак бу ердан!

Ўрнидан туриб, ўзига тағин бир бор разм солди: кийимлари бироз ғижим бўлса-да, ҳарқалай, одам кўргудай эди. Ҳатто галстуги ҳам бор! Ажабки, чўнтақларини қовлаб, ўн уч минг сўм пул ҳам топди. Анавилар тегишмабди... Балки, уларга пул керак бўлмагандир? Ким билсин... Э-э, садқаи сар! Дастрўмолини хўллаб олиб, сувини сиқиб ташлади, терлай бошлаган бўйинини артиб, асфальт йўл томон талпинди.

Юриб кетди, қадамлари енгил эди. Аммо, чанқоғи қонгач, очлик билина бошлаганди, кўп ўтмай дармони қуриётганини сезди. Лекин, ҳозир бу каби майда-чуйдаларга эътибор берадиган вақт эмас, тезроқ уйига етиб олиши керак. Орадан неча кун ўтди ўзи? Аниқ билмайди, эҳтимол бир ҳафтача бўлгандир. Галина нима деб ўйлаётган экан? Балки, уни қидирувга беришгандир, ахир шунча вақт ўтди! Ё унга шундай туюляптими? Шошма, ахир телефонидан билиб олса бўлади-ку!

Афсуски, телефони чўнтагида йўқ эди. Ўзи эндигина урф бўлаётган бу матоҳ ҳаммага керак-да! Демак, АНАВИЛАР олиб кетишган! Ярамастар, аблаҳлар! Пулига тегмай, атай телефонини олишган! Вилор вақтни билмасин, кийналсин деб қилишган буни! Ўзи нима керак экан уларга? Нималар дейишди ўшанда, у ҳақдаги бунча маълумотни қаердан олишган? Демак,

изига тушишган, анчадан бери кузатиб юришган экан. Ўша аёл-ку, майли энди, қопқонга қўйилган хўрак бўлақолсин, лекин қолганлари ким эди? Рулдаги йигитнинг ҳам, ёнида ўтириб турткилаб келган босқинчининг ҳам овозларини эслаб қолди. Шошма, аёлнинг аллақасеридир Маргаритага ўхшаб кетади-ку! Кўз сузишлари, буралишлари, ҳатто овози ҳам! Ҳайдовчининг товуши эса Саид батракниқига бироз тортади, ёнида ўтириб келган йигитнинг саси-чи? Имомники... Имом аканинг овозими? Йўқ, у эмас! Унда кимниқига ўхшайди? Э-э, анави исёнкор шоир-ку бу! Ҳа, ўша ҳақиқатпараст шоир боланинг овози! Хўш, унда йўл бўйи индамай келган учинчи йигит ким бўлди? Вилор унинг нафас олишини, томоқ қириб қўйишларини ва ҳатто ютинганларини ҳам эшитиб ўтирди. Нега у бирон марта овоз чиқармади?

Бу ўхшашликларнинг тасодифий ёки унинг бемор тафаккури маҳсулими?

...“Боғзор” маҳалласи бошланган кўча бошида таксидан тушиб, нарёғига пиёда кетишга аҳд қилди. Тўғри-да, билиб бўладими, ҳозир уйда ким нима гаплар бўляпти...

У қадамни тезлатди, лекин кўчанинг нариги томонида, кекса чинор олдида беихтиёр тўхтаб қолди. Шунча йил у яшаган уй дарвозаси очилиб, уч киши чиқиб келаётган эди. Ҳа-а, қайнотаси уйда тушлик қилиб кетяпти, Галина эса уни кузатишга чиққан кўринади. Чолнинг ғалати одатлари бор-да. Нафақага чиқдинг, маза қилиб отнинг калласидай пенсияни оли-и-б, уйда ётмайсанми?! Йўқ, бу кишим эски фирқалардан, бир дақиқа ҳам бекор ўтиролмайдилар. “Ҳозирча куч-қувватим бор, ишлаб, сенларнинг келажакингни таъминлаб қўйишим керак” дейди. Биламиз, кимнинг келажаги учун жон куйдирыпсан! Тўғри, Галина унинг ёлғиз фарзанди, чол қизи учун ҳар нарсага тайёр, лекин хотини оламдан ўтмасданок генерал жазман орттириб улгурганлигини, нафақаси ва ҳозирги иши – аллақайси фирмадаги маслаҳатчи ҳуқуқшунослигидан топадиган даромадининг қанчаси ўша аёлга сарфланишини Вилор яхши билади.

Йигит дарвозасининг нақ рўпарасида, кекса чинор панасида туриб уларни кузатаркан, ногоҳ нималардир ўзгарганини сизди. Қайнотаси ҳам, хотини ҳам бугун қандайдир бошқача эдилар. Генералнинг ҳамиша кумушранг бўлган сочлари бироз қизғишроқ, кийиниши ҳам ғалати эди. Чол умрида қизил галстук такмаган, бугун эса... Бунинг устига, унинг қўлтиғида яғири чиқиб кетган эски чарм папка бор эди. Бундай бўлиши мумкин эмас: чол ҳамиша озодалиқнинг тирик тимсоли бўлиб келган. Ва ниҳоят, бу Бўриевнинг лабида қимматбаҳо тамаки тутаб турибди, қайнотаси эса ҳамиша ичиш ва чекишнинг ашаддий душмани, соғлом турмуш тарзининг толмас тарғиботчиси эди. Демак, бу одам...

Галина ҳам бошқача. Бу Галина ёшроқ эди. Сочлари ҳам елкасига тушиб турибди. Унинг хотини сочини ҳамиша йигитларникидай калта қилиб юрарди. Бунинг оппоқ елкаларига тушиб турган сочи олтинранг, хотини эса азалдан қорасоч бўлиб, соч бўяшни ёқтирмасди. Йигитни ҳайрон қолдирган, айтиш жоиз бўлса, бақадай қотириб қўйган энг катта тафовут эса... Ажабо, отасининг чаккасидан ўпиб, хайрлашаётган бу аёл... оғироёк эди! Ана, қорни

дўппайиб, аниқ билиниб турибди. Вилор куни-кеча, мана шу кўргиликлар содир бўлишидан бир неча кун олдин хотини билан фарзанд кўриш масаласида жанжаллашган, ёш ва қомати келишган аёл ҳозирча бола туғиш нияти йўқлигини узил-кесил айтганди. Ундан хулоса шуки, бу аёл...

Бу ғалати оиланинг учинчи аъзоси бўлмиш кимсага, чиройли кийинган, хотинини аста ўпиб, нарироқда турган машинаси томон юрган йигитга Вилор синчиклаб қарамаса ҳам, унинг кимлигини яхши биларди. Ҳа, бутун борлигидан тўқлик, шу билан бирга, аллақандай итоаткорлик уфуриб турган бу йигит УНИНГ ЎЗИ, ВИЛОРБЕК эди! Қайнотасига қараб мутеларча жилмайиши, ним таъзим қилиши, хотинининг кўзига мўлтираб боқишлари унинг кимлигини кўрсатиб турибди...

Генерал Бўриев “Вольво” машинасига ўтираётиб, ортига хиёл ўгирилди.

– Ман кетдим, доча, вечером буду.

– Пока, папуля! – аёл нозик қўлини силкиб хайрлашди, сўнг машинаси эшигига суяниб турган эрига яқинлашди. – Торопись, Вилорчик, а то не успеешь. Ну давай, котёнок, звони...¹

У шундай деб йигитнинг галстугини тўғрилаган бўлиб, унинг яноғидан иримига ўпиб кўйди. “Вилорчик” ҳам уни аста бағрига торган бўлди, сўнг қаймоқранг машинасига ўтирди. Зум ўтмай икки машина икки ёққа ғизиллаб кетди.

Чинор панасида бу воқеаларни кузатиб турган йигит каловланиб қолди. Тақдир уни майна қиялпими, бу нимаси тағин? Агар анави нусха Вилор бўлса, унда мана бу бечора, анграйган томошабин ким? Нега ўша йигит унга икки томчи сувдек ўхшайди?

“Агар бу ходисалар туш эмас, ҳақиқат бўлса, унда мен кимман? КИММАН? Хўш, анави олифта Вилор Наимович бўлса, унда менинг бошимдан ўтган воқеалар... Тавба, наҳотки бари туш бўлса? Тўхта, туш кўриш учун ҳам одам КИМДИР бўлиши, ШАХС бўлмоғи керак-ку? Агар анави МАВЖУД бўлса, демак, мен ЙЎҚМАН! Шундай бўлиши мумкинми? Асло! Хўш, унда Галина нега уни “Вилорчик, мушукчам” деб атади? Қайси биримиз ҲАҚИҚИЙ ВИЛОРМИЗ?”

Шу чоғ йўл четида ўтириб, писта ва қурут сотаётган чол кутилмаганда томоқ қириб қолди:

– Кераги йўқ, ўзингни қийнама, энди сен улар билан яшолмайсан.

– Нима? Сиз... Кечирасиз, ассалом. Сиз кимсиз, овозингиз... Ия, Имом ака? – у қотиб қолди.

Турган гапки, чол Имом эмасди, лекин овоз ўша ўқтам ва чўрткесар йигитники эди.

– Кимлигимнинг аҳамияти йўқ. Борма у ерга. Шу уйга энди умуман қайтиб борма. Борсанг, БОШҚА ОДАМ бўлолмайсан! – чолнинг кўзлари ёниб, буришган юз терилари лип-лип уча бошлади. – Агар чиндан ҳам БУТУНЛАЙ БОШҚА ОДАМ бўлишни истасанг, илгариги ҳаётингни унутишинг керак.

– Ахир, улар... менинг оилам... – у беихтиёр чолнинг рўпарасига ўтириб қолди.

¹ Бўлақол, Вилоржон, йўқса улгурмайсан. Майли, мушугим, кўнғирок қилиб тур.

– Сенинг оиланг – сени қачонлардан бери интизор кутаётган онанг! Кўрдинг-ку ўзинг, улар сени унутишди. УЧ КУН ЎТМАЙ ТУРИБ УНУТИШДИ! Энди сенинг, ҳозирги янги Вилорнинг уларга кераги йўқ. Энди сен уларнинг йўриғига юрмайсан, демак, сендан воз кечишади. Уларга мустақил фикрли одам эмас, кўғирчоқ керак. Ё энди ҳам уларнинг буйруқларини, истакларини қулоқ қокмай бажара оласанми?

– Йўқ... Энди мен кимман? Ким деб аташим керак ўзимни?

– Ихтиёр ўзингда, янги туғилган чақалоқдай ўзингга исм танлайвер, – чол беғубор жилмайди, кўзларидан илиқ нур таралди. – Балки, онанг сенга яхши бир исм танлаб қўйгандир?

У чолнинг гапларини охиригача эшитмай, ортига бурилди. Кўнглида қатъий фикр туғилганди: чол тўғри айтяпти. Ҳаётини қайта бошлаши керак. Лекин аввал бир нарсани аниқлаб олади: шу воқеалар ростдан ҳам бўлиб ўтдимми?

Собиқ уйи, бир пайтлар ўзи яшаган уйга тагин бир бор, охириги маротаба ўгирилиб қарагиси келди. Қаради ҳам. Ажабки, уй ҳам олдингидан бошқачароқ кўринди кўзига. Нигоҳлари билан бояги чолни излади, бироқ, чинор тагида бир кампир майда-чуйда сотиб ўтирар, яқин атрофда ҳеч қанақанги чолнинг қораси кўринмасди.

Боягина ўзи келган томонга жўнади. Энди у ўзини банди қилган ўша зўравонларнинг қайта пайдо бўлишидан ёки уларнинг қўлларига тушиб қолишдан қўрқмайди. У сўнги кунларда рўй берган воқеаларнинг ҳақиқатан ҳам бўлган ё бўлмаганлигини аниқлашни истарди. Сирнинг тагига етиш учун ертўлада яна бир ой ётишга ҳам тайёр у! Унинг кўнглида ўзига, ЎЗИНИНГ МАВЖУДЛИГИГА нисбатан шубҳа пайдо бўлганди...

* * *

Бош врач бемор ётган палатага кириб келганда кампир йигитнинг боши устида эгилганча кўзёши тўкиб ўтирар, қалтираётган қўллари билан унинг уч кунда оппоқ оқарган сочларини авайлаб силаётганди. Бемор кўзларини хиёл очиб, унга ҳайрат тўла нигоҳини қадади:

– Ким... сиз?

– Онангман, – деди кампир унинг кўзларига меҳр ва хавотир аралаш жавдираганча. – Сенинг онангман, болам!

– Анавилар-чи?

Кампир ажабланиб, ортига ўгирилди, бироқ, бош врач ҳам аллақачон хонани тарк этган, палатада ўзи билан ўглидан бошқа ҳеч ким йўқ эди...

* * *

– Ука, балки адашаётгандирсиз? – деди ўрта ёшлардаги аёл ўроғини чап қўлига олиб, ўнг қўлини пешонасига соябон қилганча. – Бу атрофда ҳеч қанақа чала қолган қурилиш йўқ.

– Нимага бўлмасин?! – бўғилди у атрофга аланглаб. – Шу бугун эрталаб кўрдим-ку! Қари тут ёнидан зовур ўтган, ундан нарёғи – бетон девор, унинг ортида – чала қурилиш. У ерда... ертўлаям бор.

– Қари тут бор, ана, турибди, – тасдиқлади аёл бир сиқим йўнғичқани тутамлаб ушлаганча. – Уни чолимнинг бобоси эккан, тагин ким билади, дейсиз. Ёнида зовур ҳам бор. Ундан нариёғи пахтазор. Мен эсимни таниганимдан бери шу ерларда пахта экилади. Ёшим олтмишга яқинлашди, лекин бу ерда чала қурилиш ёки ертўлани кўрганим йўқ.

– Тушунарли... – йигит бўшашиб, ортига бурилди.

Галварс, анқов, лапашанг! Эринмай, шундан-шу ёққа такси ушлаб келганини қаранг! Ахир, ҳамма нарса кундай равшан эди-ку! Демак, у ақлдан озяпти. “Бунинг ҳеч ажабланарли ери йўқ! – асфальт йўлдан тагин шаҳар сари судралиб бораркан, алам билан кўнглидан кечирди у. – Менинг жазойим шу асли. Ҳаҳ ношуд, баттар бўлмайсанми! Юртнинг янги йўлга чиққанига, ўх-хў, қанча бўлди! Одамлар дилига иймон қайтди, сен эса ҳалиям хотинингга, қайнотангга қўшилиб, ўрисча чулдираб юрибсан. Сенинг иймонинг ҳам, худойинг ҳам – пул, мартаба, аёллар... Аслида ўша нотаниш аёлнинг бир ғамзали боқишига, нозик қоматининг бир бора нозли буралишига лакка тушиб, шу кўргиликларга гирифтор бўлмадингми?! Ўшанда (БИР АСР ОЛДИН!) унинг ишвали нигоҳига ҳам, жонўртар овозига ҳам тупуриб, машинангга ўтириб жўнаворганинда, бу машмашалар йўқ эди! Яратган эгам неча-неча синовлар юборди, ақли кирар деди, сен эса... Мана оқибати! Энди СЕН ЙЎҚСАН! ЙЎҚ!

У беихтиёр ортига ўгирилиб қаради ва... баданидан муздай тер чиқиб, таққа тўхтади. Вожаб, ана чала қурилиш, бадқовок чолдай хўмрайиб қараб турибди унга! Ё тавбангдан кетай, бу нимаси тагин?! Боягина, ўн дақиқа олдин ундан ном-нишон йўқ эди-ку! Нима бу? Саробми, қорахаёлми ё Тангрининг навбатдаги синовими? У кўзларини ишқалади, лекин тобора забтига олаётган офтоб тафтида майин жимирлаб турган қурилиш манзараси йўқолмади. Ана, нимаси биландир инсон бошини эслатувчи қурилиш тархи ўз жойида. Рост, анави кўтарма краннинг пастга эгилиб турган темир шохи – бурун, иккинчи қаватдаги дераза ўрнатилмай, қорайиб турган бўшлиқ – кўз косаси... Ҳа, фақат кўз косаси, кўзнинг ўзи йўқ! Кўзнинг ўзи гўё ўйиб олингандек. Кўр одам боши, гумроҳ одам боши! Устма-уст қалаштириб ташланган плиталар уюми кулоққа ўхшамайдими? Жудаям ўхшайди! Шошма, бошнинг қолгани кани? Нега у чала? Чала бош, хом калла... Ҳа, бошнинг пастки қисми улкан пичоқ билан шартта кесиб олингандай эди.

– Нималар бўляпти ўзи? – пичирлади бу кўрқинчли манзарани кузатар экан. – Менга нима бўлди?

Бирдан ортига қайтгиси, чала иморатгача чопиб бориб, унинг ҳар бир ғиштию темирини ушлаб кўргиси, қурилишнинг ҳақиқатан ҳам мавжудлигига ишонч ҳосил қилгиси келди. Лекин оёқларида жон йўқдек эди. “Ҳа-а, ростдан ҳам жинни бўпман... – дея ўйлади у пешонасига қалққан совуқ терни артаркан. – Бўлмаса нега бошқаларга, масалан, бояги аёлга

кўринмайди бу қурилиш? Ё у фақат МЕНГА ТЕГИШЛИМИ? Шундай бўлиши мумкинми? Ким билади... Демак, бош бор. Мия ҳам бор, бундан чиқди... Тўхта, борди-ю, ертўла бўлмаса-чи у ерда? Нималар деяпсан, тентак, бош бўлади-ю...”

Унинг вужудини тагин титроқ қамрай бошлади, ихтиёрсиз равишда йўл четига ўтириб қолди. Шундоқ ёнгинасидан онда-сонда ғизиллаб ўтаётган машиналар товуши ҳам қулоғига кирмасди. Кўпдан бери ҳайрат деб аталган туйғуни унутган кўнгли ногоҳ юз очган ғалати кашфиётдан остин-устун бўлиб борарди. Наҳотки шу рост бўлса? Унда нега бу тўғрида олдин сира ўйлаб кўрмади?

– Яримта бош... Мия... Чала иморат... ертўла... онгости қатлами... Жин урсин, нималар деб алжираяпман ўзи?!

Ўрнидан сакраб турди. Гўё ҲАЁТНИ, БУТУН ДУНЁНИ масхара қилаётгандек тиржайиб турган қурилиш манзарасига, йўқ, УЛКАН ЯРИМ БОШГА охирги бора қараб олиб, шаҳар йўлига бурилди.

Судралиб бораркан, чувалашган ўйларини жиловлашга уриниб кўрди, бироқ сўнги дақиқаларда шуурига бу қадар қийинчилик билан етиб келган ҳақиқат юки ғоят оғир эди. Бу залворли тош кўнглини, руҳини мажақламоқчидай, тафаккурининг хаёл етмас, энг чекка бурчакларини ҳам титратиб юборди. Наҳотки Яратган эгам бир ожиз бандасига мана шу оддий ҳақиқатни англатиш учун уни шу тахлит синовларга солиши шарт бўлса?

Йўқ, бошқача бўлиши мумкин эмасди! У ҳаётга, Тангри берган бу омонат умрга ниҳоятда енгил-елпи ёндошган экан, бу тоифа кимсаларга мана шу тахлит оғир имтиҳонлар жоиз. Ҳа, қадимгилар билиб айтишган экан, ўзликни англаш осон эмас.

У яна бир бор ортга ўгирилиб қарамоқчи бўлди, аммо ичида нимадир, кимдир бунга йўл бермади. Ҳа, у энди аниқ билади: ертўла бор! Анави улкан кесик бошнинг қаеридадир даҳшат макони бўлмиш ертўла борлиги аниқ! Унда юзлаб, минглаб Имомлар, Маргариталар, Саид батрақлар пайт пойлаб ётишибди. Гулшодалар ҳам... Ў-ў, Гулшода, бегуноҳ, бечора фаришта... Уни ростдан ҳам ўлдирдимиз ўзи? ЎЛДИРДИМИ? Йўқ, аслида ўлишини томоша қилиб турган эди. Тўхта, боягина “сочини бўйнига ўрадим, бўғдим” қабилидаги хаёллар билан ўзингни айблаб ўтирувдинг-ку? Йўқ, булар бари ХАСТА ХАЁЛОТНИНГ ЎЙИНЛАРИ.

Аслида нима бўлувди ўшанда? Ҳеч нарса! У ярамас ҲЕЧ НАРСА ҚИЛГАНИ ЙЎҚ! Энг даҳшатлиси ҳам шу. У ўшанда ой нурида кумушдай ялтираётган, алангаи оташ бўлиб ёнаётган қизни охирги бор кучди, сўнг.. уни аста қўйиб юборди. Оёқ ости сирпанчик, силлик эди, салгина, иримига итарувди, Гулшода шиддаткор тўлқинлар зарби остида каналнинг ўртасига бориб қолди. Сув пишкириб, кўпириб-тошиб оқаётганди, қиз эса сузишни билмасди. У жон талвасасида алланима деб қичқирди, лекин юраги келажак кунлар ваҳимаси билан тўлган йигит уни эшитмади. Мана ҳозир, айна дақиқаларда Гулшоданинг сўнги илтижосини, охирги сўзларини аниқ эшитаётир. Қиз унга ҳайрат ва кўркүвдан катта очилган кўзларини қадаб: “Оғажон, оғажоним! Нега, нима учун?! ҚАЙСИ ГУНОҲИМ УЧУН?!” деб қичқирди...

Йигит сузишни яхши биларди, бир ҳамла билан қизга етиб олиши, уни кутқариши МУМКИН ЭДИ! Аммо, у жойидан жилмади. Жон талашаётган, ҳўпикиб, додлаб, ўзидан тобора узоқлашаётган бегуноҳ қизга лоқайд қараб тураверди. Демак... ЎЛДИРГАН ЭКАН УНИ!

Кўзларидан оқаётган надомат ёшларига парво қилмай судралиб бораркан, ногоҳ кўнглида туғилган аҳд онгу тафаккурини тунги чакмоқдай ёритди: ЕРТЎЛАНИ МИХЛАБ ТАШЛАШ КЕРАК! Кўмиб, эшикларига худди Исойи Масиҳ дастига қоқилган михлар каби каттакон гулмихларни уриш лозим! Токи бундан сўнг ҳеч бир куч уни кўрқишга, иккиланишга мажбур этолмасин!

* * *

– Энди сени уйлантириб қўймасам бўлмайди шекилли, – кампир ўғлига қараб айёрона жилмайди, сўнг ўзи олдин сира кўрмаган, афтидан, янги келган ҳамширага ишора қилди. – Мана бунга ўхшаган сулув бир қизга. Бўлмаса, ҳар кун бир жойингдан дард топясан. Сенинг жазойинг – шу!

Гап нишаби ўзига йўналганини сезган ҳамшира уяланидан андак қизарди.

– Она-а...

– Ўзимнинг мўмингина болам-а! Сенгинага бу дардлар қаердан ёпиша қолди? Қўй оғзидан чўп олмаган ювоиғина бола эдинг-а... Ё менгина ўлгур адашдиммикан, рўзгор ташвишлари билан бўлиб, сени кўздан қочирдиммикан-а? Сочларинг... Майли, болам, бошинг омон бўлса бас...

* * *

Шаҳарга яқинлашганда кун оға бошлаганди. Эски даҳадаги кўҳна отамерос уй сари бораркан, хаёллар оқимини жиловлашга, уларни маълум бир ўзанга солишга уринарди. Бироқ, ақлини шоширган, кўнглини ағдартўнтар қилган сўнги воқеалар шунчалик тифиз, шу қадар ғаройиб эдики, улар ҳеч бир мантиқ доирасига сиғмас, ҳеч қанақанги илмий изоҳлару шарҳларга бўй бермасди. Нима бўлганда ҳам, энди у ўзини кўпдан қийнаётган саволга жавоб топганди: машинадаги ўша индамас кимса, учинчи йигит кимлигини энди у билади! Ҳа, ўша писмиқ босқинчи кимлиги энди унга аён. Йўл бўйи миқ этмай келган ўша лаънати йўлтўсар – УНИНГ ЎЗИ эди! Сас-садо бермай, унинг таҳқирланишини, ҳақоратланишини, фош этилишини индамай кузатиб, эҳтимолки, ич-ичидан лаззатланиб келган ўша касофат – анави ЯНГИ ВИЛОР эди! Йўқ, шу ерда сал хато кетди: янги эмас, АВВАЛГИ ВИЛОР эди! Қизларни бадном қилган, туғларни йиқитган, дўстларини сотган, хотинининг хиёнатини била туриб, кўз юмиб келган, қайнотасининг безабон кули бўлган, онаси оқ қилган худобехабар эди у! ЯНГИ ВИЛОР, мана, эски шаҳардаги жинқўчалар оралаб, шарпадай судралиб бораётир. Ўшанда ниқобли Вилорбек нега индамаганлигини ҳам энди тушунди у: ўша гаплар, босқинчи йигитлар тилидан учган айбловларнинг БАРИ РОСТ, ҲАҚИҚАТ эди!

У шунча шўришу ғавғолардан сўнг ҳам гоҳ-гоҳ иккиланиб турган кўнглини, ЯНГИ ВОҚЕЛИКни қабул қилолмай зўриқаётган миясини чапараста қилиб сўкиб ташлашни истар, бироқ аллақандай куч, исмсиз ва шаклсиз бир туйғу ҳамон юрагининг овлоқ бурчидан бўй чўзиб турарди: балки, бу нарсаларнинг бари ТУШдир? Билиб қўй, энди СЕНГА ҚИЙИН БЎЛАДИ!

Бир пайтлар урф бўлгандек, зангори бўёққа бўялган, ҳозирда ранги бироз унниқиб қолган темир дарвоза андак қийшайганча очик турарди. У ботаётган куёшга бир қараб олиб, дарвозадан аста ичкарига кирди.

Ҳовли саҳнидаги шапалоқдай томорқада қуйманаётган аёл уни кўрмади. Йигит атрофга разм солди: бобоси Раҳим чекист курдирган, отаси Наим даҳрий умргузаронлик қилиб ўтган уй нурай бошлаганди. Бобоси, отаси... Ким билсин, балки бу борада ҳам қандайдир ўзгаришлар бордир, ҳарқалай, бу уй унинг болалиги кечган ҳовлидан нимаси биландир фарқ қилаётгандек эди.

У юришни эндигина ўрганиб, атак-чечак қилаётган боладай пойинтар-сойинтар қадам ташлаб, чор гирди бетон қилинган гулзорга яқинлашди. Томоғига алланима тикилиб, нафас олиши қийинлашаётгандек эди. Тили калимага келмай қолиши мумкинлигини ўйлаб, бир лаҳза кўнглига ғулғула оралади, беихтиёр орага чекинмоққа чоғланди.

– Нимага келдинг бу уйга?! – ўдағайлади унга онгининг олис бир гўшасида писиб турган бароқ қошли чол. Бу Саид баграк эди. – Бу остонани ҳаглашга қандай ҳадинг сиғди, кўрнамак?! Ахир, сени онанг ОҚ ҚИЛГАН! Шуни тушунасанми? Сен бу уйда БЕГОНАСАН! Чиқиб кет дарҳол! Уят борми ўзи?!

– Қулоқ солма унга, – деди Имом хотиржам. – Сен тўғри қилдинг. Бу – нажот йўли. Дадил бўл.

– Ой-й, Вилорчик, как не стыдно тебе?² – мингиллади Рита аллақадан пайдо бўлиб.

– Ўчир овозингни, сарик алвасти! – Гулшоданинг қатъий янграган товуши уни босиб кетди. – Унга эътибор берманг, оғажон. Сиз ЕНГДИНГИЗ, ЕНГИБ ЎТДИНГИЗ БАРИНИ!

Йигит икки кўли билан қулоқларини маҳкам бекитди, кўзёшлари отилиб чиқишидан кўрқиб, кетма-кет ютинди, сўнг илтижоли пичирлади:

– Кетинглар, илтимос... Тинч қўйинглар мени. Ҳамманга... раҳмат, энди... ўзим. Фақат ўзим!

– Майли, борди-ю, керак бўп қолсак...

– Имом ака, илтимос...

– Бўпти, хайр.

– Оғажон, мени унутмайсизми?

– Кечир мени, Гулшодажон, кечир... Энди тамом... Бари тамом...

Кўнглидаги шубҳа-гумонлар янги ёққан қордай эрий бошлади, онгининг энг чуқур ерида яшил чироқ ёнгандек бўлди: йўл очик, олға!

У аста томоқ кирди, сўнг тили базўр айланганча хастахол товуш берди:

– Она-а-а...

Унниқиб, ранги ва гуллари билинмай кетган одми кўйлақда, бир парча ердаги

² Вой, Вилоржон, уялмайсанми?

гулларни ўтоқ қилаётган кекса аёл секин бош кўтарди. Сўнг товуш келган тарафга ўгирилиб, инқиллаганча ўрнидан турди. Унинг юзларини ажинлар тўри қоплаган, оппоқ сочларининг бир тутами рўмол остидан чиқиб турарди. Томирлари бўртиб турган ориқ кўллари соябон қилиб қаради, ботаётган куёшнинг очиқ дарвозадан тушаётган қизғиш нурлари аро, рўпарасида турган йигитга хиёл ёшланиб турган кўзларини тикди. Бирпас индамай син солиб турди, сўнг самимият балқиган нигоҳларида пайдо бўлган табассум юзларига ёйилди. Чехраси нурланиб, бирдан гўзаллашди, кўлидаги тешани аста ерга ташлади.

– Муслим? Сенмисан, болажоним? Онанг айлансин, келдингми, ўғлим?! Қорнинг ҳам очиб кетгандир...

Қалтираб турган йигит рўпарасидаги фаришта сари талпинаркан, хиқиллаганча пичирлади:

– Муслим! Имом ака, Муслим менинг исмим! Алхамдулиллох, мусулмонман мен! Ўзингга шукр, Тангрим! Эшитяпсизми, Имом ака?!

Бироқ Имом жим эди. Умуман, УЛАРНИНГ ҲЕЧ БИРИ ИНДАМАДИ. Оламда у ва қаршисида турган АЁЛДАНБЎЛАК ҲЕККИМ йўқ эди. Муслим учиб бориб, она пойига ўзини ташлади. Олис-олисдан бўғиқ тақиллаш эшитилди. Гўё кимдир, қаердадир ЕРТЎЛА эшигини михлаётгандек эди...

* * *

Палатанинг очиқ деразаси олдида ҳовлини томоша қилаётган йигит ортида қадам товушларини илғаб, ўгирилди. Хушқомат ҳамшира қиз кўлида шприц ушлаганча жилмайиб турарди.

– Мен... комада ётганимда тагин кимлар келди? Онамдан бошқа? – сўради у ўрнига ётиб, енгини шимараркан.

– Ҳечким, – деди қизунинг биллагига нина санчиб. – Менинг навбатчилигимда фақат онангиз шу ерда бўлдилар. Бошқаларни кўрганим йўқ.

Йигит қон юқи пахта бўлагини биллагидан оларкан, ногоҳ англагандай бўлди: демак, ўшанда, беш яшарлигида ишқомдан йиқилганда унинг миясигагина эмас, юрагига ҳам бир бало бўлган! Нафақат тафаккури, эҳтимол, туйғулари ҳам жароҳат олган. Бу заҳм эса йиллар бўйи мадда боғлаб... Тагин ким билади? Ишқилиб, УЛАР йўқ экан, муҳими шу! У, Муслим эса бор! Онаси ҳам! “Ўзингга шукр, Яратган эгам...” дея сассиз пичирлади у, сўнг кетишга чоғланаётган ҳамшира қизга қараб жилмайди:

– Раҳмат сизга! Ҳаммаси учун... Дарвоқе... мабодо исмингиз Гулшода эмасми?

– Вой, қаердан билдингиз? – сўради қиз ширин жилмайиб.

Муслим ҳайрат ва меҳр тўла нигоҳини ундан узолмай бирпас қараб турди, сўнг кўзларини юмиб, бошини ёстиққа ташлади. Дийдаларига ёш қалқди, лаблари эса табассумдан ёйилиб борарди...

ОНАМНИНГ ҚАЛБИДА ЯШАГАН ҲОВЛИ

КУЗ

Япроқлар салкиди куз қабоғида,
Силкилатиб тўқди мезон шамоли.
Юлқиб, олиб кочди у ёқ-бу ёққа,
Тийрамоҳнинг парча-парча рўмолин.

Тили тарс ёрилди кампирчопоннинг
Буришиқ юзлари баттар тиришиб.
Шамолдан юзлари тўрлаган қирқма
Ҳамон пайкалларда ётар керишиб.

Бу йил кўк ёмғири тансиқ, арзанда,
Мезон учиб кетди томоғи қақраб.
Хазон аравасин шалдиратганча
Шамолни қувалаб келарди ақраб.

НАТЮРМОРТ

Қишлоқ. Тупроқ кўча товон ботгудай.
Уй – отам қадрини тиклаган девор.
Онамнинг қалбида яшаган ҳовли.
Остона – кўча ҳатламаган номус-ор.

Ўчоқбоши. Таппи қаланган ўчоқ.
Оппоқ сутга тўла қоп-қора қозон.
Косов – тишда тишлаб ўтилган умид.
Кул – шамол совураб бўлажак тўзон.

**Мехрибон
АБДУРАҲМОНОВА**

*1964 йилда туғилган.
Ўзбекистон давлат
жаҳон тиллари уни-
верситетининг рус
филологияси факуль-
тетини тамомлаган.
Унинг “Эшик олди гул-
хайри”, “Оқшомлар
қўшиғи” каби шеъррий
тўпламлари нашр этил-
ган.*

Бостирма. Оғзини очган охурлар.
 Замбил – ташвиш ташиб тўлмаган сабр.
 Нарвон – бутун умр кўкни туш кўриб,
 Тушлари тескари қилинган таъбир...

ИШҚ НАФАСИ

Мен бир ишқ тиловдим,
 ашқлар келдиё.
 Чалқанча сузишни ўргатди мавжи.
 Мен бир ишқ сўровдим,
 рашқлар келдиё.
 Фалакни куйдириб юборди авжи.
 Ялангоёқ чопдим чўғлар устида,
 Кўнгил куйигига бас келмай ранжи.
 Қолгандим қахли тиғлар остида,
 Ишқнинг пичоғида қирқилди панжа.
 Мен бир ишқ тиловдим,
 ул ишқ келдиё.
 Қандай асрай энди, бебаҳо ганжим?
 Дунёлардан тўсиб,
 дунёни тўсиб,
 фақатгина уни кўрмоқ илинжи,
 фақат унгагина кўринмоқ қасди –
 кўзимга мил тортдим,
 дилга паранжи.
 Оҳ, кип-қизил ашқим,
 оҳ, оппоқ рашқим,
 ў-ў, ширин озорим,
 ў-ў, гўзал ранжим!
 Майса нафаслигим – ям-яшил васли,
 кўнғироқсаслигим – зарғалдоқ хажри.
 Чиройлим – оқ, қизил, зангори, пушти.
 (Дунё рангларининг етмаган харжи.)
 Не бир балоларга рўбарў кўйиб,
 не-не балолардан асраган ажри –
 ердай хокисорим,
 осмондай кўшқим – ишқим!

ХУШХАБАР

Қиш туни. Мудрарди кўнгил кўнгилсиз,
Йиртиғини ямаб қалин чокларда.
Туйқус туйнугини қокди хушхабар:
“Сени учираман ҳалинчакларда”.

Қирқ йил қаҳратонда қакшаган дилга,
Баҳорлар бостириб кирди ногаҳон.
Ногаҳон чакмоқлар чакди қарсиллаб,
Тарсиллаб иккига бўлинди осмон.

Кечиккан ёмғирлар қуйди шаррослаб,
Ичиккан бойчечак ҳовучлаб ичди.
Қаҳратон қаҳридан омон қолган дил
Ишқнинг боғларида ҳалинчак учди.

Ҳалинчак иплари ишқдан ўрилган,
Ишқ асрар еру кўк мувозанатин.
Узилса, қулайди осмон тоқидан,
Йиқилса, ёрилиб кетади замин.

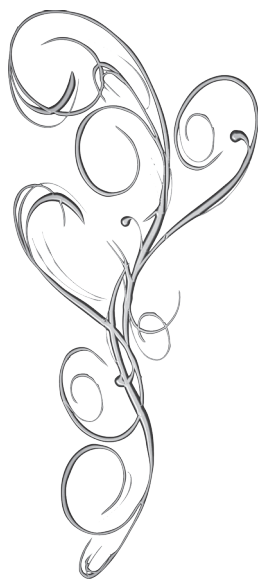
Булар ғирт фалсафа – мавҳум тушунча,
Аммо, ҳалинчаклар борлиги аён.
Осмон наволанар, ер ҳаволанар,
Ҳалинчак учса гар муниса аёл.

Бари туш. Мудрарди кўнгил кўнгилсиз,
Йиртиғини ямаб қалин чокларда.
Аммо, эшитилди туйқус таниш сас:
“Сени учираман ҳалинчакларда”.

ҚИЗЧА, ҚУЁШ ВА ЮЛДУЗЛАР ҲАҚИДА ҚЎШИҚ

Тун. Чигиртка чириллар тинмай,
Онда-сонда итлар хуради.
Ғайир сочи қоп-қора қизча,
Бахт ҳақида тушлар кўради.

Тушларини ёритади ой,
Супра юлдуз ясайди кулча.
Кўриқлайди, Етти қароқчи,
Қизчани то тонг отгунича.

Топширади тонгга соғ-омон,
Куёш чиқар майин эркалаб.
Юзларини ювар шудринглар,
Қушлар куйлаб берар эрталаб.

Кунни билан ўйнар кун билан,
Бузоғининг ортидан чопиб,
Чап кўксига яшириб қайтар,
Ботаётган куёшни топиб.

Сўнг, ухлайди кунни қучоқлаб,
Супра юлдуз ясайди кулча.
Яна кўрир Етти қароқчи,
Қизчани то тонг отгунича.

Тонглар отар, мусаффо, оппок
Ёғдуларга тўлар эртаси.
Асра доим, она табиат
Озод юртнинг озод эркасин.

ҲУКМАТ

Адабиёт эшигини очиб ки-
ришдан аввал, ҳаётни, ҳодисани,
қалбингни кузатишинг лозим.
Бундай масабвур шунда шеъ-
риятни туйғуға, тафаккурға,
санъатга ўналтиради.

Ай ЦИНЬ

ЎЗДАН ОЛДИН ЙЎЛ КЎРАДИ КЎЗ

* * *

сизни кўрсам юракда борми
бир ғалаён бошланар дук дук
ким не деса десин майли
сиз битгасиз ягонасиз
сизни кўрмоқ ахир
ўзи бир бахтдир

шаҳлосиз шахло
тенги йўқ санам
барчанинг сизга
шайдолиги шундан
шундандир ахир
маҳлиёлиги

* * *

тасаввур қил адамдамиз
йўқлик диёрида
келмаганмиз дунёга гўё
ва йўқдир асло
кетмоқ қайғуси

хуллас вақт бу
борлик ила йўқлик ораси
бошқа ҳеч нима
на ортга суриб бўлмай
на олдга
вақт мурватини

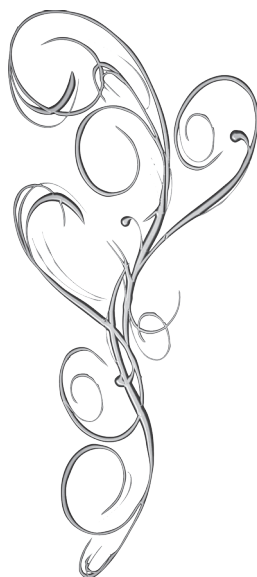
* * *

мен ҳеч кимга ўхшамадим
ўхшама сен ҳам
сирдошим юрак

Шермурод СУБҲОН

1966 йилда туғилган.
Тошкент давлат уни-
верситети (ҳозирги
ЎзМУ) ҳамда Истан-
бул университетида
таҳсил олган. Унинг
“Сокин сўз суврати”,
“Шеърят иқлими”
номли шеърый китоб-
лари чоп этилган.

* * *

не ажабким
ухласамда мен
ухламас юрак
тўхтамас асло
тинмай бедорлик
бонгин чалишдан

уйғоқ экан токи бу қалб
одим отаман мен
ғоя ортидан
эргашар соя

* * *

туш бу шундай бир маъвоким
йўқдир асло
манзил макони

бирок унда
яшамоқ мумкин
ломакондан фарқли ўлароқ

* * *

ишқ оташдир
севги мисли чўғ
осон тутма буни
менга эй ҳаёт

севгидан эмасми
чеккан дард алам
нолаларимиз
севгидан эмасми
қувонч ёшлари

* * *

тонг отгач не тонг
отланамиз кўча кўй
юмуш ортидан

шом тушгач
тушамиз
ховур отидан

* * *

ухлади деб ўйларсиз балким
йўқ туш кўрмоқдаман
ўнгим давомин

* * *

хаёл қулочи
кучади бизни
мисли бир оғуш

* * *

неки гўзаллик бўлса
сеники билдим
неки латофат

* * *

олисдадир бунча
масофалари
хотираларнинг

* * *

жон бермоқ бўлмай нима
севги дегани

* * *

сенга қўл узатдим
кўнгил қўлини

* * *

сен эдинг ёлғиз
қалбим матлаби

* * *

васфингга сўз йўқ
васлингга изох

* * *

менми вақтга бокмай қўйдим
ё вақтми мендан бурди юз

* * *

тутдим сўзнинг жон томирин нақд

* * *

ўздан олдин йўл кўради кўз

Ибодат РАЖАБОВА

Бухорода тугилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини битирган. Унинг “Қуш киприги”, “Бухорода ўрик гуллади”, “Чорбакр” каби китоблари нашр этилган.

МЕЗОНЛАР МУЛКИДА ОВОЗА

* * *

Қуртак билан бирга туш кўрдик,
Дарахт сочин ҳидлади шамол.
Кўк гардишин излаб топдилар
Хут тебратган узун, калта тол.

Қорайган боғ ранги ўзгарди,
Пўстлоқ кўйлак ҳиди сал намчил.
Қишни сотиб савдо пулидан
Яшил қабо кийиб чикди қир.

Сўқмоқмайса – уч кунлик келин,
Қоматлари худди соч тори.
Йўнғичқазор тўйига кетди
Қишлоғимнинг чуқур анхори.

Ўрикзорлар – юракка ҳайкал,
Ялпизмомо – ариқ кўриқчи.
Ҳамал тонгги “Сарахбор” бўлди,
Ерга тушган уруғлар ичи.

Лайливашлар хино қордилар,
Меҳроблардан гул терди Мажнун.
Бу дунёнинг ёруғ дийдори
Сутчелакда ухлайди ҳар тун.

* * *

Юрагингда узоқ йиғладим,
Кўзёшимдан кўкарди осмон.
Қишлоғимнинг сўқмоқларида
Этагимдан тўкилди хазон.

Юрагингда узоқ йиғладим,
Сўнг сувларга айтиб кўрдим туш.
Сув хоотири чакмоқдек чакнаб,
Сой тубидан қичқирди ҳаққуш.

Юрагингда узоқ йиғладим,
Тоғларни ҳам эзиб бузди нам.
Кўкка бориб, қайтиб тушмаган
Қалпоғимни куйдирди алам.

Юрагингда узоқ йиғладим,
Бармоғимни чақа қилди чанг.
Бухородан карвон излари
Узилгандай, қариди фарсанг.

Юрагингда узоқ йиғладим...

* * *

Сиз билан адашиб кетгим бор,
Оққушлар сафида тонг-сахар.
Қанотим ёғдуси эргани
Қилгуси мунаввар-мунаввар.

Сиз билан адашиб кетгим бор,
Сулаймон узуги – дарвоза.
Чакмоққа чирмашиб кетганим –
Мезонлар мулкида овоза.

Сиз билан адашиб кетгим бор,
Гўшанга гуллари исирик.
Кўнглимнинг дунёга сиғмаган
Рухият томони ёп-ёруғ.

Сиз билан адашиб кетгим бор,
Шаршара шевасин ўрганиб.
Қанотин белимга боғлайди:
Андалиб, андалиб, андалиб.

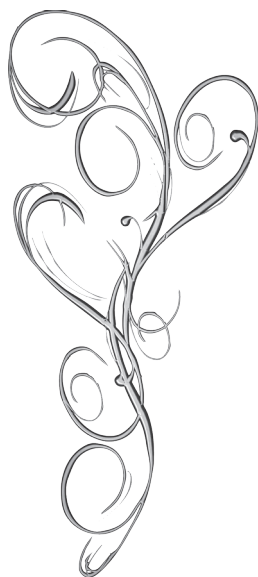
Сиз билан адашиб кетгим бор,
“Ху” десам, дарахтлар хур-пари.
Сиз қушлар шохида яшайсиз,
Мен эса яшайман, тикондан нари.

Сиз билан адашиб кетгим бор...

* * *

Кўнглимни бешикка бойладим,
Султоний узумлар – гулсўргич.
Аллалар тўқидим юлдуздан,
Ой эриб, кўпайди нурсаккич.

Кўнглимни бешикка бойладим,
Алпомиш белбоғи кишнади.
Шаҳарни хуш кўрган лайлақлар
Елкамда бир ширин қишлади.

Кўнглимни бешикка бойладим,
Тонгларнинг айтими – куш сути.
Тутпатир пишириб, узатди
Ҳовлимиз тўрининг оқ тути.

Кўнглимни бешикка бойладим,
Ялпиздан тиктирдим кўк чопон.
Бойчечак базм қуриб бойиса,
Қизамиқ чиқарди биёбон.

Кўнглимни бешикка бойладим,
Боладай ухлади беташвиш.
Эртаси гужумлар пойидан
Наршахий қалами урди ниш.

Кўнглимни бешикка бойладим...

* * *

Тушингизга ой кийиб кирдим,
Кечаларнинг ёнди эшиги.
Ой раксига кўшилиб кетди
Печакгулнинг яшил бешиги.

Охуларнинг шохиди осмон,
Тарозилар ўлчаб берди нур.
Суратимдан кўзгу ясади
Хут боғида ўн мингта булбул.

Қаричини қалқонми қилди
Фалақдан сут соққан мунажжим.
Қўлларимни ёстикқа солиб
Олтин балиқ билан ўйнадим.

Сал хотиржам тортди юрагим,
Гумбаз билан тонгда ичдик чой.
Тунд шаҳарда нонжийда гули
Изларимдан излаяпти жой.

Тушингизга ой кийиб кирдим...

ҲАЁТ ГАВҲАР БЕРДИ

ИККИ ҚУШДАЙ УЧАЙЛИК

Юлдуз-юлдуз боғларда
Самойи ой кўринур.
Соғинч-соғинч чоғларда
Сочларинг сой кўринур.

Тун кўнглима нур бўлиб,
Ой – махвашим, келсанго.
Тунд кўнглима хур бўлиб,
О, оташим, келсанго...

...Сен баҳорий боғсану
Хори аҳволим надир?
Сен чашмаи шўхсану
Ташнаи ҳолим надур?

Бир-бирга дил очайлик
Сайри сайхон ичинда.
Икки қушдай учайлик
Сирли осмон ичинда.

Икки қушдай учайлик
Сирли ниҳон ичинда...

**Менгнор
ОЛЛОМУРОДОВ**

*1955 йилда тугилган.
Унинг “Юрагимда
йиглаб турган қиз”,
“Севги дарахтининг
гули”, “Арзимни ўғлим-
га еткар”, “Наврўз
ёки сиз истаган
келин келди” сингари
китоблари чоп этилган.*

САРҒАЙГАН СУКУТ

Ҳисларнинг тоғдайин кўчганин кўрдим,
Тоғларнинг хасдайин учганин кўрдим,
Ойнинг қаро тунни кучганин кўрдим,
Сайраган тилимда – сарғайган сукут.

Ким дунёни бозор деб айтса, нетай,
Қоплонни бир илон даф этса, нетай,
Бол қовунни бир ит еб ётса, нетай,
Сайраган тилимда – сарғайган сукут.

Зухр Қоработир майлида ўйнар,
Зиллолар залолат зайлида ўйнар,
Шайтонлар бўстонлар сайлида ўйнар,
Сайраган тилимда – сарғайган сукут.

Тоғларнинг кўзёшин Тошли сой ичди,
Румийнинг руҳини тўйиб най ичди,
Хайём хазонлиғда куйиб май ичди,
Сайраган тилимда – сарғайган сукут.

Ўйлану, елману кўчкинчидурман,
Гулману, кулману ўткинчидурман,
Борлиқда йўқликму не синчидурман,
Сайраган тилимда – сарғайган сукут.

КЕЧИРИМ СЎРАЙМАН

Ўзимни йўқотиб қўйганим аён,
Билдим, дунёда не ёмондан-ёмон,
Бошимда маломат тоши беомон,
Кечирим сўрайман сендан юрагим!

Ҳаёт гавҳар берди менга бебаҳо,
Мен уни синдирдим бефарк, бепарво,
Инграган сасимдир зорли бенаво,
Кечирим сўрайман сендан юрагим!

Дунёда тонглар бор, шомлар-да йўқмас,
Гоҳ кўнглим гулнафас, гоҳида абас,
Кеча дарахт эдим, мен бугун бир хас,
Кечирим сўрайман сендан юрагим!..

...Бир лаҳза кўзимни босган эди хоб,
Тўфон каби босиб келди изтироб,
Битта хато учун шунчалар азоб,
Кечирим сўрайман сендан юрагим!

ОТАШИНГДА ГУЛЛАЯПМАН ИШҚ

Ишқдир менинг сари сайроним,
Ишқдир менинг руҳи райҳоним,
Ишқдир менинг гули найсоним,
Оташингда гуллаяпман ишқ!

Ишқ келдими, мен шўхман, эй, дил,
Ишқ кетдими, мен йўкман, эй, дил,
Ишқ ёндими, мен чўғман, эй, дил,
Оташингда гуллаяпман ишқ!

Ишқсиз ҳаёт, ғавғойи ғашдир,
Ишқсиз юлдуз – музлаган тошдир,
Ишқ навоси нури қуёшдир,
Оташингда гуллаяпман ишқ!

Бағрингдаман, ҳалвойи сўзим,
Меҳрингдаман, ҳумойи юзим,
Сеҳрингдаман, эй, қаро кўзим,
Оташингда гуллаяпман ишқ!

Ишқ оҳида адойим менинг,
Ишқ боғида пайдойим менинг,
Ишқ моҳина фидойим менинг,
Оташингда гуллаяпман ишқ!

Ишқсиз дарё, йўлингдан қолма,
Ишқсиз дунё, қошима келма,
Ишқсиз кунни бошима солма,
Оташингда гуллаяпман ишқ!

Лола каби ловулар жоним,
Дарахт каби шовулар жоним,
Олов каби ол гуллар жоним,
Оташингда гуллаяпман ишқ!

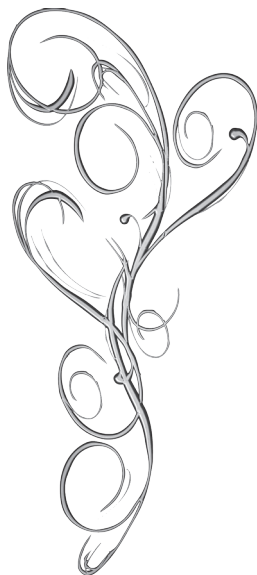

АЙ, КҮНГЛИМ

Болалардай шўх ўйнайсан, ай, кўнглим,
 Волаларда олов-олов оташсан.
 Шалоладай шарқирайсан, сой кўнглим,
 Жалоларда чақмоқларга туташсан.

Наволанган кўзларингга қарайман,
 Қалбгинамга қуйилади шарора.
 Ҳаволанган ҳисларингга қарайман,
 Сенсан ўзинг ўзинг билан овора.

Сен еласан, кўнглим нафис нафасда,
 Олисларда, баҳорларнинг сафида,
 Мен бораман, хазонларда оҳиста,
 Сўнгсиз-сўнгсиз бу дунёнинг ўйида.

ҲУҚМАТ

...Ҳсарга ниманидир қилишининг
 ўзи асарни кучайтиради. Энг ях-
 шиси, ҳодисани амалга ошириш-
 гача беҳабар бўлиш, воқеанинг
 юз беришидан сўнггина билиш-
 дир, чунки бундай ҳолатга
 жирканчлик бўлмайди. Фавқу-
 лодда билиш эса, кишига завқ
 беради.

АРИСТОТЕЛЬ

ШЕЪРИЯТ ХИЁБОНИ

(Шайхзода лирикасининг
бадиий-эстетик хусусиятлари)

*Умрим йўли бир хиёбон дея ўйладим...
Дарахтларнинг сони қадар мисралар тиздим.*

Мақсуд Шайхзода

Шоирлар бўладики, улар кўллаган ҳар бир ташбеҳ – кашфиётга, ҳар бир сўз – тимсолга, ҳар бир тиниш белгиси – ўқувчи зехнига йўл кўрсатувчи компас милига айланиб кетади. Мақсуд Шайхзода ҳам ана шундай санъаткор эди. Унинг "Навойи", "Йўқ, мен ўлган эмасман!", "Кўр куйчи балладаси", "Товушлар", "Бинафша", "Бир чоғлар", "Хиёбон", "Ғафурга хат" каби шеър ва балладаларини ўқиган китобхон бир зум ҳайратда қолади. Лекин шу бир зум ҳайратда қолдириш учун шоир йиллаб, ҳатто ўн йиллаб заҳмат чекканини хаёлига ҳам келтирмайди. Ваҳоланки, улар шоирнинг ўтган йиллари ва ўтилган йўлларининг шундай мужассам ҳайкалдирки, тасодиф уларни ҳеч қачон юзага келтиришга қодир эмас. Ана шу гўзаллик ҳайкалларининг вужудга келиши, шаклланиши ва тадрижини шоир лирикасида яққол кўриш мумкин.

Шеърхон Шайхзода китобини қўлга олиб, унинг меросига кириб борар экан, шоирни ўзи учун қадам-бақадам кашф этиб боради – шоир ҳақида шеърларнинг ўзлари сўзлай бошлайдилар. Улар шоирни бор бўйи билан тасвирлайдилар. Ана шу тасвирлардан бири, биринчиси ва энг муҳими, бизнингча, мана шундай бошланади:

Мақсуд Шайхзодани оддий замонавий шоир

Абдулла ШЕР

1943 йилда туғилган. Тошкент Давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетида таҳсил олган. Ижодкорнинг биринчи "Кўклам табассуми"дан бошлаб, "Гул йиллар, булбул йиллар"гача ўн бешга яқин шеърӣ тўпламлари, "Асрларнинг асраганлари" номли насрий китоби ҳамда "Ахлоқиунослик", "Эстетика" қўлланма ва дарсликлари нашр этилган.

дейиш у қадар тўғри эмас. У келажак замонлар дарди билан яшаган шоир. У замон ҳавосидан нафас олар экан, замондошларининг олдинги сафларида бориб, ўз нафасини замон ҳавосига сингдиради. Лекин Шайхзода ижодининг дастлабки даврларида замон доирасидан чиқа олмаганини, ўткинчи тарғибот ва ташвиқотлар доирасида ўралишиб қоганини, шеърнинг асл моҳияти гўзаллик эканини англаб етмаганини, катта заминли кичик воқеликдан кўра, кичик заминли, кўзга каттакон бўлиб ташланадиган ходисаларни қаламга олганини кўрамиз. Бу давр шоирнинг изланишлар даври бўлиб, шеърни чуқур бадиият билан эмас, балки юзаки ҳайқириқлар билан кучайтиришга интилиш паллалари эди.

Бу ҳақда Шайхзоданинг ўзи "Ўн беш йўлнинг дафтари" китобига ёзган сўзбошисида шундай деган эди: "...бир қанча шеърлар борки, уларни автор букун ёзса, балки бошқачароқ яратган бўларди. Аммо улар курашимизнинг турли йиллардаги бевосита гувоҳлари эди; шундайликча қолдирдим"¹.

Ўттизинчи йилларнинг иккинчи ярмига келиб, Шайхзода ижодида кўтарилиш юз берди. Бу кўтарилиш "Қоровул" шеърдан бошланади. Шоир энди илгари сурган фикрларига мос ифода шакли топади, уларга бадиий либос кийдиради, ғояни санъат нуқтаи назаридан туриб талқин эта бошлайди. Ҳар бир шеърнинг мавзуи ва мазмуни аниқлашади, умумийлик, кўпсўзлилиқ, ортиқча ҳайқириқлар йўқолади, ўз оҳангига эга бўлган услуб, ўз жарангига эга бўлган янги овоз, ўзига хос эстетик тамойиллар бунёдга кела бошлайди.

Бу борада атоқли адабиётшунос Азиз Қаюмовнинг куйидаги фикри диққатга сазовор: "Шайхзоданинг шеърини маҳорати ўттизинчи йилларнинг охирида ўса борди, – деб ёзади Азиз Қаюмов. – Декларатив чақириқлар, нидолар чекинди, ўрнини тафаккур эгаллай бошлади, образлар системаси бойиди ва мукаммаллашди"².

Шайхзода номи билан бир умр ёнма-ён турувчи донолик ҳамда файласуфлик мана шу даврда илк бор ўзини намоён этади. Бундан буён ана шундай баркамол шеърлар шоир ижодининг асосий ғоясини ташкил эта боради. Буни шоирнинг ўзи ҳам яхши ҳис қилади. Энди уни маълум бир шиорлар, умумий туйғулар эмас, балки чинакам шоирона ҳиссиёт, эстетик эҳтиёж ёзишга ундайди. Бу ҳақда у "Мисранинг туғилиши" шеърда шундай деб ёзади:

*Уймаланган қатор ташбеҳлар
Карвондир, сорбон истайди.
Шитирлаган баргдан тўқилган
Қофиялар мени қистайди³.*

Мана шу даврда у "Навоий" балладасини яратди. Баллада фақат

¹ Шайхзода. Ўн беш йилнинг дафтари. Т., Ўздавнашр, 1947, 2-бет.

² Шайхзода. Асарлар. Олти томлик. Биринчи том. Ғафур Фулом номидаги Бадиий адабиёт нашриёти. Т., 1969, 7-бет.

³ Шайхзода. Асарлар. Биринчи том, 207-бет.

шоирнинггина эмас, ўзбек шеърятнинг ҳам катта ютуғи сифатида майдонга чиқди. Шоир олдидаги энг қийин вазифа Навоийнинг ҳаққоний портретини ва у яшаган муҳит манзарасини яратиш ва кичкина бир манзумада бутун бир давр руҳини бера билиш эди. Шайхзода бунинг уддасидан чиқди.

Шуниси қизиқки, асар композицияси воқеаларга асосланиб эмас, балки кўпроқ оҳангга асосланган ҳолда учга бўлинади. Балладанинг бошланишидан бир парча келтирайлик:

*Ҳирот қалъасида кўп қадим қўрғон,
Асрлар йиқитмай мужассам турган.
Яна айш-ишратда Темурийзода,
Сархуш каллаларга амр айлар бода,
Яна мастдир Султон Ҳусайн Бойқаро,
Кеча кўп қоронги, ҳатто ой қаро.
У ҳам зуваласи нозик шоирдир,
Ғазаллар тўқишида анча моҳирдир⁴.*

Агар диққат қилсангиз, шоир "Яна айш-ишратда Темурийзода/ Сархуш каллаларга амр айлар бода", дер экан, нафрат оҳанги сезилади. Лекин "Яна мастдир Султон Ҳусайн Бойқаро" мисрасидан сўнг келган сатрларни ўқиб, нафрат ачинишга айланганини, олтин тож қафасига маҳқум этилган гавҳар бошга, бир камёб истеъдодга ачиниш оҳанглари илғайсиз. Энди "зуваласи нозик шоир"нинг бу ҳолига биргина муаллиф билан сиз эмас, ҳатто кеча ҳам, ой ҳам ачинади. Бу ва кейинги мисралар кўзгусида қонларга кўшиб симирилаётган шароб, истеъдодларни ана шундай ҳалокатга олиб бораётган муҳит акс этади. Бойқаро ва унинг саройи бор баста билан гавдаланади, реалистик манзара пайдо бўлади. Шайхзода маҳоратининг яна бир қирраси шунда кўриндики, у:

*Оғир уйқуларга толгандир Ҳери,
Гўёки чарчабди азалдан бери, –⁵*

деган нозик бир ишора билан буюк боболари васиятини поймол қилиб, ўзаро жангга киришган шаҳзода набиралар қирғинидан чарчаган ўлка тимсолини бера олади.

*Ҳерининг энг танҳо бир гўшасида,
Бозларга элтувчи тор кўчасида
Пойтахтнинг хилватгоҳ маҳалласи бор, –⁶*

деб бошланган иккинчи қисм бирдан реалистик тасвир оҳангидан

⁴ Шайхзода. Асарлар. Биринчи том, 202-бет.

⁵ Ўша китоб. 203-бет.

⁶ Ўша китоб. 203-бет.

чекинади, романтик оҳанг сизни сурур дунёсига тортади, буюк "Хамса" бунёдга келаётган гўшага етаклайди. Сиз Лайлилар такдирига йиғлаётган Навоийни кўрасиз:

*Нега ранглар ичра кўндир қаро ранг?
Нега бу дунёда келишмас оҳанг?*⁷

Шунда сиз ҳам беихтиёр шоир дунёсига кириб борасиз, унга буюк бир эҳтиром билан ҳамдардлик билдирасиз. Аммо эшик қоққан ясовул шоир билан бирга сизни ҳам Бойқаро хузурига бошлайди. Энди саройнинг иккинчи бор тасвиридан балладанинг учинчи оҳанги – қисми бошланади. Шайхзода "бир зарб билан", тўрт мисранинг ўзидаёқ сарой муҳити ҳақида сизга тўлиқ тасаввур беради:

*Вазирлар кўзида совуқ гайирлик,
Ясама қулгилар эмас хайрлик.
Кийимлар зардўзи, руҳлар ёввойи,
Кўп яхши билади бун Навоий.*⁸

Шоир атиги учта сифатлаш орқали ("совуқ", "ясама", "ёввойи" – таъкид бизники) катта бир манзарани, бутун бир кишилар тоифасини шундай моҳирлик, изоҳ талаб қилмайдиган жонлилик билан тасвирлаганки, бунда шеър учун бутун бошли сўз у ёқда турсин, ҳатто сўздаги биргина урғунинг залвори ҳам нақадар катта аҳамиятга эга эканлигини ҳис қилиш мумкин. Худди шу қисмда Навоийнинг бадиий қиёфаси яратилади. У:

*Тут гадолиғни, Навоий, муғтанам,
Шоҳлар олида бош индурма кўп! –*⁹

деб ҳайқираётган адолатпарвар, инсон қадрини чуқур англаб етган шоир, буюк сиймо сифатида кўз олдингизга келади.

Шайхзода бу балладаси билан ўзини тамомила шаклланиб бўлган, етук шоир сифатида кўрсатди¹⁰.

Мақсуд Шайхзода ижодидаги яна бир кўтарилиш Иккинчи жаҳон уруши даврида воқе бўлди. Аввалги шеърларидаги публицистик унсурлар бирдан бўртиб гавдалана бошлади, лиризм фалсафийлик билан, фалсафийлик публицистик руҳ билан чирмашиб кетди, реализм романтика ва тарихийлик билан бирикиб оҳанг яратди. Шеърларнинг қаҳрамонлари (фарзандини кузатаётган она, жанггоҳдаги фарзанд, Гастелло, Зебохон, Қўчқор, Текстил

⁷ Ўша китоб. 204-бет.

⁸ Ўша китоб. 204-бет.

⁹ Ўша китоб, 205-бет.

¹⁰ Биз таҳлил учун гарчанд "Асарлар"даги нусхадан фойдаланган бўлсак-да, аслида балладанинг "Ўн беш йилнинг дафтари"даги вариантга асосландик, яъни кейинчалик шоир маҳорат нуктаи назардан киритган таҳрирларни олдик ва шўролар тузуми тазйики остида қўшилган сунъий қисмни, ҳамда ном ўзгаришини тушириб қолдирдик. (А.Ш.)

комбинат тўқувчиси) асрнинг том маънодаги ватанпарвар ва инсонпарвар фарзандлари сифатида гавдаланадилар. Шунинг натижасида ўзбек жанговар шеърятининг дурдоналари бўлмиш "Кураш нечун?", "Қасос", "Йўқ, мен ўлган эмасман!", "Генералнинг хотираси" каби асарлар яратилди. Бу шеърларда шоир овозидаги жўшқинлик салобат ва қудрат касб этди, Ватан номидан, жаҳон номидан, инсоният номидан ҳайқиришга кодир бўлган овоз даражасига кўтарилди. Шеърлардаги ташбеҳлар ўзининг тонг қолдирарли фавқулоддалиги, бениҳоят аниқлиги ва табиийлиги билан кишини қувонтиради.

Шоирнинг юксак бадиий маҳорати жилваларини "Олма" шеърида ҳам кўриш мумкин. Воқеа оддий: боғда кезиб юрган келинчак жабҳада Ватан учун жанг қилаётган ёрини ўйлайди, бир олмани узиб, уни яхши ният билан уй тўрига осиб қўймоқчи бўлади ва ёри қайтиб келгандан кейинги ҳолатни кўз олдига келтиради...

Лекин, ногаҳон, қорахат узатадилар. Олма келинчакнинг қўлидан чангга тушиб кетади...

Шоир эса келинчакка ўгит ҳам қилмайди, алам билан кўзёши ҳам тўкмайди:

*Қизил олма, қирмизи олма,
Тупроқларга беландинг нега? –*

дейди, холос. Бу мисралардаги ачиниш, ҳамдардлик китобхонга юқади, юқканда ҳам урушга лаънат, душманга нафрат бўлиб юқди. Энди олма жангда ҳалок бўлган йигит тимсолига айланади. У ёрини ва китобхонни ўзининг чангга ботишига, тупроққа қўмилишга мажбур этган душмандан қасос олишга чорлайди. Шеърда ногаҳоний кескин бурилиш юз беради: шоир овози – олма овозига, йигит овозига, табиат овозига айланади:

*Гўзал келин, олмадай сўлма,
Ўч ҳаққига ўзингсан эга.¹¹*

Шайхзоданинг "Йўқ, мен ўлган эмасман!" шеъри Иккинчи жаҳон уруши даврида собиқ иттифоқ адабиёти миқёсида яратилган энг зўр асарларнинг бири бўлиб қолди. Бу шеърнинг ҳар бир мисраси инсоннинг инсониятга, Ватанга, табиатга, ўз ғоясига эзгу муҳаббати, ёвузликка чексиз нафрати ва эзгуликка олқишидан иборат. Уни оддий шеър дейишдан кўра, инсон умрининг достони дейиш жоизроқ. Чунки у – уруш қурбонларининг ҳаёт қўшиғи; унда яшаб ўтилган умрдан ғурурланиш, айни пайтда ҳаётдан жудо бўлишнинг бутун оғирлиги ўз тажассумини топган:

*Йўқ, мен ўлган эмасман! Йўқ, мен ўлган эмасман!
Умрим буюк пиёла, ҳали тўлган эмасман.*

¹¹ Шайхзода. Асарлар. Биринчи том, 277-бет.

Мен яшайман боламда, экиб қўйган даламда,
 Дами синмас қиличда, учи ўчмас қаламда.
 Агар боғлар гулласа, демак, боғбон ўлмапти,
 Агар чароғ порласа, ҳа... Чароғбон ўлмапти,
 Агар қанот қоқилса, демак, шунқор ўлмапти,
 Агар газал ёзилса, демакки, ёр ўлмапти...
 Агар қўнса нурлари, демак қуёш яшайди,
 Йўлда ёлғиз бўлмасам, демак йўлдош яшайди...
 Эшитдимки, суратим машҳурмиш Фарғонамда,
 Демакки, мен ўлмапман, ўлмаслик пешонамда!..
 Йўқ, мен ўлган эмасман!¹²

Бу мисраларни фақат шу тарздагина ифодалаш ва фақат Шайхзодагина ифодалай олиши мумкин эди, шундай бўлди ҳам. Шеърда фожиавийлик ўзининг юксак нуқтасига кўтарилиб, ҳаётбахш улуғворликка айланиб кетади. Унинг қахрамони том маънодаги қахрамон – улуғвор инсон. У ўзга умрларнинг яшаш учун ўз умрини фидо қилди, айти пайтда ана шу умрларда яшаш ҳуқуқига эга. Инсон умрининг боқийлиги ҳақидаги бу фалсафий дурдона, урушнинг бутун азоб-уқубатини акс эттирувчи бу шеър инсониятни тинчликни қадрлашга чорловчи наъра бўлиб яшаб қолди. Шоир эса, бу асари билан ўз санъаткорлигини, донолик ва бадиий соддалик, равшанлик бобидаги комиллигини яна бир бор намоёниш этди.

Урушдан кейинги даврда шоир ижодидаги етакчи оҳанглар, изчиллик ва энг яхши анъаналар давом этди. Айти пайтда, маълум даражада пасайиш, бадиий сустлик каби ҳолатлар ҳам кўзга ташланади. Шеърларда баландпарвозлик, жимжимадорлик, ноўрин риторика ҳукмронлик қила бошлади. Натижада нозик кузатишлар, воқеа-ҳодисаларнинг чуқур таҳлили йўқолиб, унинг ўрнини юзакилик эгаллади. Лекин бу пасайиш фақат Шайхзода ижодигагина эмас, балки кўпчилик учун хос бўлган вақтинчалик нарса, сўз ва фикр эркинлигини, ижодкор эркини инкор этган тоталитар тузум тазйиқи остида рўй берган "конфликтсизлик назарияси" – ўткинчи ҳодиса – эди. Шунга қарамай, шоирнинг бу даврда дунёга келган "Оқшом", "Мирзо", "Қуёш, Ой ва қиз" асарлари ўзининг юксак савияси билан ажралиб туради. Айтиқса, булар орасида "Кўр куйчи балладаси" алоҳида диққатга сазовор. У ўзбек балладачилигини яна бир поғона юқори кўтарди, десак янглишмаймиз. Балладада инсон қалби яна бир бор кашф этилади, муҳаббат ҳақида муҳаббатнинг ўзи қадар содда ва сеҳрли тил билан куйланади. Унда муҳаббат ҳодисага эмас – моҳиятга, чиройга эмас – гўзалликка боғлиқ экани шоирона тасвирланади. Муҳаббатнинг ягона объекти мавжуд, у ҳам бўлса, гўзалликдир, деган ғоя балладанинг фалсафий-эстетик асосини ташкил этади, кўз воситасида идрок қилинадиган зоҳирий гўзалликдан, қалб билан идрок этиладиган ботиний гўзалликнинг устуворлиги бадиий ҳақиқат орқали кўрсатиб берилади.

¹² Шайхзода. Асарлар. Биринчи том, 261-бет.

Маҳорат нуктаи назаридан "Уч шеър" туркумига кирган "Қайиқлар" шеъри ҳам диққатга сазовор. Шеър "кичкина мавзу"га бағишланган. Унда қайиқда кўрфаз сайлига кетган рафиқасини кутаётган лирик қаҳрамоннинг интизорлик ҳолати тасвирланади. Лекин тасвирланганда ҳам шундай тасвирланадики, қаҳрамоннинг нафас олишигача ҳис қилиб турасиз, шеърни жилмайиб ўқийсиз. Йўқ, йўқ, ўқийсиз эмас, тинглайсиз. Зеро, бу шеър – яхлит бир мусиқа. Унда оҳанг ўзининг юксак нуктасига кўтарилган. Шеърдаги ҳамма мисралар ўз ўрнига, ўз вазнига эга, улар бир-бирини тўлдиради, гўзаллаштиради. Эътибор берсангиз, ҳар бир бандда чайқалиб турган денгизни кўрасиз, қирғоққа урилиб, қайтаётган тўлқинларнинг шовуллашини эшитасиз. Ана шу тўлқинларнинг ҳаракатига, лирик қаҳрамоннинг руҳига оҳанг шу қадар мос келганки, натижада ҳар бир сўзга жон кириб, ҳар бир сўз тимсолга айланиб кетган. Бу шеърда, қисқаси, Шайхзоданинг бутун шоирона назокати, ҳатто товушларнинг рангини, товланишини, салмоғини ҳис қила оладиган санъаткор эканлиги намоён бўлади ва шоир истеъдодининг янги, такрорланмас фазилатлари балқиб кўринади. Бу фазилатлардан бири шуки, энди шоир оҳанги вазнда эмас, балки сўзларнинг узун-қисқалигида, урғуда, ҳатто тиниш белгиларда ўзининг жилвасини кўрсата бошлайди. Шу жиҳатдан "Рикшанинг қўшиғи" шеъри "Қайиқлар"даги маҳоратнинг бевосита тадрижий ривожини бўлиб кўзга ташланади.

Ҳиндистонда энгил аравасига одамларни ўтқизиб, ўзи уни тортиб борадиган ва шу йўл билан кун кечирадиган касб эгалари бор, уларни рикша деб аташади. Шайхзода рикшанинг оғир меҳнатини унинг қўшиғи орқали беришни мақсад қилиб қўяди. Бунинг учун шоир чопиб бораётган инсоннинг оёқ ташлашидан оҳанг чиқаради:

*Калькуттада мендан ўтар рикша йўқ,
Бенгалияда менга етар рикша йўқ.
Оёқларим бақуввату қўл чаққон,
Онам мени рикша бўлсин деб туққан.
Сиз раҳм этинг, аравамга ўтиринг.
Қайга бўлса оборайин, буюринг!
Ўтиринг, ўтиринг, ледилар!
Ўтиринг, мистерлар, афандилар!¹³*

Эътибор қилсангиз, гўё югураётган оёқлар куйлаётгандек туюлади сизга. Сўнгги икки мисрада эса югуриб чарчаган инсоннинг ҳансирашини яққол ҳис қилиб турасиз. Шеър ана шундай мукамал ишланган олти банддан иборат ва бу олти банд бир бурда нон илинжида югуриб ўтаётган умрнинг туганмас фарёдига ўхшайди.

Мақсуд Шайхзоданинг олтмишинчи йиллардаги лирикаси шоир ижодидаги юксалишнинг энг баланд ва, афсуски, энг сўнгги пиллапояси бўлди. Уларда биз мукамал бадий маҳоратни, том маънодаги нафосатни

¹³ Шайхзода. Асарлар. Иккинчи том. Т., 1969, 132-бет.

кўрамиз. "Шамолни кўз билан кўриб бўлмайдим", "Кечир мени, "Майли" де!", "Бинафша", "Берсанг ижозат", "Бир чоғлар", "Биласанми?", "Айрилиқ", "Ғафурга хат" каби қатор шеърлари фикримизнинг далили бўла олади. Мисол тариқасида илк бор шоирнинг ўз қўли билан тайёрлаган сўнгги китоби – "Хиёбон" тўпламида эълон қилинган "Бинафша" шеърини олиб кўрайлик.

Маълумки, ўзбек адабиётида, асосан, йигирманчи асрда, бинафша ҳақида ўнлаб шеърлар ёзилган. Лекин, уларнинг ҳеч қайсисини камситмаган ҳолда айтиб ўтиш керакки, фақат икки шоирнинг шу мавзудаги шеъри лириканинг мумтоз намунасига айланган. Булар Чўлпоннинг ва Шайхзоданинг "Бинафша"си. Чўлпоннинг "Бинафша"си фожиавийликнинг ёрқин намунаси бўлса, Шайхзоданики – гўзаллик тимсоли. Чўлпон уч ҳижоли турокда фожиани йиғлаб куйласа, Шайхзода худди шу турокда (фақат баъзи ўринларда вазнлар ҳар хил) баҳор қувончини, бинафша гўзаллигининг моҳиятини тараннум этади. Шеърда бинафша баҳор ва муҳаббат рамзига айланиб кетади. Ошиқ-маъшукларнинг "ҳа" деган бир бўғинли қисқа сўзи улкан муҳаббатни бошлаб бергани каби бинафшанинг қисқа умри баҳорни бошлаб беради. Бу камтарона умр аслида том маънодаги гўзалликдир. Шеър – гўзаллик, муҳаббат ва камтаринликни улуғловчи эстетик кўтаринлик, фалсафий хулоса билан уйғунлашиб кетади:

*Бинафша... Камтарлик ва сукут – ҳеч бири
Кибри кўзларда маънога бой эмас.
Лекин бор уларнинг охир ўз томири:
Қийқириқ – куй эмас, кўпиклар – сой эмас..
Бинафша! Бинафша! Оҳ, умринг шунча оз!
Аммо сен гул фаслин бошлайсан дилнавоз!..¹⁴*

Мен беҳуда Чўлпонни эслаб ўтмадим. Чўлпон ва Шайхзода икки хил услуб ҳамда икки хил овозга эга бўлишларига қарамадан, фалсафий тилда айтадиган бўлсак, ҳодиса билан моҳиятни бадиий мантиқ воситасида моҳирона боғлай олиш борасида ниҳоятда бир-бирига яқин шоирлардир. Уларнинг шеърларида баралла кўзга ташланиб, намоён бўлиб турган ҳодиса худди музтоғ – айсбергнинг сув юзасига чиққан қисмига ўхшаб, ўзининг улкан моҳияти борлигидан далолат беради. Шу ўринда Чўлпоннинг яна "Бинафша" шеърини эслашга, аниқроғи, унга бироз бафуржарок тўхталишга тўғри келади.

Шеърнинг дастлабки икки бандиданоқ ўқувчи Чўлпон тасвирлаётган бинафша оддий дала гули эмаслигини, у атиги бир рамз эканини, кичик гиёҳ остида улкан фожей тарих ётганини илғаб олади:

*Бинафша, сенмисан, бинафша, сенми –
Кўчада ақчага сотилган?*

¹⁴Мақсуд Шайхзода. Хиёбон. Ғафур Фулом номидаги Бадиий адабиёт нашриёти. Т., 1967, 101-бет.

*Бинафша, менманми, бинафша, менми –
Севгинга, қайғунга тутилган?*

*Бинафша, нимага бир озроқ очилмай,
Бир эркин кулмасдан узилдинг?
Бинафша, нимага ҳидларинг сочилмай,
Ерларга эгилдинг, чўзилдинг?¹⁵*

Бу сатрларга мажоз пардасини оча оладиган тафаккур билан қараган киши уларда XX асрнинг ғирром сиёсат бозорида сотилган Туркистон қайғуси тепчиб турганини англаши қийин эмас. Мазлумликдан чиқа солиб, яна мазлумликка дучор бўлган – Февраль инқилобидан сўнг "бир озроқ очилмай", жаҳонга ўзини кўрсатишга улгурмай, "ҳидлари сочилмай", Октябрь тўнтариши, бешафқат янги мустамлакачилик ва зўравонлик сиёсати туфайли ерларга эгилган, эркини йўқотган Туркистон – Ўзбекистон қиёфаси кўз олдимизда гавдаланади. Энди эркисиз Ватан фақат шоирнинг қалбадагина эрк топиши мумкин, шу ердангина у қўшиққа айланиб, кўкларга учиш имконига эга, холос:

*Бинафша, сенинг-чун кўкрагим эрк ери,
Бу ердан кўкларга учгил.¹⁶*

Чўлпоннинг "Бинафша" шеъри фожиавийлик билан якун топади, фақат унинг сўнггида андаккина таскин бор, у ҳам бўлса – шоирнинг қалби. Ватанни кўкларга кўтариш иштиёқидаги шоирона аҳд шеър ниҳоясига озгина кўтаринкилик бағишлайди.

Энди Шайхзоданинг "танқидчилар кўзидан беркиниб қолган", фақат биринчи марта И.Ғафуров эътибор қилган "Бир чоғлар..." шеърини олиб кўрайлик. Уни мунаққид моҳиятдан анча йироқ ва умумий тарзда шарҳлайди, шеърнинг яширин-ботиний мазмунига хатто яқинлашмайди ҳам, аксинча, у ҳақда тескари хулосалар чиқаради: "Сандиқ ичра қолган кечаги ҳаво ҳақидаги гап оламнинг ўзгариб, янгилиниб, қариб-яшариб туриши ҳақидаги шоирона фалсафа билан якунланади... Шоир бугунги кун қайтарилмасдир, зотан, инсон бугунги кундан қайтарилмас хотира қолдирмоғи даркор демокчи", – деб ёзади у.¹⁷ Эҳтимол, истеъдодли мунаққид ҳаммасини тушунган-у, лекин давр тақозоси билан, очикроқ гапиришнинг имкони йўқлигидан, шундай қилгандир. Ҳар ҳолда, нима бўлганда ҳам, бу шеърнинг асл, камёб бадиий асар эканини биринчи бўлиб англаб етишнинг ўзи мақтовга сазовор.

Аслини олганда эса, бу шеър Чўлпон "Бинафша"сининг давомига ўхшайди, унда Шайхзода Чўлпоннинг миллий мустақиллик, истиқлол

¹⁵ Чўлпон. Асарлар. Уч жилдик. I-жилд. Т., Ғафур Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, Т., 1994, 42-43 бетлар.

¹⁶ Ўша китоб, 43-бет.

¹⁷ Иброҳим Ғафуров. Ўртоқ шоир. Т., "Ёш гвардия", 1975, 6-7 бетлар.

ғоясини давом эттирган, десак хато бўлмайди. Фақат бу ерда бинафша ҳавога, ёпиқ сандиқда – қулликда сақланаётган ҳавога айланган:

*Ёпиқ сандиқда ҳам сақланар ҳаво,
Аммо у йўқотган ҳаво нафасин,
Уни ҳаво дейиши ўзи нораво,
Бандилик бўғибди орзу-ҳавасин.
У – ўлган шаробдек бепарво, бежон,
На мастлик келтирар ва на ҳаяжон.¹⁸*

Чўлпон бинафша қиёфаси орқали нима демоқчи бўлса, Шайхзода ёпиқ сандиқдаги ҳаво орқали шунини айтмоқчи. Ватан ва миллат мустамлака қулигида, гарчанд, ўз номларига эга бўлса-да, улар ҳақиқий Ватан, ҳақиқий миллат эмас, фақат шаклан, юзаки кўринишдан шундай таассурот қолдирадиган тушунчалардир, аслида, моҳиятда бу номлар йўқ, чунки улар фақат эркинлик туфайлигина баралла янграш ҳуқуқига эга. Қулликдаги Туркистон – Ўзбекистон – ёпиқ сандиқдаги ҳаво, эркинлиги, мустақиллиги тарихда қолиб кетган мамлакат. Ҳа, у бир пайтлар оламдаги барча ҳаволар билан тенг бўлган, эркинлик даъво қилгани рост:

*Ҳолбуки, бир чоғлар эркин парвозда
Елга шерик бўлиб, ўйнаб-югурган,
Қуюннинг бўлаги, улкан миқёсда –
Бепоён чўлларда қумлар совурган...
Бу бари бўлган гап. Бари ҳақиқат...
Аммо эсланади тушларда фақат.
Сандиқда бўғилган бир парча ҳаво
Бир чоғлар эркинман деб қилган даъво...¹⁹*

Хотирангизда тарих жонланади: ҳозирда шўроларнинг пўлат сандиғида, қулликда сақланаётган, бўғилган бу ҳаво бир пайтлар эркин Сўғдиёна, буюк Хоразмшоҳлар давлати, Буюк Темур ва Темурийлар салтанати сувратида жаҳонга ўзини кўрсатган ўзбек эмасми? Наҳотки, миллат тақдири шундай фожиавий якун топса, наҳотки, энди улуғ ўзгаришлар рўй бермаса?! Сизда бир лахзалик умидсизлик пайдо бўлади, лекин у вақтинчалик. Зеро, шеърнинг сўнгги қисмидаги фалсафий якун ва ундаги оҳанг умидбахшдир. Тўғри, бир қарашда, якуний сатрлар, гарчанд фалсафийлиги билан сизни ром этса-да, шеърнинг аввалги қисмига бевосита боғланмагандек, пухта композицион алоқага эга эмасдек, шоир фақат биргина “шундай” деган сўзга залвор ташлаб, уни мантиқий боғловчи сифатида қўллаш билан хулосада маълум даражада сунъийликка йўл қўйгандек туюлади. Бу дастлабки, алдамчи тасаввур. Агар фалсафий якунга жиддий эътибор берсангиз, юзаки

¹⁸ Шайхзода. Асарлар. Иккинчи том, 174-бет.

¹⁹ Ўша жойда.

тасаввур дарҳол йўқолади ва унинг ўрнини "коса тагидаги ним коса" – асл мазмун эгаллайди:

*Шундай: тиниб қолган бир коса сувда
Селларнинг, сойларнинг асфсонаси бор,
Ўнгиб, хира бўлган синиқ кўзгуда
Ҳуирўйлар ҳуснининг вайронаси бор,
Бугунги сукутда, тингласанг, дилбар,
Кечаги тўйларнинг таронаси бор²⁰.*

Сиз бир коса сув тарихининг ёпиқ сандиқдаги ҳаво тарихи билан боғлиқлигини ва бу боғлиқлик муайян тадрижийликка эга эканини англайсиз, тўғрироғи ҳаво энди сувга айланганини ҳис этасиз, ҳаётбахш, умидбахш оҳанг янграйди: тиниб қолган бир коса сув ҳеч қачон ўз селлари ва сойлари тошқинларини унутмайди, улар билан фахрланади, уларни яна кўзгатишни истайди. Кейинги байтдаги синиқ кўзгу эса бир пайтлар гўзалликни инъикос эттирувчи эркинлик эди, аммо ҳозир ўша гўзалликдан вайрона қолган, холос. Лекин вайрона муваққат ходиса, ҳеч бир вайрона – уруш вайронасими, зилзила вайронасими, сув тошқини вайронасими, қандай вайрона бўлмасин – ҳеч қачон шундайлигича қолган эмас, ҳаммаси доимо тикланган. Демак, эркинлик кўзгусининг парчаларида қолган гўзаллик вайронаси яна, албатта, тикланажак. Яна қалбингизни умидбахш оҳанг камрайди. Охирги, якуний байтда эса шоир "сукут", "тўй" ва "тарона" сўзларига урғу беради. Бугунги сукут вақтинчалик, у доимий сукунат эмас, балки ўз қаърида барча хотираларни асраб келаётган, эркинликнинг бўрони олдидан воқе бўладиган жимлик. Шеърдан чиқадиган фалсафий хулоса шундай: сув ўз селлари ва сойлари, тошқинлари билан, кўзгу ўзида акс этган яхлит-бутун гўзаллиги билан, бугунги сукут кечаги тўйларини тароналари билан қайтадан эркин яшаш имконига эга. Демак, ёпиқ сандиқдаги ҳаво ҳам албатта ўзлигига қайтажак. Шундай қилиб, "Бир чоғлар" шеърида, Чўлпоннинг "Бинафша"сидан фарқли ўларок, қоронғи фожиавийлик йўлагининг сўнггида ҳаётбахш, умидбахш улуғворлик чироғи кўзга ташланади. Ҳа, шундай қолиши мумкин эмас, бир пайтлардаги буюк давлат ва буюк миллат яна мустақилликка эришажак, эркин дунёнинг эркин қисмига айланажак. Шўроларнинг тоталитар тузуми авж палласига чиққан бир пайтда – 1962 йилда Ватан озодлиги ҳақида бундан ортиқ дадил гапириб бўлмасди; шундай гапиришнинг ўзи ҳам буюк жасорат эди.

Мустабид шўролар тузуми ҳар икки шоирдан ҳам ўч олди – Чўлпон отишга ҳукм қилинди, Шайхзода қамокқа ташланди. Шайхзода қамокдан қайтганидан кейин, расман оқланганидан сўнг ҳам, тоталитар тузум томонидан ўзига хос жазоланишни бошдан кечирди, энди бу жазо қамок эмас, маънавий камситиш тарзида олиб бориларди. Тенги кам гўзал шеърлар, "Тошкентнома"дек бекиёс дoston, "Мирзо Улуғбек"дек шекспирона пьеса

²⁰ Ўша жойда.

яратган истеъдодли шоир, драматург, мумтоз ўзбек адабиёти ва Навоий ҳақида фундаментал тадқиқотлар олиб борган улкан олим бир четга чиқариб қўйилган эди. Буларнинг ҳаммаси янги мустамлакачилик тузумининг шоирдан олган ўчи эди. Шайхзода буларга парво қилмади, ҳаётбахшлик ва умидбахшлик фазилатлари ҳеч қачон уни тарк этмади. Унинг шоир Миртемирга – ўзбекнинг шўролар томонидан жазоланган бошқа бир улкан шоирига бағишланган "Хиёбон" шеърида буни яхши ҳис қилиш мумкин:

*...Аммо толе мени доим эркаламади,
Баъзан замон йилни йилга ҳеч уламади.
Саҳроларга дуч келдимки, на ирмоқ, на кўл,
Сургулларга юборилдим на уфқ, на йўл...
Қулаганда гаразларнинг шумшук ҳайкали,
Шеъримга ҳам келиб қолди тирилиши гали.
Чиқиб қолдим Ватаннинг кенг хиёбонига,
Хиёбонки, элтар ёруғ нур давронига...
Аммо тарих хиёбони битмас уфқда.
Башар ўзин тарихига қўймайди нуқта.
Зеҳнимга шу тушунча
Келмади осонликча.*

*Қиссамга чин гувоҳ, боқ –
Сочларимга тушган оқ.²¹*

Бу парчада биз шахсни хор қилишга қаратилган мустабид замон чиғиригидан ўтган шоирнинг, юқорида айтганимиздек, ҳаётбахш кайфиятини, умидбахш орзуларини кўрамиз. Айни пайтда унда афсус оҳангини ҳам илғаш қийин эмас. Бироқ бу афсус, сочлардаги оқ – елкага тушган изтироблар юкининг оғирлигидан эмас, балки йилни йилга уламаган ёвуз замон туфайли шоирнинг ўз халқига хизмат қилиш имкониятидан бир қанча вақт маҳрум этилгани оқибатида юзага келган армондир. Зеро, шоир ўз умрининг бир дақиқасини ҳам халққа хизмат қилишдан фориғ ҳолда тасаввур этмаган. Ўзбек шеърлятида Шайхзода Ғафур Ғулумдан кейин, тўғрироғи, у билан ёнма-ён туриб, мустамлака замонида, кўркмасдан, шеърларида "ўзбек" сўзини улуғ бир ифтихор ила энг кўп ишлатган мард шоирдир. У нима ҳақда ёзса ҳам, таг-заминида ўзбекни, унинг фазилатларини мадҳ этиш ҳисси ётади. Унинг ғазал жанрида, лекин бармоқ вазнида ёзилган "Пахта ғазали" шеъри фикримизга ёрқин далил бўла олади:

*Майли, қадим ғазалчилар арузнинг байтларида
Дилбарларни мақтанганин китобда кузатганман,
Аммо мен-чи: меҳнаткашининг қўлларини ҳурматлаб,
Содда "бармоқ" вазнимизда пахтани мадҳ этганман.*

²¹ Хиёбон. 82-83-бетлар.

*Ўзбекларнинг ҳимматини қутлаганда бутун эл,
Қувонгандан қайғуларни, дардларни унутганман.
Пахта-ку бир баҳонадир, шу туфайли халқимнинг
Вафосини куйлаб-куйлаб, куйли йўллар ўтганман*²².

Шайхзода лирикаси ҳақида фикр юритганда, унинг ўзига хос услубига тўхталмай ўтиш мумкин эмас. Шоир услубининг ғоясини ўзбек шеърляридаги юзаки қараганда, "бири боғдан, бири тоғдан" қабилида қўлланган мисралар, сўзлар, бирикмалар кўп учрайди, айнан ана шулар шоир услубининг шоҳ томирларидир. Шайхзода шеърятини жиддий таҳлилдан ўтказган, юқорида тилга олганимиз – истеъдодли адабиётшунос И.Ғафуров буни жуда яхши илғаб олган. Бу ҳақда у шундай деб ёзади: "Аслида эса, шеърни мана шундай бир-бири билан олисдан боғланувчи мустақил фикрий ўчоқларга бўлиш, сўнг яхлит бир дароматга келиш Шайхзода шеърятининг айрича белгиларидандир. Шайхзода бу усул воситасида шеърга олам манзараларини кўпроқ олиб киришни, яъни шеър мазмунини чуқурлаштиришни назарда тутди. У бир қарашда тарқоқдек кўринган бўлақлардан аслида ҳаётнинг бутун картиналарини яратади".²³

Бу фикрларга мисол тариқасида Шайхзоданинг "Инсон, шеър ва шоир" шеърини келтириш мақсадга мувофиқ. Шеър инсон ҳақидаги кўшиқ. Лекин унда Шайхзода фақат инсон оламинигина куйламайди, у бошқа оламларни ҳам инсонийлаштиради, уларни инсон қалби орқали бир-бирига яқинлаштиради, бирлаштиради. Унинг наздида нафақат инсон ҳаёти, балки гиёҳнинг ҳам, қушнинг ҳам, балиқнинг ҳам, дарахтнинг ҳам – барча-барча мавжудотнинг ҳаёти қадрланишга, эсланишга ва ҳурмат кўрсатилишга лойиқ. Шоир уларнинг ҳаммасига эзгулик ва гўзаллик кўзойнаги орқали қарайди, ҳаммасини дил-дилдан севади, ҳаммасининг моҳиятан бир илдизга бориб тақалишини ўзига хос бадий мантиқ воситасида инъикос эттириб беради. Инсон – меҳвар, олам ана шу меҳвар агрофида айланади. Инсон –

*Саройлар, чиройлар, куйлар яратган,
Қалбларни яхшилик сари қаратган...
Юлдузлар товушин эшитган – ўша,
Узумдан шаробни пишитган – ўша.
Шаҳарлар кўркини безайдиган у,
Бўсадан зурриёт ясайдиган у,
Йилни уюштириб дақиқалардан,
Минг йиллик осори-атиқалардан
Келаси давронга саломлар элтар,
Тунларни кузатиб, кундузни кутар.*²⁴

²² Ўша китоб, 69-бет.

²³ И.Ғафуров. Ўрток шоир, 8-бет.

²⁴ Хиёбон, 86-87-бетлар.

Шеърдаги "сарой", "чирой", "куйлар", "юлдузлар товуши", "узум шароби", "шахарлар кўрки", "бўса", "осори атиқалар" каби мантиқан бир-биридан узоқ сўз ва иборалар ажойиб бир бадий яхлитликни ташкил этган. Зеро, шоир олам моҳиятида яхлитлик мавжудлигини яхши англайди, ҳаммаси ягона Яратганнинг бир-бирини тўлдириб турувчи олами эканини коса тагида нимкоса тарзида айтиб ўтади – фақат инсон эмас, барча яралмишлар шоир шеъридан ўрин олишга ҳақли:

*Одамнинг, оламнинг ҳуснин олқишлай,
Уларга севгимнинг вазнин бағишлай.
Сатрлар чизайин мен деворларга,
Куйлайин сувларга, жониворларга.
Булутга чертайин томчилар нақшин,
Ойда акс эттирай қизлар боқшин.
Ўй қояларга елнинг суратин...²⁵*

Шайхзода олтмишинчи йилларда "Излар", "Қарз", "Товушлар", "Ой билан суҳбат", "Баҳор нашидаси" каби сарбаст вазнини комил юксакликка кўтарган шеърлар ёзди. Уларда ҳижо, сўз, туроқ иккинчи даражали шеърий унсур бўлиб қолди, энди оҳангга айланган фикр, қамровли фикрлар оҳанги биринчи ўринга чиқди. Шу жиҳатдан "Товушлар" шеъри алоҳида эътиборга молик. Унда шоирнинг фикри-хаёлоти худди кушга ўхшайди, у қаерга кўнса, сиз ўша ердан бир ҳикмат топасиз, ўзингиз ҳар куни дуч келганда эътибор бермайдиган майда нарсаларга мўъжизага қарагандай тикиласиз, уларнинг нақадар гўзал ва кадрли эканини англайсиз. Шоирнинг фикр куши учиб-қўниб, инсон қалби билан тунги оламни уйғунлаштиради, ўзингизни оламлар ичидаги гўзал олам тарзида ҳис қиласиз. Аслида "Товушлар" ни шеър дейиш ножоизроқ. У туннинг гўзал мусиқий поэмаси, том маънодаги лирик-фалсафий дostonдир. Унда буюк Шеллинг сўзлари билан айтганда, "чексизликнинг чекланганликдаги" гўзал ифодасини кўриш мумкин.

Шайхзода "ҳиёбон" сўзини севиб қўлларди, ҳиёбонларни севиб яшарди. Сўнгги китобининг "Ҳиёбон" деб номланиши ҳам шундан, "Ҳиёбон" шеърида ўз шеъриятини ҳиёбонга қиёслаб, "дарахтларнинг сони қадар мисралар тиздим", дейиши ҳам шундан. Шайхзоданинг шеърий ҳиёбонида бир бор кезган киши бир умр гўзалликка шайдо, эстетик завққа ошно бўлиб қолади, шоирнинг "Шеър чин гўзаллик синглиси экан" деган сўзлари айни ҳақиқат эканига ишонч ҳосил қилади ва бу гўзаллик ҳиёбонини ҳеч қачон унутмайди.

Шайхзода нафақат бағрикенг шоир, балки улуғ инсон, оламу одам билан энг юксак ахлоқий поғонадан туриб муносабат қиладиган том маънодаги меҳрибон зот эди. Унинг юксак ахлоқийлиги, ҳиммати, кечиримлилиги, донишмандлиги шоиру олимлар давраларида тилларда дoston бўлиб келади. У ҳатто ўзига ёмонлик қилган душманларини ҳам кечириб, уларни бошқалардан ҳимоя қила оладиган маънавий кучга эга инсон эди.

²⁵ Ўша китоб, 87-бет.

Шайхзоданинг ёшларга муносабати ҳам алоҳида саҳифаларга арзийди. У бир кун ёшлар билан ўтириб, кеч кузда юпун кийинган ёш шоирга ўз пальтосини кийдириб қўйиб: "Менинг устимда иссиқ, жун нимча бор, бунинг устига бу пальто менга энди кичиклик қилиб қолди. Шуни сизга бераман. Қарзга. Ўрнига китобингиз чиққанда менга янгисини олиб берасиз", – дейди. Орадан бироз фурсат ўтиб, ёш шоирнинг илк китоби нашрдан чиқади. У китобини устозга тақдим этар экан, ийманиб пальто масаласини эслатади. Шайхзода домла: "Ҳа, эсимда. Фақат мен биринчи китобни эмас, "Танланган асарлар»ни назарда тутганман, – дейди кулиб. — Энди ўзлари тезроқ "Танланган асарлар" чиқариб, қарзларини узсинлар". Устоз Шайхзода ўзи ўқитган талабаларга ҳам шундай мурувватли, меҳрибон бўлган. Чунончи, кунлардан бирида, маъруза ўқиб турганида папириси тугаб қолади. Шунда Шайхзода домла тиришқоқ, иқтидорли, лекин камбағал талабани олдига чақириб, бир қути "Қазбек" олиб келиб беришни сўрайди-да, унинг қўлига юз сўмлик тутқазади. Домла доимий чекадиган папирос "Қазбек" бўлиб, унинг нархи икки сўм эллик тийин эди. Талаба папиросни келтириб, қайтимни бермоқчи бўлганида, домла унинг пул ушлаган қўлини тутиб: "Қайтимни мен сиздан биринчи маошни олган кунингиз оламан. Билиб қўйсинлар ўзлари, албатта оламан", – деб талабани кўнглига тегмайдиган тарзда ҳиммат кўрсатади.

Ҳа, улуғ шайх Низомийнинг юртдоши, таги-зоти ганжалик Мақсуд Маъсумбек ўғли Шайхзода ўзбекни ўз бошида кўтарган асл ўзбек фарзанди эди. Унинг шеърляти ҳам, инсонийлиги ҳам доимо бизга намуна бўлиб қолажак. Афсуски, ўлим уни орамиздан олиб кетди, лекин фақат жисмини! У ўзбек маданиятининг тенгсиз алломаларидан бири сифатида сафдошлари Ойбек, Ғафур Ғулум, Ҳамид Олимжон, Миртемир каби улкан адиблар билан бир қаторда яшаб қолажак.

Устоз Шайхзода вафот этгач, негадир мен у зотни, доимо бизни кузатиб тургандек, авлодлардан кўнгил узолмаётгандек тасаввур қилардим. Устоз кечалари биздан хабар олгани қабрини тарк этиб, кўзимизга кўринмасдан қувончу қайғуларимизга шериклик қилаётгандек туюлаверарди. Мен у кишининг вафотидан бир йил кейин – 1968 йили ёзган "Рух" деган шеъримда бу ҳолатни беришга ҳаракат қилганман. Мақолани ўша шеър билан якунламоқчиман:

РУҲ

Устоз Шайхзода хотирасига

Туғилганда мен йиғладим – кулдилар.
 Мен энди жим! – Йиғлашади хўп улар.
 Оппоқ юзим, қонсиз юзим, жонсиз тан,
 Аъло тўним – оппоқ кафан.

Тебранади, ух!.. Узлатнинг бешиги,
Бордир унинг на туйнуги, эшиги.
Бора-бора қисқаради сўнг йўлим,
Искандардай очик борар, эх, қўлим!..
Бу одамлар нега мунча шошади?!
Менда алам тошади!..
Ўргатишиб маҳшаргача сабрга,
Вужудимни кўйишади қабрга.
Тебранади мунгли-мунгли оятлар,
Тебранади минг-минг йиллик одатлар,
Тебранади каллалар,
Тебранади оппоқ-оппоқ саллалар,
Тебранади тенгдошларим сафлари,
Нотикларнинг бийрон-бийрон гаплари...
Шошманг-шошманг! Тош қўймангиз устимга,
У оғирлик қилур бугун жисмимга,
Тирикликда хўп тошларни кўтардим,
Тошлар қадар кўзёшларни кўтардим!..
...Тарқалдилар... Ярим тунда тураман,
Аста-аста, кўланкадек юраман.
Авлодлардан умидимни узмайман,
Аммо,
Тинчин бузмайман.
Узоқ-узоқ тилсиз боқиб тураман
Ва уларнинг ҳар бирида кўраман:
Қувончимни, аламимни,
Қўлимдаги қаламимни,
То ҳанузам ёниб турган шамимни.
...Тун –
Кираркан кафанимнинг рангига,
Қулоқ солиб тирикликнинг зангига,
Мен кўнглимни зўрға узиб кетаман,
Тонг отарда масканимга етаман,
Масканимга!
Маскан...
Ҳа...

Маскан... Ҳа... Илоё, устознинг маскани жаннатдан бўлмай. Омин!

МУНОСАБАТ

ЭССЕ – ИНСОН ҚАЛБИГА ЙЎЛ

Таниқли ёзувчи Абдусаид Кўчимовнинг “Сафар” эссесини ўқиб, “Ёзувчининг асарида унинг ички дунёси, бошқа ҳеч кимникига ўхшамайдиган “мен”и аниқ кўриниб туриши керак”, деган устозлар фикри хаёлимга келди.

“Баҳор” тўпламига киритилган ушбу эссенинг мавзуси оддий: бир гуруҳ ижодкорлар Қорақалпоғистоннинг Манғит туманига сафар қилишади, кузнинг енгил изғиринида олов ёқиб, чўпон-чўликлар, балиқчилар билан кўл бўйида, дарё қирғоғида дилкаш суҳбатлар қуришади. Ҳазил-мутойиба авжига чиқади. Мухими бу эмас, баҳс-мунозара, беғараз тортишувлар, гап келганда отангни ҳам аяма дегандай, бир-бирларини “эзиб” кўйишлар расмий учрашувлар чоғидан кўра, кўпроқ саёҳатчилар ўзлари қолиб, гапнинг индаллосига ўтишганида содир бўлади. Гурунгни ўзлари қизитишади. Чўлнинг ёқимли хавоси, сувнинг мавжланиб, ороланиб оқиши, кушларнинг чуғури, жийда дарахтларининг ёқимли эпкини шаҳарда анча димиқиб қолган меҳмонларнинг дил кулфларини очиб, фавқулодда “сайратиб” юборади, кўнгил тубига чўкиб ётган қайроқи, тишли-тирноқли, гоҳ эхтиросли фикрлар юзага қалқиб-бўртиб чиқади.

Эссе муаллифи бу ҳолатларнинг ҳар лаҳзасини, суҳбатлар чоғи айтилган айтим, ибора, қочирма-ю учирмани бутаб-гарамай, силлиқламай, ғадирбудури билан қоғозга туширган. Шу боис, “Сафар”ни мутолаа қилган киши беихтиёр саёҳатчилар сафига қўшилиб кетганини, баҳс ичида юрганини билмай қолади. Кўнглида ўзини кўл

**Аҳмаджон
МЕЛИБОЕВ**

1946 йилда тузилган. Тошкент Давлат университетининг журналистика факультетини битирган. “Бир заминда яшаймиз”, “Умидли дунё”, “Ёлғиз яшаб бўлмайди”, “Хуштакни ким чалади?”, “Умр – учар юлдуз”, “Торнинг чўмичдан фарқи”, “Сувора соғинчи”, “Қирқ бешинчи бекат”, “Қабоҳат тўри” каби публицистик тўпламлари муаллифи.

бўйида чордана қуриб, гапни гапга, мақолни маталга, олис мозийни бугунга, келажакка улаётган сафардошлар сафида кўриш истаги уйғонади.

Эссе – публицистиканинг таъсирчан жанрларидан бири. Шу маънода у журналистика ва бадиий адабиётнинг ўртасида туради, бирини иккинчисига боғлайди, фикрни чархлаб, ёзилажак янги асарларга хамиртурушлик қилади. Романлари, қиссалари билан жаҳонга танилган адиблар кутилмаганда публицистик асарлар ёзгани ва, аксинча, суяги журналистикада қотганлар вақти келиб, бадиий асарлар ижод қилгани сабаби шунда. Олимлар сўнгги юз йилликда инсон руҳий-ижтимоий оламини тадқиқ этиш билан боғлиқ янги “уйғониш” фаслининг юзага келишида эссе ўзига хос роль ўйнаганини, XXI аср бўсағасига келиб, “медиаборлиқ эссечилик дардига чалинганини”, бу жанр олам ва одамни англашнинг ғоят самарали воситаси эканини таъкидлашади.

Чиндан ҳам, қатор машҳур эсселарда, масалан, Оноре де Бальзакнинг XIX аср француз ёзувчиларига мактуби, Жон Голсуорсининг “Адабиёт ва ҳаёт”, Лев Толстойнинг “Жим туролмайман”, “Иқрорнома”, Юхан Боргеннинг “Ёзувчи бўлмоқ нима дегани?”, Гоголнинг “Ал Маъмун”, Ян Парандовскийнинг “Сўз кимёси”, Фитратнинг “Шарқ сиёсати”, Исмоилбек Ғаспиралининг “Оврүпо маданиятига бетарафона бир назар” асарларида тараққиётнинг бекиёс шиддати боис, одамлар онг-шуурида юз бераётган ўзгаришлар, воқеа-ҳодисалар моҳиятини тўғри англаш, тарихий адолатни юзага чиқариш билан боғлиқ муаммолар ғоят таъсирчан, айтиш мумкин, назорат билан талқин этилганини кўриш мумкин.

Публицистик асарда, хусусан, эсседа муаллиф бадиий талқин ва ифода усулларида унумли фойдаланади: ижодкорнинг образли мушоҳадаси, хиссий, эмоционал туйғулари, ижтимоий-эстетик қарашлари, конкрет воқеликка нисбатан ижобий ёки танқидий муносабати бу жанрда ўзининг тиник ифодасини топади. Чинакам публицистик асар ўқувчини фикрлашга, ижтимоий фаолликка, баҳс-мунозарага даъват этади, муаллифнинг ички “мен”и яна-да журъат касб этади.

“Саёҳат”да шу хусусиятлар борми? Бор, албатта. Эссе воқелиги бир қарашда жўнгина, одмигина воқеа: таниқли адабиётшунос олим Пирмат Шермухамедов дўстлари билан ўзи туғилиб ўсган қадрдон юртига келади, “пилиги баланд” меҳмондорчилик, ҳаяжонли учрашувлар, шеърхонлик бошланади. Бунинг нимаси янгилик? Янгилиги шундаки, “Ўйнаб гапирсанг ҳам, ўйлаб гапир” деганларидай, саёҳатчилар, гарчи гапни ҳазил-ҳузудан, қочирим-учиримдан, шаҳарда тимирскиланиб юравермай, шунақа ҳаво алмаштириб туришнинг зарурлигидан бошлашса-да, тез жиддийлашиб кетишади. Миллат, маънавият, тарих, таълим-тарбия, аждодлар мероси, ижодкорнинг бурчи, сўз масъулияти, илмий покизалик каби мавзуларда аёвсиз баҳс бошланади. Баҳс шиддат олади, саёҳат, меҳмондорчилик икки-уч қават парда остида қолиб кетади.

Муаллиф эссени қоғозга туширар экан, кенгфёъллик йўлидан боради. Сафардошларининг фикр-мулоҳазаларини, айтган-деганларини, ҳаваскор

овчилар сифатида ўқни қаёққа қараб отишганигача тўла, хароратини со-вутмай, завқини пасайтирмай келтиради. Бу усул ортиқча муфассаликка ўхшаб кетса-да, ўзини оқлайди, ўқувчи ҳар фикр, ҳар изох ёки эътироздан ўзига яраша сабоқ олади.

Бир даврада бугунги адабий танқиднинг ғоят сусткашлиги, келишувчан-лиги ҳақида сўз кетаётган эди. Фаол танқидчиларимиздан бири, бор гапни борлигича айтишга ўзида журъат топаётган Йўлдош Солижонов даврамиз оқсоқоли эди. Даврадошлардан бири у кишини “Фарғонанинг маънавий овози” деганди, менинг тилим қичиб, “акамиз наинки Фарғонанинг, бугун-ги ўзбек адабий танқидининг ҳам овози” деб юборибман. Кулги кўтарилди. Мен у кишининг овози бироз хасталаниб қолганига ишора қилгандим.

Йўлдош ака хафа бўлмади, бир ўзим эшитадиган қилиб, аста: “Оласизда-а” деди-қўйди. Сўнг: “Ҳар ҳолда, кимдир вақти-вақти билан бўлса-да, шунақа “олиб” туриши ҳам керак”, дея баҳсга яқун ясади.

Эссени ўқир экансиз, сафардошлар чўл бағрига юриш қилишганида, дам олиш, табиат мўъжизаларидан завқланишдан кўра бугунги адабиёт, шеърят, танқидчилик, ижодкор масъулияти ҳақида баҳслашиб юракларини би-ир ёзиб олишни ният қилишгандай туюлади. Бир гапдан бошланган суҳбат кўп ўтмай, Амударёдек қирғоқларни ювиб, ўйиб, ўзанини ўзгартириб юборадиган дара-жада жиддийлашади, бир-бирларига ёвқараш қиладилар, аяб ўтирмайдилар, аммо муҳим, таъсирчан сўзларни, чин ҳақиқатларни айтадилар.

Пирмат ака вазмин мулоҳаза юритади, сафардошларига Садриддин Ай-нийнинг, ёзувчи асарларида “афт-ангори” кўриниб туриши керак, деган фикрини эслатади. Абдулла Қодирийнинг “асар ёзувчининг ўзигагина ту-шунарли, бошқаларга эса тушунарсиз бўлиши катта айб”, деган фикрини келтириб, “Навоий, Фузулий, Бедил, Бобурлар ўз замонида қандай севиб ўқилган бўлса, ҳозир ҳам шундай! Демак, асар жумбоққа айланиб кетмас-лиги керак”, дейди.

Муҳаммад Али бугунги ёшлар шеърятини ютуқ-камчиликларидан баҳс очади: “Бир куни ёш йигит бир дафтар шеърини ўқиб кўринг, деб мен-га берди. Ўқисам, ҳаммасида нукул “Ўлолмаёпман, дунё кўзимга тор кўриняпти”, деган йиғи-сиғи. Бу – мода, касаллик. “Ўлаяпман, ўлимни яхши кўраман”, деган шоир гўёки беқиёс талант эгаси, ўзини адабиётга фидо қилувчи қаламкаш. Шундайларни мактаб, йўлдан адаштирадиган танқидчиларимиз ҳам бор. Кулгили эмасми”, дейди.

Қозоқбой Йўлдош баҳсга киришади: “Э, адабиёт – бир тирик вужуд. Ка-мол топиши учун унинг формалари, услублари ўзгариб турмоғи, кўхналари ўлиб, янгилари пайдо бўлмоғи табиий ҳол”. Муҳаммад Али бу фикрга қўшилган ҳолда, унга муҳим “тузатиш” киритади: “Форма айбни яшир-маслиги керак, биродар”. Қозоқбой қўлидаги чалачўпни ёнаётган кундага уриб, кутилмаганда Адҳамбек Алимбековга ташланиб қолади: “Сиз нима учун ўтириши тулкидай, ўт жийиши жилқидай бўлиб ялпайиб ўтирибсиз? Тўқмоқдай ўшакчи эдингиз, дўппига тўрт кун, телпакка тўққиз кун гапи-радиган чечанлигингиз бор эди, халтангизни очиб, тақимлашмайсизми?”.

Адҳамбек бўш келадиган анойилардан эмас, Қозоқбойга жавоб қайтариш ўрнига кутилмаганда ўртага савол ташлайди: “Қани, айтингларчи, илҳом парисининг рамзи бўлмиш қанотли фаришта кимдан қолган?”.

Ҳеч кимдан садо чиқмайди. Адҳамбек ғолибона илжайиб, психологик зарбани давом эттиради: “Билмайсиз, шоирман, олимман дейсиз-у, хабарингиз йўқ. Зардуштлардан! Беғубор фаришталар сингари юксак маънавият билан йўғрилган бу ноёб асарда озодлик ва олижаноблик каби инсоний кечинмалар қойиллатиб берилган. Шунинг учун ҳам қанотли фаришта образи бора-бора Шарқ поэзиясида софлик, муҳаббат, гўзаллик ва илҳом тимсолига айланиб кетган. Хўш, зардуштлар вақтни қандай аниқлашган? – яна даврага савол ташлайди Алимбеков. – Буни ҳам билмайсиз. “Авесто”ни ўқиш керак, “Авесто”ни. Унда айтиладики, хўрознинг биринчи қичқириғидан кейин оташхона хизматчилари, иккинчи қичқириғидан кейин қўшчилар, учинчисидан кейин бошқа одамлар уйғонади...”.

Бу гапдан кейин баҳс ҳовури ёниб бўлаёзган гулхандай бироз босилади.

Пойтахтлик меҳмонларга ҳамроҳлик қилган Нукус университети ўқитувчиси, ёзувчи Файзулла Салаев баҳсга қўшилади: “Македонский юртимизга бостириб келган кезлари Хоразм давлатининг ҳудудлари Волга ва Ўрол бўйларида тортиб, Днепр ва Қора денгиз қирғоқларигача чўзилган эди. Бу ерларда кипчоқлар, можорлар, хазарлар, ўғизлар, печенеглар каби туркий қавмлар яшар эди. Киев Руси энди юзага келган пайтда Хоразм давлатининг қудрати беқиёс бўлган. Бу вақтларда ҳатто князь Владимир Святославич ислом динини қабул қилиш ниятида ўзининг тўрт кишилиқ вакилини Хоразмга жўнатган. Рус элчиларини ҳурмат билан кутиб олган Хоразмшоҳ жавоб тариқасида машхур имомлардан бирини Рус давлатига юборган, шу воқеа сабаб, айрим руслар ўша йиллари ислом динига киришган...”.

Баҳс қизигандан қизийди, Пирмат ака жўшиб боради: “Бундан бир неча минг йиллар аввал Амударё Узбой орқали ўтиб, Каспий денгизига қуйилган. Кейинчалик дарё ўз йўлини ғарб томонга бурган ва, натижада, Орол денгизи ҳосил бўлган. Серунум тоғ жинслари – минерал ўғитлар чўкиб-ўрнашиб қолганидан бўлса керак, туманимиз ерлари серҳосил”.

Эссени ўқир экансиз, Тўрткўл, Қўнғирот, Шоҳтемир каби шаҳарлар, дарё ва кўллар, тепаликларнинг ноёб тарихи, “Едиге”, “Кублон”, “Қирқ қиз”, “Шаҳриёр”, “Маспошшо”, “Саётхон ва Ҳамро”, “Юсуф Аҳмад”, “Қирқ минглар”, “Хирмон дали” каби машхур халқ дostonларига доир қизиқарли маълумотлар билан танишасиз. Бу ноёб асарларни ўз вақтида қойиллатиб айтиб юрган Осовбий овулилик Аҳмад бахши эса шоир ва таржимон Музаффар Аҳмаднинг бобоси бўлиб чиқади. Жапақ бахши, Бекжон бола, Хўжамурод бахши, Худойберган бахши, Йўлдош бахши, Юсуф масхарабоз, Тўрабой дорбоз, Карим дорбоз ҳақидаги ҳикоятлар. Табиат манзаралари. Биргина чўл жийданинг таърифига эътибор беринг: “Жийда шўрни шимади, ичкетарга, қорин, томоқ оғриғига даво, гули тана салқишини йўкотади, гижжани ҳайдайди, бронхит, қулунж, юрак хасталикларида, боднинг олдини олишда, жароҳатларнинг битишида унга тенг келадигани йўқ. Меваси

нонга кўшилса, шўрвага солинса, таомнинг хушхўрлиги ошади, илдизида азот кўп, шароби зўр бўлади. Жийда истеъмол қилиб юрадиган боланинг бўйи тез ўсади, камқонликни даволайди, қазғокни кеткизади. Жийдадан елим тайёрланса, ёпишган нарсасини ўлса ҳам қўйвормайди. Ёғочи темирдай мустаҳкам, жийда гулининг асали жоннинг роҳати...”

Эсседа мақолу матал, ўхшатишу сифатлаш, орттиришу бўрттиришлар шу қадар кўпки, жамланса, чоғроқ илмий тадқиқотга бемалол етади: “Мўрининг аччиғини тутун билади”, “Меҳмон келса эт пишар, эт пишмаса бет пишар”, “Қорақалпоқ – тўғри тўқмоқ”, “Тошбақа тухумига маҳлиё бўлгандай”, “Уйнинг иссиқ-совуғи қиш тушганда билинар, дўст-душманнинг кимлиги иш тушганда билинар”, “Шишани тошга урасанми ё тошни шишага урасанми, барибир”, “Шер кутурса ойга сапчир”, “Чумолининг ажали етса қанот чиқаради”, “Эчкифаҳм одам”, “Тўқмоқдай бобой”, “Шаҳарлик сояки”, “Чангал ҳам жойида гуриллайди”, “Аҳмоқлик айб эмас, аҳмоқлигича ўлиб кетиш ёмон”, “Итдан ёруғлик, битдан чоруғлик чиқмайди”, “Милтиқ кўтарган билан овчи бўлмас, дағдаға солган билан довчи бўлмас”, “Этик ечма отим йўқ деб, томдан кечма шотим йўқ деб”, “Тухмат тош ёради, тош ёрмаса бош ёради”, “Томдан тараша тушди, бўйнимга яраша тушди”, “Турқи бузукдан хулқи бузук ёмон”, “Синган қўлнинг оғирлиги бўйинга тушади”, “Тирсак яқин бўлгани билан тишлаб бўлмайди”, “Товус танасига қараб яйрайди, оёғига қараб йиғлайди”, “Тойни той қилгунча, эгаси ит бўлади”, “Тандирнинг иси ҳам қашшоққа нон”, “Сигир сув ичганда бузоқ муз ялайди”, “Қуя талаган телпакдай”, “Хом қолип гап”, “Ёлланган гўяндадай”, “Ҳам ўт ёқади, ҳам сув сепади”, “Гапи дуруст, аммо яхшилаб қайнатсангиз, ярми кўпикка чиқиб кетади”.

Абдусаид Кўчимов қаламига мансуб эсселарда халқнинг жонли, жозибали тили ўзининг бор нафосати, мафтункор назокати билан кўриниб, кўр ташлаб туради. Бадиий асарларда тобора камёб бўлиб бораётган сўз ва иборалар шодаси ўқувчини ўзига ром айлайди. Муаллиф эссе қаҳрамонларининг характери очишда, Шукур Холмирзаев каби бир қарашда жўн, аммо ғоят самарали йўлдан боради, ҳар кимнинг характери сопини ўзидан чиқаради. Ишончли, мунозарага ўрин қолдирмайдиган усул. “Сафар” эссесининг бош қаҳрамони Пирмат Шермухамедов. Унинг характерида бошқаларда кам учрайдиган ноёб “ўзига хос”лик бор. Айни шу ҳолат жуда тиниқ очиб берилган. Қозоқбойни, Адҳамбекни, Ўрозбойни, Абдуҳоликни ҳар ҳолда, биламиз. Аммо, эсседан кейин, яқинроқдан таниш учун улар билан уч-тўрт кунга Мўйноққа бориб келиш керак экан”, деган ўй хаёлдан ўтади.

“Сизни ўйлайман...” эссесининг қаҳрамони Ўзбекистон халқ шоири Барот Бойқобилов мана қандай тасвирланади: “Қадди тик, бўйи баланд, елкалари ва пешонаси кенг, сочлари орқага силлиқ таралган, шошмасдан қадам ташлаб, бир нималарни ўйлаётгандай, бошини олдинга ташлаброқ юрувчи бу одамнинг сочи, қоши, кўз қорачиклари-ю, киприкларигача бир-бири билан беллашгандек, тим қора эди. Ўзини бировларга хор қилиб қўймайдиган, ҳақини едирмайдиган, ўзи учун керак бўлган нарсасини узиб олишни яхши

биладиган бу киши... унча-мунчани ёнига яқинлаштирмас, ўзи ҳам ҳар ким билан “элакишиб”, “ош-қатиқ” бўлиб кетавермасди. Юриш-туришида ижтимоий арбобларга хос белгилар бўртиб тургувчи шоир ҳамиша шеърӣ ҳаёллар оғушида юрарди, менинг тасаввуримча”.

“Ҳайқирик” эссеси таниқли шоир Азим Суюнга бағишланган. Муаллиф ўзидан кам кўшади, эссе қаҳрамонини гапиртириб, кўзлаган мақсадига эришади. Бир йиғинда олимнамо бир киши шоирдан шажарасини сўраб қолган экан, Азимбой мана бундай жавоб қилибди: "Менинг отам Олим, Олимнинг отаси Суюн, Суюннинг отаси Мирзабой, Мирзабойнинг отаси Норбой, Норбойнинг отаси Қўйгелди, Қўйгелдининг отаси Оллоёр, Оллоёрнинг отаси Ақад, Ақаднинг отаси Аширмат, Аширматнинг отаси Суюшхўжа, Суюшхўжанинг отаси Чурагаймирзо, Чурагаймирзонинг отаси Шомонмирзо, Шомонмирзонинг отаси Бегихийро, Бегихийронинг отаси Холмат, Холматнинг отаси Чўянқалтак, Чўянқалтакнинг отаси Қирошар...".

Эсседа шоирнинг ўзига хос характери, ички дунёси саҳифадан-саҳифага очилиб боради. “У залворли овози билан шеър ўқиганида бошқа шоирларнинг ҳам ҳаваси келиб кетади”, “давраларга довулдай дувур билан кириб боради, у кирган давралар чакмоқдай чакнаб кетади...”

Алишер Навоӣ “Ҳазойин ул-маоний” асари дебوحасида: “Олдимга онча душворликлар юзланди ва теграмда онча саъб гирифторликлар айланди ва бошимга сипеҳр онча бало тошларини отди ва ишқ сипоҳининг лагабқуби (тепки, зарбалари) заиф пайкарим била сўнгақларимни онча оёқ остида ушотдиким, не ўзимдан хабарим, не ўзлугим била ўзимдин асар қолди”, деган эди. Қўнгилни тозалаш нима? Умрини ирқчиликка қарши курашга бағишлаган Нельсон Мандела буни шундай ифодалайди: “Юрагингдаги нафратни қувмай туриб, ўзгаларнинг нафратидан халос бўла олмайсан”.

Абдусаид Кўчимов эсселарида қаҳрамонларнинг характери, турмуш тарзи, ўй-фикрлари, маънавий-ахлоқий принциплари, айрим “хос” жиҳатлари саргузаштлари билан бирга, уйғун ҳолда қаламга олинади. Айни шу уйғунлик янги давр адабиётида ижтимоий юки тобора ортиб бораётган эссе жанрига кизиқишни кучайтирмоқда. Адабиётимизда “эссе чанқоқлиги” деган зарурат юзага келмоқда. Бунинг боиси нимада? Фикримизча, эссе бизни жуда узоқ давом этган, қон-қонимизга сингиб кетган бирёқлама таҳлил қолипидан, қўнгил тубига етиб бормаслик, юзаки, ўринсиз хулоса чиқариш, ҳаётӣ ҳақиқатни маълум мақсадга мослаштириш иллатидан қутқарди. Бир қарашда бир мунча ноанъанавий туюладиган, жанрнинг эски қолипига тушмайдиган эсселар бугун ўқувчининг ижодқорни у ҳаётда, ижодда, тафаккурда қандай бўлса, шундайлигича англашга доир чанқоқлигини қондираётир. Иссиқ деб совуқдан, ютуқ деб камчиликдан, ёруғлик деб зимистондан кечмаслик, уларни бир-биридан ажратмаслик, бирини иккинчисига қарама-қарши қўймаслик зарурлигини, ҳаёт деганлари фақат оқ ва қорадангина эмас, яна кўп оч ва тўқ ранглар жилосидан иборатлигини англашга даъват этмоқда.

ИККИ ҲИКОЯ

ЖАЛАДА

Саттор юз-қўлини ювиб, молларига қарагани оғилхонага кирди-ю, серрайганча туриб қолди. Бўрдоқига боқилаётган новвосларининг энг бўласи йўқ. Юраги хаприкиб, узокдан онасига қараб бақирди:

– Қора но-в-в-ос, – бўғилганидан нафаси оғзига тикилди. – Қора новвос йўқ!

Онаси ўғлининг вазоҳатини кўриб, идишдаги қайноқ сувни чойнакка эмас, қўлига куйиб юборди:

– Воҳ, қуриб кетсин, қўлим куйди.

Кейин ҳалиям кўзларининг пахтасини чиқариб турган ўғлига қараб тутилиқди:

– А-ка-нг, аканг бозорга олиб кетувди...

– Нима-а-а? – Саттор осмонга ирғиди. – Нега, нима хақи бор, боқаётган новвосимни бозорга олиб чиқиб сотишга?!

– Биласан-ку, болам, – онаси ёзғирди. – Аканг ёлғизқўл, бунинг устига қўли юпқа, ёғин-сочингача томини ёпиб олмаса, урган девори бир уюм тупроққа айланади.

– Менга нима, – у алам билан бақирди. – Бир йилдан бери тупроқ ялаб, шу молларга ўт ташияман, бирор марта ёрдам бердими? Акам бўлса ўзига. Қани, сотиб бир тийинини ишлатиб кўрсин-чи?

– Жон-жигаринг-ку, бир-бирларингда қолиб кетмас, ўша уйни битириб олай деб хотини боёқиш билан далага қапа тикиб ётибди.

Саттор апил-тапил кийинаркан, айюҳаннос солди:

– Агар сотиб юборган бўлса, бир мирисини ҳам бермайман, чўнтагини кесиб оламан, керак бўлса, пичоқлашаман.

**Энахон
СИДДИҚОВА**

1954 йилда тузилган. Фарғона давлат педагогика институтининг (ҳозирги ФДУ) филология факультетида ўқиган. Ижодкорнинг “Қорақўз турналар”, “Суманбар насим”, “Кўнгил уфқлари”, “Ишқ ифори” номли шеърый, “Сирли тун фарёди” номли насрий ҳамда бир қатор бадиий-публицистик китоблари нашр этилган. “Дўстлик”, “Эл-юрт хурмати” орденлари соҳибаси.

– Вой шўрим, ўзингни бос, жон болам, отангинг руҳини чиркиратма, гўрида тикка туради-я!

– Ҳеч қачон, отам мени яхши кўрарди, сиз мени ёмон кўрасиз, ўша арзандангизни ёқлаганингиз ёқлаган!

У онасининг зорланишларига қулоқ ҳам қоқмай ҳовлидан ўқдек отилиб чиқиб кетди.

Катта кўчага чиқиб “Дамас”га ўтирди. Агар олдида одамлар бўлмаса алаmidан хўнграб йиғлаб юборишга ҳам тайёр эди.

Одамларнинг акалари эркалатиб олиб юришади, ўкитишади, уйлашади. Унинг акаси бўлса машина оламан деб боқаётган туёқларига кўз олайтирса, яна бир оғиз сўраб ўтирмаса...

У машина ойнасидан чарақлаб турган осмон бирпасда қорайиб, чанглашиб бораётганига қараб таъби тирриқ бўлди, кайфияти баттар тундлашди, костюмининг чўнтагига қўл солиб қўлига илинган дудама пичоқни муштлари билан маҳкам сиқди.

* * *

Миркомил молбозордан чиқиб, қўлидаги бир халта пулга ҳасратли боқди. Чакки қилди-да шу укасининг новвосини сотиб... Эшитган бўлса, осмонга чиқиб, ерга иргийётгандир. Бир томони, онаси кўймади, бир томони, бошқа иложи ҳам йўқ. Ҳали уйининг пахсаси тўлиқ қуриб улгургани йўқ. Агар қаттиқроқ ёмғир ёғиб берса борми, ҳоли Худога қолади. Бунинг устига бу етишмовчиликлардан хотинининг чакаги ёпилмай қолди, жаврагани жавраган. Унга ҳам қийин, хотин боши билан буйраги хасталигига қарамай, у билан тенг олишиб, усталарга лой ташийди. Ахир укаси-ку, бугун бўлмаса эртага дастига Оллоҳ берар, Худо хоҳласа, кейинги йил дехқончилигидан кирадиган даромадини укасига беради, уйнинг томини ёпиб олса бўлди, кейинига Худо пошшо. Укаси орзулари ушалиб бир машина минсин!

У шу ўйлар билан ўзини овутиган бўлди, қорайиб бораётган осмонга хавотирлик билан боқиб, юраги увушганча ёғоч бозорига шошилди.

* * *

– Ака, Янгиқишлоққа ташлаб ўтсангиз, узоқ эмас, бир чақиримлик йўл.

– Ука, хафа бўлмайсиз, шошиб турибман, бунинг устига бензиним ёқилғи шаҳобчасигача зўрға етади, – таксичи йигит муюлишда машинани тўхтатди.

Саттор чорраҳадан қишлоқ йўлига бурилиб улгурмай ёмғир томчилай бошлади. Кучли момақалди роқ гумбурлаб, чакмоқ осмонни кесиб ўтди. Бир зумда томчилаётган ёмғир шиддатли жалага айланди, пақирлаб қуя бошлади, бир қадам нарини кўриб бўлмай қолди. У костюмини пана қилиб йўл четидаги катта садақайрағоч томон чопди. Бирпасда усти боши шаллабо бўлди, туфлисининг ичи кум аралаш сувга тўлди. Оёқлари увушиб, бадани жунжикди. Табиат кутуриб жазавага тушганга ўхшарди.

У бирдан рўпарадаги сўқмоқ йўлдан сигир етаклаб келаётган чолга кўзи

тушди. Озғингина, суяклари туртиб чиққан бу мўйсафид шамол аралаш қарсиллатиб ураётган ёмғирни писанд қилмагандай арқонни ўз ҳолига қўйиб, бошини қуйи эгганча шошилмай келарди.

Тавба... йигит ўзининг қунишиб, дилдираб турган аҳволдан хижолат тортди. Худди чарақлаган ўтлоқда пода боқиб юргандай-а? Чолнинг оҳори тушиб унниқиб кетган дўпписи, юзларидан оқиб тушаётган ёмғирдан оғирлашган тўни, лойга ботган этиги залворидан оёқлари чалишиб-чалишиб кетарди. Йигит чолга қараб шу тобда ўзини унутди, совқотгани, усти бошининг шалабболиги ҳам ёдидан чиқди.

Чол йигит билан рўбарў келганда ер остидан унга илқис қаради-ю, чоғроққина дарвозадан кўримсизгина чорбокқа индамай кириб кетди.

Йигитга ёлғиз ўзи бепанох, кимсасиз, бутун бир олам билан қолгандай бўлди. Тобора кучайиб бораётган жалада акасининг пахса деворлари ёмғирга қўшилиб оқаётгани кўз олдидан ўтди. Алам ўтиданми, бунга ачинмаётганини ҳис этди. Шу ерда жунжиқиб, қалтираб турганига акасининг ўзи айбдор эмасми? Шу пайт хаёлини чолнинг ҳазин овози бузди:

– Қани меҳмон, ичкарига.

У чол ортидан индамай эргашиди. Унинг бундан бошқа иложи ҳам йўқ эди. Ёмғир аямай саваларди.

Орқама-кейин дарвозанинг қўлтиғидаги ғарибгина уйчага киришди. Лойсувоқли уй, ягона хонанинг (агар шундай деб аташ мумкин бўлса) ярми ердан бир метр кўтарилиб, пол қилинган. Қолган ярмига уриниб кетган шолча тўшалган.

Йигит хонани кўздан кечириб чол бешиқдўз уста чоғи, деган тўхтама келди. Чунки хонада янгигина гул солинган, чала битирилган бешиқлар, ҳунармандчилик асбоб-ускуналари батартиб териб қўйилганди. Чол йигитга оддийгина ёғоч курси қўйиб берди. Гугурт чақилиши билан ўчоқдаги курук ўтин гуриллаб ёниб, аламазонга айланди. Мўйсафид оловга яна шох-шабба ташлади.

– Бемалол уст-бошингизни курипти олсангиз бўлади, – деди-ю, ўзига бу гап тааллуқли эмасдай, тўнидан оқаётган сувга парво ҳам қилмай оқсоқланганча ташқарига чиқиб кетди.

Йигит “раҳмат” дейишга ҳам улгурмай қолди. Бирпасда кўйлаклари қуриб, танига иссиқлик югурди, жони ором топди. Кўнглига шу ғарибгина кулба энг бежавотир, роҳатбахш жой бўлиб туюлди. Ҳаял ўтмай хонага чол, орқасидан қотмадан келган, етмишлардан ошган, лекин тетиккина кампир кирди. Йигит билан бош ирғаб саломлашиб, дастурхон ёзди.

– Бу ерликка ўхшамасиз, йўл бўлсин, йигит? – сўради мўйсафид ўчоқдаги ўтни жўнаштираркан.

Дабдурустан берилган саволдан йигит довдиради.

– А-а-кам-никага келаётувдим, акамникага. Акам Янгиқишлоқдан чек олиб, иморат қуряпти. – Ака деган сўзни ич-ичидан меҳри товланиб айтганига ўзи ҳам хайрон қолди. – Ҳали устини ёпмаганди. Шунга... пахсалари...

Ий-е, нега ёлғон тўқияпти, ўзини фариштадай пок кўрсатмоқчимиз бу чолга? Ҳе, аблах, ҳозиргина аканг билан қирпичоқ бўлишга тайёр эдинг-ку! Қўйнидаги пичоқ шундоқ юрагига ботгандек бўлди. Агар чол унинг юзига синчиклаб қараганда албатта, ёлғон тўқиётганини сезарди. Лекин чол ўз ўйлари билан андармон эди.

– Акамникига денг, – чол бошини ердан кўтариб шивирлаб гапирди. – Оға-ининг бўлгани Худонинг марҳамати. Ёлғизлик ёмон... Мана, менинг ҳеч кимим йўқ, қабримга бир кафт тупроқ ташлайдиган ҳам.

– Фарзандларингиз йўқми? – у чолнинг аҳволига астойдил ачинди.

– Тангрим бир қиз, бир ўғил ато этган. Қизимни чиқарганман, ўзи билан ўзи овора бўлиб кетган, балки шуниси ҳам дурустдир. Ўғлим олисга ишлагани кетган, беш йилдан ошди чамаси-ёв...

Чол кўзини юмиб узоқ сукутга кетди, гўё ўзи билан ўзи олишаётгандай эди. Қумғондаги сув биқирлаб, чўкка тушиб чисирлади. Чол узоқ ухлаб уйқудан уйғонгандай сесканди, кейин паришонхотирлик билан чой дамлай бошлади.

– Хў-ў, нодон бола-я, менга бир дунё пул билан икки энликкина хат юборибди. “Ота, ҳашаматли уй қурдилинг, қишлоқда ҳамманикидан баланд бўлсин”, дебди, – чол кулди. – Бир оёғим ерда, бир оёғим гўрда бўлса... Одамлар ўнлаб хонали кошоналар солишади, қани, бир хонадан иккинчи хонасига оёғини узатиб ётолса эди. Туғилганимизда бир газ бўзга эга бўламиз, шунча югуриб-елиб, дунёни бир-биримиздан қизганиб, олиб кетаримиз уч газ сурп, ҳе-е!

У дастурхондаги нондан синдирди. Дўлтали, сутли ноннинг ҳиди иштаҳасини қитиқлади. Кампир қаймоқ шўрва олиб кирди.

– Жуда қўли ширин-да, кампиримнинг, қани олинг, – дея манзират қилди.

– Гулни ҳам яхши чизарканлар, – йигит бурчакдаги бешикка ишора қилди.

Кампирнинг бешикка солган нақшлари худди қадимий ёзувларга ўхшаб кетарди.

– Лекин Худонинг мўмин қули, умрида қўлига пул ушламаган, пул санашни билмайди. Агар у дунёда ҳам аҳвол шу бўлса, пул санашни ўрганиб олмасанг, нотавонлигингча қолиб кетасан, дейман, – чол яна кулди.

Шу билан шўрва ичиб бўлингунча бир оғиз ҳам гапирмади.

Йигит жала тинганини кўриб кетмоққа изн сўраш учун бир кўзғалиб қўйди. Чол эса кўзларини юмганча йигитгами, ўзигами ҳасрат қила бошлади:

– Бу дунёда аканг бўлгани қандай яхши, сени йўқлайдиганлар бўлиши қандай яхши... Кампиримга бир кун бўлса ҳам сендан олдин кетай дейман, хўрлик кўрмасдан.

Ўтнинг алангасида мўйсафиднинг нигоҳлари донишмандларникидай ўйчан қиёфага кирди. Чўғни титкилаб эски кўшиқми, байтни хиргойи қила бошлади:

Нилуфар барги узра шабнамча йўзми ҳимматинг.

Шу охирги мисра йигитнинг кулоғига аниқ-тиниқ кирди. Беихтиёр ичида такрорлади:

Нилуфар барги узра шабнамча йўзми ҳимматинг...

– Ҳазрат Навоий хўб айтган-да, – чол унинг борлигини ҳам унутгандай оловга сўзсиз тикилганча туриб қолди.

“Шу қишлоқи, қари чол Навоийдан байт айтяпти, сен бирорта шеър биласанми ўзи?”

Йигит ўзига-ўзи савол бераркан, алифбодан ёдлаб олган шеърларидан бошқа бирор сатр ёдига тушмади. У шу топда чол уни синов қиладигандай уятли бир ҳолга тушди, шошиб ўрнидан турди. Чол бошини кўтариб йигитга бошдан-оёқ назар ташлади:

– Майли, акангизнинг олдига тезроқ боринг, ишқилиб пахсалари жалада ивимаган бўлсин.

Саттор жиноят устида кўлга тушгандек қизариб кетди. Чол билан тузукроқ хайрлашишга ҳам ботинмай ташқарига чиқаркан, енгил нафас олди.

Осмон ёришиб кетган эди. Йигит жаладан сўнг ўзини тиклай бошлаган майса-гиёҳларни босишга журъат этолмай, йўл бошида бир зум тўхтаб қолди.

Қаёққа боради? Кўз олдидан акасининг офтобда куйиб кетган ҳорғин юзи, ҳасратли чеҳраси ўтди.

Ҳозир нима қиялптийкан бечора? Амал-тақал қилиб тиклаган деворлари жалада лойга айлангани аниқ, яна ортиқча сарф-харажат, меҳнат... Томини ёпгани битта новвоснинг пули етармикин? Яна битта новвосини бозорга олиб чиқиб сотиб беради-да. Ўртоқларига шу кузда машина оламан деб мақтаниб қўйган бўлса нима қипти? Бу йил бўлмаса янаги йилга олар. Осмон узилиб ерга тушармиди? Ахир улар жон-жигарлар-ку, бир-бирларини суяшлари керак.

Саттор қўйнидаги пичоқни олиб бир четга улоқтириб юборди-да, хавотирда ўтирган онаизорининг кўнглини тинчлантириш учун катта йўлга чиқиб машина кута бошлади.

РИЗОЛИК

Аёлнинг умр шами лип-лип этганча бир ёғдуланиб, бир нурсизланиб сўниб борарди.

– Қандоқ синглим бориди-я, – Усмонжон вужудини сирқиратиб келаётган ёшни сиртига чиқармаслик учунми, кўзларини юмиб, ичидаги титроқларни куч билан босди.

Бедаво дард уч ойки тўшакка михлаган, куруқ суякка айланган, суратигина қолган синглисига табассум қилиб озгин кафтларига юзини босди.

Ўн кундирки, тилдан қолган жувон ёш боладек мўлтираб қарайди. Усмонжон синглисининг кўзлари кенгайиб, безовта бўлаётганини сезди. Унинг ич-ичига ботган ғамангиз, мунглиғ нигоҳларида сўнгсиз армон, андух, кимгадир илҳақлик, интизорлик мухрлангандай эшикдан кўз узмаётганини пайқади. Илҳақликни болаларини кўмсашига йўйди. Қўшни хонада ўйнаётган ўғилларидан бирини кўтариб, бирини етаклаб келиб, синглисининг ёнига тиззалади. Синглиси ётган кўйи озгин қўллари билан кичкинасининг бошини бағрига олди. Кейин каттасининг сочларини силаб, кўлчаларидан ўпди.

Усмонжонга синглисининг кўзлари худди видолашаётгандек туюлди-ю, юраги увушиб кетди.

– Бу тойчоқларни ўкитамиз, уйлаймиз, ҳали ўзинг кўрасан. Отаси йўқ, деб ўксима, ўзим оталик қиламан, фақат сен тезроқ соғайсанг бўлди.

Бу сўзлардан беморнинг юзида юмшоқ кулимсиниш зоҳир бўлди.

Мастура акасининг руҳиятини кўзларидан уқди. Ўпкаси тўлди, лекин кўзларига бир томчи ҳам ёш келмади. Тақдирнинг аччиқ зарбасидан тўйиб, йиғлайвериб, аллақачон кўзёшлари қуриган. Акасига раҳми келди. Бечоранинг ранги рўйи касалдан баттар, ўзини олдириб қўйибди. Қани энди мўъжиза рўй бериб, соғайиб кетса, умрининг охиригача уларнинг қўлида супурги бўлиб хизмат қилишга ҳам рози. Лекин мўъжизалар фақат эртақларда рўй беради. Унинг эса санокли кунлари қолди холос, буни билиб турибди. Афсуски, акаси билан янгасидан ўз қилмишлари учун кечирим сўрашга улгурмади. Оллоҳ унга гуноҳлари учун бедаво дардни жазо қилиб бергани етмаганидек, забонини ҳам олди. Жувонни қаттиқ оғриқ исканжага олиб, юзлари бўзариб кетди, йўталиб, қон тупурди. Акаси шошилинич қўшни ҳамширани чақиртириб, укол қилдиргач, вужудини сўнгсиз оғриқ аста-секин тарк эта бошлади.

Лекин юрагини тинимсиз пармалаётган ниҳоясиз оғриқ, армон, ўкинчи суғуриб оладиган на бирор куч, на малҳам бор. Энди бу изтиробларни ўзи билан қабрга олиб кетади. Ахир шу фариштадек янгасига қанча ситамлар ўтказди-я. Агар унга бу дунёда жаннати аёлни кўрсат десалар, сўзсиз янгасини кўрсатган бўларди. Юраги пушаймонлик, афсус ўтида қуяди, лекин фойдаси йўқ.

Мастура яна эшик томонга интизорлик билан қараб қўйди. Сўнг бирдан талвасага тушгандек акасининг кафтларини қаттиқ сиқди. Усмонжон бу хаста вужудда шунча куч борлигидан ҳайратга тушиб, бир қўлини синглисининг пешонасига қўйди-ю, бирдан унинг манглайдан муздек тер қуйилганини, қўллари бўшашиб, ҳаракатсиз қолганини ҳис этди, бўғзига тошдек нарса қадалди. Синглисининг қорачиқлари бир нуктада тўхтаб қолди.

Аканинг фарёди бутун уйни ларзага солди. У ҳарчанд синглисининг

очиқ қолган кўзларини ёпишга уринмасин, бу дунёнинг ғаму ғурбатларига тўймагандек, кимгадир илҳақдек, очиқлигича қолди.

...Ғамгузор она ёлғизгина қизини ер-кўкка ишонмасди. Нуридийдасига теккан бедаво дард онани йиқитди. Тўсатдан қуриган дарахтдек қулади. Сўнгги куни худди ўлимини олдиндан сезгандек, ўғлини ёнига ўтқизиб васият қилди:

– Ҳаммаларингдан мингдан-минг розиман. Лекин билиб қўй, синглингга энди отаям, онаям ўзингсан. Агар уни, болаларини бировга зор қилсанг, гўримда тикка тураман.

Бу бевақт васиятдан қарахт бўлган ўғил ўзига келиб бир нима демоққа улгурмай, она беозоргина жон берди...

Наҳот энди синглисиниям тупроққа топширади? Онасининг руҳи олдида нима дейди? Кўрсатмаган дўхтири, табиби қолмади, синглисининг дардига даво-малҳам топилмади. Синглисининг болаларига нима дейди, уларга ота ўрнида бўла оладими? Кўкраги қаттиқ санчиди. Ё фалак! У сўнгсиз, ниҳоясиз ўйлар исқанжасида кўни-қўшнилари, қариндош-уруғлар таъзиясини қабул қиларкан, хотинига одам юборди.

Малоҳат совуқ хабарни эшитиб, гарчи қайнисинглисининг дарди бедаволиги, дўхтирлар унинг яшаб кетишига умид йўқлигини айтишган бўлса-да, юрагига муз кириб, оёқ-қўли бўшашиб ўтириб қолди. Ёдига раҳматли қайнонаси келди. У ёлғиз қизига бор жаҳонини берар, “ойимтўтим”, деб эркаларди.

Ўта тантиқ, арзанда ўсган бу қиз тушган жойида ҳам қайнона-қайнота, куёвга бўйин бермади, онасининг ўта меҳрибончилигимни ёки тилини ўткирлигиданми, алал-оқибат иккита болали бўлганда рўзғори бузилиб қайтиб келди. Лекин янғасига кун бермади. “Ўтирса – ўпок, турса – сўпок” қилиб акасига чакди, маҳаллага гапини чиқарди. Тили шундай заҳар эдики, илондек чақарди, янғасини ерга уриб, камситар, бундан хузур қиларди. Ҳатто бир гал қоқ қаҳратон қишда, бир арзимаган гапнинг орқасидан янғаси билан гап таллашиб, уни битта кўйлақда дарвозадан ҳайдаб чиқариб, эшикни ёпиб олди. Янғаси зорланиб эшик олдида узоқ турди-ю, ахийри совқотиб, қўшниникида ухламай тонг оттирди. Эрта тонгда эса ғайирлик билан заҳарханда қараб турган қайнисинглисига салом бериб, гўё ҳеч нима бўлмагандек одатдаги юмушларни қилиб кетаверди. Бирор марта эрига шикоят қилиб жанжал кўзғамади, ака-сингилни уриштирмади. Болаларини тирик етим қилишни истамади.

Қайнисинглиси бехос оғир дардга чалинди-ю, бирданига олдинги шахди йўқолди, сўниб бораётган шамдек пасайди. Ўйчан, паришон, асабий бўлиб қолди. Айниқса, онасининг ўлимидан кейин касали зўрайди.

Қайнонаси ҳар гал “шу думбул, қайсар, одобсизнинг гуноҳидан ўтинг, суяксиз тил-да, билмай гапирди”, деб ёзғирарди.

Дарди зўрайган кунлари қайнисинглиси ётган жойида портлади:

– Сизга қилган зулмим, кўрсатган хўрликларим учун Оллоҳ менга шу бедаво дардни юборди. Менинг нодонлигимни юрагингиздан чиқаринг,

мендан кейин Худонинг йўлига шу фарзандларимга ўзингиз оналик қилинг, бировнинг қўлида қолишмасин, – деб кўзёшларини дарёдек тўкди.

Малоҳат хаста қайнисинглисини ювиб-таради, поклади, кўнглини кўтарди, болаларига ғамхўрлик қилди. Лекин қилаётган яхшиликлари баъзан Мастуранинг ичини қуртдек кемираётганини ҳис этарди.

У дарвозадан эзилиб, йиғлаб кириб бораркан, йиғи-сиғи қилаётганлар орасида кўзида ёш ҳалқаланиб турган болаларга кўзи тушиб, изтироблари алангаланди.

Малоҳат хонага кириши билан йиғлаётган аёллар унга йўл беришди. У каравотга ётқизиб қўйилган жасадга яқинлашди-ю, кўзлари очиқ қолган жонсиз танани кўриб, юраги увушиб, орқасига тортди. Рози-ризолик сўрашга ҳам улгурмади. Сўнгги нафасида ёнида бўлолмади.

У армону изтироб билан қайнисинглисининг муздек юзларига юзини кўйиб, аччиқ-аччиқ йиғларкан, фарёд қилди:

– Биздан рози кетинг, сингилжон, биз ҳам сиздан розимиз.

Тўсатдан жонсиз тана титрагандек бўлди. Мархуманинг икки четида туриб йиғлаётган аёллар сесканиб, кўрққанларидан уввос тортиб ўзларини орқага ташладилар. Малоҳат мурданинг тепасида даҳшатдан қотиб қолди. Ҳайҳот! Мархуманинг кўзлари катта очилди, кейин унга сўнгсиз илтижо билан боқди, жонсиз лаблари кимирлагандек бўлди, кўзларидан оқиб тушган бир томчи ёш ёноғида сирғалганча туриб қолди. Қайнисинглиси гўё кўзлари билан ризолик сўрашарди. Зум ўтмай бу нурсиз кўзлар абадий юмилди.

Оллоҳнинг бу мўъжизасидан карахт бўлган ва бир зум сукунатга чўмган ховлини яна азадорларнинг аламли йиғиси тутди.

ҲУКМАТ

**Ғўзалларнинг юзи кўззуга гўзал
кўринади. инъом ва эҳсоннинг гўзаллиги
эса фақир ва ғариблар ила билинади.**

Жалолоддин РУМИЙ

ЁШЛАР ДАФТАРИДАН

САЛОМ, ОНА ТУПРОҚ!

Хуршид СЕРОБОВ

БАХТНИ АНГЛАМОҚ

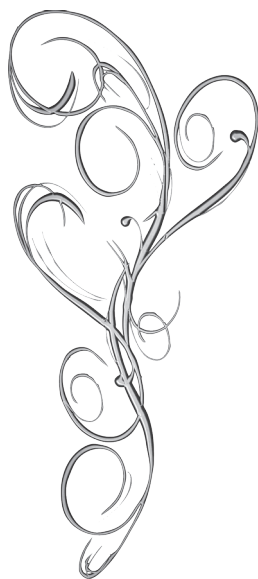
Бахт нима?
Балки, у мутлақо йўқдир.
Ва бундаин туйғу, асло бўлмаган.
Йўқ! Бу ҳам хатодир.
Танинг титрар зир.
Демак, бахт борлигин тан олмоқчисан.
Хўш!
Уни бор десанг, бер менга чизиб,
Мен унинг шаклини кўраолсам, бас!
Қаршимда акс этсин.
Унга қарасам,
Бўронлар кўтарсин мен олган нафас!
Балки туярмидим бахтнинг нашъасин,
Сенинг тасвирингдан ларзага келиб.
Бахтга ўгирарман дард фалсафасин,
Яна шу шаклга узоқ тикилиб.
Сўнгги чоғ англадим...
Бир сўров...
Бахтмикан кўксимни чулғаган гулхан?
Шундайин жавоб бер, сўраса биров:
“Юрак ураяптими, демак, бахтлисан?!”

ТАСОДИФ

Сизни учратганим – тасодиф,
Сизни кузатганим – тасодиф.
Ҳаёт ўзи тасодиф, ахир!
Сизни юпатганим – тасодиф.
Аммо, йўлларимиз айри тушди,
Оҳ!..
Бу – тақдир!..

* * *

Алляяр ДАРМЕНОВ

МЕНИ КУТГИН

Мени кутгин, сабр бўзин тўздирма,
Тўзим отли от жilовин уздирма.
Юрагингда чопган ишқ – кўпкарида
Ўз отимдан ўзга отни ўздирма.

Ўқийман деб, кетмоқдасан қалъага,
Ора қўшиб ўзи олис орага.
Йўлинг бўлсин, севишингни айтиб кет,
Ошиғингга – уканг тенги болага.

Шахарда овулдан ўзга ҳол бўлгай,
Жамолингга минглаб йигит лол бўлгай.
Шуни ўйлаб ошиғингнинг юраги
Санчибгина оғриб, кўп беҳол бўлгай.

Кичиксан деб, хафа қилма ошиғинг,
Юракдаги эски ярам қашигин.
Ёшим кичик бўлса ҳам қалбим улқандир,
Сенга бўлган муҳаббатим – қўшиғим.

Сеникиман деб, қалбимга ёзиб кет,
Лабларингнинг қирмиз муҳрин босиб кет.
Шахар кўриб, тонар бўлсанг, ваъдангни
Кегайлининг кўпригига осиб кет.

ТОМ БОШИДА

Поччам бизга эски томин буздиртириб,
Том бошига чикдик ични қиздиртириб,
Сал бўлмаса бизни йўлдан оздиртириб,
Қизлар ўтар ҳилпиратиб сочларини.

Қора бола эдим, бадтар занжи бўлиб,
Кетмон билан тупроқ отдим қўлим толиб,
Чанг-тўзонга роса оғзи-бурним тўлиб,
Лойқа қилди кўз ичинда ёшларимни.

Ҳар бир ўтган кизга ўқтин-ўқтин боқиб,
Термиламиз юздан лойқа терлар оқиб,
Муздай сувни симирсак ҳам, дилни ёқиб
Бир учириб қўймас қаро қошларини.

Тиқ-тиқ этган баланд ўкча, паст ўкча-ей,
Асфальт йўлни қоқ айирган тош ўкча-ей,
Яркираган оппоқ болдир, ёш ўкча-ей,
Билмай қолдим томдан ўзим ташларимни.

Қизиб кетган ломни олгим келмас қўлга,
Томдан тушиб, гул тўшагим келар йўлга,
Қизлар ўтар кокил ташлаб ўнгу сўлга,
Айлантириб кўзларимни, бошларимни.

*Қорақалпоқ тилидан
Рустам МУСУРМОН таржимаси*

* * *

Рохатой ИСМОИЛОВА

* * *

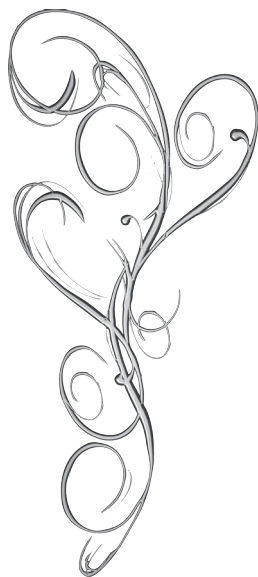
Бола бўлиб, болалигимни
Изляпман хаёлларимдан.
Сиз-чи, безор бўлган эдингиз,
Охири йўқ саволларимдан.

Ая, қачон катта бўламан,
Мен мактабга “бояман” қачон?
Мана бундай баланд пошнали
Туфли олиб “бейинг” аяжон!

Гўё бўйим ўсгандай эди,
Яширинча туфлингиз кийиб.
Лойдан қаср қуриб ўйнардим,
Тупроқларни ўйнардим суйиб.

Сочи сариқ қўғирчоғимни
Ўртоқларим талашар эди.
Қизғанардим ҳаммадан уни,
Қизғанчиқлик ярашар эди.

Яна баъзан боғчадан қочиб,
Кейин уйга қайта олмасдим.
Ҳамма гапни билардим, лекин,
“Р “ ҳарфини айта олмасдим.

Мен улғайдим, кичрайди дунё,
Лекин ҳамон болача қалбим.
Ярашмайди энди эркалик,
Ўйинчоғим талашмас ҳеч ким...

...Болаликка қайтгим келяпти,
Энди йўл йўқ, қайта олмайман.
“Р” биламан, биламан, лекин,
Ҳамма гапни айта олмайман!

* * *

Салом, она тупроқ! Илтимосим бор:
Кўп ҳам ютаверма ёмғирни, намни.
Тагин шамоллатиб қўйма бағрингда
Елкалари оғриб ётган онамни.

Кўтараолмайди энди юраги,
Ортиқчалик қилар ҳатто кичик ғам.
Яна айтиб қўйма, кўзимдан оқиб
Юзларингга томган кўзёшимни ҳам.

Илтимос, бахтли де, бахтиёр дегин,
Йўқ дема, меҳрингни дариг тутма ер.
Соғиниб кутгани, анвойи қирмиз
Гулларнинг исини унга элтиб бер.

Қувонтир, қушларнинг чуғури билан,
Қувонтир, баҳорнинг дарагин айтиб.
Келганимни айтма, кетганимни ҳам,
Кулишни ўргансам келаман қайтиб.

* * *

Раҳмиддин АБРАЕВ

МУҲАББАТ

Бир кўришда сенга бўлдим махлиё,
Бир кўрдиму сени, унутолмадим.
Кўзимга чароғон кўринди дунё,
Аммо, севишимни айтаолмадим.

Ҳижрон йиллар ўтди. Дилимда сақлаб,
Кўзқорачиғимдек асрадим сени.
Яшадим бағримда бир гул авайлаб,
Ўстирдим, лек, асло, узмадим уни.

Севишим айтгандим, бир бор боқмадинг:
“Севгига ишонма, ёлғон у”, – дединг.
Шунда ҳам мен сени севиб яшадим,
Куз мисол хазонга буркадинг умрим.

Йиллар ўтди, ўтар бўлди ёшлик ҳам,
Тинди юрагимда жўшиб турган қон.
Кўнгил ғами кетмас, ҳамон эсласам,
Ҳали-хануз қолган, эски дард-армон!

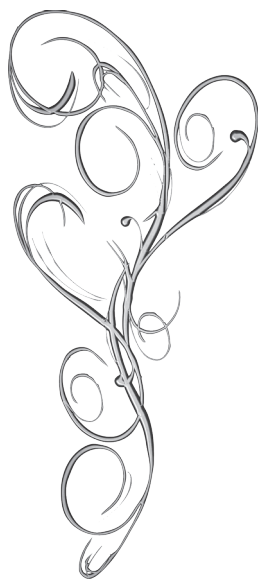
Унутиш осонми? Унутиш қийин,
Кимнинг ақли устун ҳиссиётидан?
Ҳассос туйғуларин жиловлаган ким,
Ким у зўрлик қилган ибтидосидан?

Муҳаббат – ибтидо, муҳаббат – охир,
Муҳаббат – мангудир, мангу қаҳқашон.
Эй, ағёр сен унга етмассан, ахир,
Муҳаббат покликда бўлур намоён!

НИГОР ВА КУЗ

Нигор, ҳиссиётим бир кун ўлдирар,
Мен сизни севаман, севаман сизни.
Ҳаёт боғларимда чаман туйғулар,
Сиз мудом етаклаб юрибсиз кузни.

Қаршимда аламли бир ҳолат турар:
Чаман боғларимнинг хазонрез туси.
Пойимда поёнсиз барглар югурар,
Наҳот яна олиб келдингиз кузни?

Айтинг, сиздан кейин қандай яшайман,
Сиз менинг ўзимсиз – унутиб ўзни.
Энди бутун умрим азоб, қақшайман,
Бошқа олиб келманг, илтимос кузни!

Майлида, ҳижронда қоврилиб ўтай,
Ҳақиқий муҳаббат – энг бахтли тўзим!
Бахтиёр япроқдай соврилиб кетай,
Ўйнатиб-ўйнатиб, кўзининг кузни!

* * *

Моҳигул ТУРСУНОВА

МЕН УЧУН

Кўнглингизга айлансам, кулиб,
Бахтингизга бойлансам, тўлиб,
Йиллар ўтиб, йил оша келиб,
Севасизми мени, мен учун?!

Келаверсам, чиқиб йўлимга,
Дилим тутдим, сиз деб, кўлимга,
Сиз ҳам қараб, бир бор кўнглимга,
Севасизми мени, мен учун?!

Ўзга дилга парво йўқ сира,
Нигоҳингиз қалбга бокира,
Сўрокласам, кулиб бир бора,
Севасизми мени, мен учун?!

Алам эмас, севинч бу ёшим,
Тунда моҳим, кундуз қуёшим,
Меҳрибоним, энг бағритошим,
Севасизми мени, мен учун?!

Тушларингиз қилсам безовта,
Ранжимангиз, бу чин рўёда,
Қадрлигим сиз-ку, дунёда,
Севасизми мени, мен учун?!

ОТАЖОНИМ

Дунё десам, дунёлари улуғ бир олам,
 Ҳар сўзлари табарругим энг одил ҳакам,
 Ёнимизда бор бўлинг сиз, меҳрибонгинам,
 Тиллолар ҳам тенг келмайди, тенгсиз жаҳоним,
 Отажоним!

Қаддим тикдир, сиз бор учун ёнимда доим,
 Оғримайди шу сабабдан менинг аҳволим,
 Умрингизга умр қўшсин Тангрим илоҳим,
 Қадамлари иқболларга тўлган Ҳумойим,
 Отажоним!

Қуёш ҳар тонг елкангиздан бош кўтаради,
 Фарзандим деб, кипригида тош кўтаради,
 Тоғлар етмас шундайин бардош кўтаради,
 Ўтиқодим бағишланган нури зиёим,
 Отажоним!

* * *

Сирожиддин РОБИДОВ

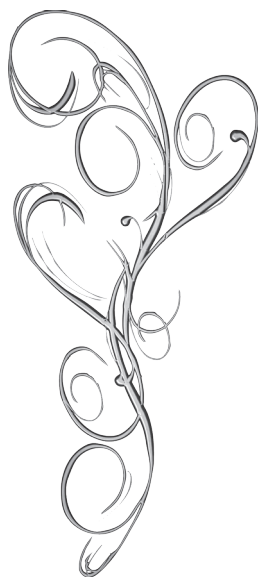
ҚАЛДИРҒОЧЛАР

Қора қанот, оппоқ дилли,
 Кушларданми қалдирғочлар?
 Куйга тўла осмон кўнгли,
 Бўшларданми қалдирғочлар?

Айвонда мен ётсам ухлаб,
 Аллаларми у тун қошлар?
 Юрагимга чўғлар қалаб,
 “Пуф”лаганми қалдирғочлар?

Ёнган юракни оҳиста
 Ушлаганми қалдирғочлар?
 Малҳам бўлсин дея қўшиқ
 Бошлаганми қалдирғочлар?

Кўтаришар ҳар жон кўнглин,
Сахнасидир симёғочлар.
Ўзлари ҳеч бир он кўнглин
Хушлаганми қалдирғочлар?

Кўриндилар йил бошида
Том соғиниб тўккан ёшлар.
Ойдин қизларнинг қошида
Қишлаганми қалдирғочлар?

МЕН ТОЛДИРМАН

Мен толдирман сув бағридаги.
Омад – қўйнимдаги шу чашма.
Булоқ – тўлиб қайнаган фурсат.
Бегоналар менга – дўст, ошна.

Бевафо дунёнинг бевафо
Қуёши турфа нур сочади.
Сўнган онлар, шу бир чашма гоҳ,
Эҳ, дўст нима, қикирлаб, ҳатто,
Япроғим ҳам ташлаб қочади.

ҲУКМАТ

Шеърят руҳнинг кашфиё-
тидир, кашфиёт сирин эса, ин-
сон табиатида яширинган бў-
лади...

БЕЛИНСКИЙ

ИККИ ҲИКОЯ

РАДИОДАГИ АМАКИ

– Мана шундай ёқимли таронадан кейин аъло кайфиятни сақлаб қолган ҳолда дастурларимизни давом эттирамиз...

Радиобошловчи шундай деб орага бир неча сониялик мусиқа қўшди ва бу орада боя тутатган сигаретасидан яна бир тортиб олди.

– Демак, бизда яқинларига салом йўллашни ният қилган яна бир тингловчимиз бор, – давом этди унга кўнғироқ борлигини ишора қилган операторга бош чайқаб. – Улар билан танишамиз. Ассалому алайкум!

– Ассалому алайкум, радиодаги амаки...

Саломига кўнғироқдек ёқимли, чамаси тўрт-беш ёшлардаги киз боланинг овози шундай алиқ олди. Бошловчи шу заҳоти унга илжайиб турган операторга қаради-ю, қўлларини икки ёнга чўзиб: “Бу нимаси?” дегандек ишора қилди. Оператор иккала қўлини “тўппонча” қилди-да, бир кўзини қисиб гўё бошловчига бир неча марта ўқ узгандек қилиб: “Бошладимми?” дегандек таассурот уйғотди.

– Алло, амаки?

Қизчанинг овози бошловчини сергаклантирди.

– Алло, алло, қизалоқ, ён-атрофда каттароқ кишилар борми? Ака-опанг, ота-онанг?

– Йўқ, уйда ҳеч ким йўқ. Қўшнимиз менга қараб тургандилар уйларига чиқиб кетдилар. Мен уларнинг телефонларидан кўнғироқ қиляпман...

– Ҳа, майли, – энсаси қотган бўлди бошловчининг. – Кимга салом йўлламоқчисан?

– Ойимга.

– Яхши, ойинг қаердалар?

– Менга ука олиб келгани кетгандилар. Ҳалиям қайтмадилар.

Бошловчининг юзига табассум югурди.

**Муҳаммадхон
ЮСУПОВ**

*1995 йилда тугилган.
2014 йилда Наманган
иқтисодиёт коллежини
тамомлаган. Ҳикоялари
матбуот нашрларида
чоп этилган.*

– Ҳали ука тополмагандир-да.

– Йўк! – қатъий оҳангда гапирди қизалоқ. – Укам кеча келди. Аммо ойим келмадилар...

Бошловчининг юзидаги табассум аста йўқолиб, қошлари ҳам чимирила бошлади. Қизалоқ эса сўзида давом этди:

– Укамни дадам олиб келдилар. Улар қайдан топганларини сўрай олмадим. Мени дадамнинг олдига киритишмаяпти. “Безовта қилма, ўзи аҳволи оғир!” дейишади. Ойимни сўрасам ҳам ҳеч ким жавоб бермайди, мени кучоқлаб олишади. Йиғлаб ҳам беришади.

Бошловчи креслога суяниб олди, у кўзларини бир нуқтага тикканча, қошлари чимирилган ҳолда қизчанинг гапларини диққат билан тингларди.

– Сиз доим ҳамманинг саломини бошқаларга етказасиз. Менинг ҳам ойимга саломимни етказинг! Укам келганини айтинг! Улар ҳали ҳам кидириб юрибдилар, шекилли.

Бошловчи жавоб бермади. У ҳамон ўша ҳолатда ўтирарди.

– Алло, амаки. Саломимни етказасизми?

– Қизалоқ, – овози кутилмаганда титраб кетди бошловчининг. – Мен сенинг гапларингни ойингга етказа олмайман. Кечир!

– Нега? – йиғламсираб сўради қизча. – Нега энди етказа олмайсиз?

– Чунки бизнинг радиотўлқинлар ойинг кетган жойларгача етиб бормайди. Аммо... – бошловчи йигит бўғзига тикилган йиғи сабабми, гапиришга қийнала бошлади. – Аммо сен ўзинг етказишинг мумкин. Ўргатайми?

– Ўргатинг! Ўргатинг! – кувнаб кетди қизча.

Бошловчи худди сирдошига гапираётгандек тараддуланиб, паст овозда гапира кетди:

– Ҳар куни ухлашга ётганинда, хонада сендан бошқа ҳеч ким қолмаганида, яхшилаб ўрнашиб олгин-да: “Эй Худо, ҳозир ойим сен билан, илтимос, бу гапларимни ойижонимга етказ!” деб ҳамма гапларингни айт! Ишонавер, ойинг сени албатта эшитади.

– Ростданми? Жавоб ҳам қайтардиларми?

– Йўк, аммо астойдил гаплашсанг, тушингга киришлари мумкин.

Қизалоқнинг шодон ҳайқириғи эшитилди. Бошловчи товуш чиқармай йиғлай бошлади.

МУҲАММАДХОН ЮСУПОВНИНГ ҲИКОЯЛАРИ ҲАҚИДА

Муҳаммадхон Юсупов Наманганда яшаб ижод қилаётган умидли ёш ёзувчилардан. Ёзувчилар уюшмаси вилоят бўлими раҳбари Жамолiddин Муслим тавсияси билан Муҳаммадхоннинг “Дераза ортида” номли ҳикоялар туркуми билан танишиб чиққанимизда, адабиётимизга янги бир ижодкор кириб келаётганига амин бўлдик.

Туркумга “Дераза ортида” деган номнинг берилиши ҳикояларнинг ёзилиши услубидан келиб чиққан. Ёзувчи қаҳрамонларини муайян вақт давомида кузатади ва бу кузатиш худди ҳаётда бўлганидек фақат инсон кўзи билан кўриши мумкин бўлган нарсаларнигина илғаб олишга хизмат қилади. Яъни муаллиф гўёки дераза ортида турибди ва кўрганларини

– Қойил, раҳмат сизга амаки, раҳмат. Бугуноқ ойимга шундай қилиб хабар жўнатаман. Раҳмат сизга...

– Қизалоқ... – бўғиқ овозда яна гап бошлади бошловчи. – Энди мен ҳам сендан бир нарса илтимос қилмоқчиман.

– Майли, илтимос қилинг! – қувноқ овозда жавоб берди қизча.

– Ойинг билан гаплашиб бўлгач... Ойинг билан гаплашиб бўлгач, радиодаги амакингнинг ўғлига ҳам икки оғиз гапни етказиб қўясанми? У ҳам ойинг кетган ёқда ҳозир.

– Ҳа, албатта етказаман. У ҳам ўзига ука олгани кетганмиди?

– Йўқ... У шунчаки музқаймоққа кетганди...

Бошловчини яна йиғи тутга бошлади.

– Музқаймоққа? Ҳа майли, унга нима деб қўяй?

– Унга... – борган сари гапиришга қийнала бошлади бошловчи. – Унга “даданг билан ойинг сени жудаям яхши кўришади” де. Жуда соғинганимизни ҳам. Кейин... Тушимизга ҳам тез-тез кириб турсин. “Даданг ўша куни уйга музқаймоқ олиб келишни унутгани учун ҳалиям афсус чекапти”, деб айт...

Бошловчи оғзини кўли билан беркитганча эзилиб йиғлай бошлайди. Унинг пешоналари тиришган, юзлари эса қизариб борарди.

– Хўп, албатта буни ҳам айтаман. Ҳа-я, нимага ўзингиз айта қолмайсиз?

Бошловчи жавоб бермади, беролмасди чоғи.

– “Радиотўлқинларингиз” у ёққача етмасди-а? Айтганча...

Бошловчи бир неча марта бош эгиб тасдиқлаб қўйди. У ҳамон овозсиз йиғларди...

ОИЛАВИЙ СИР

– Бир, икки, уч, тўрт, – дея битта-битта санаб конфет тутқазга бошлади кўхликкина, аммо бир қадар маънос кўзли аёл мактаб кийимидаги етти-саккиз яшар болага. – Беш.

– Бўлақол, ўғлим! – эшик тарафдан эркак кишининг овози келди.

– Қани, борақол энди, даданг кутиб қолмасин! – деди аёл боланинг ёқасини тузатиб қўяркан. – Вой, шошма, бўйинбоғинг-чи? Ҳозир.

Аёл дераза тарафга одимлади.

қозога тушириб боряпти. Ҳикоялардаги қаҳрамонларга исм берилмаган, улар аёл, эркак, бола, қизча, чол деб аталиб кетилаверилади. Баъзида эса ёзувчи ўз қаҳрамонини шунчаки у деб атайди. Боси воқеалар жуда қисқа вақт – ўртача 5-10 дақиқа давомида бўлиб ўтади. Шундай экан, муаллиф фикрича, воқеаларни мураккаблаштиришга ҳождат йўқ. Қолаверса, ҳикояларда кўз билан кўриши мумкин бўлмаган унсурлар – хаёл, хотира ва ҳ.к. тасвир этилмайди, бир нечта ҳодиса бир жойга жамланмайди, бошқача айтганда, “вақт бўшлиғи” яратилмайди. Бу туркумнинг ўзига хос услуби, муаллифнинг “Дераза ортида” туриб кузатиши шуни тақозо этади.

Муҳаммадхон Юсуповнинг ҳикоялари ўқувчилар учун янгилик бўлиши шубҳасиз, деган фикрда уларни “Шарқ юлдузи” журналига тавсия қиламиз.

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Наср кенгаши

– Кеча ювиб қўйгандим, қолиб кетибди. Ўзинг ҳам яна чанг қилиб келибсан-да. Тавба, қандай қилиб бўйинбоғни чанг қилиш мумкин-а? – куйинди аёл дераза ташқарисига ўрнатилган кир илгичга энгашиб. – Ишқилиб, синфдошларинг уришмадим сени?

Бола индамади, бош чайқаб қўйди. Аммо юзига қандайдир ҳомушлик югургани сезилди. У қўлидаги беш дона конфетни қайси чўнтагига солишни ўйлаб, тараддудланарди. Аёл эса ҳали ҳам деразадан пастга – ўнг тарафга термилиб турарди.

– Бўлақолсангиз-чи, ойи! – деди бола бетоқатланиб.

– Шошмай тур, ҳозир, – дея ортига ўгирилган аёл конфетларни костюмининг ён чўнтагига солаётган ўғлига “ҳозир, туриб тур!” дегандек ишора қилди-да, ошхонага кириб кетди.

– Ўғлим! – яна чақира бошлади эркак. – Кеч қоляпман. Бошлиқ кечикса хунук кўринади...

– Ҳозир, дада, – ғингшиган оҳангда жавоб қилди бола ошхона тарафдан кўз узмай. Бу гапни тугатмасидан онаси тез-тез юрганича ошхонадан чиқди.

– Мана, яна битта, – ўғлининг чўнтагига яна битта конфет солиб қўйди аёл. – Бунисини эса орқа чўнтагинга солиб қўямиз!

У шундай деб яна бошқа бир конфетни боланинг орқа чўнтагига солиб қўя бошлади. Шу пайт эшик олдида кўркам кийиниб олиб, чарм портфель кўтарган отаси пайдо бўлди.

– Мунча ҳаялламасанг! – деди болага қараб.

– Бўлди, у тайёр, – деди аёл ва шу паллада жиринглаб қолган телефон овозига сесканиб кетди.

– Қара-чи, балки менидир! – деди эркак синиқ табассум билан. – Яна мажлисгамикин?

Аёл ҳам худди шунақа табассум қилиб қўйди-да, телефонга яқинлашиб гўшакни кўтарди:

– Алло, эшитаман, – жавоб берди аёл эридан кўз узмай лабларида ўша табассумни сақлаганича, аммо бир зумда киёфаси ўзгариб, ранги ҳам оқаринқирагандек бўлиб кетди. – Ҳа, бу сизмисиз? Яхши хабарлар биланми?

Унга қараб турган эрининг ҳам авзойи ўзгарди.

– Юр ўғлим, дугонаси шекилли, кечикмайлик!

У шундай деб ўғлининг қўлидан етаклаганча олиб кетди. Бола унга эргашаркан, уларга орқа ўгириб олиб паст овозда сўзлашаётган онасига қараб қўярди. Ота-бола шу тахлит хонадондан чиқиб, зиналар бўйлаб тушиб кета бошлашди.

– Шошманг, ручкам қолиб кетибди! – отасининг қўлларини қўйиб юборди болакай пастга тушишлари билан.

– Оббо, яна-я? – зарда оҳангида деди эркак.

Болакай табассум билан елка қисди-да, ортига ўгирилиб зиналардан югуриб чиқиб кетди. Хонадонига яқинлашганида секинлашди. Кейин оёқ учида юриб келиб эшикка қулоқ туди. Ичкаридан онасининг хавотирли овози яққол эшитиларди:

– Кеча ҳам икки марта бурнимдан қон келди, бу хавфли эмасми? Йўқ. Йўқ, кеча эрталаб... Сочим? Билмадим, бугун ҳали тарамадим, аммо кеча кечкурун яна бир тутам тўкилди. Нима дейсиз? Йўқ, ўтган ҳафтадан бери унчалик безовта...

Бола эшиқдан аста узоқлашиб пастга йўналди. У энди охиригача бир хил – бемажол, ҳорғин қадам ташлаб тушди.

– Бўлақол, кетдик, – қўлидан тутди отаси.

Бола унга эргашди.

– Синфдошларинг сени хафа қилишмаяптими? – сўради отаси кўча бошида турган бир гуруҳ болаларга кўзи тушиб.

– Йўғ-е, улар билан иноқмиз. Ана, ҳаммалари менга қараб туришибди.

Бола шундай деб уларга қўл силкиди. Болалардан бири ҳам шундай қилди, қолганлари ҳам қўл силкишди. Зум ўтмай уларнинг қўл силкиши чорловга айланди. Эркак буни кўриб жилмайиб қўйди.

Бу пайтда улар катта йўлга олиб чиқадиган кўча бошига етишганди. Эркак секинлаб, тўхтади.

– Ҳозир ҳайдовчим келади, ўзинг кетаверасан-а? – деди унга термилиб турган ўғлига.

– Ҳа, сиз кеч қолманг! – деб болакай катта йўл тарафга қараб қўйди. – Ана ўзиям келди шекилли.

Отаси ўгирилди ва секинлашиб, тўхтади бошлаган машинани кўрди.

– Худди ўзи. Бўпти, яхши ўқигин! Хўпми?

– Хўп, – бола шундай деб дадасининг кафтидан қўлини бўшатди. – Нега бугун яна бошқа машина келди?

– Шундай деб айтганман! – деди эркак табассум билан болага ўгирилган қўйи узоқлашаркан. – Бир хиллик одамни зериктиради-ку!

У шундай деб қўл силкиб қўйди-да, машина тарафга қараб кетди. Бола отаси машинага етиб олгунча кузатиб турди. Эркак машинага ўтириб ўғли тарафга қаради. Шундагина болакай ундан кўз узиб кўча бошига қараб қадам ташлади. Машинанинг ўт олгани эшитилгач, қадамни секинлатди. Шивирлаб учгача санади-да, яна катта йўл тарафга қаради. Машина йўқ. Болакай шитоб билан ўша тарафга югурди. Муюлишга келиб эса деворга сийпалганича отаси кетган тарафга мўралаб, кузата бошлади.

Машина нарироқда яна секинлашиб тўхтади. Отаси ундан тушиб, ҳайдовчига қўлларини кўксига қўйиб астойдил миннатдорчилик билдира бошлади. Машина яна қўзғалиб йўлида давом этди. Эркак эса аста пиёда кета бошлади. Шу пайт ёнидан ғизиллаб автобус ўтиб кетди-ю, нарироқдаги бекатда тўхтади. Эркак ҳаллослаганча автобус томон югура бошлади. Бирдан қўлидаги чиройли чарм портфели очилиб кетди ва ичидан ғижим, кир кийимлар ерга тушиб, ёйилди. Эркак шошиб сочилган кийимларини ердан олиб, портфелига тика бошлади. Шу асно одамлар чиқа бошлаган автобусга қараб-қараб қўярди.

– Ҳей! – деган овоз эшитилди орқадан.

Девор бурчагини кучганча отасини кузатаётган бола хушёр тортди. Ўгирилиб боя кўча бошида турган болаларнинг энди нариги муюлишда унга қараб туришганини кўрди. Улар яна кўл силкиб болани чорлашди.

Бола яна отасига ўгирилди. Отаси портфелини қўлтиғига қисганча автобус томон югурар эди. Аммо автобус югуриб келаётган одамни кутмай, ўрнидан жилди. Эркак энди автобус ортидан қувиш бефойдалигини англаб, хорғин қадамлар билан йўл чеккасидан кета бошлади.

Болакай у ёғини кўрмади, ортига қайтди. Уни болалар кутиб туришарди.

– Бўлақол, бер! Бугун тоза куттирдинг ўзиям, – деди улардан бири ҳовучини очаркан.

Қолганлари ҳам шу тахлит кўл чўзишди. Бола онаси берган конфетларни олиб тарқата бошлади. Насибасини олган бола шу заҳоти ўгирилиб кетарди.

Конфет ҳаммасига биттадан тегиб, етди.

– Эртага иккитадан конфет олиб чик, бўлмаса сени кутмаймиз, – деди болаларнинг бири.

Охирги конфетни олган бақалоқ бола эса шу заҳоти чиройли ялтирок қоғозни очишга тушди.

– Сенга ким қўйибди бўйинбоғ тақишни, латта, яна олиб қўйишади, – деди бақалоқ бола конфетни бутунича оғзига солиб, шимаркан. – Ювиб беришса бўлмайдими?

У шундай деб шериклари томонга югуриб кетди. Бола энгашиб бўйинбоғининг яна чанг бўлганини кўрди. Бўйинбоғини ечиб, қоқиб олди-да, қайта тақишга чоғланди, аммо тўхтаб қолди. Узоқлашаётган болаларга бир қараб қўйиб, бўйинбоғни ўраб-ўраб орқа чўнтагига солди. Чўнтагидан эса яна бир конфет чиқди.

Бола қўлидаги конфетга аввал ҳайрон бўлиб, кейин табассум билан қаради-да, уйининг деразаси томонга ўгирилиб қўйди. Аммо унинг бош бураётганини пайқаши билан деразадан нари кетган онасини кўришга улгурмади...

БИР ҲИКОЯТ ШАРҲИ

“ҲАЙРАТ УЛ-АБРОР” ҲАЙРАТЛАРИ

*Қайғулиг ўлтирмиш эрди Боязид,
Сўрди гами кайфиятин бир мурид.*

“Хамса” дostonларининг биринчиси “Ҳайрат ул-аброр” даги аввалги мақолотга бағишланган ҳикоят ана шундай бошланади. Бунда қайғу шайх Боязид ҳол тақозоси бўлиб, мурид тушиниб етмайди ва қайғунинг ўзини эмас, “ғами кайфиятин” сўрайди. Кайфият асл эмас, аразий тушинча, мақулот ул-ашара (ўнта категория)дан бири ҳисобланади. “Шарху Товалиъий”да, кайфият билан ҳол ўртасида фарқ борлиги, кайфият ҳолдан аввал келувчи ҳодиса эканлиги айtilган¹. Кайфият иккига бўлинади: нафсоний (руҳий) ва жисмонийга. Соғлиқ, касаллик, идрок нафсоний кайфиятга кирганидан, демак, ғам ҳам руҳий кайфиятни ифодалайди. Мутакаллим фасоҳатидаги малака ҳам кайфият билан боғлиқ. Аниқроғи, малака ҳам кайфият жумласидан. Балoғат эса фасоҳатдан кўра юксакроқ босқич. Агар Навоий фасоҳат босқичида қолиб кетганда ҳам бир қадар истеъдодли шоирлар қаторидан жой олган бўлар, бироқ фақат даҳо санъаткорлар кўтариладиган сўзнинг иъжоз мақомига чиқмас эди. Чунки сўз, сўзловчи ва тингловчи ўртасида кечаётган ҳодисотлар уммонида кезаётган муаллиф ҳар бирининг ҳол тақозосини кўрибгина қолмасдан уларни муносиб ўринга қўя билиши ҳам лозим. Маъно-мақсадни фасих лафз билан ифодалай олишга кодир малака фасоҳат дейилади. Ҳол тақозосига муносиб

**Аъзамхон
ҚОЗИХЎЖА**

1963 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. Республика матбуотида илмий ва адабий-танқидий мақолалари чоп этилган.

¹ Мухтасар ул-маъоний ҳошияси. 21-бет.

тарзда гапириш эса балоғат саналади. Бунда муқтазои ҳолга мутобик равишда сўзларни ўз ўрнида ишлата билишдан ташқари башарни ожиз қолдирувчи юксак мақом ҳам эътиборли. “Балоғат илми”ни жуда яхши билган Навоий бу ўринда мурид фақат кайфиятни, аслини эмас, аразни сўраши мумкинлигини эътибордан қочирмайди. Шайхнинг муқтазои ҳоли жуда юксак, қайғуси ҳам шунга яраша. Келиб кетувчи кайфиятлардан фарқли ўлароқ Боязид қайғуси моҳиятдан дарак беради. Моҳият эса малака билан ҳосил бўлмайди. Тўғри, қайсидир даражада малака ҳам аҳамиятга эга. Лекин моҳиятни англаш туғма сифат. Яна-да тўғрироғи, Яратганнинг инояти. “Уларнинг кўплари ақлини ишлатмайдилар”, “Уларнинг кўплари тушунмайдилар”, “Уларнинг кўплари фосикдирлар”, “Уларнинг кўплари инкор қилувчидирлар”, “Улардан кўплари имон келтирмайдилар”, “Ҳақиқатда Биз жин ва инсдан кўпларини жаҳаннам учун яратдик” деган оятлар хусусида фикр қилсак Боязид қайғусини ва бу қайғуни мавзуга айлантирган Навоийни қайсидир даражада тушиниб етамиз. Ўша кўплар қаторида бўлиб қолиш Боязид қайғуси. Лекин Навоий бу фикрни шундай яланғоч тарзда айтиб қўймайди. Санъат ўз вазифасини адо этишга киришади. У образлар орқали, мулоқотда ўз ифодасини топади. Жонли мулоқот, суҳбат, баҳс инсониятнинг сўз тарихида ўзгача бир ўрин эгаллайди. Йигирманчи аср ғарб адабиётшунослари, хусусан, Михаил Бахтин “Диалог назарияси”ни янгича қарашлар билан бойитди. Унга кўра, ҳар қандай фикр, гап, сўз мулоқотда пайдо бўлади. Фикр ўзидан олдинги муносабатга жавобан дунёга келади. Бахтин қарашларини тафсилотлари билан бериш мақола имкониятидан ташқари бўлгани учун асосий мақсадга ўтамиз. Оврўпа адабиётшунослари кашфиёт ҳисоблаган ва йигирманчи асрда келинган диалог ҳақидаги тўхтамлар мусулмон шарқи учун анча аввал маълум бўлган тушунчалар эди. “Балоғат илми” олимларининг муқтазои ҳол ҳақидаги қарашлари билан танишганимизда М.Бахтин фикрлари билан типологик ўхшашликни кўришимиз мумкин.

“Балоғат илми”да Сакокий мазҳабига кўра биринчи хабар “хабардан зеҳни ҳоли мухотабга” қаратилади. Бунда мутакаллим мақомида баъзан муаллиф ўзи турса, баъзан муаллиф асар қаҳрамонларидан бирини сўзловчи мақомига лойиқ топади. Баъзан эса қаҳрамонда яшаётган муаллиф сўзлари билан қаҳрамон руҳиятининг ифодаси ўлароқ дунёга келган сўз ўртасида шундай қоришиқлик вужудга келадик, бу иккилик орасида сўз сарҳадлари ўз чегарасини йўқотади. Юқоридаги: “Қайғулиғ ўлтирмиш эрди Боязид” мисрасида айнан шундай қоришиқликни кўриш мумкин. Биринчи хабардан сўнг муридда, шу билан бирга тингловчида ҳам муайян савол пайдо бўлади. Шайхнинг муқтазои ҳолидан анча қуйи мақомда турган мурид “ғами кайфиятини” сўрайди. Жонли саволга берилган жонли жавоб эса буюк санъат асарини вужудга келтиради. Ҳақиқий гўзал санъат асарининг сюжети одатда жуда оддий. Айтарли қизиқувчан ўқувчини ўзига тортадиган воқеага арзигулик ҳеч нарса бўлмайди. Қайғули ўтирган шайхни кўриб мурид савол беради. Шайх унга жавоб қайтаради. Мурид

яна саволни давом эттиради. Шайх яна жавоб айтади. Кейин савол-жавоб асносида туғилган фикрни муаллиф хулосалайди. Икки киши ўртасида кечган бир диалог ва бу диалогни бизга тақдим этаётган муаллиф қиёфаси... Авж пардаларида тор чертувчи санъаткор учун етарли ҳодиса. Ортикча тафсилотлар ҳаммаси ташланади ва энг керакли деб билган кечинмалар ажратиб олинади. Сараланган сўзлар воситасида ўқувчи кўз ўнгида манзара чизилади. Ажратиш ва саралаш ижодкор салоҳияти неларга қодирлигидан дарак беради. Бунда воқеа-ҳодисалар босимига қарши тура олган муаллифни олмос доналарини муайян шаклга келтириш учун шафқатсизлик билан йўнаётган заргарга ўхшатиш мумкин. Яхши кўрган нарсадан воз кечилмагунча яхшилиққа етиб бўлмайди. Нимани айтиш эмас, қандай айтиш, қандай кўрсатиш муҳим. Ҳодисалар шиддати зоҳирий шаклда эмас, моҳиятда юз беради. Мурид талабига жавобан айтилган Боязид жавоби ўзининг юксак мақоми билан ажралиб туради:

*Пир тўкиб ашқу чекиб ўтлуғ оҳ,
Дедиким: "Бу ғам ишим этмиш табаҳ,
Ким бу жаҳон ичраки, элдур ғулу,
Эл тўла, аммо кишидиндур хулу.
Ҳар кишига хуш кўринур ўз иши,
Бир киши йўқким, деса бўлғай киши.
Мунда киши борини билмон яқин,
Бор эса, ўтганлар аро бор экин".*

Бу жаҳон ичра эл кўп, одам кўп, лекин кишидан холи. Киши ким ўзи? Эркак маъносида келувчи, аёлнинг зидди бўлган кишими ёки бошқачароқми? Бундай саволга кейинги мисрадан бир қадар жавоб оламиз: "Ҳар кишига хуш кўринур ўз иши". Демак, кишидан мурод, умуман, инсон. Инсонларга ҳамиша ўз ишлари хуш кўринади. Бу умуминсоний сифат. Бу ҳолат биз юқорида келтирган оятларга тўлиқ мос келади. Киши дейишга арзигулик бирор кимсанинг йўқлиги, бўлса ҳам ўтганлар аро бор эканлиги қайғу-ғамнинг сабаби. Лекин мақсад ҳали тўлиқ очилгани йўқ. Сабабнинг сабаби кўрсатилмади. Фақат ғамнинг кайфияти ҳақида сўз кетди. Моҳият мурид кўзларидан яширин. Унинг кўзларидан пардани тортиш учун яна савол керак. Бу саволга энди инкор ҳам кўшилади:

*Сўрғувчига зоҳир ўлиб изтироб,
Дедики: "Эй хуршеди олижаноб,
Элда киши йўқ демак ўлди сўзинг,
Дохил эмассенму бу элга ўзинг?"*

Гарчи мурид кўзларидан моҳият яширин бўлса-да, унинг муқтазои ҳоли ҳам анча юксак мақомда. Шунинг учун ҳам у пир сўзларининг инкорига киришади. Бу инкорда мутафаккирларни ўйга толдирадиган аччиқ ҳақиқат

мавжуд. Пир “хуршеди олижаноб”лик мақомига кўтарилган эса-да, мана шу элнинг фарзанди, мана шу элнинг бир жузъи. Ундан айро эмас. Унинг ичидаги ҳодиса. Мурид Боязиднинг: “Эл тўла, аммо кишидиндур хулу”, деган сўзларига эътибор қаратади, лекин кейинги сўзлар моҳиятини англаб етмайди. Аслида, “Ҳар кишига хуш кўринур ўз иши” мисрасида эл ҳақида ҳамма гап айтиб қўйилган эди. Ҳамма ўзи билан ўзи овора. Ҳар кимга қилаётган иши чиройли кўринади. Дунё матоси учун елиб югуради. Ҳаёти-дунё алдовларига учиб, умр ўтказади. Булар ҳаммаси синов эканлигини унутиб қўяди. “Бунда киши борини билмон яқин” жумласидаги “ЯҚИН” сўзига эътибор қаратсак, Боязид асл мақсадни ҳам айтганлигини ва мурид англаб етмаганини билишимиз мумкин. “Яқин” сўзи араб тили луғатларида бизнинг ҳозирги лафзимиздаги узоқнинг зидди бўлган мазмундан фарқли ўлароқ – шак-шубҳасиз, ҳақиқий имон, ишонч маъносида келади. Демак, яқин киши, бу – шак-шубҳага берилмасдан ҳақиқий имон келтирган инсон. Мисраининг мазмунини эса қуйидагича шарҳлаш мумкин: бизнинг замонимизда ҳақиқий имон эгаси борлигини билмайман. Имон ва инкор ўртасида тинимсиз кураш давом этмоқда. Лаънатланган ва муҳлат берилган махлук ўнгу сўлимиздан, орту олдимиздан келиб, бизларни адаштириб юбориш билан банд. Бу азалий курашдан ким ғолиб чиқади? Билиб бўлмайди. Ғолиблар бу дунёда ҳали аниқланганича йўқ. Чунки дунё охирига етмади. Бўлса ҳам ўтганлар орасида бордир. Лекин бу ҳам бизга маълум эмас.

Табиийки, муриддаги малака ва энг асосийси, туғма иқтидор Боязид муқтазои ҳоли даражасида эмас. Бироқ ўртадаги мулоқот бир томондан мурид камолига хизмат қилса, иккинчи тарафдан асар муқтазои ҳолини иъжоз мақомига кўтариш учун керак. Муридни инкор қилувчи мақомига қўйган муаллиф “Балоғат илми” қоидаларига амал қилган ҳолда, инкорнинг инкорини Боязид тилидан давом эттиради:

*Шайх деди: “Эй иши гумроҳлик,
Топмагон иш сирридин огоҳлик.
Мен доғи юз минг мени саргаштадек,
Ашки боғир қонига оғуштадек.
Бўлмаса имон била кетмак иши,
Англаки, они деса бўлмас киши.*

Моҳиятни англаб етмаслик, келиб кетувчи кайфиятлар исканжасида яшаш, имонни ҳам булар қаторида санаш гумроҳлик. Зеро имон асл ҳодиса. Имонсизлик эмас, балки имон келтиргандан кейин имонга бепарво бўлиш, ҳар бир нарса ҳодисаларга имондан келиб чиқиб назар ташламаслик гумроҳлик. Охир оқибат бу бепарволик натижасида ҳаёти дунёга берилиш, орзу ҳаваслар билан алданиб қолиш юз беради. Дунё жилвалари ҳеч бир кимсани четлаб ўтмайди. Ташқаридаги мусаффо осмонни кўриб, тоза ҳаводан нафас олиш учун жимжимадор нақшлар билан безалган пардалар

тўсқинлик қилади. Парданинг ортида асл ҳаёт борлигини кўриш учун эса мустаҳкам имон керак. Дунёнинг сўнгги бекатида тушаётган одамда имон номли ҳужжат бўлмаса, уни киши дейиш мумкин эмас. Бу ўринда Навоий араб тилидаги “ман амана” дегандаги “ман” сўзини киши деб таржима қилади ва ундан унумли фойдаланади. Оят ва ҳадисларда келувчи бу иборани “имон келтирган киши” дея ўзбекчалаштириш мақсадга мувофиқ. Кейинги мисралар эса ушбу моҳият шарҳи ўлароқ келади:

*Олам аро мунча сигору кибор,
Мен бўла-ю, сен бўлу ҳар кимки бор,
Борча бу ғам тиғидин афгорбиз,
Борча бу мотамға гирифторбиз.*

Сўнгги бекатда, охирги лаҳзада бу сўзни айтишга ким қодир? Денгиз устига бостириб келаётганини кўрганда, кўрққанидан имон калимасини айтган Фираъвнни ҳам имон билан ўтди дейиш мумкинми? Бир умр амал қилиб, имон калимасини тилдан қўймай яшаган, сўнгги лаҳзада эса бу сўзни айта олмай қолган улуғ шайхлар-чи? Салла-ю чопон кийиб, зулмга фатво берганларчи? Динларини бекорчи гапга айлантирганлар, яхшилик ҳақида сўзамоллик қилиб, яхшиликдан юз ўгирганлар хусусида нима дейиш мумкин? Улуғ шайхлар, қавм йўлбошчилари, оддий одамлар, булар орасида сен ва мен барча-барча инсонлар, қай бири ҳаётининг сўнггида имон келтирган киши мақомида дунёдан ўтади? Ҳақиқий ғам-қайғу мана шу! Ким бу ғам тиғидан қайғуга тушмаса, мотам тутмаса уни яқийн киши деб бўлмас. Табиийки, Боязиднинг муктазои ҳоли жуда юксак. Шунинг учун ҳам у нозик бир нукта ҳақида сўзлайди:

*Ким ичи бу зуссада қон бўлмади,
Кимсага бу нукта аён бўлмади,
Ким чу видоъ айлагуси жон анга,
Ҳамраҳ ўлур йўқса йўқ имон анга,
Чунки жаҳон аҳлига бу бўлса ҳол.
Сўздаки дебмен не маҳалли савол.*

Моҳиятни англаганлар бу қайғудан қон ютади. Моҳиятни англаш бир томондан саодат сари етакласа, иккинчи тарафдан танланганлик жуда оғир юкни юклайди. Юкни сўнгги манзил сари кўтариб бориш машаққатини ҳис эттиради. Ўнгу сўлдан, орту олдиндан келиб, васвасага солувчи, муҳлат берилган шайтоннинг хийлаларини кўрсатади. Хийлалар ҳар қадамда, ҳар лаҳзада бизларни тўғри йўлдан оздиришга қаратилган. Фақат танланган солиҳ бандаларгина бу хийлаларга, нафс қутқуларига учмасдан охирги бекат сари секин-аста яқинлашиб боради. Бу йўлда қийинчиликлардан кейин енгилликлар билан синов бошланади. Дунё бор тароватларини намойиш этади. Обрў, амал, машхурлик баъзан киши кўзини кўр қилиб қўяди.

Қийинчиликларга сабр этганлар, кенгчилик, енгилликда сабр қилишга ожиз бўлиб қолади. Шайх Боязид қайғуси ана шундан. Зеро, муриднинг: *“Кей фалак авжиди хироминг сенинг, || Ари фазоси уза гоминг сенинг”*, – дейишидан омманинг Боязидга қандай муносабатда эканлиги кўриниб турибди. Шайх машхурликнинг жуда юксак палласига кўтарилган. Одамлар, кўпинча, машхурликнинг кўр мухлислари сифатида ўзларини намоён этадилар. Илохий ўлчов инсоний ўлчовлардан аксар ҳолларда фарқ қилади. Баъзан одамлар тасавуридаги буюк ишлар илохий тарозида арзимас, баъзан башар ҳаёлидаги қийматсиз нарса арш ўлчовларида жуда улуғ бўлиши мумкин. Имон ана шундай, Яратгувчи назарида энг улуғ сифат, дунёвий кимсалар наздида эса ҳеч нарса. Ҳатто имон келтирганлар ҳам ҳаёти-дунё матоси олдида ўзлигини йўқотади. Қутқу васвасаларга учади. Роббисининг огоҳлантиришларини унутади. Ким имон моҳиятини англаб, яқийн имон эгасига айланса, жон чиқар пайтида имони унга ҳамроҳ бўлади. Киши агар бундай даражага эришмас экан, имон ундан узоқлаб кетади. Сўнгги лаҳзада имон калимасини зикр этиш шунча қийинлашади.

Нихоят Навоий бу кичик ҳикояни икки босқичда яқунлайди. Биринчиси,

*Ёраб ўшал тухфани охир нафас,
Айла Навоий ила ҳамроҳу бас.
Қуллингга маҳкам эт имонини,
Айлагил имонидек аймонини.*

Яъни, сўнгги лаҳзада айтилувчи имон тухфасини, охир нафасда имон билан ўта олиш бахтини насиб эт. Навоийга имонини ҳамроҳ қил. Бунинг учун эса умр давомида қул қуллигини бўйнига олиб, Яратгувчидан келган буйруқ ва қайтариқларга амал қилмоғи лозим. Тухфани уни кадрига етганлар билади. Танланганлар уни асраб-авайлаб сўнгги манзил сари олиб борадилар. Шундай замонлар бўладики, бу тухфа мисоли бир чўкка айланади. Кўтарганларнинг қўллари куяди. Шундай замонлар бўладики, бу тухфани кўтарганлар Иброҳим алайҳиссаломдек оловга ташланади. Яқийн имон соҳибларигина бу тухфани охирги нафасгача сўнгги манзил сари кўтариб бора оладилар. Бу тухфани қўлдан тушириш жаҳаннам сари етаклайди. Навоий қаҳрамонлари ҳаётнинг энг қайноқ жойидан, абадий кураш майдонидан олинади. Зеро инсон ва шайтон ўртасидаги кураш то қиёматгача давом этади. “Энди ерга тушинглар, то қиёматгача бир-бирингизга душмансиз”, – деган оят шундан хабар беради. Имон ва имонсизлик, азалий умуминсоний муаммо. Бу муммолар ечими жуда содда, айни пайтда, ҳаддан ташқари мураккаб. Ижодкор шахс, қанчалар талант соҳиб бўлишидан қатъи назар, умуминсоний муаммоларга илохий ечимлар билан ёндашмас экан унутилишга маҳкум. Бундай ижод, Навоий тили билан айтганда: “Худ асру беҳуда заҳмат бўлғай”. Шайх Боязид ҳақида кўплаб ривоятлар мавжуд. Лекин Навоий талқинидаги Боязид бошқа ривоятлардаги Боязиддан ўзгача бир мақоми билан ажралиб туради.

Бунда Навоий мулоқотдан унумли фойдаланади ва ўзи ҳам бу мулоқот иштирокчисига айланади. Бир томондан, "Ё Рабб" дея Яратувчи билан мулоқотга киришса, иккинчи тарафдан, ўқувчи билан диалогга киришади. Инсоннинг Роббиси билан кечадиган мулоқоти, асосан, ички диалогда юз беради. Бу мулоқот матнга муҳрлангач эса ўқувчи билан мулоқот бошланади. Тингловчида ҳайрат, тушунмаслик, баҳсни вужудга келтиради. Навоийнинг ҳар бир асаридан, ҳатто ғазал ва рубоийларидан ҳам Боязид ва мурид ўртасида кечган мулоқот шаклининг ҳиди келиб туради. Албатта, Навоий бунда ўз замонидаги назарий билимларга суянган. Навоий давригача Балоғат илми Шайх Абдулқоҳир Журжоний, Сакокий, Қазвиний, Тафтазоний китобларида тўлиқ тизим сифатида шаклланиб улгурган эди.

Яқунловчи икки босқичдан иккинчиси:

*Соқий, ўлибмен, майи имон кетур,
Жисмима имон майидан жон кетур.
Қуйма бу кун жомима даврон майи,
Жоним ол, оғзимга қуй имон майи.*

Бу ўринда, мазмун ҳам Навоий ижодининг бош ғояси нимадан иборат эканлигини яққол кўрсатиб турибди: Эй Соқий, мен ҳаёти-дунё ташвишларидан, жилваларидан, васвасаларидан ўлиб бўлдим. Унинг қутқулари мени адо этди. Менга имон майини келтир ва бу имон билан ўлик танамга жон киргиз, зеро имонсиз тирикликнинг ўлимдан фарқи йўқ. Бу кун кўнглимни дунё орзу-хаваслари, айланиб турган даврон машҳурликлари-ю бойликлари билан эмас, имон нури билан тўлдир. Чунки даврон ўз номи билан айланиб тургувчи. У тўхтаб қолмайди, фақат ундан топилган имон лаҳзаларигина абадиятга дахлдор. Шундай экан, жон нима ўзи? Уни кўтариб юрган жисм-чи? Жисмига имон майидин жон келтир, яъни имон билан уни тирилтир! Жонимни олар пайтингда, жоним олу оғзимга имон майини қуй! Жонсиз жисм қандай йўқликка маҳкум бўлса, имонсиз жон ҳам шундай кераксиз. Бунда зоҳиран имон калималарини айтиб, қалбида туймаганлар билан имон кўнгилдалигини билдириб, амал қилмайдиганлар ўртасида катта фарқ йўқ.

Авж пардаларига кўтарилган бу мисралар ҳол такозосининг жуда юксаклигидан дарак беради. Муқтазои ҳолга муносиб равишда мақом ҳам жуда баланд. Айни пайтда, бу кичик ҳикоядаги яқунловчи мисралар "Ҳайрат ул-аброр"нинг умумий руҳига, яна-да тўғрироғи, "Ҳамса" дostonлари бир бутунлигига боғловчи вазифасини ўтайди. Эътибор берсак, бўлимлар сўнгида, ҳайратлар ҳадди аълосига етганда муаллиф мана шундай соқийга мурожаат услубидан фойдаланади. Мумтоз адабиётдаги "Соқий" образини шайх Сакокий мазҳабига кўра истиоратун бил-киноя дейилса, Шайх Абдулқоҳир Журжоний фикрига суянган Қазвиний талқинида эса мажози ақлий ҳисобланади. Ҳар икки ҳолда ҳам "Соқий" сўзи ўзи кўйилган маънодан бошқасига далолат қилади. Бунда Сакокийга кўра, Соқий сўзи

асл фоилдан киноя воситасида ориятга олинган ва асл фоилнинг бир сифати унга берилган. Бу сифат – имон майини келтириш. Имон майини келтириш асл фоилдан, яъни Яратувчи томонидан содир бўлиши мумкин. Майхонада майхўрларга май улашувчи соқийдан эмас. Қазвиний талқинида эса, биз Яратувчига оят ва ҳадисда келган асмой сифатлардан бошқа сифатларни беришга ҳақимиз йўқ. Шунинг учун, соқий сўзини Оллоҳнинг соқийси, яъни мажози ақлий деб тушунишимиз лозим. Хулоса қилиб айтганда, Алишер Навоий бу кичик ҳикояда бутун асарларига сингдириб юборилган нозик бир нуктадан сўйлайди ва нимани қандай тасвирлаш лозимлигини иъжоз мақомида бизларга кўрсатиб беради. Аксар ҳолларда, баъзи ижодкорлар нима ҳақида гапиришни топсалар-да, уни қандай ифодалашни билмайдилар. Қандай ифодалашни билганлар эса нимани санъатнинг бош моҳиятига айлантқиришни англаб етмайдилар. Навоий эса нени мавзу қилиб олишни ҳам, мавзунини гўзал санъат даражасига кўтаришни ҳам хайратда қолар даражада тўғри топа олган.

ҲУҚМАТ

Қимнинг қиммати-ю, муруввати
қанчалик кўп бўлса, шунга яраша одам-
лар унинг қайғусига шерик бўларлар,
ҳамгардлик билдирарлар.

Абдулқосим аз-ЗАМАХШАРИЙ

* * *

Ҳиммат камарини бозлаган ҳамон,
Ўмоли енгади шерни беғумон.

Мирзо БЕДИЛ

ДИЛДОРИГА ДУЧ КЕЛДИ ДИЛ

БИР ДОНА

Бир дона гулни тутдинг, хаёлимни шошириб,
Гул баргига дилингни қўйганмидинг яшириб?

Қасди жон саволларни гул баргига битибсан,
Гул катида рози дил анбарини тошириб.

Мен нечун қувонмайин, иқрори хатинг олсам,
Элчи гулинг турганда, жавобимга бош уриб.

Лолагулдан қўрқаман, ҳовлиқиб, ёниб ял-ял
Севгимизни бировга қўймасмикан ошириб?

Гул тилида қолмаса, бул Малика туйғуси,
Кўнгли, кўксин розига ўтгаймикан тош уриб?

ЭҲТИЁТ

Сўз селидан тилни асра, жонни қилғил эҳтиёт,
Бўлмасин ҳаром-ҳаришлик, онни қилғил эҳтиёт.

Жонку тил жабрини тортгай, онни асра, дўсти жон,
Лаҳзаларда акс этар иймонни қилғил эҳтиёт.

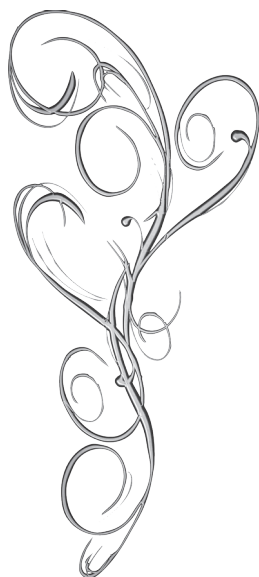
Лаҳза – умринг парчасидир, лаҳза – умринг барчаси,
Лаҳзаларда акс этар имонни қилғил эҳтиёт.

Вах, ғанимат бўлди бул кун сўзи гавҳар шодаси,
Ки, булар этмиш музайян шонни қилғил эҳтиёт.

Малика МИРЗО

1940 йилда туғилган.
Фаргона давлат педагогика институтининг (ҳозирги ФарДУ) тарих-филология факультетини битирган. Шоиранинг ўндан ортиқ китоблари нашр қилинган.

Бизни боғлаб қўймаган Тангри, ўтармиз бирма-бир,
Қошима кел, суҳбати жононни қилғил эҳтиёт.

Бесамар этсанг умрни, ном-нишон номсиз кетар,
Бу жаҳонга қолдириб хирмонни қилғил эҳтиёт.

Бизни айру айламак бўлғони бўлсин номурод,
Бизни чорлаб тутмиши туз-нонни қилғил эҳтиёт.

Умр ўтар, сен бирла менга берсин Ҳотам йўлини,
Элга бергил, ҳиммату эҳсонни қилғил эҳтиёт.

Кўп фаромуш деб, Малика эл аро қилманг овоз,
Дўст ғанимат, кўзни оч, инсонни қилғил эҳтиёт.

МЕН АЗОБМИ, СЕН АЗОБ?

Севги васфи авжларида мен рубобми, сен рубоб,
Ишқ ўтида ёнса ошиқ, мен каобми, сен каоб?

Сенча куйганлик топилмас, менча нолон бор эмас,
Нолаю куймоқ савобми, мен савобми, сен савоб?

Саждагоҳга бош қўярмен, сен менинг Каъбам учун,
Рўзи маҳшарда берармиз мен жавобми, сен жавоб?

Ёрсиз кунларим бўлғай қоп-қоронғи, сим-сиёҳ,
Сим-сиёҳ кунлар ёришса, мен саробми, сен сароб?

Тавбалар қилдим иймон оятларин ёд айлабон,
Мен тавоф қилғон хитобим, мен хитобми, сен хитоб?

Лолагун ўлди ёноғим, ёр, васфинг шарҳида,
Лолагун акси гулобми, мен гулобми, сен гулоб?

Кўзларимдан тўкилури ёш, ёш булоғи селча бор,
Офати сел шиддатидан мен харобми, сен хароб?

Эй, Малика, қилма парво, назминг ичра чекма ох,
Чикмаса кесакдан учқун, мен азобми, сен азоб?

ГУЛНОРИГА ДУЧ КЕЛДИ ДИЛ

Гул дедим, гулнор дедим, гулнорига дуч келди дил,
Гул қолиб тақдир шамоли – хориға дуч келди дил.

Майли, гул хори бу жонга санчилиб, оқсин жигар,
Гул талошида кечиб жон, мориға дуч келди дил.

Гулни излаб куйди жисмим, бўлди рангим заъфарон,
Гулни пинҳон тутган ағёр дориға дуч келди дил.

Куйла гулни, тингла гулни, бир сабо янглиғ бўлиб,
Булбулигўё мисоли зориға дуч келди дил.

Гулни ардоқланг, авайланг, гул азиз, дилдор азиз,
Гул юзин очди бу кун, дилдорига дуч келди дил.

Гулшан ичра танладим гул ҳусни зебо, ҳусни шоҳ,
Гул асири, дил асири, нориға дуч келди дил.

Гулсифат бўлди Малика, етди булбул васфиға,
Етди ё севги вафоси – ориға дуч келди дил.

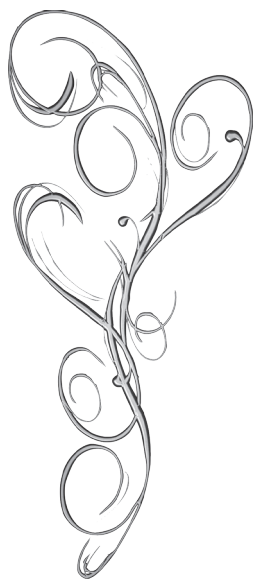
НАВОЙИ ҒАЗАЛИГА МУҲАММАС

Термулай ҳуснингга ой, ёнингда чўлпонинг бўлай,
Ҳолима солгил назар, кел, чашми гирёнинг бўлай,
Сипқорар онинг майиноб, ишқи иймонинг бўлай,
Эврулай бошинггау беҳушу хайронинг бўлай,
Бир замон садқанг бўлай, бир лаҳза қурбонинг бўлай!

Жон суйи дорулшифойи дарду ҳижрон захмиға,
Жон тасаддуқлар бўлай, ошуфта кўнгил фаҳмиға,
Зарра озор етмасинким, ҳатти холинг шарҳиға,
Хони васлингдин агар қовса рақибинг, рағмиға
Кўнглум истардек тахайюл бирла меҳмонинг бўлай!

Воҳ, хазон гул очди ҳатто гул узоринг олидек,
Қатра-қатра томди шабнам, ул шакарлаб болидек,
Бермагай шавқ гулу райҳон сочларингнинг толидек,
Нетти жон топсам висолингдин лабингнинг холидек,
Кўзу зулфингдин неча масту паришонинг бўлай!

Кезди ҳижрон даштида Қайс, қайда бизга васли боғ,
Бул кўнгилда ғам-ғубори, қайда булбул, қайда зоғ,
Илтифот қилгайму бизга сен каби олампадох,
Хуштурур васлинг майидин ҳар тараф хирқамда доғ,
Неча, жоно, мубталои доғи ҳижронинг бўлай!

Майли, кечма, зулфу зорим алмисоки урфдин,
Жисму жоним этиб, банд руҳима сол кулфдин,
Чун азобинг шуъла сочсин еру осмон қутбдин,
Гарчи бандангмен, мени озод қилма лутфдин –
Ким, қуюндек садкаи сарви хиромонинг бўлай!

Нозларинг ҳадди ошибдур, келдиму омад барор,
Шоҳ эурсан, қатл этурсан, эмди йўқдир ихтиёр,
Тобакай ёйни ёқлаб биз кабилар шармисор,
Танни жилванг вақти туфроғ айлай, эй чобуксувор,
То бошингга эврулурға гарди майдонинг бўлай!

Охири инсофга келгайсан десам, тонг йўк, сени,
Этти ҳолимни хароб ҳажру ситам, тонг йўк, сени,
Тун бўйи ёнди Малика, сўнди шамъ, тонг йўк, сени,
Эй, Навоий, гунгу лол истар эсам, тонг йўк, сени,
Тобакай озурдаи фарёду афғонинг бўлай!

ҲУКМАТ

Шеър – қалб таржимони...
Шеър санъати олий даража-
даги гармониядир. Шоирлар –
руҳий гармония яратувчилар.

Александр БЛОК

АДАБИЁТШУНОСЛИК

ЗАМОНАВИЙ ЎЗБЕК АДАБИЙ ЖАРАЁНИ КОНЦЕПЦИЯСИ

XX аср охири – XXI аср бошларидаги ўзбек адабиёти ушбу даврда юз берган ижтимоий-сиёсий, маданий ҳаётдаги ўзгаришларни акс эттиради. Бугунги кун адабиётшунос олимлари ва танқидчилари ўзбек адабиёти ривожига юз бераётган ўзгаришларни англаб етишга ва уларга муносиб баҳо беришга уринмоқдалар. “Шарқ Юлдузи”, “Ёшлик”, “Тафаккур”, “Гулистон”, “Ўзбек тили ва адабиёти” каби адабий-бадиий, ижтимоий-сиёсий руҳдаги етакчи журналлар, “Китоб дунёси” газетаси саҳифаларида эълон қилинаётган замонавий адабий жараёнга бағишланган баҳс ва мунозаралар, чоп этилаётган қатор мақолалар шундан далолат беради. Лекин шунини қайд этиш керакки, ўзбек адабий танқидчилигида адабиётнинг ўз-ўзини шакллантиришга уриниши борасида яқдил фикрлар йўқ. Масалан, Ҳақимжон Каримов илгари сурган парадигма¹ инъикос назариясига ва ижтимоий-маданий ҳамда адабий тафаккурнинг ривожланишида онг категориясининг ролига асосланади. Тадқиқотчи ёзиш услуби ривожланишининг асосий йўналишларини насрнинг жанр принципига асосан бўлинишидан келиб чиққан ҳолда кўрсатиб ўтади:

1) адабиётда ғоя ва мавзу майдонининг кенгайиши; 2) ижтимоий, ахлоқий, маънавий, оилавий масалаларга эътиборнинг кучайиши; 3) инсонпарварлик мазмуни ва психологизмнинг чуқурлашуви; 4) ўзбек

Саодат КОМИЛОВА

1974 йилда туғилган. Тошкент вилоят давлат педагогика институтининг тарих-филология факультетини тасмоллаган. Таржимон. Республика матбуотида илмий ва адабий-танқидий мақолалари чоп этилган.

¹ Ҳ.Каримов. Бугунги насрнинг хусусияти ва тамойиллари. “Шарқ юлдузи” журнали, 2010 й. 3-сон.

халқининг ўзлигини таниши ва менталитети масалаларига мурожаат этилиши; 5) ҳаёт мазмунини фалсафий мушоҳада этиш.

Х.Каримовнинг фикрича, мазкур йўналишларнинг барчаси ёзиш услубининг реалистик ва модернистик турига асосланади. Адабиётшунос олим воқеаликнинг модернистик принцида акс этирилишини ўзбек адабиётидаги сифат жиҳатдан янги ҳодиса дея таъкидлайди. У “тоталитар шароитда мазкур эстетик қарашларни қўллаш имконсиз эди”, дея объектив сабабларни ҳам, “адабиётда модернизмнинг барча принциплари ва услубларини тўла қўллай оладиган ижодкорлар ҳали етишиб чиқмаган эди”, дея, субъектив сабабларни ҳам кўрсатиб ўтади. Х.Каримов замонавий сўз ижодкорларининг энг муваффақиятли тажрибалари рамз ва мажозларга таянганини таъкидлайди. Бундан ташқари, у ўзбек адабиётида “детектив йўналиш” пайдо бўлганини ва бу ҳам янгилик эканини қайд этади.

Адабиётшунос олим “Замонавий ўзбек адабиёти учун муаллифнинг дунёни ҳис этиш концепцияларидаги хилма-хиллик, воқеликни англашнинг янги шакллари пайдо бўлиши ҳамда адабий образларни миллий кадриятлар нуқтаи назаридан қайта англаш хосдир”, дея хулоса қилади. Йўлдош Солижонов ҳам ўзининг замонавий адабий жараёнлар концепциясини адабий жанрларнинг бўлиниш принцигига асосланган ҳолда тузади. Олимнинг таъкидлашича, замонавий ўзбек адабиёти “...Шарқ адабий анъаналарини бойитган ҳолда жаҳон адабиёти тенденцияларини ўзлаштира бошлади”². Лекин, дея таъкидлайди Й.Солижонов, жаҳон адабиёти анъаналари ўзбек бадиий асарларини яратишда мустаҳкам пойдеворга айланиб улгурмади.

Қатор адиблар ижодида “бозор шароитидаги инсон тақдири” мавзуси устувор муаммо сифатида ажралиб кўринади. Уларнинг асарларидаги бош қахрамон бозор муносабатларига мослашиб олган ёки “ортикча одам”га айланган кишидир. Й.Солижоновнинг фикрича, “ҳар бир адиб ёлғизлик фожиасини ўзича очиб беради”. Олим Тоҳир Малик, Хуршид Дўстмуҳаммад, Зулфия Қуролбой кизи ва бошқа бир қатор адибларни санаб ўтар экан, куйидаги белгиларига кўра, замонавий бадиий асар яратишда ўзбек адабиёти учун янгилик бўлган ўзига хос тенденцияларни келтириб ўтади. Булар: 1) насихатгўйликдан қочиш; 2) замонавий жамиятда аёл ролининг ўзгарганлигига урғу бериш, икки йўл ўртасида турган аёлнинг руҳий кечинмаларини яратиш; 3) ижтимоий-маданий, ғоявий-ахлоқий типларнинг ёнма-ён, бир-бирларига ижобий ёки салбий таъсир кўрсатиб яшаши; 4) ўзбек халқининг собиқ шўролар давридаги ҳаётини мушоҳада қилишга уриниш; 5) жўшқин сюжетларга интилиш (“бозор адиблари” ва “бозор адабиёти”ни яратган салбий тенденция сифатида); 6) тасвирийлик ва публицистикага мойиллик.

Албатта, мазкур икки нуқтаи назар замонавий ўзбек адабий жараёнини тўла камраб ололмайди. Бироқ замонавий адабиёт ривожланишига доир ушбу янгилик ва тенденциялар ўзбек адабиёти тараққий этиб бораётганини кўрсатади.

Гулчира Гарипова ўзининг концепциясини илгари сураб экан,³

² Й.Солижонов. XXI аср насри манзалари: мавзу, муаммо ва ечим. “Шарқ юлдузи” журнали, 2011 й. 4-сон.

³ Г.Гарипова. Концептуальные тенденции развития узбекской литературы конца XX – начала XXI веков. <http://ziyouz.ru/literaturovedenie/49-literaturnaya-kritika/977>

Ўзбекистонда “маданият ривожининг барча соҳаларида миллий тарих ва анъаналарга қизиқиш ортиб бораётгани” кузатилаётганини қайд этади.

Г.Гарипова ХХI аср адабий жараёнини “адабий жараён тараққиётининг янги босқичи бўлиб, у миллий адабиёт тарихининг барча даврларини қамраб олди” деб таърифлайди. Бироқ ХХ-ХХI асрлар бўсағасида “ХХ аср (адабий жараён 20-80-йиллар охирини “шўро” даври дея белгилаган) миллий бадиияти билан мумтоз адабиёт анъаналари, аср бошидаги ўзбек бадиий “янгилиги” ва жаҳон бадиий анъаналари ҳамда амалиёти ўртасидаги узилиш енгиб ўтилди”, деган мулоҳазаси билан тадқиқотчи ўз фикрига ўзи қарши чиқади.

Тадқиқотчи ХХ аср охири – ХХI аср боши ўзбек адабий жараёни ривожланишининг куйидаги тенденцияларини кўрсатиб ўтади:

1) реалистик ва модернистик поэтиканинг ягона бадиий майдонга бирлашиши;
 2) ижтимоий-шахсий муаммолардан шахсий-маиший муаммоларга кўчиш;
 3) янгича мифологик ёзиш услубини яратган рамзлардан фойдаланиш (бу рамзлар Шарқнинг ўзига хос хусусиятлари ва миллий анъаналарига (масалан, зардуштийлик образлари, халқ асотирлари ва шу кабилар) асосланган);

4) “мўъжизавий реализм” тенденцияларига мойиллик;

5) реал воқеликнинг сунъий инъикоси бўлган, “абадий олам” яралиши ҳақидаги диний-афсонавий модел элементлари сюжетдан ташқари унсурлар сифатида “туркаб қўйилган” асарлар, шунингдек, реаллик ва афсонавийлик ўртасидаги сюжет чегаралари бўлмаган, сюжет линияси турли хил афсонавий тузилмалар (афсона, ривоят, хикоят) билан уйғунлашган асарларнинг яратилиши;

6) “...ўзгача кўринишдаги таҳлилий психологизм”ни вужудга келтирган чуқур мажозлаштириш тенденцияси.

Г.Гарипова хулоса ўрнида “ўзбек ижодкорлари ўз асарларига модернизм ва неореализм элементларини олиб киришди” ва “адабий жараён ривожланишидаги етакчи йўналишлардан бири реализм оқимидир” деган икки ғояни илгари суради.

Замонавий адабий жараёнда турлича услублар, жанрлар ва бугунги воқеликни ҳаққоний акс эттира оладиган тасвирий-ифода воситаларининг янгилашиши билан ифодаланувчи ғоявий-эстетик тенденцияларнинг пайдо бўлиши шу билан изоҳланади. Мазкур тенденция ўзининг ахлоқий-ғоявий таянчларини ўзбек халқининг шонли ўтмишидан излайди.

Фикримизча, ўзбек адабиёти бугунги кунда мураккаб ва индивидуал тараққиёт йўлини босиб ўтмоқда. Назаримизда, бу босқичда учта даврни ажратиш кўрсатиш мумкин:

1. “Ўтиш” даври (ХХ асрнинг 80-йиллар охири – 90-йиллар). Бу давр қатор омиллар билан белгиланади:

– мумтоз мероснинг (ХII-ХIХ асрлар адабиёти) тикланиши, ўз вақтида таъқиқланган ижодкорлар (Чўлпон, Фитрат, Беҳбудий ва жаҳид адабиёти вакиллари) асарларининг чоп этилиши муносабати билан ўзбек адабиёти тарихидаги “оқ доғ”ларнинг йўқ бўлиши;

– диний ва маънавий қадриятлар ҳамда тасаввуф адабиётига қизиқишнинг ортиши (Юғнакий, Боласоғуний, Яссавий асарларининг эълон қилиниши);

– ўзбек халқи тарихига нисбатан тўғри муносабатнинг тикланиши ва тарихий-биографик жанр улушининг кўпайиши (Амир Темур, Жалололдин Мангуберди, Алишер Навоий, Бобур ва шу каби сиймолар ҳақида қатор асарларнинг яратилиши);

– рус классик адабиёти анъаналарига қизиқишнинг сусайиши, Ўртаер денгизи ва Америка адабиётига (хусусан, Эженио Монтале, Сальваторе Квазимодо, Камило Хосе Села, Гарсиа Маркес каби адибларнинг ижодига) қизиқишнинг ортиши;

– “ғоявий бўшлиқ”қа барҳам берилиши ва ўзбек маданияти ҳамда адабиётида миллий ғоянинг шаклланиши.

Ўзбек адабиётидаги “ўтиш” даври ватанпарварлик руҳи ёрқин акс этган кўплаб асарларнинг (хусусан, Абдулла Орипов, Эркин Воҳидов, Шавкат Раҳмон шеърляти, Шукур Холмирзаев ва Омон Мухторнинг қатор насрий асарлари) вужудга келиши ҳамда тарихий сиймолар ва халқ қаҳрамонлари образи яратилишида кўринади. Бунга Мақсуд Қориевнинг “Ибн Сино”, “Беруний”, Муҳаммад Алининг “Сарбадорлар”, Саъдулла Сиёевнинг “Яссавийнинг сўнгги сафари”, Асад Дилмуроднинг “Маҳмуд Горобий” каби асарларини мисол қилиб келтириш мумкин. Бу ҳодисанинг моҳияти шундаки, халқимизнинг ўз-ўзини англаши, ўзининг миллат сифатида ноёб эканлигини идрок этиши, мустақил ҳаёт куриш учун илҳомланиш манбаларини топиши зарур эди. Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, мазкур давр иждоқорлари адабий позицияларининг турлича эканлигига қарамай, бошқа-бошқа қутбларга ажралиб кетмадилар.

Бундан ташқари, собиқ шўролар даврини қайта баҳолайдиган, сиёсий катағонлар ва “шахсга сиғиниш”, шўролар даврига тегишли бўлган “хусусиятлар” – миллий анъаналар ва урф-одатларни менсимаслик натижасида келиб чиққан оқибатлар ҳақида ҳикоя қилувчи асарлар яратилди. Масалан, шу даврда яратилган Одил Ёқубовнинг “Адолат манзили”, “Оқ қушлар, оппоқ қушлар” романлари “пахта иши” ва Орол муаммоларига бағишланади; Назар Эшонкулнинг “Уруш одамлари” қиссасида жаҳон уруши олис қишлоқ одамлари ҳаётига келтирган кулфатлар, “Маймун етаклаган одам” ҳикоясида эса коммунизм идеалларига ишонган инсон тақдири фожиаси акс этади; Тоҳир Маликнинг “Мурдалар гапирмайдилар” асарида “шахсга сиғиниш” даври катағонлари ҳақида сўз борса, Тоғай Муроднинг “Отамдан қолган далалар” романида миллатнинг уч авлод вакиллари тақдири қаламга олинади. Бу типдаги асарларда фожиавий руҳ ва миллат дардини чуқур ҳис этиш устуворлик қилади.

Реалистик ифодадан фойдаланиш, замон ва макон тушунчаларининг ўзгача идрок этилиши ва бунинг натижасида дунё манзарасининг ўзгариши, тарихий сиймолар образининг биринчи планга чиқиши ва тарихий ўтмишни қайта англаш, бадий иждоғдаги ички изланишлар ҳамда насихатгўйликдан воз кечиш ҳам бу даврда яратилган кўплаб асарларга хос бўлган хусусиятлардан саналади.

2. “Манзиллар ўзгариши ва таҳлиллар” даври (1990-2000 йиллар). Бу даврда ўзбек адабиёти “миллий ўзлик – глобаллашув”, “эстетик қадриятлар – бозор иқтисодиёти” каби бир-бирига қарама-қарши тушунчалар билан тавсифланувчи вазиятга тушиб қолди. Бу ҳол адабий майдонга сезиларли

таъсир ўтказди. Адабиётнинг эстетик принциплар ва шаклий экспериментларга кўра турли қатламларга ажралиши кузатилди. Масалан, мавжуд воқеликни Шарқ мумтоз анъаналари, халқ оғзаки ижоди ва “олтмишинчи йиллар” авлоди бадиий тажрибалари билан биргаликда ўзлаштирган анъанавий реализм руҳида яратилган асарлар билан бир қаторда кўплаб адиблар ижодида модернистик ва постмодернистик тенденцияга эргашиш пайдо бўлганини ҳам қайд этиш лозим. Ўзбек адабиётидаги ўзига хос бу жараёнга адабиётшунос олимлар ва танқидчилар ўз вақтида эътибор қаратишди.

Адиблар модернизм кўмагида оламнинг бебақолиги ҳақидаги ўйларни тасвирлашга, инсон ҳаётининг ўткинчилиги мавзуларини ёритишга интиладилар. Албатта, модернизм адабиётимизда бадиий услуб сифатида тўла шаклланмади. Шу боис модернистик руҳдаги тажрибалар ва изланишлар тўғрисида сўз боргани тўғрироқ бўлади.

Биз реалистик адабиётга хос бўлмаган, адибларнинг борлик, бугунги кун воқелигини англашга бўлган интилишларини янги, ўзига хос бир тарзда ифода-далашга имкон берадиган принциплар, усул ва воситаларни, шунингдек, ҳаётнинг мавжуд ёки ўйлаб топилган моделини ёки кўп ёқлама вазифага эга бўлган мифосюжетларни яратишга бўлган уринишларни назарда тутмоқдамиз. Таъкидлаш керакки, ўзбек ижодкорлари Ғарб адабиётидаги ходисалардан нуса кўчирмай ёки уларга тақлид қилмай, миллий анъаналар ва замонавий ўзбек адабий жараёни тараққиётининг ички қонуниятларига таянган ҳолда уларни ўзлаштирмоқдалар. Масалан, Назар Эшонқул ўзининг “Муолажа”, “Бевақт чалинган бонг”, “Истило”, “Тобут” каби асарларида архитипларга, мотив-образлар, топос-образларга мурожаат этади, ўзбек миллатининг ўзига хос хусусиятлари ва Шарқ психологиясини акс эттираркан, монтаж усулидан фойдаланиб, алоҳида мавжуд бўлган ходисаларни яхлит воқеликка айлантиради; Омон Мухтор “Майдон” романида адабий услуб ва тасвир предмети сифатида “диалог ўйини”дан ва муаллиф мажозларидан фойдаланади; Эркин Аъзам ўзининг “Чапаклар ва чалпаклар мамлакати” қиссасида шартли-фантастик усулни, асарни ривоят жанрига яқинлаштирувчи рамз ва мажозларни танлайди; Хуршид Дўстмуҳаммад “Бозор” романида инсон онгининг турфа шакли – фалсафий мушоҳадага, халқ донишмандлигига мурожаат қилади.

Модернистик руҳдаги асарлар йўқотиш, қайғу, чорасизлик, қўрқув, руҳиятнинг ўзгариши, фожиа мотивларининг юзага келиши билан белгиланади. Шу маънода ўзбек адабиётидаги модернизмга хос унсурлар шахс ва борлик, ўлим ва ҳаёт, руҳ ва тана, дин ва осийлик каби муаммоларни талқин этишга қаратилган бўлиб, унинг А.Шопенгауэр, М.Штирнер, С.Керкогор, Ф.Ницше, А.Бергсон фалсафаси билан ўзаро уйғун эканлигини кўрсатади. Модернистик тенденцияларда битилган асарларда йўқотиш, ғам, чорасизлик, қўрқув, фожиа мотивлари пайдо бўла бошлайди, лекин асар муаллифлари, дунё модернизмидан фарқли ўлароқ, руҳий инқироздан чиқиш йўллари излайдилар ва ёруғ вақтлар келишига умид боғлайдилар.

Бу даврда омма адабиёти ҳам фаоллаша бошлади (саргузашт қисса ва ишқий романлар кўпайиб кетди). Набижон Ҳақимовнинг бозори чаққон бўлган сентиментал руҳдаги асарларини, Тоҳир Маликнинг “Шайтанат”

романини, Ҳожиакбар Шайховнинг “Олис сайёра”, “Келгиндилар” каби илмий-фантастик романларини мисол тариқасида келтириш мумкин.

3. “Верданди” даври (2000-2014 йиллар). Бугунги адабиёт мумтоз адабиёт ва реализм анъаналари, модернизм, постмодернизм тенденцияларининг ёнма-ён яшаётгани билан тавсифланади.

Замонавий ўзбек адабий жараёнида реализм позицияси анча кучли. Мисол тариқасида Абдуқаюм Йўлдошнинг “Банкир”, “Пуанкаре”, Ҳаким Сатторийнинг “Соғинч”, Зулфия Мизбахнинг “Сўфитўрғай”, Шодмон Отабекнинг “Агар ошиқлигим айтсам...” каби жамоатчилик эътиборига ҳамда танқидчилар эътирофига сазовор бўлган асарларини келтириш мумкин. Фикримизча, реализм бадиий метод сифатида келажакда ҳам асосий йўналишлардан бири бўлиб қолади. Бинобарин, адибларимиз ҳали бу методнинг кўплаб усул ва воситаларини ўзлаштиришлари лозим. Турган гапки, бу янгиланган реализм бўлади, деб айтишга асосимиз бор. Чунки ҳаётийлик бадиияти мавжуд вокелик тасвирини замонавий воситалар мажмуида берилишини талаб этади. Эҳтимол, бугун ўзбек адабиётида илдиз отган бошқа тенденция неореализмнинг вужудга келишидан нишонандир. Биз бугунги қатор асарларда кузатилаётган ҳодиса – реализм ва модернизм услубининг симбиозини назарда тутмоқдамиз.

Ўзбек адабиётидаги постмодернизм унсурлари ҳақида сўз борар экан, айтиш жоизки, бу ҳодиса ўзбек адабиётидаги миллий чизгилар ва ўзбекона матн қурилишидаги азалий оҳангдорлик хусусиятларини ўзлаштирган бўлиб, поэтик-услубий йўналиши нуктаи назаридан ғарб ва рус постмодернизмидан тубдан фарқ қилади. Ушбу йўналишга Омон Мухторнинг “Икки қиёфа”, Исажон Султоннинг “Муножот”, Нўмон Раҳимжоновнинг “Жимжит жолалар” қиссаларини мисол қилиб келтириш мумкин. Замонавий адибларнинг жаҳон адабиётида аллақачон урфдан чиққан постмодернизмга мойиллигини оқлайдиган яна бир ижобий белгилардан бири постмодернчилар бош принцип деб ҳисобланган принцип – “асардан муаллиф шахсини олиб ташлаш” принципини писанд қилмасликдир.

Фикримизча, замонавий ўзбек насрида куйидаги постмодернистик услуб белгиларини ажратиб кўрсатиш мумкин: 1) ўзбек мумтоз адабиётидан “иктибос”лар келтириш; 2) қахрамоннинг “шизоанализ”⁴ усули билан сунъий ҳаяжон асосида очиб берилган руҳий ҳолатини олдинги ўринга чиқариш; 3) муаллифнинг фалсафий позицияси акс этган рамзлар комбинациясини (кодини) қуриш; 4) оламни бирламчи кўринишда қабул қилиш; 5) жанр экспериментлари; 6) борлиқнинг ўзига хос моделини яратиш; 7) замонавийликдан чекиниб, ўтмиш “излари” тушган ифода тилини яратиш.

Бу адабий ҳодисаларни ҳали англаб етишимиз зарур. Бироқ шуни қайд этиш лозимки, ўзбек ёзувчилари изланмоқдалар, ифода этиш йўллари ҳамда воситаларини кенгайтириб, тинмай тажрибалар қилмоқдалар. Аниқроғи, бу борада постмодернизм ҳақида метод, йўналиш ёки оқим сифатида эмас, балки реалистик асарда кўринган унсур ёки асар яратишдаги бадиий усул сифатида гапириш маъқулроқдир.

⁴ Шизоанализ – фалсафа ва психиатриядаги йўналиш бўлиб, психоанализга қарши қўйилади. Шизоанализнинг асосий ғояси инсон руҳияти машиналари (яъни “истаклар машинаси”) бўлган ишлаб чиқариш жараёнига ўхшаб кетади, деган қарашга асосланади.

“ТУРКЧА АЙТМОҚҚА МОҲИР ЭРДИ”

Хусайний ғазалиёти XV аср охири XVI асрнинг бошларидаги ўзбек шеърлятида ўзига хос саҳифани ташкил этади. Алишер Навоий “Муҳокамат ул-луғатайн” асарида Хусайн Бойқаро шоирлик маҳорати, ижодий меросининг айрича хусусияти ҳақида алоҳида тўхталиб ўтган: *“Абулғози Султон Хусайн Баҳодирхон... ўз шариф табъ ва латиф зеҳнларидин дағи, агарчи ҳам форсий демакка қодир ва ҳам туркча айтмоққа моҳир эрди, аммо аслий табъ иқтизоси ва шоеъ такаллум муносабати адоси била туркий девон тадвинига майл қилдилар ва дилпазир абёт ва беназир ғазалиёт тартиб бердилар”* Хусайний ғазаллари мавзуси, асосан, ишқийдир. Бунда шоир маъшуканинг бетакрор чиройи, лутфу назокати, ишқнинг ҳаётбахш файзи, ошиқнинг турли-туман руҳий кечинмаларини ўзига хос ва мос тарзда ифодалашга эришади. Айниқса, бадий тасвирда фикрнинг тадрижий такомилга жиддий эътибор беради. Натижада, ҳар бир ғазал ошиқнинг муайян ҳолатдаги ички туйғуларининг ихчам, лўнда бадий ифодасидек кўзга ташланади. Хусайний ғазалларини кузатсак, шоир деярли барча шеърӣ санъатлардан унумли фойдаланганлигини кўрамыз. Айниқса, ташбеҳ, тазод, тажнис, муболаға, ружу санъатлари шоир ғазаллари мусиқийлиги ҳамда поэтикаси қудратини оширишда алоҳида ўрин тутади.

Шоир тасвирланаётган нарса ёки ҳодисанинг моҳиятини теранроқ, чуқурроқ очиб бериш мақсадида улар ўргасидаги бирон бир ўхшаш, монанд жиҳатини қиёслайди. Натижада, *ташбеҳ санъати* санъаткорга ўз мулоҳазаларини ёрқин ва ўта таъсирчан ифодалашда чексиз имконият беради. Хусайний бир ғазалида *“жаннат равзаси ичида сарву гул кўрмоқчи бўлсанг, гулшанни куйига тушиб, қад бирла рухсорига боқ”* деса, куйидаги

**Хуснигул
ЖЎРАЕВА**

1984 йилда туғилган. Тошкент давлат педагогика университетининг Ўзбек тили ва адабиёти факультетини тамомлаган. “Хусайнийнинг ҳаёти ва ижодий мероси” номли монографияси ҳамда кўплаб мақолалари чоп этилган.

байтда бутун бир ўхшатиш силсиласини яратган. Натижада, фикр ғоятда образли чикқан.

*Икки қошингининг хаёли муттасил кўнглимдадир,
Бир диловардекки, солмиш икки ё қурбон аро.
Сарву сунбул бирла гул васфидурур ул сафҳада,
Қадду зулфу оразинг ёди била очсам китоб¹.*

Шеършунослар Шарқ адабиётида ташбеҳнинг тўққиз тури мавжудлигини таъкидлашади. Шулардан *уч хил ташбеҳ* Хусайний ғазалларида кўп учрайди.

1. Ташбеҳи тафзил. Бунда шоир бир нарсани ўзгасига ўхшатади, сўнг эса ундан қайтиб, ўхшатиш нарсани ўхшалгандан устун кўяди.²

*Оразингни ой десам, эрмас муважжжаҳ, негаким,
Ойнинг офатлиг кўзгу рухсорай гулфому йўқ.
Фунчани оғзинг десам, найлай анинг гуфтори йўқ,
Сарвни қаддинг десам, нетай анинг рафтори йўқ.³*

Лирик қаҳрамон ёрининг юзини ойга ўхшатай деса, иложи йўқ, чунки ой нурининг қаърида қора доғи бор. Маъшуканинг қаддини сарвга қиёслай деса, бунда ҳам мантиқ заиф. Сарв маъшуқадек хиром этиб, ошиқни ўзига ром қилолмайди.

2. Ташбеҳи музмар. Бунда шоир бир нарсани иккинчи нарсага ўхшатади. Аммо, зоҳиран шундай иш тутаяди, гўё унинг мақсади ўхшатиш эмас, балки бошқа нарса. Ҳақиқатда эса фикрининг замирида ўхшатиш ётади.⁴

*Ул қаду ҳажридин ўлсам, безаб гулбарг ила,
Тупрогимнинг боши узра сарв экиб, майл айлагил.⁵*

3. Ташбеҳи мўъкад. Бунда ўхшатиш ва ўхшалган нарса эга ва кесим тарзида келади. Шунинг учун бу ўхшатиш ҳам ёпиқ ташбеҳ сирасига киради:

*Хат бинафша, зулф сунбул, чашим насрин, чехра гул,
Не раёҳин бирла топмиш зеб ҳуснинг гулшани.⁶*

Шоир ўз шеърларида ўхшатишнинг бутун бир силсиласини яратишга муваффақ бўлган. Бу ҳолат Хусайний бадий маҳоратининг алоҳида

¹ Шоҳ ва шоир. Хусайн Бойқаро. Рисола. Девон. – Тошкент: Шарқ, 1995. -Б. 32.

² Исҳоқов Ё. Сўз санъати сўзлиги. – Тошкент: Зарқалам, 2006. -Б. 86.

³ Шоҳ ва шоир. Хусайн Бойқаро. Рисола. Девон. – Тошкент: Шарқ, 1995. -Б. 73-74

⁴ Исҳоқов Ё. Сўз санъати сўзлиги. – Тошкент: Зарқалам, 2006. -Б. 87

⁵ Шоҳ ва шоир. Хусайн Бойқаро. Рисола. Девон. – Тошкент: Шарқ, 1995. -Б. 40.

⁶ Девони Хусайн Бойқаро. – Кобул: Аз нашриёти муассасай “Таъби китоб”, 1968. -Б.190.

кўзга ташланиб турадиган хислати ҳисобланади. Натижада, бир байтда, одамлар бошидаги соябон булут ошиқ оҳидан чиққан тутунга ўхшатиlsa, иккинчисида, маъшуканинг лаби – оби ҳаётга, лаъли бадахшонга, Исо нафасига, наботга, жаннат чашмасига, ризвонга ўхшатилиб, байтларда ранг-баранг ўта кучли тасвир яратилади.

Ҳусайнийнинг Мавлоно Лутфий ғазалига ўхшатма тарзда, устоз анъанасини давом эттириб яратган машҳур "Устина" радифли ғазалида ҳам ажиб бир лавҳа кузатилади:

*Тишлари устида ҳар ким лаълини кўргач деди:
"Барги гулдурким, тушубтур дурри макнун устина".
Холининг ҳар дам хаёли телба кўнглумда эрур,
Зоглар андоғки гавго қилди Мажнун устина.
Айтқай сарв узра гул пайванд қилмиш боғбон,
Кимки кўрса оразинг ул қадди мавзун устина.
Янги ой анинг саманди наълидан келди нишон,
Ул қуёш раҳшин магар секретти гардун устина.⁷*

Санъаткор бир лавҳанинг ўзида ўхшатиш, қиёс, тадриж, гулу санъатларидан ғоятда моҳирона фойдаланиб, лафзнинг изчиллигига, мантиқий асосланишига эришган. Сарвга гул пайванд этилиши, яъни гулюзли сарвқад ёрни гул уланган сарвга ўхшатиш, Ҳусайнийга хос тасвир усулидир.

Ҳусайний лирикасида баракали қўлланган санъатлардан яна бири тазод санъати. Шоир ижодий ниятидан келиб чиқиб, бир-бирига зид тушунчаларни ифодаладиган сўз, бирикма, баъзан номларни қўллаш орқали шеърда ўзига хос фикр жозибадорлигини яратишга муяссар бўлади, поэтик юксакликка эришади. Шуни ҳам айтиш керакки, айрим ҳолларда зид тушунчалар бир-бирини инкор этмайди, балки зид тушунча мухолиф фикрни тасдиқлайди. Масалан, ёрнинг ўқи (киприги) ошиқ қалбини пора этса, лаъли (лаби) уни тирилтиради. Ҳусайнийнинг қуйидаги байтлари бу фикрни қувватлайди:

*Навбаҳор ўлди очилмас, ваҳки, айшим гулбуну,
Ғам хазони елидин соврулди сабрим хирмани.
Бир ачиғ сўз бирла жонимни қилибсен талхком,
Хаста жонимнинг иложи бир шакарханд айлагил.⁸*

Тазодда қарама-қарши қўйиб тасдиқлаш асосий хислат. Юқоридаги байтларда ошиқ навбаҳор келса ҳам, бахтим гули очилмади, бир аччиқ сўз билан жонимни оғритдинг, энди бир шакарханд билан уни хурсанд қил, демоқда. Демак, маъшуканинг аччиқ, дағал сўзи ошиқни абгор этса, ширин каломни руҳини шод қилади.

⁷ ЎзР ФА ШИ. Қўлёзма, Инв № 1942. -Б. 37.

⁸ Ўзр ФА ШИ. Қўлёзма. Инв № 6967.-Б. 41а.

Хусайн Мирзонинг ғазалларида *тажнис* санъатидан ҳам ҳар хил муносабатлар билан фойдаланганлиги, шоир ғазаллари лексик қатламининг бой ва ранг-баранг эканлигини тасдиқлайди. Қуйидаги байт “*тажнис хат*” га мисол бўлиб, унда ёзувда бир хил, талаффузда ўзаро фарқ қиладиган “*аёғ*” сўзи икки маънода ишлатилган.

*Чун Хусайний юз аёғ хуноб кўзидан тўкар,
Сен дағи еткур аёғ бу чаими гирён устина.*⁹

Хусайн Бойқаро бир ғазали мактабида ҳам сўз ўйини қилиб, тажнис санъатининг ажойиб намунасини яратади:

*Чун Хусайний тавба сіндурди, муганний туз наво,
Ҳам “Хусайний” пардасида, соқиё, сен бода суз!*

Шоир биринчи мисрада ўз тахаллусига ишора қиладиган бўлса, икинчи бандда куй номини қўллаб, тажнис санъатидан унумли фойдаланган.

*Фурқатингда йўқ эди, жисмимда жон, жонимда тоб,
Кўзда хуноб эрдио гамгин кўнгилда печу тоб.*

Байтдаги қофия бўлиб келган сўзлар, яъни биринчи мисрадаги “тоб” сўзи “харорат”, “иссиқлик” маъносида, икинчи бандда эса, “печ” калимаси билан барга қўлланилиб, “тўлғониш” мазмунини ифодалаган. Бу мисоллар Хусайнийнинг моҳир сўз саррофи, шеърда фақат туркийча тажнисларни қўллаган сўз устаси эканлигини кўрсатадиган далилдир.

⁹ ЎзР ФА ШИ. Қўлёзма, Инв № 6967. -Б. 138а.

БАРҲАЁТ СИЙМОЛАР

АМИР ТЕМУР ВА ҲОФИЗ ШЕРОЗИЙ

Ҳофиз Шерозий (Шамсуддин Муҳаммад ибн Муҳаммад) (1326-1389) номи ва ижоди ўзбек ўқувчиларига яхши таниш. Унинг ғазаллари турли йилларда олим ва шоирлар томонидан ўзбек тилига таржима қилинган.

Туронзаминда ҳар бир зиёли ўзбек, форс ва араб тилини мукамал билган. Форс шеърятининг энг яхши намуналари, шу жумладан, Ҳофиз ғазаллари ҳам севиб мутолаа қилинган.

Амир Темур Ҳофиз ижоди билан яхши таниш бўлган. Айниқса, унинг “Агар он турки Шерози ба даст орад дили моро, ба холи хиндуяш бахшам Самарқанду Бухороро” (“Агар кўнглимни ром этса ўшал Шероз жонони, қаро холига бахш этгум Самарқанду Бухорони”) деб бошланадиган ғазали кўпчилик орасида машҳур эди. 1387 йили Шерозни эгаллаган Соҳибқирон шаҳарнинг машҳур шахслари қатори Ҳофиз Шерозийни ҳам суҳбатга чақиришни буюради. Бу пайтда шоир анча кексайиб, моддий жиҳатдан ҳам қийналиб қолган эди. Уни букчайган ва юпун кийинган ҳолда Соҳибқирон ҳузурига олиб келадилар. Шунда Амир Темур ҳазиллашиб: “Мен бутун дунё бойлигини сарфлаб, Самарқанд ва Бухорони обод қилсаму сиз уларни бир гўзалнинг қора холига бериб юбормоқчимисиз,” дейди. Ҳозиржавоб шоир: “Ана шу сахийлигим туфайли ҳозирги аҳволга келиб қолдим-да”, деб жавоб беради. Бундан завқланган Соҳибқирон шоирни катта совға-саломлар билан кузатиб қўяди...

Аввало, Самарқанд ва Бухоро тилга олинган ўша

**Носир
МУҲАММАД**

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими. 1946 йилда туғилган. Тошкент давлат университети (ҳозирги ЎЗМУ) тамомлаган. “Салом, келажак”, “Баҳор таронаси”, “Насаф ва Кеш алломалари”, “Сумалакдан тош топдим”, “Анқони маҳрам қилдингиз”, “Турон давлатлари йилномаси”, “Хут шамоллари”, “Шахмат мўъжизаси” каби китоблари нашр этилган.

машҳур ғазал ҳақида. Таржимада “турки Шерози” жумласи ўзбек тилига “Шероз жонони” деб ўгирилган. Тўғри, “турк” сўзининг бир маъноси “гўзал” демакдир. Аммо матлаъда гап аниқ турк гўзали ҳақида кетмоқда.

Ўша даврда Шерозда форслар билан бирга турклар ҳам яшаган. Ҳозир ҳам Эрон аҳолисининг ярмини туркий халқ ва элатлар ташкил этади. Хулоқухон давридан бошлаб (1256-1265) Эрон ҳукмдорлари ва сарой аъёнларининг кўпчилиги туркий халқлар вакиллари эди. Шоир улар билан доимий мулоқотда бўлган, баъзилари билан яқин дўстона муносабатлар ўрнатган. Девондаги бир китъа ана шундай дўсти билан жудолик туфайли қаламга олинган:

*Қуввати шоираи ман саҳар аз фарти малол
Мутафарриқ шуда аз банда, гурезон мерафт.
Нақиши Хоразму хаёли лаби Жайхун мебаст,
Бо ҳазорон гила аз мулки Сулаймон мерафт.
Меишуд он кас, ки жуз ў жони сухан кас нашинохт,
Ман ҳамедадаму аз колбадам жон мерафт.
Чун ҳамегуфтамаи: “Эй муниси деринаи ман!”
Сахт мегуфту дилозурдаву гирён мерафт.
Гуфтам: “Акнун сухани хуш ки бигўяд бо мо,
К-он шакарлаҳчаи хушхони хушилҳон мерафт!”
Лоба бисъёр намудам, ки: “Марав!” Суд надоишт,
З-он, ки кор аз назари раҳмати султон мерафт.
Подшоҳо, зи сари лутфу карам бозам хон,
Чи кунад? Сўхта аз гояти ҳирмон мерафт.*

Мазмуни: **Шоирлик қувватим саҳар пайти беҳад малол чекиб, мендан ажралиб, югуриб кетди. Хоразм манзарасию Жайхун хаёли билан минг хил гинахонлик арз этиб, Сулаймон мулкидан кетди. У шундай кишики, ундан бошқа одам сўзнинг жонини билмайди, мен уни кўриб турибману баданимдан жон кетди. Мен унга дедим: “Эй менинг қадимий мунисим!” Менга қаттиқ гапирдию дили озор чекиб, йиглаб кетди. Дедим: “Энди бизга яхши гапларни ким айтади? Чунки шакарлаҳжа, сўзи ва овози яхши кетди!” “Кетма” деб кўп илтижо қилдим, фойдаси бўлмади. Чунки, гишт қолипдан кўчган эди. Эй, подшоҳ, лутфу карамингни кўрсатиб, яна даъват қил, не қилай? Бундай катта йўқотишдан дилим ёниб кетди.**

Шоирнинг шеърларини яхши тушунадиган ҳамфикр дўсти Ватани Мовароуннаҳрга қайтиб кетган. Бу йўқотиш шоирни қаттиқ ҳаяжонга солган. Тасаввуф истилоҳида “ёр” сўзи Худони, гоҳида эса маъшуқа ёки яқин дўстни англатган. Шу сабабли, бу ерда гап аёл киши ҳақида кетаяптими, ёки дўст ҳақидами, аниқ айтиш қийин. Лекин бу воқеа шоир қалбини қаттиқ ларзага солган. Шоир бир рубоийсида шундай ёзади:

*Не қиссаи он шамъи Чигил битвон гуфт,
Не ҳоли дили сўхтадил битвон гуфт.*

*Ғам дар дили танги ман аз он аст, ки нест
Як дўст, ки бо ў гами дил битвон гуфт.*

Мазмуни: **У Чигил шаъми қиссасини айтолмайман, куйган дилим ҳолини ҳам баён қилолмайман. Дилимдаги ғамларимнинг сабаби шуки, дил гамини изҳор қиладиган бирор дўст йўқ.**

Чигил қабиласи Шарқий Туркистон ҳудудида яшаган. Бу қабила ўзларининг гўзалликлари билан шуҳрат топган. Мумтоз адабиётда “Чигил” сўзи гўзалликни ва туркларга хосликни билдиради. Бу рубоийда ҳам шоир ўзининг ҳамдарди ва сирдоши кетиб қолганлигидан, дилидаги дардларини айтадиган бирор дўсти йўқлигидан шикоят қилади. Бошқа бир ғазалида ҳам ўша “Чигил шаъми” ҳажрида ёнганлигини айтар экан, энди аниқ тарзда у “Самарқандлик турк” эканлигини айтади.

*Сўхтам дар чоҳи сабр аз баҳри он шамъи Чигил,
Шоҳи туркон фориз аст аз ҳоли мо, ку Рустаме?..
Хез, то хотир бад-он турки Самарқанди диҳем,
К-аз насимаш: “Бўи жўе Мўлиён ояд ҳаме”.*

Мазмуни: **Ўша Чигил шаъми ҳажрида сабр чоҳида қолиб, куйдим. Турклар шоҳи ҳолимиздан беҳабардир, Рустам қаерда?(Фирдавсийнинг “Шоҳнома”сидаги воқеалар эсга олинмоқда). Ўрнингдан тур, самарқандлик туркни хотирлайлик, унинг шабадасидан “Мўлиён аригининг ифори келади”(Рудакий мисраси).**

Бу сатрлар шоирнинг форсий ва туркий адабий меросни пухта эгаллаганлиги, гарчи келмаган бўлса ҳам Мовароуннаҳр шаҳарларини яхши билганлигидан хабар беради.

Девондаги бир соқийномада шоир фоний дунёнинг ўткинчилиги ҳақида мушоҳада юритар экан, буюк турк ҳукмдори Афросиёб ва турк лашкарбошиларнинг номини ёд этади:

*Ҳамон манзил аст ин жаҳони хароб,
Ки дидаст айвони Афросиёб.
Кужо ройи Пирони лашкаркашаш?
Кужо Шеда – он турки ханжаркашаш?
На танҳо шуд айвону қасраш ба бод,
Ки кас дахма низаш надорад ба ёд...
На хуш гуфт Жамшеди бо тожу ганж,
Ки: як жав наярзад сарои сипанж.*

Мазмуни: **Бу хароб жаҳон Афросиёбнинг айвонини кўрган манзилдир. Лашкарбоши Пироннинг ўй-фикрлари қайда қолди? У ханжаркаш турк Шеда қаерда? Уларнинг айвону қасрлари ер билан яксон бўлди, одамлар**

уларнинг дахмалари қаерда эканини ҳам билмайди... Тожу ганжли Жамшед қандай яхши айтганки, бу муваққат сарой бир дона арпага ҳам арзимайди.

У “ханжаркаш турк” деганда Ғарбий турк хоқонлиги хукмдори Шегуй хоқонни (милодий 610-618 йиллар) назарда тутган, чунки у Сосонийлар устидан йирик ғалабага эришиб, Эрон худудини эгаллаб олган эди. Бу мисол шоирнинг Эрон ва Турон тарихини ҳам яхши билганлигини кўрсатади.

Мумтоз ўзбек шеърияти намояндалари учун Ҳофиз шеърияти ўзига хос маҳорат мактаби бўлган. Сайфи Саройи, Ҳофиз Хоразмий, Саккокий, Атоий, Лутфий, Навоий, Бобур, Машраб, Нодира, Амирий, Мунис, Огаҳий сингари турли даврларда яшаган ўзбек шоирлари Ҳофиз шеъриятини ўзларига намуна деб билганлар. Жумладан, Алишер Навоий Ҳофиз ғазалларини ниҳоятда севган, уларни доимо мутолаа қилган ва шоирнинг бадиий маҳоратига юксак баҳо берган. “Насойим ул-муҳаббат” асарида Ҳофиз ҳақида бундай дейди: “Алар лисон ул-ғайб ва таржумон ул-асрордирлар. Басо асрори ғайбия ва маонийи ҳақиқийяки, сурат қисватида ва мажоз либосида адо қилибдурлар”. Яъни, Навоий Ҳофизни илоҳий сирларнинг таржимони, илоҳий ишқни дунёвий ишқ кўринишида (ҳақиқат маънилари мажоз либосида) баён этган шоир ҳисоблайди.

“Девони Фоний”да Ҳофизнинг 211 ғазалига татаббу (назира) ёзилган. Назиралардан бири ўша Самарқанд ва Бухоро тилга олинган машҳур ғазалга ёзилган. Унинг матлаъи куйидагича:

*Гар он турки хитойи нўш созад жоми саҳборо,
Нахуст орад суи мо турктозу қатлу яғморо.*

Таржимаси:

*Агар ул Чинли турк сипқорса алвон рангли минони,
У аввал бошлагай биздан азобу қатлу яғмони.*

(Муаллиф таржимаси)

Қашқадарёда бўлганимда дўстларимдан бири Қарши районида Шерозий қабри борлигини айтиб қолди. Албатта, бу менда катта қизиқиш уйғотди. Бешкент яқинида Нукробод деган қишлоқ бор. Қишлоқ оқсоқолларининг айтишича, бу ном илгари Рукнобод бўлган ва кейинчалик ўзгача талаффуз қилинган. Ҳофиз ғазалларда куйланган Рукнобод ариғи васфи эсга тушди:

*Бидех, соқи, майи боқи, ки дар жаннат нахоҳи ёфт
Канори оби Рукнободу гулгашти Мусаллоро.*

Мазмуни: *Эй соқий, боқийлик майини келтир, Рукнобод суви қиргоқлари ва Мусаллода гул сайлини жаннатда ҳам тополмайсан.*

Қишлоқдан илгари шу номда ариқ ҳам ўтган. Бу ерда кичикроқ масжид ва Шерозийнинг қабри ҳам бор. Мавжуд маълумотларга кўра, Ҳофиз Мовароуннахрга келмаган ва Шероздаги ўзи севган Мусалло боғида дафн этилган. Кейинчалик темурийзода Абулқосим Бобур шоир қабрини яна-да обод қилган. Ҳозирги пайтда Ҳофизия номи мазкур боғ ва ундаги шоир мақбараси катта зиёратгоҳга айланган. Нукробод қишлоғидаги қабр эса шоир мухлислари томонидан тикланган ёки асли шерозлик бошқа бир шахснинг қабри бўлса керак. Бу қишлоқ номи ва қабр халқимизнинг шоир ижодига катта муҳаббати белгиси дейиш мумкин. Умуман, Шероз билан Қашқадарё воҳаси ўртасида қадимда борди-келдилар кўп бўлган. Яккабоғ туманидаги Шерози қишлоғи ҳам бежиз бу ном билан аталмаган.

Соҳибқирон 1393 йили бош кўтарган Форс ҳукмдори Шоҳ Мансур устига яна кўшин тортади ва шиддатли жанглардан кейин Шерозни эгаллайди. Бир ойга яқин шаҳарда туриб қолади. Сўнгра Ироқ сари юришини давом эттиради ва ўғли Умаршайхни Форс вилоятида қолдиради. Умаршайх тахт таллашишлардан вайронага айланган жойларни обод қилади, бир йилга яқин ҳокимиятни адолат билан бошқаради. Соҳибқирон уни Бағдод сари юришга чақиради. Умаршайх аскарлари билан Курдистондаги Хармоту қалъаси яқинидан ўтаётганида, ногаҳоний отилган камон ўқи бўйнига келиб тегади ва шу заҳоти ҳалок бўлади. Уни вақтинча Шероз шаҳрида дафн қиладилар. Сал кейинроқ жасади хотинлари ва ўғли амирзода Искандар ҳамроҳлигида Шаҳрисабзга жўнатилади. Форс вилоятини бошқариш эса Умаршайхнинг катта ўғли, ўн яшар Пирмуҳаммадга топширилади. Пирмуҳаммад то 1410 йилгача Форс ҳукмдори бўлган. Умаршайх ёки Пирмуҳаммад Ҳофизнинг қабри тупроғидан ўз Ватанларига юборган бўлсалар ажаб эмас. Чунки Соҳибқирон Амир Темур ўзи забт этган ҳудудлардан авлиёлар ва улуғ зотларнинг хокларини Турон тупроғига олиб келганлиги яхши маълум.

Ҳофиз Шерозий ўз давридаёқ катта обрў-эътиборга эга бўлган. Уни бир қатор подшоҳлар ўз саройларига чорлаган. Ривоятларга кўра, Соҳибқирон ҳам шоирни ўзи васф этган Самарқанд ва Бухорони келиб кўришга таклиф қилган. Аммо, шоир кексалиги ва узоқ сафарни кўтаролмаслигини айтиб, узр сўраган. Шерозда у Қуръон тиловат қилиш ва хаттотлик билан кун кечирган. Чунки у шоирликдан ташқари Қуръони Каримни ўн тўрт усулда қироат билан ўқийдиган қори ва чиройли хуснихат соҳиби эди. Амир Хусрав Дехлавийнинг Ҳофиз кўли билан кўчирилган икки достони бугунги кунда Ўзбекистон Шарқшунослик институтининг Қўлёмалар маркази хазинасида сақланмоқда.

Амир Темур билан Ҳофиз Шерозий ўртасида бўлиб ўтган тарихий мулоқотга келадиган бўлсак, у Соҳибқироннинг адолатпешалиги, адабиёт ва илм аҳлини қанчалар улуғлаганини кўрсатувчи ёрқин бир мисолдир. Шу сабабли бу воқеа солномачилар эътиборидан четда қолмаган ва тарих зарварақларига муҳрланган.

Шахло ОБЛАҚУЛОВА

1993 йилда тугилган. Жиззах давлат педагогика институти талабаси. Республикамиз ва хорижий мамлакатлар матбуоти ва илмий нашрларида таржимашуносликка бағишланган мақолалари чоп этилган. Жек Лондон ва Жорж Байрон ижоди устида изланишлар олиб бормоқда. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси “Истеъдод мактаби – VII” республика ёш ижодкорлар семинари қатнашчиси.

БАЙРОН ТАРЖИМАЛАРИ

“Шилйон тутқуни” машҳур инглиз шоири Жорж Байроннинг энг ёрқин поэмаларидан бири. Шоир уни 1816 йили Италиянинг Лозанн шаҳри яқинидаги Уши қишлоғида ёзиб тугатди. Поэма ўша йили “Шилйон тутқуни ва бошқа шеърлар” тўпламида чоп этилди. Поэмада Швейцария халқ қаҳрамони (1530-1536 йиллар Женева фуқароларининг герцог Савойский зулмига қарши кўзғолонида фаол иштирок этган) Франсуа Бонивар (1493-1570) жасорати, тутқунликдаги ҳаёти ва ўлими тафсилотлари романтик пафосда тасвирланади. Асардаги воқеалар ўта мудҳиш ҳолатда ва ачинарли кайфиятда қаламга олинади.

“Шилйон тутқуни” поэмасини рус тилига 1822 йили шоир ва таржимон Василий Андреевич Жуковский ўгирган. Қарийб икки аср ўтган бўлса-да В.Жуковский таржимаси ўз мавқеини йўқотган эмас, ҳамон нашр этилиб келинмоқда. Поэмани русчадан атоқли адибимиз Муҳаммад Али ўзбекчага ўгирган. Бу таржима илк марта Байроннинг ўзбек тилидаги “Сайланма”сида (1974 й) босилиб чиққан.

В.Жуковский таржимасига ижодий ёндашган шоир Муҳаммад Али поэма матнидаги ҳар бир сўзнинг тағ маъносига эътиборни қаратган ҳолда, унинг қўлланишига ва шоирона фикрнинг сўз билан мужассам жаранглашига эришган.

Таржима жараёнида Муҳаммад Али романтик шоир Жуковский сатрларига монанд мисралар

яратишга интилади. Хуллас, Байрон ва Жуковскийдан кейин асар қаҳрамони Бонивар ва унинг биродарларига ўзбекча сатрларда ҳаёт бахш этади. Қолаверса, романтизмнинг икки буюк сўз устасидан Муҳаммад Али маҳорат сирларини ўрганди, ўзлаштирди, кейинчалик ўз ижодида тадбиқ қилди.

Поэманинг биринчи қўшиғидаги ушбу сатрлар аслиятда бундай:

*My hair is grey, but not with years,
Nor grew it white
In a single night,
As men`s have grown from sudden fears:*

(Selections from Byron, Moscow, 1979)

В.А.Жуковскийда эса юқоридаги сатрлар шундай жаранглайди:

*Взгляните на меня: я сед,
Но не от хилости и лет;
Не страх внезапный в ночь одну
До срока дал мне седину.*

(Байрон. Избранные произведения. Том 1. М., 1987)

Муҳаммад Али таржимасида:

*Қаранг, сочим оқарди оппоқ,
Кексайишидан эмас бу мутлоқ,
Ёки даҳшат, қўққис келган гам
Бир кечада оқартмади ҳам.*

(Байрон. Сайланма. Тошкент, 1974)

Муҳаммад Али инглиз даҳосининг байтларидаги теран маъноларни бадий ифодалаб, ўзбек тилининг бойлиги ва нафосатидан моҳирона фойдалана билган.

Биринчи қўшиқдаги мисралар сони аслият ва таржималарда бир хил яъни, йигирма қатордан. Муҳаммад Али таржимаси ўзбек тилида рагон ўқилади.

Қўшиқдаги сатрларда ака-укаларнинг занжирбанд қилингани ҳолда ўз эътиқодларидан қайтмагани, бу йўлда барча азоб-укубатларга тайёр турганликлари, қоронғи зиндон азобларига бардош бериб, ўлимга тик боққанликлари тасвирланади. Мана шу сатрлар аслият ҳамда русча таржимада қуйидагича жаранглаган:

*But this was for my father`s faith
I suffered chains and courted death;
That father perished at the stake
For tenets he would not forsake;*

*И жизнь казалось без конца.
Удел несчастного отца –
За веру смерть и стыд цепей –
Уделом стал и сыновей.*

В.Жуковский учинчи қаторни алоҳида ажратиб кўрсатапти. Бу билан таржимон барча азоб-уқубатлар замирида қаҳрамонларнинг эътиқоди, орномуси ётганини алоҳида таъкидламоқда. Бу эса Жуковский сатрларининг таъсирчанлигини янада оширган, уни аслият руҳига яқинлаштирган. Шоир Муҳаммад Алида бу ҳолат аниқ берилган.

*Қачон умрим тугар – йўқ нишон;
Эътиқод деб ўлим ва кишан –
Иснодига қолган отамиз
Қисматига шерик бўлдик биз.*

Бу ерда таржимон сатрлар маъносини сақлаб қолиш билан бирга русчадаги қофиялар ўрнини ҳам ўзбек тилида айнан бера олган.

Поэманинг иккинчи қўшиғи Шилён қамоқхонаси тасвирига бағишланади. Байрон тасвирича, қамоқхонанинг ўзи унчалик кўрқинчли эмас. Бирок у ерда, ярим тун, ярим зах хонадаги сукунат, мақсадсиз ва ташвишсиз ҳаётни кечириш кўрқинчлидир. Унинг таърифи аслиятда қуйидагича жаранглайди:

*There are seven pillars of Gothic mould,
In chillon `s dungeons deep and old,
There are seven columns, massy and grey,
Dim with a dull imprisoned ray,
A sunbeam which hath last its way,
And through the crevice and the cleft*

В.Жуковский таржимасида:

*На лоне вод стоит Шильон
Там, в подземелье, семь колонн
Покрыты влажным мохом лет
На них печальный брезжит свет-
Луч, ненароком с вышины
Унявший в трещину стены
И заронившийся во мглу.*

Муҳаммад Алида:

*Шилён турар сув узра тургун:
Зиндон ичра етти зўр устун*

*Йўсинларга кўмилган эди.
Ногоҳ олис осмондан етиб
Девордаги дарздан кирган нур
Зулумотда милтиллаб базўр,
Устунларда ўйнайди маъюс.*

Поэманинг учинчи қўшиғи аслият ва русча матнга яқин, ўта муваффақиятли ўтирилган. Бизнингча таржимон русча матнга ижодий ёндашаркан, ундаги фожиавий кайфиятнинг романтик пафосини бера олган, ички-ташқи қофиялар ўрнини сақлай билган ва мисраларининг равон ўқилишини таъминлаган.

В.Жуковскийда:

*Цепями теми были мы
К колоннам тем пригвождены,
Хоть вместе, но разлучены;
Мы шагу не могли ступить,
В глаза друг друга различить
Нам бледный мрак тюрьмы мешал.
Он нам лицо чужое дал –
И брат стал брату незнаком.*

Муҳаммал Али таржимаси:

*Устунларга бизни вобаста
Қилмиш занжир: гарчи баримиз
Жам эдик-ку. Жудо эдик биз:
Юролмасдик у ёқ, бу ёққа,
Қорамизни илғаб олмоққа
Тусимизни ўзгартириб сал,
Ғира-шира берарди халал,
Бўлдик-қолдик бегонасифат.*

Поэманинг тўртинчи қўшиғи асл нусхада йигирма уч қатор, В.Жуковскийда йигирма қатор. Шу боис, русча матн аслиятдан мазмунан бирмунча узоқлашган, айрим образли иборалар ва қиёслар тушириб қолдирилган.

*I was the oldest of the three,
And to uphold and cheer the rest
I ought to do and did my best –
And each did well in dies degree.
The youngest? Whom my father loved,
Because our mother`s brow was given*

*To him, with eyes as blue as heaven –
 For him my soul was sorely moved:
 And truly might it be distressed;
 To see such bride in such a nest:
 For he was beautiful as day –
 (When day was beautiful to me
 As to young eagles, being free) –
 A polar day, which will not see
 A sunset till its summer's gone
 Its sleepless summer of long light,
 The snow – clad off spring of the sun:
 And thus he was as pure and bright,
 And in his natural spirit gay,
 With tears for naught but other's ills
 And then they flowed like mountain rills,
 Unless he could assuage the woe
 Which he abhorred to view below.*

В.А. Жуковский таржимасида:

*Из нас троих я старший бил:
 Я жребий собственный забыл,
 Дыша заботою одной,
 Чтоб им не дать упасть душой.
 Наш младший брат – любовь отца...
 Увы! Черты его лица
 И глаз умильная краса,
 Лазоревых, как небеса,
 Напоминали нашу мать.
 Он был мне все – и увядать
 При мне был должен милый цвет.
 Который с неба мне светил,
 В котором я на воле жил.
 Как утро, был он чист и жив:
 Умом младенчески – игрив,
 Беспечно весел сам собой...
 Но перед горестью чужой
 Из голубях его очей
 Бежали слезы, как ручей.*

Муҳаммад Али ўзбек тилининг нозик-нафис жихатларидан, сўз бойлигидан эркин фойдаланиб, оралик тилда тасвирланган ҳис-туйғуларни ва ҳолатларни, вазн равлонлигини, оҳангдорлигини, энг муҳими, фожиавий ҳолатни тўлиғича, равшанликни қайта тиклайди:

*Орамиздан мен улуг эдим:
Рухсиз, ўздан кетмасин дедим,
Укаларнинг гамин еб кун-тун
Ўзимни ҳам унутдим бутун.
Кенжамиз-ку отам эркаси...
Афсус! Унинг тарзи, чехраси,
Мовий само, тиниқ кўк йўсин
Кўзидаги жозибга, ҳусн
Онамизни эслатар чунон.
Ўз эрким-ла юрганда хандон
Қуёш сочган нур каби сулув,
Нафисгина чечак эди у,
Гарчи чечак фусункор эди,
Тақдирида сўлмоқ бор эди...
Тонг каби пок, ўйноқи, ўктам,
Болаларча зийрак ақли ҳам,
Бегамликда эди бир дунё...
Биров дарди қошида аммо,
Раҳимдиллик ҳиссин айлаб фош,
Оқар мовий кўзларидан ёш.*

Поэманинг еттинчи кўшиғида муаллиф бош қахрамони Бониварнинг ўзига хос ички кечинмаларини, руҳий ҳолатини тасвирлашда ўта таъсирчан манзарадан фойдаланади. Бу манзара унинг укаси вафоти ва дафн қилиш манзарасидир.

Бонивар иниси кўз олдида жон бераётганида очиқ қолган кўзларини кўриб азият чекади. Қахрамон, айниқса, укасини қамоқхонада эмас, балки озодликда, яъни қабристонда дафн этишларини сўраганида рад жавобини олгандан кейинги руҳий ҳолати шоир қаламида ўта фожиали, мудҳиш бўёқларда тасвирланади.

Сўнгги байтда шоир Байрон инсон қадрини ерга урувчи золимлар тубанлигини, бутун инсоният учун жирканчлигини жуда ўткир рамзий ибора, тимсол билан ифодалаб, бу занжирлар қотилларга муносиб ёдгорлик дер экан, айти вақтда бу сўзлар замирида ўша ёвуз золимларнинг ўзини кишанлаш зарурлигига ишора қилади.

Мухтасар қилиб айтганда, Байроннинг Муҳаммад Али томонидан таржима қилинган “Шилйон тутқуни” поэмаси иқтидорли шоир, моҳир таржимон ўзбек адабининг таржима бобидаги машаққатли, илҳомли меҳнати самарасидир.

Нуруллоҳ ОСТОН

1955 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) журналистика факультетини тамомлаган.

Ижодкорнинг “Юлдузлар чақнаган тун”, “Баҳор рақси”, “Йўлдаги булоқ”, “Юрагимнинг безовта гули”, “Қадим йўлларда”, “Осмон тўла фаришта”, “Фасли кўклам”, “Тонгга пешвоз чиқайлик”, “Кўрқмас улоқча” номли шеърӣ тўпламлари ҳамда “Расмий лақма”, “Йиғлайдиган ўлик”, “Кесакнинг таъсири” номли ҳажвий тўпламлари чоп этилган.

ОППОҚ ТОНГНИНГ НАФАСИ ДАШТ

Даштда сабза барқ урди,
Қалдирғочлар чарх урди.
Сой сувлари шовуллар,
Қизғалдоқлар ловуллар.
Оппоқ тонгнинг нафаси,
Тўрғайнинг нозли саси,
Оҳ, нақадар гаштлидир,
Мен кўмсаган дашт шудир.

СОВҒА

Бир, икки, уч мома,
Бизга топил, чучмома.
Чакмоқнинг найзасини,
Адирнинг майзасини,
Исмалоқнинг исини,
Қизғалдоқнинг қизини
Бизга совға қил, баҳор,
Бағри тўла гул баҳор!

ДИЛ ИЗҲОРИ

Унда шудринг акси бор,
Қизғалдоқлар рақси бор.
Шўх булбуллар хониши,
Ёш кўнгиллар ёниши,
Атиргулнинг япроғи,
Она-замин тупроғи,
Зар қуёш боғичи бор,
Ёш юрак соғинчи бор!

ҚОР ҲАВОСИ

Қор ҳавоси уфурар,
Шамоллар ер супурар.
Ўтиб кетмиш мезонлар,
Учар сўнгги хазонлар.
Туссиз боғу биёбон,
Бўм-бўш кўча, хиёбон.
Осмон хира ва рангсиз,
Босиб келар қиш жангсиз.

ҚУШЛАР БОҒЧАСИ

Чумчук, Тўрғай, Попишак,
Илдам-илдам чопишсак.
Кўклам созин чолайлик,
Боғчага йўл олайлик.
Унда боғча опамиз,
Кутар Зағча опамиз!

АЁЗ

Қойил қолдим Фаёзга,
Парво қилмас аёзга.
Менчи, қишга йўқроқман,
Баҳор, ёзга ўчроқман.
Фаёзга совуқ ёқар,
Менингчи, бурним оқар.

БУЛУТВОЙНИНГ СИГИРИ

Осмон қилди ноз-фирок,
Бўлди момақалдирок.
Чақин чакди қарсиллаб,
Булут чопди ҳарсиллаб.
Сигирини нўхталай,
Соға кетди тўхтамай!

ҚУЁШ ТАФТИ

Сокин сахар паллада,
Тонг уйғонар далада.
Уфқ юзи олланар,
Тонг чехраси солланар.
Қуёш очиб кафтини,
Бизга сочар тафтини.

**Маҳмуджон
НУРМАТОВ**

Фалсафа фанлари доктори, профессор. 1935 йилда тугилган. “Танқид ва эстетика”, “Хурмат ва хулқий гўзаллик”, “Санъатнинг миллий ўзига хослиги тўғрисида” каби бир неча илмий китоблари чоп этилган.

ТАРОВАТ ҚАЛЪАСИДАГИ МУШОИРА

*Оила фаровонлиги
миллий фаровонлигимиз асосидир.*

Ислом КАРИМОВ

Ҳар қандай тараққийпарвар миллий давлатда оила жамиятнинг ўзига хос мустақил бўлаги сифатида барқарордир.

Шу маънода мамлакатимиз раҳбари давлат билан оилани ёнма-ён қўяди, яъни оила фаровон бўлса, давлатимиз ҳам фаровон бўлишини, оила жамиятимизнинг суянчи ва таянчи эканлигини уқтиради. “Энг қимматли анъаналар, ҳалоллик, ростгўйлик, ор-номус, шарм-хаё, меҳру оқибат, меҳнатсеварлик каби барча инсоний фазилатлар энг аввало оилада шаклланган”¹.

Миллий истиқлол даврида мамлакатимизда оиланинг ижтимоий-тарбиявий функциялари ўзга хос раванқдор йўналишлар, тамойиллар, принциплар диалектик бирлигида ривож топмоқда.

Ахлоқ, ахлоқий тараққиёт ва ахлоқий тарбия қонунлари, тушунчалари ва принципларини фалсафий фанлардан бири бўлмиш этика фани яъни, ахлоқшунослик ўрганади.

Фалсафа билан эстетика фанининг тафовутларини ҳисобга олиш малакасига эришмаган баъзи мутахассислар нафосатшуносликни “Санъат фалсафаси” деб изоҳламоқдалар. Бундай нуқтаи назар хатодир: биринчидан, немис файласуфлари Баумгартен (1714-1761) ва Гегель (1770-1831) давридаги ғарб ижтимоий-назарий

¹ Ислом Каримов. Асарлар. Тошкент, “Ўзбекистон”. 1998 й. 6-том, 402-бет.

тафаккури ўз давридаёқ қисман эскириб бўлган; иккинчидан, эстетикани “Санъат фалсафаси” деб талқин этиш фалсафа фани ўрганмайдиган техника эстетикаси, табиат эстетикаси, турмуш эстетикаси, спорт эстетикаси ва хулқий гўзаллик сингари муаммоларни ҳам талқин этишни назардан четда қолдиради; учинчидан, маълумки, гнесеология фалсафий фанлардан биридир. Мана шу гнесеологиянинг бир таркибий қисми бўлган “Санъат фалсафаси”ни фалсафа фанидан жиддий фарқ қиладиган эстетика фани предметига тенглаштирилиши илмий ҳаракатларни чалкаштириб юборади. Бу уч томонлама чалкашликлар ҳозирги замонавий ижтимоий-назарий тафаккур даражасидан анча ортда қолиб кетган.

Миллий эстетика фани воқеликдаги нафосатга ҳиссий, туғёний рухий муносабат ва бадиий ижоднинг ривожланиш қонунлари, тушунчалари ва ақидаларини тадқиқ этади. Бинобарин, нафосатшунослик адабиёт санъат турлари соҳаларида юксак замонавий асарлар яритиш, уларни баракали истифода қилиш ҳамда уларни кенг китобхонлар учун замон талаблари даражасида таҳлил ва тадқиқ этишнинг бебаҳо қалитидир.

Ғарб эстетикаси намояндаларининг фикрларига кўра, юксак замонавий эстетикаси ва этикаси бўлмаган давлат маънавий жиҳатдан қоқоқ давлатдир. Амалий эстетика яъни, тарбия ва турмуш эстетикаси оилада ва боғчада оҳиста шаклланиб, тобора қулоқ ёза бошлайди. Кейинчалик мактабда, турли коллежларда, академик лицейларда, хилма-хил ижодий тўғарақларда, санъат ва мусиқа мактабларида ривожланади.

Назарий эстетика эса ана шу хилма-хил ўқув юртларида ва олий ўқув масканларида ривож топади ва ҳам ҳаётий, ҳам амалий ва назарий-эстетик тафаккурнинг ижтимоий – халқона бир турига, бир тамойилига айланади. Миллий эстетика нафосат ва гўзаллик, жасорат ва қаҳрамонлик, улуғворлик ва уйғунлик, бунёдкорлик ва фаровонлик сингари эстетик ва бадиий воқеа-ҳодисаларни атрофлича таҳлилу тадқиқ этади.

Оила ана шу реал воқеликка эстетик муносабатлар ва бадиий ижод турлари шаклланадиган ривож топадиган бир файзиёб ва мустаҳкам қалъадир. Бадиий ижод эса ижтимоий воқеликни, халқ ҳаёти на ижтимоий идеални турли бадиий суратлар, қиёфалар ва усуллар орқали адабиёт ва санъат асарларида инъикос эттиришдан иборатдир. Оила турфа рухий ришталар билан инсоний, ижодий фазилатларни шахс ҳаётида мужассамлаштириб туриши билан беқиёс тароват қалъасидир.

Тароват тушунчасининг ўзига хос виқорли маъноси бор. Ҳазрат Навоий ўзининг “Садди Искандарий” достонида Искандар Хитойда рўёбга чиқарган ободонликни жаннат боғига ўхшатади:

*Ясаб Чин элин тур чини сироший,
Тароватли андоққи, боғи беҳишти.*

Дарҳақиқат биз “Тароват қалъаси” деган тушунчада Ўзбекистон Республикасида миллий истиқлол даврида тобора барқарорликка

эришаётган оила аъзоларининг бир жону бир танлиги ва мустаҳкамлигига таянган обод ва фаровон, иймонли ва эътиқодли, ифбатли ва садоқатли, ижодкор ва равнақдор оилаларни назарда тутамиз.

“Тароват қалъаси” ҳақидаги тушунчаларимизнинг мазмун-моҳияти шеърятда, хусусан, мушоирада ўзининг чиройли ифодасини топган.

Мушоира лириканинг ўткир ва ҳозиржавоб адабий ҳодисаси сифатида Фазлий Намангонийдан (XVIII аср) бошлаб ривож топди.

Шоир Фазлий билан шоира Маҳзуна ўртасида кечган мушоира кўпчиликка маълум.

Фазлий баҳсдошига дейди:

*Мундоғки, нуқтадон сан, Ким эрди устозинг
Ой каби нур қилмас, то офтоб кўрмай.*

Маҳзуна зукколик билан Фазлийга шундай жавоб қайтаради.

*Бир нуқта зоҳир айла Фазлийни қутла Маҳзун
То кетмайин Намангон сендин жавоб кўрмай.*

Баҳсни Маҳзуна шундай бир гўзал байт билан якунлайди:

*Байтул хазон ичинда узлат тутиб бу Маҳзун
Фазли илоҳидир бу йўқса китоб кўрмай.¹*

Шу даврда мушоира ўзбек адабиётида ривожланиб борди. Урфон Отажоннинг “Мушоира” номли китоби фикримизнинг далилидир. Китобда Муқимийнинг Фурқат билан, Ғафур Ғуломнинг Чўлпон ва Чустий билан ажойиб нозик назмий баҳсларини холисона таҳлил этилганини кўриш мумкин.

Муқимий Фурқат билан баҳсида шундай дейди:

*Сўрмангиз бир лаҳза таскинимни эй аҳбоблар,
Найлайин сиймоб янглиг беқарор этди мени.*

Бу ғазалга Фурқат шундай жавоб қайтаради:

*Ёр кўйида нетонг, бўлса фузун девоналиг,
Таънаи агёрим ила сангзор этди мени.²*

Атоқли шоирларимиз Абдулхамид Чўлпон ва Ғафур Ғулом ўртасидаги мушоирада Чўлпон мустамлакачилар зулми туфайли оиласига, ўз она шахрига сиғмаётганлигини, шу боисдан бирор тоғ бағридаги лолазордан хилват маскан истаётганлигини ифода этади:

¹ Ўзбек шоирлари. Тошкент, Ғ.Ғулом номидаги бадий адабиёт нашриёти, 1970, 127-128 бетлар.

² Урфон Отажон. “Мушоира”, 112-бет.

*Ушбу жойдан кетсайдим бирор сайфияга,
Полазор тоғ бағрида хилват саҳаргоҳ истадим.*

Бу дардли байтга жавобан Ғафур Ғулом янада чиройли жавоб қайтариб, лола гули жомига ўхшаш қизил пиёласини қўлга олиб дилидаги истагини изҳор айлайди:

*Лола жомидек қизил майгум дудоқлар
Яхши ҳам эсга тушурдингизки, ногоҳ истадим.*

Ғафур Ғулом ғазалхон шоир Мавлоно Чустий билан бўлган мушоирада севикли маҳбуб қулоғида сирға ёр ҳуснининг олмосдай зийнати эканлигини айтади:

*Зуммуррад чамбар ичра қатра олмос қулогинда
Суман баргида шабнам аксидир, ё куз булогинда.*

Чустий бу ташбеҳга кўшилмаслигини айтиб, маҳбуб қулоғидаги чиройли сирға ой юзли гўзал маҳбуб чеҳраси икки ёнида зийнатли икки юлдузига монанддир, дейди.

*Демам шабнам, қамар атрофида зийнатли кавкаблар,
Иқомат тутмиш ул юлдуз ики абру қирогинда.*

Ўзбек адабиёти тарихида ижодкорлар мушоира анъанасига ижодий ёндашиб, кенгайтириб, мушоирани катта-катта адабий анжуманларда турли миллатлар ва қитъалараро бадиий беллашув сифатида ҳам истифода эта бошладилар.

Ўзбек шоираси Зулфиянинг катта шуҳрат қозонган “Мушоира” сарлавҳали асари оламшумул мазмун-моҳият касб этади. “Мушоира” асарида бадиий пафос қитъалараро ва турли миллатлараро мулоқотлар асносида намоён бўлади. Бу асарда икки буюк қитъа, Осиё ва Африкадан Ҳиндистонга йиғилган ижодкорлар беллашуви тасвирланган. Ҳиндистон, Хитой, Миср, Бангладеш, Мўғулистон, Вьетнам мамлакатларидан ташриф буюрган адиблар қатнашган мушоира шоира томонидан шарқ шеърляти байрами сифатида қуйланган. Зулфия ўзининг бу ажойиб шеърлий асарини шундай тўртлик билан яқунлайди:

*Ҳаёт гўзаллиги шеърлятнинг
Ёниқ нафасига тўлсин бу жаҳон.
Ҳавфан халос бўлган башарлятнинг
Кўшигин тўқисин озод, тинч инсон.¹*

¹ Ўзбек шеърляти антологияси. Ўзадабий нашр. 1962 й. 34-бет.

Юқорида баён этилган фикрлар, таҳлиллар, мисоллар асосида қуйидаги хулосалар келиб чиқади: истиқлол даврида ҳар қандай ижод, жумладан, эстетик ва бадий ижод ибтидоси оиладан бошланади.

Эстетика аввало воқелик ва она табиат нафосатини, турмуш ва шахс эстетикасини ҳамда спорт ва техника эстетикаси сингари муаммоларни тадқиқ этади. Эстетика адабиёт ва санъатни ижтимоий воқелик ва онг, инсон тафаккури жабҳаларининг бадий инъикоси сифатида таҳлил қилади.

ҲУКМАТ

**Ёрдам беришнинг гўзаллиги унган
кишининг тасалли топишига кўринади.**

Абу Али ибн СИНО

* * *

**Саҳийлик, бу – инсоннинг саховат
кўрсатиб, кейин бу ҳақда унутишидир.**

Мажидиддин ХАВОФИЙ

ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИ

ШОМУРОД ШОИР КУЙЛАГАНДА...

Достончилик анъаналарини мукаммал ўрганиб уларни жонли тарзда бизгача етказиб келаётган Ўзбекистан халқ бахшиси Шомурод Тоғаев республикаимизнинг таниқли бахшиларидан.

Шомуродга отаси устозлик қилди, мурғак қалбида халқ достонларига меҳр-муҳаббат уйғотди. Ўғлига, сўз ҳам, соз ҳам, бахши овози ҳам бирдек ғамгин ё шодон, ё шўх, ё сокинликда бир-бирига мос бўлмоғи шарт деб уқтирди.

“1942 йилнинг сентябрь ойида мен ва опамни болалар уйига топшириб, отам урушга кетадиган бўлди. Жўнаш олдидан отам мени бағрига босиб, “Айланайин Шомуродим, дилбандим, сени ишончли қўлларга топширдим, буларга ишонаман, буларнинг айтганидан чиқмагин, яхши ўқиб, илм эгаллагин дея менинг кўлимга “Алпомиш”, “Авазхон”, “Юсуф ва Аҳмад” ва бошқа халқ достонларни тутқазди-да, “Буларни яхшилаб миянгга жойлаб ол”, деди”, деб хотирлайди Шомурод шоир.

Шомурод болалар уйида рус тилида таълим олди, ўқитувчилари, тарбиячилари уни Александр Туманов деб чақиришар эди. Бу ерда рус шоир ва ёзувчиларининг асарларини ўқиди.

У Эргаш Жуманбулбул ўғли, Фозил Йўлдош, Ислон шоир, Пўлкан шоир каби ўзбек халқ оғзаки ижоди номояндаларининг ижодини чуқур ўрганди. Айни пайтда мумтоз адабиётимизнинг улкан вакилларидан Навоий, Бобур, Махтумқули, Машрабларнинг ижод намуналарини тинмай мутолаа қилди.

Изланишларнинг самараси ўлароқ давраларда халқ достонларини куйлаш билан бирга, қайноқ

**Норқизил
КЕНГБОВ**

1949 йилда тугилган. Самарқанд давлат педагогика институтини тамомлаган. “Азим шоир”, “Шомурод шоир”, “Бозор полвон”, “Бозор Полвоннинг армони” номли достонлари, илмий ва публицистик асарлари нашр этилган.

хаётдан олган таассуротларини термаларга тизди. Термалар айтишни қиёмига етказиб қуйлайдиган бўлди. Қишлоқма-қишлоқ юриб одамлар қалбига ўз қўшиғи билан кириб борди.

Унинг термаларида Ватан, поклик, инсонийлик, меҳр-муҳаббат, кадр-қиммат, ҳалол меҳнат улуғланар, ўлкамизнинг такрорланмас ўзига хос табиати, меҳнаткаш халқи мадҳ этилар эди.

Шу жиҳатдан, унинг “Ватаним” деб номланадиган термаси диққатга сазовордир:

*Сенга ганим бўлган – менга ҳам ганим,
Ўланларим – юракларда забоним.
Омон бўлсин суянганим, суйганим,
Тинчлик қасри – меҳрибоним Ватаним.
Она-Ватан сенга бўлсин шараф-шон,
Таърифингни куйлар Қашқа-Зарафшон.
Тупрогингни кўзга қилиб тутиё,
Садқа бўлсин сенинг учун жону тан!
Махман бувам сенга меҳр қўйган-да,
Мардон бувам сени жондан суйган-да.
Дўмбирасин булбул монанд сайратиб,
Шомурод шоир энажон деб суйганда...*

Думбира тилга кирганда, тоғлар энтикади, осмон эланади, майсалар узра куй нурдай ёғилиб оҳанг югуради.

Шомурод шоир маҳаллий шоирлардан Азим шоир Хўжаев, Нарзулла бахши Холмўминов, Ўсар бахши Эркаевларнинг ижодидан самарали фойдаланди. Отаси Тоғай шоирдан дўмбира чертиш, дostonларни маромига етказиб қуйлаш маҳоратларини олган бўлса, олий даргоҳ таълимини кўрган, ҳатто чет эл сахналарида куйлаб маҳорати ошган деҳқонободлик машҳур Қодир бахши Раҳимовдан кўп нарсаларни ўрганди.

Қодир бахши билан бирга бўлган дамларини қуйидагича хотирлайди: “Қодир бахши ниҳоятда кенг қамровли, билимдон, бахшичилик санъатининг барча сир-асрорларини мукамал эгаллаган, маданиятли, одобли, камтар, хушфеъл, бағрикенг инсон эди. Шеър ёзиш техникасини, замонавий мавзуларда термалар тўқиш санъатини, катта сахналарда бахши ўзини қандай тутиши лозимлигини ундан ўрганар эдик. Том маънода у бахшиларнинг устози эди”.

Шомурод шоир учун Ватан ўзи туғилиб ўсган юрт Қашқадарёдир:

*Қашқадарё дарёларнинг сараси,
Уни кўрганларнинг келар ҳаваси.
Кундан-кунга юртим обод бўласи,
Чор тарафдан меҳмон келиб қўнаси.
Ҳой-ҳой, ой -й-й-й-й-й...
Ҳей-ҳей-ей -й- й -й -й... Раббимай...*

Фольклоршунослар Шомурод шоирда туғма истеъдод борлигини, куйлаш услуби бошқа бахши-шоирлардан фарқ қилишини, ўзига хос жарангдор оригинал овозда куйлашини, ноёб қобилият ва юксак иқтидор соҳиби эканлигини кўп бора таъкидлашган.

“Бахшичиликнинг ўзига хос услублари бор. Деҳқонобод ва Чирокчи услублари бир-биридан фарқ қилади. Уларда умумий ўхшашлик бўлса-да, бу қадимий санъатнинг ноласи, қочириملари ўзгача жозибага эга”, дейди Шомурод шоир.

Бахшининг бўғзида қилган хиргойисида ўз ички кечинмалари, ҳаёт йўли, барча ҳис-туйғуси яширинган. Бу хиргойи орқали дард-аламини ҳам билдириш мумкин. “Мен шу ички овозсиз ҳеч нарса айтолмайман. Ўзимни қанча мажбурласам ҳам, барибир чиройли чиқмайди”, дейди бахши.

Шомурод шоир қатағон йилларининг зўравонликлари, амалдорларнинг адолатсизликларини “Меҳкам чол” термаси орқали куйлаб, халқимиз орасида машҳур бўлиб кетди. Унда 1930 йилларда миллатимиз орасидан чиққан Меҳкамбой сингари лаганбардор амалдорларнинг одамлар тинчлигини, осойишталигини, қолаверса бахтини ўғирлаганлари куйланади. “Меҳкам чол” термасидаги ҳолатлар ҳаётий воқе бўлиб, Шомурод шоир ўз ота-онасининг бошидан кечирган бу ҳодисаларга ўзгача бир дард, алам билан ёндашган.

*Қўлларимни бойладинг,
Авахтага ҳайдадинг.
Тор хонага жойладинг,
Кўкламагур Меҳкам чол.
Яшамагур Меҳкам чол!*

“Ўзбекистон” достони ва “Тинчлик”, “Чўлқувар”, “Чирокчи чироклари” каби термаларида тинчлик, осойишталик, меҳнатга муносабат улуғланади.

Шомурод шоир истиқлол шарофати туфайли инсонларнинг турмуш тарзи, яшаш шароити янада яхшиланиб бораётганидан фахрланади ва термаларида она Ватанини тўлиб-тошиб куйлайди. Ўзбекистоннинг гуркираб ривожланиб, кундан-кунга чирой очиб бораётганидан, одамларнинг эришаётган ютуқларидан қувонади.

Шомурод шоир куйлаганда инсон калбида жўш уриб ётган орзулар жунбишга келади, ўзига хос жарангдор ва ширали овозидан мухлислар олам-олам завқ-шавқ оладилар.

Ибройим ЮСУПОВ

1929 йилда тугилган.
Ўзбекистон Қаҳрамони.
Ўзбекистон ва Қорақалпоғистон халқ шоири.
Қорақалпоғистон давлат педагогика институтини тамомлаган.
Шоирнинг “Булоқлар қайнайди”, “Олтин қирғоқ”, “Дала армонлари”, “Чўл тўрғайи”, “Қора тол”, “Менинг йигит вақтим, сенинг қиз вақтинг”, “Сўфитўрғай саломини” сингарини шеърий тўпламлари қорақалпоқ ва ўзбек тилларида нашр этилган.

Ибройим Юсупов
2008 йилда вафот этган.

ҲАЖРУ ФИРОҒИНГДА ГУЛЛАДИ АНОР

ОШИҚЛИКНИНГ ЎЗ ЙЎЛИ БОР

Ошиқликнинг ўз йўли бор,
Суймаганга салом йўқдур.
Сулувликда сенинг билан
Баҳс бойлашар санам йўқдур.

Ошиқ боқмас ўз ҳолига,
Қанот боғлар хаёлига,
Машакқатсиз висолига
Етсам деган таъмам йўқдур.

Саҳарда йиғлаб уйғондим,
Ҳижронингда жондан тондим,
Ишқинг азобида ёндим,
Бедардларга алам йўқдур.

Булбул қўмсар гул жамолин,
Сиртим бутун, ичда ёлқин,
Ошиқ Аёзнинг аҳволин
Хатга солар қалам йўқдур.

ГУЛЛАР АНГЛАМАС

Тўдадан айрилган тўрала ғознинг
Фарёдини ойдин кўллар англамас.
Гул ишқида куйган булбул ноласин
Баҳорда очилган гуллар англамас.

Бировга – айрилик, бировга – сайрон,
Дунёнинг ишига коларсан хайрон,
Сув излаб югурса ярадор жайрон,
Ўзи сувсаб ётган чўллар англамас.

Қасдинг бордай шунча қийнаб жонимни,
Аёвсиз чертарсан кўнгил торимни.
Менинг: “Сен” – деб чеккан оҳу зоримни,
Худога минг шукур, эллар англамас.

Гул мавсуми ўтар баҳори ёзи,
Бемаврид урмагай хазон аёзи.
Ошиқ Аёз: “Сен” – деб битган баёзин
Бедард жонлар, нодон диллар англамас.

ЖОНОН КИРАР ТУШЛАРИГА

Баланд тоғлар музлаб ётса,
Бўрон кирар тушларига.
Булбул қушлар мизғиб ётса,
Бўстон кирар тушларига.

Ишқ-муҳаббат туйғусида
Бўйдоқлар ёр қайғусида,
Бўз йигитлар уйқусида
Жонон кирар тушларига.

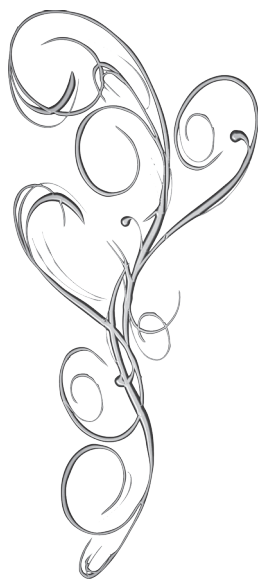
Овчи феълин ангда кўрдим,
Овни тоғда – сангда кўрдим,
Савдогарни жангда кўрдим,
“Червон” кирар тушларига.

Айриликнинг дардин ёздим,
Ишқингда сарғайдим – оздим,
Бечора Ошиқ Аёзнинг
Туғён кирар тушларига.

АНОР ГУЛЛАДИ

Боғ сайлига борайлик, кел, севгилим,
Муҳаббат боғинда гуллади анор.
Мева тугиб бошқа дарахтлар сўлим,
Бўй етган чоғинда гуллади анор.

Очилганда гулга кўнади булбул,
Гулнинг чиройига булбул бўлар кул,
Гулбоғдан терайлик эмин-эркин гул,
Ўртанган доғингда гуллади анор.

Ўрик гуллаганда келмадинг, ёрим,
Олма гулин берсам, олмадинг, ёрим,
Бошқа мева гули қолмади, ёрим,
Ҳажру фироғингда гуллади анор.

Тирсиллаб ёрилар анор пўстлоғи,
Ғаниматдир ёшлик – севги, ишқ боғи,
“Ёз ўтса, куз бор” деб, бой берма тағи.
Ёз. Чилла чоғинда гуллади анор.

ОРОЛ

Тангрим берди сени инсониятга,
Ризқ қозони бўлиб қайнаб турсин деб.
Бандаларим етиб орзу-ниятга,
Саодат соҳилин ўнгда кўрсин деб.

Қадрингга етмадик, Орол, азизим,
Хўрланган овозинг қалбимда ҳамон.
“Умидинг – йўлдошинг” дерлар, денгизим,
Тўларсан орзуинг ушалган замон.

ОДАМ

I

Мода мамонт ҳамла қилган чоғ
“Ма” деб, қаттиқ бақирганди у.
(Бу энг тўнғич сўз эди, ногоҳ,
Онасини чақирганди у).

У тош билан урди ҳайвонни,
Ақлу ҳийла жангни қилди ҳал,
Лек урмади мамонт боласин,
Боласин ўйлади шу маҳал...

Одам эди бу ҳайвон тусли.

II

Ўтхонага тикқач, болалар
 “Мама” дея, йиғлашди чувлаб.
 (Бу энг сўнгги сўзи уларнинг).
 У дастакни юборди товлаб,
 Вагонетка тисирлаб кучли,
 Крематорияга шўнғиди...

Ҳайвон эди бу одам тусли.

ИККИ ҚУВОНЧ

Мен отимни бошқа бировга бердим:
 Эгари, жилови, қамчиси билан.
 Сен дарҳол қувониб югуриб келдинг,
 Кўзингда шодлик – ёш томчиси билан.

Сен боёқиш қувондинг, завқланиб, кулиб:
 “Отсиз қолиб, пиёда жазоландинг-ай”, деб.
 Мен боёқиш қувондим: “Пиёда юриб,
 Кўп яхши қўшиқлар ёзаман-ай”, деб.

ХИТОЙ ХАЛҚ МАҚОЛИ

Дунёнинг барча халқи оёққа туриб,
 Бир вақтда ерни тепса, ер силкинар.
 Дунёнинг барча халқи лунжин тўлдириб,
 Пуфласа, довул туриб, кун қалқинар.

“БЕШ ҚЎНОҚ”¹

Келсин, майли, эртами-кеч, туш қўноқ,
 Қорақалпоқдан хафа бўлмас хуш қўноқ.
 Келсин, майли, олтов бўлиб, ўн бўлиб,
 Фақатгина келмаса бас: “Беш қўноқ”.

¹ “Беш қўноқ” – қузги қаттиқ совуқ.

ТҮРТЛИКЛАР

* * *

Кўча тўла одамлар ўтган экан,
 Нигоҳларин сен томон отган экан.
 Ҳозир мендай, сени ўйлаб, тўлғаниб,
 Яна кимлар ухламай ётган экан?

* * *

Бор шумликни ўйлайверса, аҳмоқнинг
 Кучи етар ақлини йиқмоққа.
 Чунки, аҳмоқ жамлаб бору йўқ ақлин
 Бағишлайди фақат қийшиқ сўқмоққа.

* * *

Одам кўнгли – йўлда ўсган кўк эман,
 Сояси бор, булоқ оқар қошинда.
 Турли туёқ билан, турли кўл билан
 Битилган дастхатлар кўринар унда.

Қорақалпоқ тилидан
 Рустам МУСУРМОН таржимаси

ҲУКМАТ

Шеърят – шоирнинг ўзи
 яшаган вақт билан. Вақт
 суҳбати.

Антонио МАЧАДО

ОЛМОС ЮРАК СОҲИБИ

Адабиёт инсон маънавияти, дунёқараши ва тафаккур доирасини кенгайтиришга хизмат қилса, унинг ажралмас қисми бўлган болалар адабиёти келажагимиз эгаларини тарбиялайди. Ёшлигидан китобга, адабиётга меҳр қўйган бола мустақил фикри, кенг дунёқараши ва билим доираси билан бошқа болалардан ажралиб туради. Ўзбек халқининг “Билагаи зўр бирни, билими зўр мингни йиқар” мақоли китобнинг инсон ҳаётидаги ўрни нақадар бекиёс эканлигини яна бир карра намоён этади.

Ўзбек болалар адабиёти ижодкорларидан бири Қудрат Ҳикмат қисқа умр кўрган бўлса-да, болалар шоири зиммасидаги ишларни қилишга улгурди. Вафот этганига ярим асрдан ортиқроқ вақт ўтганига қарамай, китоблари қайта нашр этилмоқда, шеърлари мактаб дарсликлари саҳифаларидан тушмайди. Бунинг асосий сабаби, шоир асарлари тарбиявийлик, маърифатпарварлик, ватанпарварлик, она табиатни севиш каби туйғулар билан бойитилганида.

Қудрат Ҳикмат қалбида шеъриятга муҳаббат мактабда ўқиб юрган вақтларидаёқ туғилган. Устоз Қуддус Муҳаммадий ёш қаламкашнинг адабиёт оламига кириб келишига сабабчи бўлди. Қудрат Ҳикмат шеърлари ойномаларда чоп этила бошлади.

“Урушдан кейинги оғир йиллар... Ойбекнинг Ўзбекистон ёзувчиларига раҳбарлик вақтлари. Кунларнинг бирида ёзувчи кабинетига устида йиртиқ кўйлак, бошида эски дўппи, оёқяланг бир йигит кириб келди. Шимининг чўнтагидан тўрт букланган қоғозни олиб: “Эшитинг, Ойбек ака, шеър ўқийман”, деди. “Ўқинг, ўқинг”, деди Ойбек. Йигит шеър ўқиди. Шеърни ўқиб бўлиб у адидан ўзининг асари ҳақида бирон нарса эшитгиси келди. Лекин Ойбек ҳеч нарса демади. У шеърни эхтирос билан ўқиб берган бу йигитга бошдан оёқ разм солиб қаради ва секин ўрнидан туриб, уни эргаштириб литфонд раисининг олдига олиб кирди. Йигит янаги сафар бу идорага келганида янги костюм-шимда эди...”¹. Қудрат Ҳикмат Ойбекдан шу тариқа биринчи йўлланмани олган. 1947 йилда бахши Ислом шоир Назар ўғлига адабий котиб сифатида хизмат қилиши шеъриятга бўлган интилишнинг янада камол топишига ёрдам берди. 1950 йилда “Менинг ватаним”

**Дилором
ТЎРАЕВА**

1974 йилда туғилган. Тошкент давлат маданият институтининг (Ҳозирги Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти) кутубхонашунослик факультетини тамомлаган.

¹ Қўшжонов М. Онага таъзим, болага меҳр. – Тошкент: Ёш гвардия, 1983. - Б. 60.

номли илк шеърий тўплами нашр этилди. Шундан сўнг унинг “Бахтли болалар”, “Тинчлик-ободлик”, “Дўстлик”, “Уч ўртоқнинг совғаси”, “Набира меҳри”, “Онахоним”, “Алишер ва китоб”, “Тошбақалар ҳужуми”, “Соатжоннинг соати”, “Дайди бола”, “Ўғлим билан суҳбат”, “Чирчиқ фарзанди”, “Илоншоҳ ва унинг амалдори ари ҳақида эртак” каби йигирмага яқин китоблари босмадан чиқди.

Қудрат Ҳикмат ҳажвий жанрга мансуб бир қатор асарлар ҳам ёзди. “Ҳайрон қолдиран”, “Яхши эмас”, “Толиб сўлақмон”, “Дангаса”, “Бўлган экан...”, “Эркатойим ҳали ёш”, “Тантиқ”, “Мен “икки”дан қандай қутулдим?” каби шеърлар шулар жумласидан. “Тантиқ” шеърида ота-онасининг арзандаси Ваҳоб исмли боланинг характеридаги манманлик, дангасалик, ўқишга бепарволик, айёрлик каби камчиликлар фош этилган. “Яхши эмас” шеърида янги пойафзал кийиб лой кечадиган, эгнидаги кир халатини ечишга эринадиган, ҳаттоки бошидан тушган дўппини олиб кийишга ярамайдиган Исоқ каби эринчоқ, ландавур бола образи тасвирланган. “Толиб сўлақмон” шеърида меҳнатдан қочадиган, дангаса, безори, озодаликка ҳуши йўқ, “икки”чи боланинг кирдикорлари кўрсатилган. Катталар иш буюрганда баҳона қидирадиган, кўчада “тегмаганга тегиб, текканга кесак отадиган”, эгнидан кир кўйлакни ечмайдиган, ҳатто кўй-кўзилар ундан қочадиган Толибнинг нима сабабдан “Толиб сўлақмон”га айланганлиги ҳикоя қилинган. Ушбу асарлар тилининг соддалиги, халқоналиги, воқеаларни тасвирлашда табиийликка эришилгани билан ўзига хосдир, улар китобхонни озодаликка, саранжом-саришталикка ундаш билан бирга гўзаллик ва нафосат билан боғлиқ маънавий-ахлоқий тушунчаларнинг шаклланишига ҳисса қўшади. Бу шеърларни ўқиган китобхон ўзига тегишли хулосаларни чиқариб олади.

Маълумки, ҳажвий асарларда дангасалик, чақимчилик, айёрлик, ялқовлик каби иллатлар баробарида “икки”чилик ҳам қаттиқ танқид қилинади. Болалар адабиётида инсонга тенглаштирилган жониворлар, предметлар жуда кўплай учрайди. Жонлантиришга асосланган бундай кулгили ҳолатлар эса, ўз навбатида болаларни фикрлашга чорлайди. “Мен “икки”дан қандай қутулдим?” шеъри ҳам маъжозий характерда. Бу асарда мумтоз адабиётимиздаги ташхис санъатидан фойдаланилганини кўриш мумкин: *“икки” баҳонинг ишиайиши, ўчакиишиши, шўппайиши, қочиши, дудўққа ўхшаб туриши, ўқувчининг кетидан чопиши.* Умуман, дарс қилмайдиган ўқувчи, “икки”дан қутулишнинг ҳар хил йўллари ййлаб топади, афеуски бу йўллар ичида китоб ўқиш, дарс қилишдек асосий вазибалар йўқ. Муаллиф ўқувчи билан “икки”ни худди тирик одамлар бир-бири билан қувламачоқ ўйнаётгандек тасвирлайди. “Икки”дан қутула олмаган ўқувчи, кўзи жикқа ёшга тўлиб, алам билан уйга кириб, бош кўтармасдан китоб ўқийди ва шунинг натижасида “икки” билан бошқа учрашмайди. Аслида, муаллифнинг асосий мақсади ҳам шу, ўқувчиларни турли баҳоналар қидирмасдан илмли бўлишга чорлаш. Бундай сатирик асарлар нафақат адабиётда, балки болалар адабиётида ҳам ўзининг ўрнига эга. Демак, кулги воситасида ҳам ёш авлод қалбига гўзаллик уруғини сочиш, уни ҳис этишни ўргатиш мумкин.

Қудрат Ҳикмат асарларида лирик қаҳрамоннинг кўринишларидан бири шоир қиёфасида намоён бўлади. “Бола эдик”, “Ойбек”, “Ойбекникида...”, “Шоир”, “Қўмсаш”, “Шоир ва шеър”, “Менинг юрагим”, “Дўст ачитиб гапирар...” каби шеърларида юксак фидойилик, ватанпарварлик ҳис-туйғулари ярқ этиб туради.

*Олмос менинг юрагим, / Толмас менинг юрагим,
Ким айтади шеъримда, / – Қолмас менинг юрагим².*

Ушбу тўрт мисрадан иборат шеър заррада осмон акс этгани сингари ўзида жуда катта маънони мужассамлаштирган. Шеър тилининг соддалиги, равонлиги, қофиясининг пишиқлиги, такрор санъатидан моҳирона фойдаланиш туфайли ўқувчи хотирасида тез сақланиб қолиши билан ҳам ўзига хос. Тўртлик мисралари ўзаро қофияланиб, шеърнинг мусиқий оҳанги янада жозибатор бўлишига эришилган.

Қудрат Ҳикмат табиатан адолатпарвар, ҳақгўй инсон эди. Ҳақ гапни шартта гапириши барчага ҳам хуш келавермасди. Шоир феълдаги бу жихатни айримлар камчилик деб билар ва унга дакки берар эди. Қудрат Ҳикмат “Дўст ачитиб гапирар...” номли шеърини шундай инсонларга жавобан ёзган. Шоир адолатсиз, мансабпараст, халқ манфаатидан ўз манфаатини устун қўядиган кимсаларга нисбатан бефарқ эмаслигини жўшқин сатрларида баён қилган. Шеър тилининг соддалиги, қофиясининг тўқлиги, сўз бойлиги билан ҳам ўзига хос, асарда ишлатилган *дағал, серзарда, қовогидан қор ёғиш, тажсанг, таъбни хира қилиш* каби маънодош сўзларнинг қўлланилиши ёш китобхон сўз бойлигининг ортишига хизмат қилади. Асарнинг яна бир муҳим жихати шоир ҳақиқатнинг, инсон ҳаётини безашини, анъанавий халқ мақоллари билан эмас, балки ўзининг бадиий ижод маҳсули бўлган “*Ҳақ сўз ҳаёт нақшидир*” афоризми билан яқунлаган. Шеърни ўқиган китобхон ҳақиқий дўст билан сохта дўстнинг орасидаги фарқни тушуниб етади.

Шоир табиат манзараларини бениҳоя гўзал ва жонли тасвирлагани боис бу ижод намуналари ҳанузгача ўзига хослиги билан болалар адабиёти хазинасида ўзининг мустаҳкам ўрнига эга. Ҳозирги ўзбек болалар адабиётининг таниқли вакили Турсунбой Адашбоев “ҳар бир мисра устида ишлаш ва картина яратиш санъатини устоз Қудрат Ҳикматдан ўрганганман” деб бежиз эътироф этмаган. Қудрат Ҳикматнинг табиат манзаралари акс эттирилган шеърларини ўқиган китобхон кўз ўнгида синчков мусаввирнинг сеҳрли мўйқалами яратган турфа хил ёрқин ранглар намоён бўлади. Шоирнинг “Баҳор” шеърига эътибор берайлик:

*Учиб юрар майин шамоллар, / Елтиб-елтиб анҳор юзини.
Қиргоқларда соябон толлар / Ойна-сувда кўрар ўзини.
Тонг еллари ўйноқлаб секин, / Жийдазорга кириб йўқолар.
Майса ўтлар тебраниб секин / Орқасидан кузатиб қолар.*

Шоир жонлантириш санъатидан жуда усталик билан фойдаланганини эсаётган шамолни анҳор юзини елпиётганга, толларни соябонга ўхшатиб тасвирлашида яққол кўриш мумкин. Анҳорнинг кўзгуга ўхшатилиши, толнинг сувда аксини кўриши қизларнинг ўз гўзалликларини кўзгуга солишларига қиёсланган. Бу эса ёш китобхон қалбида гўзалликка ошноликни янада кучайтиради.

Мухтасар қилиб айтганда, XX аср ўзбек болалар адабиётининг тараққиётига ўзининг салмоқли ҳиссасини қўшган ҳассос шоир Қудрат Ҳикмат ижоди мавзу кўламининг кенглиги ва ранг-баранглиги билан ўзига хосдир.

² Қ.Ҳикмат. Менинг юрагим. Тошкент: Ғ.Фуллом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1986. - Б.24

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

**Десанка
МАКСИМОВИЧ**

1898 йилда дунёга келган. Сербия халқ шоираси ва адibasи. Унинг “Болалик боги”, “Бўз паҳлавон”, “Янги шеърлар”, “Тушлар тутқуни”, “Тупроқ ҳиди”, “Туноҳимдан ўтинг”, “Вақт мутлоқ эмас”, “Перун аждодларининг солномаси”, “Эгасиз ер”, “Муҳаббат ҳақида сўз”, “Хотира чегараси”, “Олтин ёз”, “Сўзлар анжумани” каби шеърый китоблари нашр этилган. Шоира 1993 йилда Валево шахрида вафот этган.

ҚИРЛАРНИНГ ОРТИГА ЧЎККАЛАР ОФТОБ

ҚУЁШ ҲАҚИДА ҚЎШИҚ

Тун эрий бошлайди ўтинчларимда
Пойимда оқади тонгги фароғат.
Қуёшли ўтлоқда ям-яшил кўкат
Титрайди шамолнинг ўпичларидан.

Уммонли хаёли ўтли муҳаббат,
Рухимда гуллайди гиёҳ орзуси.
Қўрқув солалмайди ўлим қайғуси,
Гўё сен бўлмасанг тўхтайдди ҳаёт.

Ўтлоқ билан мени қуршайдди, шитоб
Билан келаётган жангари тилсим.
Тубсиз қоронғилик чулғайдди сим-сим,
Қирларнинг ортига чўккалар офтоб.

Кўнглимни ушласа дейсан янги кун,
Ўлим ҳақ дейсану умид ўлмайди.
Ҳеч ўлгинг келмайди, ўлгинг келмайди,
Яшагинг келмайди нурсиз ва ғамгин.

АЛДОВЛАР

Олисан уйғониб келаётир тонг,
Сут ҳидини туйиб, тўлаётир тонг,
Гўдак нафасида кулаётир тонг,
Қуёш нурларини силаётир тонг,
Бари-барини
Тортиқ қилмоқ истар кимдир кимгадир.
Кўкда бир жуфт булут чиройли, оппоқ,
Гуллаган олхўри шохига уйқаш,
Тақдирлари туташ, пар каби юмшоқ

Буркиб-буркиб ёйилар булут
 Бойлангани сўнгги тушларга,
 Айлангани тунги кушларга,
 Бари-барини
 Тортиқ қилмоқ истар кимдир кимгадир.

Сувлар, қуюнларда жунунваш жилва,
 Очиқ денгиз, чакмоқ, довуллар ҳолва,
 Тўлқинлар уммоннинг қаъридан, қаранг,
 Абадият каби қадим ва кулранг
 Итқитиб юборди қайроқ тошларни,
 Бари-барини
 Тортиқ қилмоқ истар кимдир кимгадир.

СУҲБАТДОШИМ ДЕЙДИКИ

Такдир – кўтарилиб келаётган қуёш,
 Яна шу йўл билан ортга қайтади.
 Такдир – дарди билан суюмли бардош
 Қанотида умид қўшиқ айтади.

Такдир – қачонлардир олис саҳарлар
 Кечикди, кимнингдир ёзи кечикди.
 Ундан ўзиб кетди ўзга баҳорлар,
 Ичикди, чин мағлуб дамлар ичикди.

Такдир – сени дилбар тонглар кутади,
 Адашмайман дея ичасан қасам.
 Қуёш ботаверар, бахт ҳам ўтади,
 Тахир шароб тутар қалбингга алам.

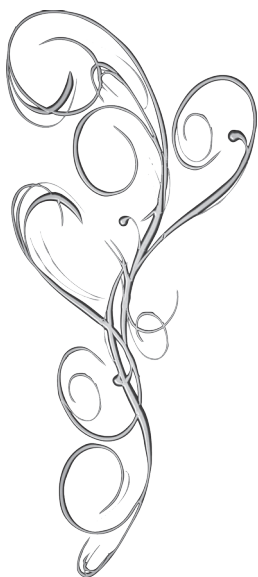
Такдир – ҳеч ўнгидан келмаётган иш
 Тушингдаги каби ўнглиниб қолса.
 Такдир – чўкқисига кўтарилган ишқ
 Қалбдаги тошларни парчалай олса...

ҲИДЛАР

Гўдакнинг хидига ўхшайди саҳар,
 Ноннинг хидларида ҳаёт елади.
 Тупроқ, нафасингдан созланади тор,
 Ғарамлардан майса иси келади.

Қалин чимни ёриб-ёриб ўтарми
 Чимзор ва туманни тутаётган ис?
 Пармаланиб синган гирдоб тутарми
 Август ўтлоғига қадрдон пок ҳис?

Авайлаб, асрагинг келар қарокда
 Ёмғирли сувларни, музликларни ҳам.
 Яхшилик сўзи бор хидлар ардоқда,
 Жонланар табиат, замин ва олам.

Тонг чоғи йўлларга тўшалди ўйинг,
 Эсингдами, бирдан завқланди дунё?
 Ёзги ёмғирларнинг ёқимли куйи
 Кушча қанотида тўкилдими ё?

Арвуғон гуллайди, руҳинг аллалар
 Баҳорий насимлар, сархуш паллалар.
 Ёдингдами, майин пўстлокнинг хиди
 Баридан-да, нозик туйғули эди.

ЕР БИЛАН СУҲБАТ

Ер менга онамдай рост гапиради,
 У – жонли ҳалқадир, узилмас ришта.
 Биз билан борликқа жонин беради,
 Кўргиси келмайди ҳеч кимни хаста.
 У – инсон сийратин чизувчи шоир,
 Табиат сеҳрига асир мусаввир.

Ер менга онамдай рост гапиради,
 Маъсума яхшилик дилдорлашади.
 Юлдузлар шуъласи дилга уради,
 Олис хотиралар дийдорлашади.
 Қайтмас кунлар меҳри қайтиб келади,
 Тонг чоғи қуёшни айтиб келади.

Ер менга онамдай рост гапиради,
 Хаёлнинг паст-баланд дўнгликларида.
 Осмон ҳам биз билан бирга юради,
 Юракнинг мўъжизий кенгликларида.
 Ҳали сен кўрмаган замон бор, замон,
 Вақтдан ҳам чуқурроқ даврон бор, даврон.

Рус тилидан Ойгул СУҲОНДИҚОВА таржимаси

Ойгул Суҳондиқова

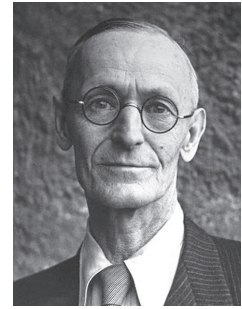
1957 йилда туғилган. Москвадаги Горький номли Адабиёт институтини битирган. “Уфқлар ёнганда”, “Умр куйлари”, “Мен туғилган юрт”, “Зумрад томчилар” каби китоблар муаллифи.

КИТОБ МУТОЛААСИ ҲАҚИДА

Кўпчилик, афсуски, китоб ўқишни билмайди ва кўп кишилар нима учун ўқиётганини тузукрок тушуниб ҳам етмайдилар. Баъзилар буни саводли бўлишнинг қийин, бироқ ягона йўли, деб билади. Уларнинг фикрича, ҳар қандай китоб кишини “ўқимишли” қила олади. Бошқа бировлар учун эса ўқиш, бу – дам олиш, шунчаки вақтни ўтказиш ва уларга нимани (мақола, роман, шеър, хабар ва ҳоказо) ўқиш барибир, зерикарли бўлмаса бас. Шунчаки дам олиш, вақт ўтказишни истаган ва “ўқимишли” бўлиш ҳақидагина қайғурадиган ўқувчи китобдаги дилни покловчи, кишини руҳлантирувчи қандайдир номаълум бир кучни сезади. Бироқ бу кучни у аниқ тасаввур этолмайди ва баҳолай ҳам олмайди. Бундай китобхон тиббиётдан мутлақо беҳабар беморга ўхшайди, яъни айнан қайси дори кераклигини англамасдан, ҳар бир қутичадагидан тагиб кўра бошлайди. Аслида, мутолаа борасида ҳам ҳар бир киши ўзи учун зарур, янги куч ҳамда руҳий таъсир бахш эта оладиган китобларнигина топа билиши мақбул эмасмикин?

Албатта, биз муаллифларга одамлар кўп мутолаа қилишлари ёқади. Муаллифнинг китобхонлар ҳаддан ташқари кўп китоб ўқишларига эътибор қаратиши у қадар тўғри эмас. Чунки мингта лоқайд ўқувчидан ўнта яхши китобхон афзал. Шу боис, бемалол таъкидлайман, ҳамма жойда ҳаддан ташқари кўп мутолаа қилишади ва бу – адабиёт учун обрў эмас, балки зиён келтиради, холос. Китоб мустақил бўлмаган кишиларни яна ҳам маънавий заифлаштириш учун ёзилмайди, бундан ташқари, ундан баъзан ноқобил одамларга арзон-гаров манзара ҳамда осонгина ўзгартирилган ҳаётни кўрсатиш учун ҳам фойдаланишади. Китоблар инсонни ҳаётга йўллагандагина, унга хизмат қилгандагина фойдали. Агар китоб ўқувчига оз бўлса-да, куч-ғайрат, шижоат, маънавий поклик

Ҳерманн ҲЕССЕ

Немис ёзувчиси, Нобель мукофоти соҳиби. 1877 йилда туғилган. Дастлабки китоблари – “Романтик қўшиқлар” шеърлар тўплами, “Ярим тундан кейинги вақт” ҳикоялар тўплами муваффақият қозонмаган. “Петер Каменцинд” романи эса уни адабиёт ихлосмандларига танитди, адиб шу асари учун Австриянинг Бауэрнфельд адабий мукофотига сазовор бўлди. Унинг “Ғилдирак остида”, “Гертруда”, “Демиян ёки ёшлик қиссаси”, “Чўл бўриси” “Нюрнбергга саёҳат” “Нарцисс ва Златоуст”, “Мунчок ўйини” романлари XX аср Европа адабиётининг ёрқин асарлари сифатида эътироф этилган. Адиб 1962 йилда вафот этган.

бахш этмаса, мутолаа учун сарф этилган ҳар бир соат беҳуда ва бесамар қолаверади.

Шунчаки ўқиш, бу – диққатни тўплашга мажбур этувчи машғулот ва овуниш учунгина ўқиш, ўз-ўзини алдаш. Лоқайд кишилар учун, умуман, бирор нарсадан овунишнинг ҳожати йўқ. Аксинча, улар ҳамма жойда диққат-эътиборли бўлишлари, қаерда нима иш билан шуғулланишмасин, нима ҳақда фикр юритишларидан қатъи назар, ўзларини бутун вужудлари билан воқеалар гирдобиди ҳис этмоқлари зарур.

Ҳаёт қисқа, унинг поёнида ҳеч кимдан ўқилган китоблар сони сўралмайди. Фойдаси йўқ экан, ўқишга вақт сарфлаш ақллилик белгиси эмас, аксинча, кони зиён эмасмикин? Мен бу ўринда фақат ёмон китобларни эмас, авваламбор “сифатли мутолаа”ни назарда тутаяпман. Ҳаётда босган ҳар бир қадаминг каби ўқишдан ҳам бирон натижа кутилади. Мутолаадан янги куч-ғайрат олмоқ учун аввал куч сарф этмоқ, янада яхши тушунмоқ учун олдин ўзингни “йўқотмоқ” керак.

Агар ҳар бир ўқилган китоб қувонч ва алам, шижоат ҳамда руҳий тазарру олиб келмаса, жаҳон адабиёти тарихини билишдан маъно йўқ. Фикр-мулоҳаза қилмасдан ўқиш – хушманзара табиат қўйнида кўзни боғлаб юрмоқ демас. Биз ўзимизни ва турмушимизни унутиш учун эмас, балки ҳаёт жилавини янада онглироқ равишда англаш учун ўқишимиз керак. Китобга димоғдор ўқитувчига қараган кўрқоқ ўқувчи сингари эмас, балки энг баланд чўққини забт этмоққа шайланган шиддаткор альпинист каби ёндашмоқ талаб этилади.

Руҳиятимизнинг табиий, туғма эҳтиёжи – тур, хил, намуналарни аниқлаб олиш ва улар асосида бутун инсониятни тур-турга ажратиб чиқишни тақозо этади. Теофраст¹ “Характерлар”идан тортиб, то аждодларимиз ва ота-боболаримизнинг тўрт мизож тўғрисидаги тушунчалари (инсон табиатига хос хусусиятлар) ва энг замонавий психологияга қадар, мана шу эҳтиёж турланган тартибда мунтазам намоён бўлиб, сезилиб туради. Қолаверса, ҳар қандай киши ҳам атрофидаги одамларни ёшлигида ўзи учун муҳим характерлар билан ўзаро ўхшашлигига қараб, кўпинча ғайришуурий бир тарзда гуруҳларга бўлиб чиқиши табиий. Бундай бўлинишлар, қанчалик жозибали ва ёқимли бўлмасин, соф шахсий тажрибага ёки қандайдир илмий типологияга асосланишидан қатъи назар, ҳар қандай одамда ҳам ҳар қайси турга хос хусусият, белгилар ва ўта қарама-қарши характерлар ҳамда мизожлар, бир-бири билан ўзаро алмашилиб турадиган ҳолатлар янглиғ, ҳар бир алоҳида шахсда учраши мумкинлигини таъкидлаб, тажрибанинг янги кесимини белгилаб олиш баъзан ўринли ва самарали бўлиши мумкин.

Шундай қилиб, мен қуйида **китобхонларнинг уч тури** ёки бошқача қилиб айтганда, уч даражаси хусусида тўхталиб ўтмоқчиман. Албатта, бу билан камина китобхонларнинг бутун дунёси узил-кесил мана шу уч тоифага бўлинади, демоқчи эмасман. Зеро, ҳар биримиз ўз шахсий ҳаётимизнинг

¹ Теофраст (Феофраст, ҳақиқий исми Тиртам) (эр. олд. 372-287) – қадимги юнон файласуфи, табиатшунос олим, Арастунинг дўсти ва издоши, “Ахлокий характерлар” асарининг муаллифи.

турли даврларида гоҳ у, гоҳ бу гуруҳларга мансуб бўлишимизга тўғри келишини ҳам унутмаслигимиз лозим.

Шунга кўра, энг аввало, **содда китобхонни** олиб кўрайлик. Ҳар биримиз ҳам дам-бадам ана шундай ўқувчи киёфасида намоён бўлиб турамиз. Бундай китобхонлар – ҳиндулар ҳақидаги китобчани ўқиётган болакай ё граф аёл ҳаёти тўғрисида ҳикоя қилувчи романни мутолаа қилаётган оқсоч ёки Шопенхауэрни ўрганишга киришган талаба – барчаси, овқатни паккос туширадиган сертомоқ хўранда сингари, китобни ютиб юборади. Бундай ўқувчининг китобга муносабатини бир шахснинг иккинчи бир шахсга муносабатидек, деб бўлмайди, балки аксинча, от сулига ёки извошчига қандай қараса, худди шундай дейиш мумкин. Китоб етаклайди, китобхон эса унга эргашади. Китоб сюжети холисона, беғараз воқелик сифатида идрок қилинади. Сюжетнинг ўзи бўлса кошкийди! Бадиий адабиётнинг туппа-тузук билимга эга ашаддий ўқувчилари ҳам борки, улар буткул содда китобхон синфига мансубдир. Гарчи улар сюжетнинг ўзи билангина кифояланиб қолмасалар-да, романда қанча аза ёки қанча тўй тасвир этилганига қараб баҳо бермайдилар, шу билан бирга, муаллифнинг ўзини тушуниб, китобнинг эстетик моҳиятини холисона қабул қиладилар. Улар асар муаллифининг барча завқ-шавқ, қувончига ва илҳомига шерикдирлар, унинг дунёқарашига буткул кўшилиб, муаллифнинг тасаввур маҳсулини, турлича маъно бериш ҳолатларини ҳеч бир эътирозсиз қабул қиладилар. Оддий одамларни асар сюжети, ундаги вазият, воқеа ва ҳаракатлар қизиқтирса, ўткир ақл соҳиблари учун эса муаллиф маҳорати, тили, билими, маънавий савияси муҳим. Улар бунинг барчасини қандайдир холисона воқелик сифатида – адабиётнинг сўнгги ва энг юксак бойлиги сифатида – Карл Май² мухлиси бўлмиш навқирон ўқувчи “Эски пайпоқ” асаридаги воқеаларни мавжуд воқелик деб қандай идрок этса, худди шундай тушунадилар.

Бундай содда китобхон, мутолаага муносабатига кўра, умуман, шахс ҳисобланмайди, балки ўзи билан ўзи андармон ўқувчи, холос. У романдаги воқеаларнинг кескинлигига, хавф-хатарга тўла саргузаштларига, ишқий лавҳаларга бойлигига, тасвирнинг дабдабали ёки ожизлигига қараб баҳолайди ёки бунинг ўрнига, муаллифнинг ўзигагина баҳо бериб қўяқолади, яъни унинг муваффақиятларини шундай андаза билан ўлчайдики, бу меъёр охир-оқибатда доимий одатга айланади. Бундай ўқувчи китоб, умуман, ҳис қилиб, тушуниб ўқиш ва мазмуни ёки шаклига муносиб баҳо бериш учунгина яратилган деб ўйлайди, бунга шак-шубҳа қилмайди. Яъни, китоб – нон ёки кўрпа-тўшакка ўхшаган нарса, деб ҳисоблайди.

Бироқ дунёдаги мавжуд барча нарсаларга нисбатан бўлганидек, китобга ҳам ўзгача муносабат жоиз. Инсон тарбиясига эмас, табиатига амал қилди дегунча, болага айланади ва буюмларни ўйнай бошлайди. Шунда нон ерости йўли қазилган тоққа, кўрпа эса ғорга ёки қор босган далага айланади. Шундай болаларга хос соддаликдан ва бу ўйинчи даҳодан **иккинчи турдаги китобхонга** нимадир юқади. Бу ўқувчи асар мазмуни ёки шаклини қанчалик

² Карл Май (1842-1912) – немис ёзувчиси, ҳиндулар ҳақидаги кўплаб саргузашт романлар муаллифи.

кадрласа, унинг ҳақиқий, янада муҳимроқ кадр-қимматини ҳам шунчалик юқори баҳолайди. Бу китобхон болаларга ўхшаб, ҳар бир нарсанинг эҳтимол ўн ёки юз мазмун-моҳияти, аҳамияти ва кадр-қиммати борлигини яхши билади. Мазкур ўқувчи, масалан, ёзувчи ёки файласуфнинг воқеа, ходисалар, нарсаларга нисбатан ўз баҳосини ўз-ўзига ёхуд китобхонга мажбуран қабул қилдиришга уринаётганини кузата бориб, жилмайиб кўйиши ҳамда муаллифнинг эркинлиги ва асосизлиги бўлиб кўринаётган нарса аслида сусткашлик ва мажбурлашдан бошқа нарса эмаслигини пайқаб олиши мумкин. Бу китобхон профессор-адабиётшунослар ва адабиёт мунаққидларига кўпинча бутунлай номаълумлигича қоладиган жиҳатни: мазмун ва шаклнинг эркин танлови деган тугуриксиз гапнинг мутлақо мавжуд эмаслигини ҳам яхши билади. Яъни, адабиёт тарихчиси, Шиллер фалон йили фалон сюжетни танлаб олиб, уни беш бўғинли ямб (вазн) орқали ифодалашга аҳд қилган, дейди. Китобхон эса на сюжет, на ямб шоирнинг эркин танловига сабаб эмаслигини, унга роҳат бағишлаган ягона нарса – шоир сюжетни нима қилиши эмас, балки сюжет шоир билан нималар қилганини кўриш истагидир.

Шу хилдаги фикрга келганда, эстетик деб аталадиган кадриятлар деярли бутунлай ўз қимматини йўқотади ва айнан ҳар қандай хато, камчилик ва номукамалликлар улкан жозибадорлик касб этиши мумкин. Чунки бундай китобхон ёзувчи кетидан извошчига эргашган отга ўхшаб эмас, балки ўлжанинг изига тушган овчидек боради ва поэтик эркинлик бўлиб кўринаётган нарса томон ногоҳ ташланган назар, шоирнинг суслиги ва зўракилигини пайқаган нигоҳ, соз техника ҳамда нафис сўз санъатининг барча гўзалликларидан ҳам кўра кўпроқ завқ-шавқ, шодликка ноил бўлмоғи мумкин.

Яна йўлимизда давом этамиз ва учинчи – охириги типдаги китобхонга дуч келамиз. Шу ўринда яна бир бор таъкидлаймиз, ҳеч ким, ҳеч қайси биримиз у ёки бу тоифада муқим, абадий қолиб кетишга мажбур эмасмиз, зотан, ҳар биримиз бугун иккинчи, эртага учинчи, индин эса яна биринчи гуруҳга мансуб бўлмоғимиз ҳам мумкин. Шундай қилиб, энди ниҳоят, учинчи – сўнгги босқич ҳақида сўз юритамиз.

Учинчи турдаги китобхон зоҳиран “яхши” деб ном олган ўқувчининг бутунлай тескарисидир. Бу китобхон шу даражага етган шахски, у ҳеч кимга ўхшамайди. У – ўз мутолаа салтанатида мутлақ ҳоким, ҳукамо, ҳукмдор. Китобдан у на маърифат излайди, на вақтичоғлик. Китобдан – бу ёруғ оламда қолган бошқа ҳар қанақанги нарса каби – фақатгина бошланиш, йўналиш нуқтаси сифатида, истак, ният, майл сифатида фойдаланади. Унга аслида нима ўқишнинг фарқи йўқ. У бирор файласуфнинг асарини унга ишониб, таълимотини ўрганиб олмоқ ёки уни танқид қилиб, унга қарши ҳаракат қилмоқ учун ўқимайди, бирон-бир шоирни дунёнинг қандай яралганини тушунтириб бериши учун мутолаа қилмайди. Йўқ, у ҳамма нарсани ўзи тушунади, ўзи англай олади. У, таъбир жоиз бўлса, комил инсон. У ҳамма нарса билан ўйнаша олади: муайян бир нуқтаи назар;

қараш; фикр; тасаввур. Ҳамма нарсани ўйинга айлантиришдан ҳам кўра фойдалироқ ва самаралироқ бошқа ҳеч нарсага ҳожат қолмайди. Агар бундай ўқувчи китобдан бирон-бир сентенция, яъни ҳикматли сўз, доно гап, ҳикмат топиб олса, энг аввало, топилманинг астар-аврасини ағдаради. У азал-азалдан биладики, ҳар қандай ҳақиқатларни инкор этиш асл ҳақиқатдир. У маънавият соҳасидаги ҳар қандай фикр, қараш, нуқтаи назар қутб эканлигини ва унга қарама-қарши худди шундай зўр қутб ҳам мавжуд эканини азалдан яхши билади. У ёш болага ўхшаб, ассоциатив³ тафаккурни етарли даражада кадрлайди, бироқ у бошқа нарсаларни ҳам билади. Шундай қилиб, мазкур китобхон ёки, тўғрироғи, шу гуруҳга мансуб ҳар биримиз ҳам дуч келган нарсани – роман, грамматика, йўл қатнови жадвали, босмаҳона намуналарини ва бошқа ҳар қандай нарсани ўқийверишимиз мумкин. Фантазиямиз ва ассоциатив қобилиятимиз муносиб даражада бўлган пайтда ҳам биз барибир қоғоздаги битикларни ўқимаётган, лекин шу аснода ўқиганларимиздан бизга ёғилиб турган нурафшон ёғдулар, истак, ниёт ва майллар оқимида сузаётган бўламиз. Улар саҳифалар, матнлар бағридан, шу билан бирга, босма ҳарфлар терилган устунчаларда ҳам кўриниши мумкин. Ҳаттоки, газетада босилган эълон ҳам янгилик. Энг бахт-омадли, тантанавор фикр мутлақо жонсиз сўз замиридан келиб чиқса ҳам ажаб эмас, негаки, ундаги ҳарфларни, худди мозаикага ўхшаб, дам бундок, дам ундок айлантириб кўравериш ҳам жоиз. Бундай ҳолатларда ҳатто Қизил Шапкача ҳақидаги эртақни қандайдир космогония⁴ ёки фалсафа ёхуд гўзал ишқий поэзия янглиғ мутолаа қилиш дуруст. Аллақандай сигара қутисидаги “Colorado maduro” деган ёзувни шунчаки ўқиб, ушбу сўзлар, ҳарфлар ва товушлар ўйинига берилиб кетгач, илм, хотира ва тафаккурнинг барча юзта салтанати бўйлаб, юракдаги орзуга айланган олис саёҳатга отланмоқ ҳам мумкин.

Бироқ шу ўринда – мутолаа ҳам шунақа бўладими? – дея мени ёзғиришлари табиий. Хўш, айтайлик, Гётени ўқиётиб, Гётенинг ниёт, мақсад, ўй ва фикрларини уқиш, идрок этиш ва чуқур англаш ўрнига ўзини гўё қандайдир эълонни ёки бўлмасам, тасодифий терилган ҳарфлар уюмини томоша қилаётгандек тутадиган одамни, умуман, китобхон деб атаб бўладими? Мутолаанинг сўнгги – учинчи даражаси деб атаганимиз аслида китобхонликнинг энг паст, энг бачкана, энг варварларча тури эмасмикин мабодо? Бундай ўқувчидан Хёлдерлин⁵ мусиқаси, Ленау⁶ эҳтироси, Стендаль иродаси, Шекспир теранлиги қаёққа ҳам қочиб қутула оларкин? Нимаям дердим, ёзғирган киши ҳақ. Учинчи тоифадаги китобхон – мутлақо китобхон эмас. Мазкур гуруҳда узоқ қолиб кетадиган одам охир-оқибат китоб ўқишни йиғиштириб қўяди. Бунга сабаб шуки, унинг учун гилам расми, девор, тўсиқ, ғовга терилган тошлар аъло ва мукамал даражада тартиб берилган ҳарфлардан тузилган энг гўзал саҳифа ўрнини

³ Ассоциатив – айрим тасаввурларнинг бир-бири билан ўзаро боғланишига оид.

⁴ Космогония – оламнинг пайдо бўлиши ҳақидаги таълимот.

⁵ Йоханн Кристиан Фрийдрих Хёлдерлин (1770-1843) – немис романтик шоири.

⁶ Николаус Ленау (1802-1850) – австриялик романтик шоир.

бемалол боса олади. Алифбо ҳарфлари битилган варақ унинг учун бирдан-бир, ягона китобга айланиши ҳам мумкин.

Ҳа, шундай, бу охирги боскичдаги китобхон ортиқ китобхон эмас. Унга Гёте бир пул, Шекспир ҳам чикора. Ана шу сўнгги даражадаги китобхон энди, умуман, китоб ўқимайди. Ҳа-да, китоб унга не даркор? Ахир, бутун олам унинг ўзида мужассам эмасми?

Учинчи гуруҳда узоқ тўхтаб қолган одам ким бўлмасин, ортиқ китоб ўқимай кўяр эди. Аммо, унда ҳеч ким узоқ туриб қолмайди. Шундай бўлса ҳам, ҳарҳолда, кимки мана шу учинчи босқич билан таниш эмас экан, ёмон, хом, ғўр, думбул китобхондир. Чунки у дунёнинг бутун поэзияси ва бутун фалсафаси ўзида мужассам эканлигини билмайди, зеро, энг буюк шоир ҳам ҳар биримизда мавжуд ўша пинҳоний сарчашмадан улги олади, ахир. Ҳаётингда ақалли бир мартагина майли, фақат бир кунга учинчи – боскичда бир бўлгин – ана кейин (ортингга енгил қайтиб), мавжуд барча битикларнинг анча дуруст ўқувчисига, тингловчисига ва шарҳловчисига айланасан. Шу босқичда атиги бир мартагина бўлиб кўргин, шунда сен учун йўл бўйида ётган тош ҳам Гёте ёки Толстой қадар маъно касб этади, – сўнгра сен Гёте, Толстой ва бошқа барча ёзувчилардан бекиёс улкан маъно-мазмун, илгаригидан ҳам кўра кўпроқ шира-шарбат ва асал оласан, ҳаётга ва ўз-ўзинга ишончинг яна-да ортади. Негаки, Гёте асарлари, бу – Гёте эмас, Достоевский жилдлари, бу – Достоевский эмас, бу – уларнинг уринишлари, ўзлари марказида турган дунёнинг кўповозлилиги ва кўпмаънолилигини босиш, пасайтириш йўлидаги, ҳеч қачон охирига етмайдиган умидсиз, тушқун уринишлари, холос.

Сайр қилиб юрган чоғингда, ақалли бир марта ҳаёлингга келган ўй-фикрлар занжирини тутиб қолишга уриниб кўр. Ёки – бундан ҳам кўра енгилроқ туюлган – тунда кўрганинг оддийгина тушни эслаб қол! Тушингда сенга кимдир аввал таёқ ўқталди, сўнг эса, орден тутқазди. Хўш, бу ким экан? Зўр бериб эслашга ҳаракат қилаверасан, у бир дўстинга, бир отанга ўхшаш туюлади, лекин қандайдир бегона, ёт эканлиги билиниб туради, аёл кишига, синглинга, маҳбубанга ҳам ўхшаб кетади... У ўқталган таёқ тутқичи эса нимаси биландир сен ўқувчилик даврингда илк бор саёхатга отланган кемадаги штокни⁷ эслатади. Ва шунда бирданига юз минглаб хотиралар қалқиб, юзага чиқади. Агар сен ана шу жўнгина тушни эслаб қолиб, мазмунини қисқача қилиб, стенография ёки алоҳида сўзлар билан ёзиб қўймоқчи экансан, биласанми, то ўша орденга етиб боргунигча, бутун бошли китоб дунёга келади, бир эмас, балки иккита, эҳтимол ўнта бўлар. Гап бунда эмас. Чунки туш, бу – туйнук, у орқали сен бутун вужудинг ичидаги бор нарсани кўра оласан, ўша бор нарса – бутун дунёдан, сен туғилгандан то ҳозирги дақиқача, Ҳомердан Ҳайнрих Маннга, Япониядан тортиб, Гибралтарга, Сириусдан то Ергача, Қизил Шапкачадан то Бергсонга⁸ қадар бутун дунёдан на катта, на кичик бўлмаган бир оламдир. Ва сен ўз тушингни айтиб, таъбирлаб беришга ҳаракат қилаётганинг тушинг ўраб,

⁷ Шток – кема лангарининг тепа қисмига ўрнатилган кўндаланг ўқ.

⁸ Анри Бергсон (1859-1941) – француз файласуфи, адабиёт соҳасидаги Нобель мукофоти соҳиби.

камраб олган дунёга дахлдорлиги каби, муаллиф асари ҳам у айтмоқчи бўлган нарсага, фикрга, ғояга тааллуқлидир.

Гёте “Фауст”ининг иккинчи қисми устида олимлар ва дилетантлар (хаваскорлар) деярли юз йилдан бери баҳслашиб, тортишиб келадилар, бу эса бирталай бамаъни ва бемаъни, теран ва тутуриқсиз изоҳлар, шарҳлар, тушунтиришларнинг юзага келишига сабабчидир. Шунини айтиб ўтиш жоизки, ҳар қандай адабий асар замирида ўша сирли сирт – юза остига яширинган, номсиз кўпмаънолилиқ мужассам. Буни энг янги психология “рамзларнинг ўта детерминантлашуви” деб атайдди. Усиз ҳам буни фикрнинг чексиз, битмас-туганмас мукамаллиги узра қисман бўлса-да, пайқаб олмоқ учун, ҳар қандай ёзувчи ёки мутафаккирни торгина доирада уқиб, идрок этасан, унинг муайян бир бўлагини яхлит, бир бутун ўрнида қабул қиласан, юзани тўла камраб ололмаётган изоҳ, тушунтиришларга батамом ишонасан.

Китобхоннинг мутолаадаги шу уч босқич орасида гоҳ у ён, гоҳ бу ён кўчиб юриши табиий, бу ҳар қандай киши билан ҳар бир соҳада содир бўлиши мумкин. Минглаб оралиқ даражалардан иборат ана шу уч босқич архитектура, рассомлик санъати, зоология, тарих каби соҳаларда ҳам мавжуд. Ва мана шу учинчи босқич ҳам ҳаммаёқда бор, унда сен ҳаммадан кўра кўпроқ ўз-ўзинг билан тенглашасан, бироқ у ҳар ерда сендаги ўқувчини йўқотиш учун таҳдид қилади, адабиётнинг, санъатнинг айниши, дунё тарихининг бузилиши учун хавф-хатар туғдиради. Аммо шундай бўлса ҳам, сен мана шу босқични ўтамасанг, китоб ўқишда, санъат ва илм ўрганишда имло ўқиётган оддий мактаб ўқувчисидан фарқинг колмайди.

Немис тилидан
Мирзаали АКБАРОВ таржимаси

Мирзаали АКБАРОВ

1955 йилда туғилган. Тошкент давлат чет тиллар педагогика институтининг (ҳозирги ЎзДЖТУ) немис филологияси факультетини битирган. Ҳ.Ҳессенинг “Чўл бўриси” романи, Гётенинг “Ҳикматлар хазинаси”, И.Кантнинг “Педагогика тўғрисида” асарларини, шунингдек, В.Борхерт, Г.Бранстнер, Ф.Делиус, Т.Манн ва С.Цвайг каби шоир ва ёзувчиларнинг ҳикоя, эссе ва новеллаларини аслиятдан ўзбек тилига таржима қилган.

ДҶРМОН ҲАНГОМАЛАРИ

Шодмон ОТАБЕК

1946 йилда тугилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) филология факультетини битирган. “Япроқдаги нур”, “Одамийлик синовлари”, “Энг бахтли кун”, “Ширмонбулоқ оқиомлари” каби китоблари чоп этилган. Ёзувчи таниқли ижодкорлар ҳаётида бўлиб ўтган турли қизиқарли воқеаларни “Дўрмон ҳангомалари” номи остида жамлаган бўлиб, шу пайтга қадар бу тўплам тўрт марта нашр этилган. Ўтиборингизга мазкур тўпламга кирган янги ҳангомаларни ҳавола қиламиз.

ЭРКИН ВОҲИДОВ БИР КУНИ...

Қофиясини тополмади

Эркин аканинг машҳур “Ўзбегим” қасидаси илк бор чоп этилганда анча-мунча шов-шувларга сабаб бўлган, шоирга турли тазйиқлар кучайган эди. Миллий туйғу теран акс этган асарларни шўро мафқураси ҳазм қилолмасди.

Ўша кезлар Эркин акани юқори идорада ишлайдиган бир амалдор ҳузурига чакиртиради. Қасидани синчиклаб ўқигани, хатоси йўқлиги, фақат маромига етказиш учун яна озгина байт қўшиш лозимлигини айтади. Ўзбек халқининг Октябрь инқилоби туйғайли озодликка эришгани, улуғ рус халқининг оғаларча ёрдами ҳақида жўшиб-тошиб гапираркан, қасидада шу нарсалар албатта акс этиши лозимлигини ўқтиради. Шоир ноилож “ҳаракат қиламан” дейди. Хайрлашаётганда раҳбар яна кўрсатма беради: “Сизга лўнда қилиб тушунтирдим. Қофиясини ўзингиз топасиз!”

Орадан бир неча йил ўтгач, бир куни Эркин ака ўша раҳбар билан учрашиб қолади. Амалдор иддао билан шоирнинг ваъдасини эслатади. Шоир эгри қозикқа эгри тўқмоқ қабилида жавоб қилади:
– Қофиясини тополмадим...

“Ҳали шеър ҳам ёзасизми?”

Кунлардан бир куни Эркин акани ўргача лавозимга тайинлаш учун кўрсатма берилади. Ҳужжатлари минг бир чиғириқдан ўтказилади. Ўша кезлар тартиб-интизом шундай эди. Юқори идора мансабдори Эркин аканинг таржимаи ҳолини ўқиб, шундай иддао қилади:

– Мен сизни жиддий раҳбар деб ўйласам, ҳали шеър ҳам ёзасизми?..

Ўзбекнинг одади

Кунлардан бир кун Эркин ака тонг сахарда бир тўйхонага ошга боради. Мундоқ қараса, атрофдагилар ҳаммаси бегона, биронта таниш-билиш кўринмайди. Эркин ака янглишиб бошқа тўйнинг ошига бориб қолганини пайқайди. Шоша-пиша кўлини артиб, секин ташқарига чиқади. Энди кетмоқчи бўлиб турганда тўй соҳиби кучоғини очиб, суюкли шоирни бағрига тортади.

– Эркин ака! Тўйимизга ташриф буюриб, бизни кўп хурсанд қилдингиз! Катта раҳмат! Сира унутмаймиз! Энди шу арзимас совғамизни қабул қилинг!

Шоирнинг елкасига зар чопон ёпилади. Атрофдагилар қарсак чалиб, қутлашади. Боягина хижолат тортиб турган шоир шундай халқнинг фарзанди эканидан яна бир карра кўнглида чексиз ғурур-ифтихор туяди.

ҲАБИБ САЪДУЛЛА БИР КУНИ...

Туз қаерда бўлади?

Кунлардан бир кун Ҳабиб аканинг тоби қочиб, шифокорга учрайди.

– Хўш, нима безовта қиляпти? – деб сўрайди дўхтир.

– Шу... оёғим зирқираб оғрияпти.

Шоирнинг оёғини обдан эзгилаб текширган дўхтир “Туз бор экан!” дейди.

Ҳабиб ака ўзича ажабланган бўлиб, шундай жавоб қилади:

– Ие, туз, одатда, пешонада бўларди-ку!

“Чой дамлаб тур”

Ҳабиб ака биров бир нимани илтимос қилса, йўқ деёлмайдиган, кўнгилидан одам эди. Ёзувчиларнинг вилоят бўлимини бошқарганда кимларнингдир илтимоси билан фаррош ёки котибани ишга олиб, кейин улардан қутулолмай қийналиб юрарди. “Лоақал иш столимни пол латта билан артмасин, айтиб қўйинг, барака топгур!” дея муовинига ялинарди.

Танишларидан бирининг яқинда мактабни битирган Шоҳиста исмли қизини котибаликка ишга олади. Аммо у ҳам эрқароқ экан шекилли, керак пайтда жойидан топилмас, Ҳабиб ака “Котибани кўрмадинларми?” дея қидириб қоларди.

Бир куни Ҳабиб ака чанқаб, столидаги чойнақдан томоғини хўлламоқчи бўлса, чойнақ қуп-қуруқ экан. Ўйланиб туриб, котибанинг столига шундай хат ёзиб қолдиради:

*Хоҳ истама, хоҳ иста,
Чой дамлаб тур, Шоҳиста.*

ТУРСУНБОЙ АДАШБОЕВ БИР КУНИ...

Қимизхўрлик

Турсунбой ака қишлоққа борса, таниш-билиш, дўст-қадрдонлари шоирни дарҳол ўраб олишади, шеър ўқишни, янги латифа айтиб беришни сўрашади. Қишлоқ четидаги сой ёқасида, тоғ ёнбағридаги яйловда, соясалқин жойларда меҳмондорчилик авжига чиқади.

Бир гал ана шундай меҳмондорчилик пайти қимизхўрлик бошланибди. Тоғ қимизи шифобахш бўлиб, ичган одамнинг бадани қизиб, роҳат қилади. Аммо бу гал меҳмонлар қимиздан бир-икки хўплашибди-ю, косани бўшатмай, дастурхонга қўйиб, бошқа егуликлардан тотиниб ўтиравиришибди. Даврадагилардан бири хижолат бўлиб, Турсунбой акага аста шивирлабди:

– Қимизга айрон аралаштирворишибди, ярамаслар.

Турсунбой ака бу фикрга қўшилмай, шундай дебди:

– Йўқ, ундай эмас, айронга озроқ қимиз қўшилиб кетибди. Сен хижолат тортмай ичавер, аммо мевага қўл узатма...

“Макулатурани расво қилади”

Учрашувлардан бирида Турсунбой ака ёши бир жойга бориб қолган ҳаваскор шоир билан танишиб қолган экан, кўнгилчанлик қилиб, “Майли, машқларингизни олиб келинг, кўриб бераман” деб юборибди. Айни шу жавобни кутиб турган ҳаваскор ҳар ҳафта Турсунбой аканинг ишхонасига даста-даста шеър олиб кела бошлабди. Ўқиб кўрса, пичоққа илинадигани йўқ. “Машқларингиз жуда бўш” деса, “Майли, булар бўлмаса, бошқасини олиб келаман” дея яна-да серқатнов бўлиб қолибди. Тоқати тоқ бўлган Турсунбой ака бир гал унга шундай дебди:

– Хонани шеър босиб кетди, макулатурачиларга қоғоз керак бўлса олиб кетинглар, стол устини бўшатмасак ишлаб бўлмаёпти, дегандик, кўнишмади.

– Ие, нега кўнишмайди, – дея ҳайрон бўлибди ҳаваскор. – Ахир жуда сифатли қоғозга ёзилган-ку!

– Қоғози сифатли-ку, аммо бир томонига ўта бемаза шеърлар ёзилган экан, макулатурани расво қилади деб опкетишмаяпти, – дебди Турсунбой ака.

АНВАР ОБИДЖОН БИР КУНИ...

Ғирромликни эладики...

Анвар Обиджон ҳарбий хизматдан қайтгач, пахтачилик бригадасида табелчи бўлиб ишлайди. Биринчи иш куни сира ёдидан чикмайди. Энг кекса колхозчи Бозор қантовуз Турғун полвонни кўрсатиб, шундай шарт қўяди:

– Мана шу полвонни курашиб йиқитсанг бизга табелчилик қиласан, мабодо йиқилсанг, бу ердан туёғингни шиқиллатасан.

Шарт жуда оғир, исми жисмига монанд полвон билан беллашадиган одамнинг бели чиқиши тайин эди. Янги табелчи ноилож шартга рози бўлади. Майдонга секин бораркан, ўзича бир хйилани ўйлаб топади. Полвонни “Ана бу нима?” дея гап билан чалғитиб, оёғидан чалиб йиқитади.

Полвон “Гирром! Гирромлик қилди!” дея норози бўлади. Шунда Бозор қантовуз “Бўлди, ютқаздинг, Турғун!” дейди орага тушиб ва бўлажак адиб кейинчалик ён дафтарига ёзиб қўйган шундай ғаройиб “ҳикмат”ни айтади:

– Гирромликни эпладим, амалниям эплайди!..

Ҳисобли дунё

Анвар Обиджон мактабда ўқиб юрганида кечалари шеър ёзиб, сатрларнинг бўғинини санаб чиқарди. Дадаси буни кузатиб юрган экан, бир куни олдига кириб, нималарни санаётганини сўрайди.

– Бўғин санаяпман.

– Бу нимаси?

– Шеър ёзганда бўғинларнинг сони бир-бирига мос келиши керак, шунинг ҳисобини чиқаряпман.

– Э, шуни олдинроқ айтмайсанми? Бўпти, эртагаёқ сенга бўғолтирларнинг чўтидан олиб келиб бераман.

Кейинчалик, ота фарзандини тузукроқ шоир бўлишини истаб, ўғлини молия соҳасида ўқитади.

Боланинг ҳурмати

Анвар Обиджон автобусда кетаётса, бекатда бир жувон чиқиб келибди. Анваржон шартта ўрнидан туриб, унга жой бўшатибди.

– Вой, одамни уялтирманг, – дебди жувон. – Шу ёшингизда сизни тик турғизиб қўяманми?

Шунда Анваржон аёлнинг дўмпайган қорнига ишора қилиб, дебди:

– Унақа бўлса, майли, анави бола ўтирақолсин.

Аёл бир жилмайиб қўйиб, индамасдан ўриндикка ўтирибди.

Нотўғри маълумотнинг жазоси

Шўролар даврида болалар ёзувчилари – Анвар Обиджон ва Ёқуб Хўжаев Ёзувчилар уюшмаси йўлланмаси билан Украинага бориб, адабиёт байрамида иштирок этишибди.

Тантаналар тугагач, самолётда қайтишаётганда Анваржоннинг жудаям чеккиси келиб қолибди-ю, бортда чекиш қатъиян тақиқлангани учун чидаб ўтираверибди. Охири сабри тугаб, Ёқуб акадан сўрабди:

– Самолётда тамаки тутатганлардан қанча жарима олишларини билмай-сизми?

Ёқуб ака бундан анча йил олдин самолётда сигарет чеккан бир йўловчига ўн сўм жарима солишганини эслаб:

– Биламан, ўн сўм олишади, – дебди.

– Хайрият, ўн икки сўм пулим қолган эди, – дебди Анваржон. – Майли, бир хумор ёзволтишнинг олдида ўн сўм нима бўпти!

Шоир шундай дея, сигаретни тутатибди-ю, яйраб чека бошлабди. Шу маҳал стюардесса қиз шошиб келиб, жиддий алпозда иддао қилибди:

– Самолётда чекиш қонун йўли билан ман қилинган. Марҳамат қилиб, эллик сўм жарима тўлаб қўйинг.

– Бўпти, Тошкентга қўнишимиз биланоқ тўлайман, – дея хотиржам жавоб қилибди Анваржон. – Фақат мен ўн сўм бераман, холос. Қолганини менга нотўғри маълумот берган манави шеригимдан оласиз.

МИРПЎЛАТ МИРЗО БИР КУНИ...

Кимга қийин?

Таниқли шоир Абдулла Шер сонет ҳақида бир мақола ёзади. Унда айрим шоирларнинг, жумладан Мирпўлат Мирзонинг сонет жанри талабларига риоя қилмагани танқид қилинади, ҳатто сонет устаси Шекспирни ҳам аяб ўтирмайди. Ушбу мақолани шоир янги сонетлар китобига ҳам киритади.

Ўша мақолани ўқиган Мирпўлат Мирзо ўзича кулимсираб, шундай дейди:

– Мен-ку танқидга бир амаллаб чидарман, аммо Шекспирга қийин бўпти!

Рақсбон шеърлар

Кунлардан бир кун Мирпўлат “Қишлоқ ҳаёти” газетаси таҳририятида бош муҳаррир муовини, таниқли ёзувчи Ҳабиб Темиров билан гурунглашиб ўтирган эди, хонага ёшгина бир қиз кириб келади. Ҳабиб қизни ҳамсуҳбати билан таништиради:

– Бу киши таниқли шоир, таржимон Мирпўлат Мирзо бўладилар. Синглимиз бўлажак журналист, газетамизда амалиёт машғулотларини ўтамоқда. Анча-мунча шеърлар ҳам ёзиб туради.

Қиз Мирпўлатга қизиқсиниб қарагач, томдан тараша тушгандек сўраб қолади:

– Шеърларингиз қўшиқ қилинганми?

Саволдан ғашланган ҳозиржавоб шоир эгри қозикқа эгри тўкмок қабилида жавоб қилади:

– Менинг шеърларим рақс қилинган!

Қизалоқ бунақа ғаройиб ҳазилни дабдурустдан ҳазм қилолмай, хангманг бўлиб қолади.

АДАБИЙ ҲАЁТ

“Дўрмон” ижод уйида Ўзбекистон Мустақиллигининг 24 йиллигига бағишланган тадбир бўлиб ўтди. Ижод уйига тўпланган ижодкорлар мамлакатимизнинг бош байрами – Истиклол кунининг республикамиз тарихидаги ахамияти ҳақида сўзладилар.

Тадбир доирасида “Ватан учун яшайлик” танлови ғолиблари тақдирланди. Шунингдек, Ошиқ Эркин, Абдулла Аҳмад ва Дилбар Турсуновалар “Кексаларни эъзозлаш йили” муносабати билан Ёзувчилар уюшмасининг фахрий ёрлиғи билан мукофотландилар. Шу куни Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасига қабул қилинган бир гуруҳ ёш ижодкорларга аъзолик гувоҳномалари тантанали тарзда топширилди.

* * *

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида Ўзбекистон халқ ёзувчиси Ҳаким Назир таваллудининг 100 йиллигига бағишланган хотира кечаси бўлиб ўтди. Унда сўзга чиққан адиблар Носир Фозилов, Худойберди Тўхтабоев, Анвар Обиджон, Аҳмаджон Мелибоев, Ашурали Жўраев, адабиётшунос олимлар Сафо Матжон, Муқаддас Назирова Ҳаким Назирнинг ибратли ҳаёт йўли, унинг ёш ижодкорларга бўлган устозлик меҳри ҳақида гапирдилар.

Ҳаким Назир ўзбек болалар адабиётида салмоқли мерос қолдирган, халқаро Андерсен мукофотида сазовор бўлган ижодкордир. Бу ёзувчининг “Чўл ҳавоси”, “Бир оғиз сўз” ҳикоялари, “Ёнар дарё” қиссаси болаларнинг тўғрилиқ, садоқат ва интилувчанлик каби хислатлар ҳақидаги илк тасаввурларини уйғотган асарлардир. Ёзувчининг сўнгги асарлари, жумладан, “Оқ фотиҳа ёки болалиқ саргузаштларим” хотира-қиссаси, “Ёдимдасиз, азизларим” эсдаликлари ёзувчининг шахс ва ижодкор сифатида шакллана борган йилларида дуч келган воқеалар, айнан яхши одамларнинг эзгу ишлари ҳақида ҳикоя қилади.

* * *

“Дўрмон” ижод уйида “Истеъдод мактаби” VII республика ёш ижодкорлар семинари бўлиб ўтди.

Қайд этиш керакки, Ёзувчилар уюшмаси томонидан Самарқанд, Жиззах, Қарши, Урганч ва Тошкент шаҳарларида бўлиб ўтган минтақавий семинарларда Қорақалпоғистон Республикаси, барча вилоятлар ва Тошкент шаҳридан жами 140 нафар ёш ижодкор иштирок этиб, ўз қўлёзмаларини таниқли ёзувчилар, шоирлар, адабий танқидчилар назаридан ўтказдилар. Минтақавий семинарларда ғолиб бўлган 40 нафар ёш ижодкорнинг ижодий ишлари семинарнинг республика босқичида қатнашишга лойиқ топилди.

Семинар дастуридан назм, наср, публицистика, драматургия, болалар адабиёти, бадий таржима, адабий танқид, русийзабон адабиёт, қорақалпоқ адабиёти шўьбалари бўйича ўтиладиган анъанавий адабий машғулотлардан ташқари, турли ижодий учрашувлар, баҳс ва мунозаралар ҳам ўрин олди. Ёш

истеъдод эгалари Ўзбекистон халқ шоирлари Иқбол Мирзо ва Маҳмуд Тоир, ёзувчилар Исажон Султон, Рисолат Ҳайдарова, адабиётшунослар Сувон Мели, Баҳодир Карим, “Шарқ юлдузи” журнали бош муҳаррир ўринбосари Клавдия Панченко ўтказган машғулотларда фаол иштирок этдилар. Семинар якунида Акмал Жумамуродов, Жасур Кенгбоев, Севинчой Ёкубова, Анна Бубнова каби бир қанча ёшларнинг асарлари “Биринчи китобим” лойиҳасида иштирок этиш учун муносиб деб топилди.

* * *

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида “Наср: бугун ва эртага” деб номланган давра суҳбатида адабиётшунослар, ёзувчилар, мунаққид ва тадқиқотчилар кизгин гурунглашиб, талайгина масалаларга ойдинлик киритишди, баҳс-мунозара қилишди. Хусусан, насримизнинг бугунги адабий жараёндаги ўрни, юзага келаётган адабий-эстетик тенденциялар, умуминсоний муаммоларнинг бадиий талқинлари, кўнгилочар “бозор адабиёти”га муносабат, ёш носирларнинг ижодий тажрибалари каби кўплаб мавзулар ушбу давра суҳбатининг мазмун-мундарижасидан ўрин олди.

Давра суҳбатини Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Наср кенгаши раиси, таниқли ёзувчи Абдуқаюм Йўлдошев олиб борди. Нўъмон Раҳимжонов, Қозокбой Йўлдош, Сувон Мели, Рисолат Ҳайдаровалар ўзларининг фикр ва мулоҳазалари билан ўртоқлашдилар.

* * *

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида Ўзбекистон халқ шоири Зокиржон Ҳолмуҳаммад ўғли Ҳабибий таваллудининг 125 йиллигига бағишлаб “Назм ва наво” кечаси бўлиб ўтди.

Ўзбекистон халқ шоирлари Тўлан Низом ва Анвар Обиджон, адабиётшунос олим Наим Каримов, публицист Янгибой Кўчқоров, бастакор ва созанда Турсунбой Жўраев, Ўзбекистон Республикаси санъат арбоби Темур Маҳмудовлар устоз Ҳабибийни ёдга олдилар. Ёзувчи Олмос Ғуломова Ҳабибий ва Ғафур Ғулом ўртасидаги суҳбатларни тўлқинланиб сўзлаб берди.

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Аҳмаджон Дадаев ҳамда хонандалар Холмуҳаммад Олимжонов, Хуршид Азизов, Ойимхон Тўлаева, Абдуллажон Ғафуров, Гулзода Худойназарова ижросида Ҳабибий шеърларига бас-таланган ашулалар тингланди. Шунингдек, Глиэр номли республика мусиқа мактаби ўқитувчи ва созандаларининг чиқишлари ҳаммада катта таассурот қолдирди.

